

Akademisk frihet i Sverige

Regeringsuppdrag om lärosätenas arbete med att
främja och värna akademisk frihet

Akademisk frihet i Sverige – regeringsuppdrag om lärosätenas arbete med att främja och värna akademisk frihet

Utgiven av Universitetskanslersämbetet 2024

Författare: Caroline Tovatt, Martin Bergman, Carl Braunerhielm, Charlotte Ejning, Lovisa Hellberg och Kristina Sundberg

Diarienummer: 111-00127-23

Universitetskanslersämbetet • Hammarbybacken 31 • Box 6024, 121 06 Johanneshov
tfn 08-563 085 00 • e-post registrator@uka.se • www.uka.se

Innehållsförteckning

Förkortningar/ordlista	5
Sammanfattning	7
Inledning	10
Uppdragets genomförande.....	10
Rapportens upplägg.....	13
Den rättsliga regleringen av akademisk frihet och förhållandet till annan lagstiftning	14
Lagstiftning om akademisk frihet.....	14
Förhållandet till annan lagstiftning	16
UKÄ:s iakttagelser.....	22
Lärosätenas perspektiv på akademisk frihet	23
Fråga 1. Lärosätenas eget arbete med att främja och värna akademisk frihet... 24	
Fråga 2 och 3. Hur vanligt är det att den akademiska friheten på lärosätena utmanas?	40
UKÄ:s iakttagelser.....	50
Enkätundersökning riktad till lärare, forskare och doktorander vid svenska lärosäten	54
Undersökningens genomförande	54
Akademisk frihet i rollen som lärare, forskare och doktorand.....	55
Lärarnas, forskarnas och doktorandernas egna akademiska frihet.....	70
UKÄ:s iakttagelser.....	92
Fallstudier	97
Fallstudiernas genomförande.....	97
Att främja den akademiska friheten i det dagliga arbetet – fallstudie 1	100
Att värna den akademiska friheten från yttre påverkan – fallstudie 2	108
Att värna den akademiska friheten i undervisningen – fallstudie 3.....	115
Att främja och värna den fria kunskapsspridningen – fallstudie 4.....	120
Internationell utblick	129
Academic freedom Index.....	129
Sammanfattning av litteratursammanställningen.....	134
UKÄ:s iakttagelser.....	140
Avslutande reflektioner.....	141
Lärosätenas svar på UKÄ:s frågor	141
Enkäten till lärare, forskare och doktorander.....	143
Fallstudierna.....	146

Internationell utblick	147
Sammanfattande iakttagelser.....	148
Litteraturlista	150
Bilaga 1: Teknisk rapport för enkätundersökningen	
Bilaga 2: Internationell utblick om akademisk frihet – deskriptiv litteratursammanställning	

Förkortningar/ordlista

AFI	Academic Freedom Index
AI	Artificiell intelligens
ALLEA	All European Academies
ARRA	The Agreement on Reforming Research Assessment
CoARA	Coalition for Advancing Research Assessment
Etikprövningslagen	Lagen om etikprövning av forskning som avser människor (2003:460)
Emeritus	Professor (man) som lämnar sin tillsvidareanställning efter uppnådd pensionsålder
FL	Förvaltningslagen (2017:900)
GDPR	Dataskyddsförordningen Förordning (EU) 2016/679
HF	Högskoleförordningen (1993:100)
HL	Högskolelagen (1992:1434)
HR	Human Resources
JK	Justitiekanslern
JO	Riksdagens ombudsmän, även kallad Justitieombudsmannen
KI	Karolinska institutet
LGO	Lagen om ansvar för god forskningssed och prövning av oredlighet i forskning (2019:504)
Multivariat	Analys som behandlar mer än en variabel åt gången
NPM	New Public Management

OH	Overhead
Prop.	Proposition
RF	Regeringsformen
SCB	Statistiska centralbyrån
SFS	Sveriges förenade studentkårer
SLU	Sveriges lantbruksuniversitet
SUHF	Sveriges universitets- och högskoleförbund
SULF	Sveriges universitetslärare och forskare
SÄPO	Säkerhetspolisen
TF	Tryckfrihetsförordningen (1949:105)
UKÄ	Universitetskanslersämbetet
Vinnova	Verket för innovationssystem
VR	Vetenskapsrådet
YGL	Yttrandefrihetsgrundlagen (1991:1469)

Sammanfattning

Enligt 1 kap 6 § första stycket högskolelagen ska i högskolornas verksamhet som allmän princip gälla att den akademiska friheten ska främjas och värnas. Det är den individuella akademiska friheten som regleras, alltså inte förhållandet mellan staten och lärosätena utan relationen mellan lärosäte och individ.

UKÄ har fått i uppdrag att göra fallstudier i syfte att ge en fördjupad förståelse för universitets och högskolors arbete med att främja och värna akademisk frihet i enlighet med bestämmelserna i högskolelagen, och en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning. I uppdraget ingår att sammanställa lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten och den kultur som avses ovan. Sammanställningen ska inkludera en sammanfattande nationell bild och en internationell utblick. Den här rapporten är slutredovisningen av uppdraget.

I denna rapport redovisas fyra fallstudier, en enkät som har skickats ut till lärare, forskare och doktorander och en remiss som har gått till lärosäten med frågor om deras arbete för att främja den akademiska friheten. En internationell utblick, med fokus på EU och länder med liknande utbildningssystem, har också sammanställts. Syftet med undersökningarna är att ge en fördjupad förståelse för universitets och högskolors arbete med att främja och värna akademisk frihet i enlighet med bestämmelserna i högskolelagen, och deras arbete med att främja en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning.

Ur ett internationellt perspektiv har Sverige generellt en god akademisk frihet. Detta speciellt med avseende på de aspekter som omfattas av det här uppdraget, det vill säga den individuella akademiska friheten genom relationen mellan individ och lärosäte. Resultatet av uppdraget visar att det finns utmaningar mot den akademiska friheten i Sverige idag och därmed även förutsättningar att stärka det främjande och värnande arbetet ytterligare.

Sedan 2006 har den akademiska friheten i världen minskat enligt Academic Freedom Index (AFI), delvis på grund av större befolkningstillväxt i länder med lägre akademisk frihet. Sverige har ett av de högre AFI-värdena i världen och ingen signifikant minskning av akademisk frihet under denna period. Akademisk frihet är en aktuell fråga i alla länder som inkluderas i den fördjupade internationella utblicken. Även om det i viss utsträckning är olika aspekter som tas upp i olika länder är det tydligt att akademisk frihet är en fråga som engagerar och att liknande teman återkommer.

Ett sätt på vilket de flesta lärosäten tar ställning för akademisk frihet är genom att ansluta sig till olika organisationer och rekommendationer eller genom sina övergripande styrdokument. En decentraliserad organisation med kollegial styrning och beslutsordning har av många lärosäten framhållits som central för att främja och värna den akademiska friheten och flera tar upp kollegiala forum eller en rådgivande funktion för akademisk frihet. Några lärosäten betonar också betydelsen av att involvera studenterna i frågor om akademisk frihet. UKÄ uppfattar att det idag ofta verkar saknas en generell diskussion mellan lärare och studenter om seminariekulturen och om spelregler för hur diskussionen ska gå till och hur man ska bemöta varandra i undervisningssituationen.

UKÄ noterar att frågan om hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas på lärosätena har visat sig svår för lärosätena att besvara. Lärosätena anser att de ofta kan hantera de interna utmaningarna, men att de har svårare att hantera de externa utmaningarna.

Nästan alla Sveriges lärare, forskare och doktorander anser att akademisk frihet är en viktig förutsättning för deras arbete samtidigt som många av dem anser att de saknar kunskap inom området. Varannan lärare, forskare och doktorander anser att den akademiska friheten vid svenska lärosäten är utmanad idag. Betydligt färre upplever att deras egna akademiska frihet är utmanad, en knapp tredjedel. På frågan om vad de upplever utmanar den akademiska friheten är de mest förekommande svaren sådant som ligger utanför uppdragets omfattning och handlar om politisk påverkan och forskningsfinansiering. Den utmaning som flest lärare, forskare och doktorander upplever, och som ligger inom uppdragets omfattning, är homogenitet och likriktning inom akademiska miljöer.

Få söker hjälp från lärosätet när deras akademiska frihet utmanats. Av de som faktiskt sökt stöd från lärosätet när deras akademiska frihet utmanats är det endast 17 procent som upplever att de fick tillräckligt stöd. Tre fjärdedelar av respondenterna som upplevt att deras akademiska frihet har utmanats menar att detta medfört någon form av förändring i deras beteende.

I enkäten beskrivs flera olika situationer som lärare, forskare och doktorander själva fick ta ställning till huruvida de upplevt eller inte. Om de upplevt situationen fick de också ange om de ansåg att det utmanat deras akademiska frihet. Den situation som absolut flest uppger att de upplevt i samband med forskning var att forskningen och den akademiska diskussionen på arbetsplatsen blivit homogen på grund av informella nätverk och vänskapsband. Den situation som flest upplevt i samband med utbildning var att studenter utövar påtryckningar om att kursinnehåll ska tas bort eller läggas till på deras kurs. UKÄ konstaterar att det överlag saknas övergripande konsensus kring huruvida de olika situationer som beskrivs har utmanat den akademiska friheten eller inte.

Andelen som tycker att situationen utmanat den akademiska friheten spänner mellan 34 och 77 procent.

Fyra fallstudier har genomförts för att illustrera hur akademisk frihet kan främjas eller värnas inom utbildning respektive forskning när den utsätts för interna eller externa hot. De inkluderade fallen ska inte ses som en uttömmande beskrivning av samtliga aspekter av hur den akademiska friheten kan utmanas utan är individuella exempel.

Det är grundläggande för lärosätenas verksamhet – både utbildning och forskning – med ett öppet och fritt samtal där forskare, lärare, doktorander och studenter bemöter varandras argument i sak. Det är samtidigt tydligt att uppfattningen bland många i högskolan idag är att akademisk frihet är bredare än det som regleras i högskolelagen. Diskussioner om akademisk frihet behöver i högre utsträckning föras vid universitet och högskolor och med andra intressenter. UKÄ:s förhoppning är att föreliggande rapport ska vara en grund för en konstruktiv och saklig diskussion om denna för universitet, högskola och samhället viktiga fråga.

Inledning

Regeringen beslutade den 19 januari 2023 att ge Universitetskanslers-ämbetet (UKÄ) i uppdrag att göra fallstudier i syfte att ge en fördjupad förståelse för universitets och högskolors arbete med att främja och värna akademisk frihet i enlighet med bestämmelserna i 1 kap. 6 § högskolelagen (1992:1434); HL, och en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning. I uppdraget ingår att sammanställa lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten och den kultur som avses ovan. Sammanställningen ska inkludera en sammanfattande nationell bild och en internationell utblick.

I förarbetena till 1 kap 6 § första stycket HL anges bland annat att det är den individuella akademiska friheten i högskolans verksamhet, det vill säga i både forskning och utbildning, som omfattas av bestämmelsen.¹ Bestämmelsen inkluderar alltså inte förhållandet mellan staten och lärosätena utan det är relationen mellan lärosäte och individ som regleras.² I denna kartläggning ligger fokus på lärosätenas arbete med att främja och värna akademisk frihet inom de rättsliga ramar som finns.

Syftet med rapporten är att ge en fördjupad förståelse för universitets och högskolors arbete med att främja och värna akademisk frihet i enlighet med bestämmelserna i högskolelagen, och deras arbete med att främja en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning. UKÄ:s förhoppning är att föreliggande rapport ska vara en grund för en konstruktiv och saklig diskussion om denna för universitet, högskola och samhället viktiga fråga. Ett gemensamt lärande kan stärka lärosätenas beredskap inför de ofta svårnavigerade situationer som uppstår då den akademiska friheten utmanas.

Uppdragets genomförande

Förstudie

Arbetet inleddes under våren 2023 med inläsning av den rättsliga regleringen, rapporter och utredningar samt samtal med olika aktörer i högskolesektorn. Dialog fördes med Sveriges universitets- och högskoleförbunds (SUHF) expertgrupp för analys och expertgrupp för arbetsgivarfrågor, Sveriges universitetslärare och forskare (SULF), inklusive deras doktorandförening, samt Sveriges förenade studentkårer (SFS). Syftet med dialogen var att få kännedom om vad högskolesektorn

¹ Prop. 2020/21:60, s. 131.

² Ibid., s. 130.

avser med akademisk frihet och deras erfarenheter av hur den akademiska friheten utmanas eller riskerar att utmanas.

Sonderande intervjuer genomfördes också med lärare, forskare och personer i akademiska ledningsbefattningar. Syftet med de sonderande intervjuerna var att få en bredare förståelse för vad som avses med akademisk frihet på lärosätena och för att ringa in intervjupersonernas erfarenheter av hur den akademiska friheten utmanas eller riskerar att utmanas. Förhoppningen var också att få förslag på händelser och situationer att inkludera i uppdragets fallstudier.

Resultatet från förstudien har varit vägledande för utformningen och genomförandet av uppdraget i sin helhet.

Fallstudier

I uppdraget från regeringen ingår att göra fallstudier i syfte att ge en fördjupad förståelse för lärosätenas arbete med att främja och värna akademisk frihet. Avsikten med de fallstudier som redovisas är att ge exempel och illustrera hur lärosäten främjar och värnar den akademiska friheten när olika aspekter av den utmanas eller riskerar att utmanas. De aspekter av akademisk frihet som fördjupas genom fallstudierna återfinns även i den nationella bilden. Resultatet från fallstudierna ska inte ses som en uttömmande beskrivning av samtliga aspekter av hur den akademiska friheten utmanas eller riskerar att utmanas. Fallstudierna ingår i redovisningen av den nationella bilden.

Den nationella bilden

I uppdraget från regeringen ingår också att göra en sammanfattande nationell bild av lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten och den kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning. För att få en bild av lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten har olika underlag samlats in. Underlagen berör den rättsliga regleringen, erfarenheter från lärosätesledningarna samt erfarenheter hos lärare, forskare och doktorander. Fallstudierna bidrar till en fördjupning genom reella exempel.

Den rättsliga regleringen

Fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning utgör kärnan i universitetens och högskolornas verksamhet. Den 1 juli 2021 reglerades uttryckligen den akademiska friheten i högskolelagen. I avsnittet om den rättsliga regleringen presenteras det juridiska regelverket för den akademiska friheten samt regelverkets förhållande till annan lagstiftning. I kapitlet ingår vidare en genomgång av tillsynsbeslut från UKÄ, Riksdagens ombudsmän, även kallad Justitieombudsmannen (JO) och

Justitiekanslern (JK). Tillsynsbesluten är exempel på hur regleringen av akademisk frihet förhåller sig till annan rättslig reglering i praktiken.

Lärosätesperspektivet

Lärosätesledningen har det övergripande ansvaret för den akademiska friheten. För att kartlägga hur lärosätena arbetar med akademisk frihet skickade UKÄ hösten 2023 ut frågor till samtliga statliga lärosäten och de fem största enskilda utbildningsanordnarna. Frågorna handlade bland annat om respektive lärosätes egna arbete med att främja och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning och hur vanligt det är att den akademiska friheten på lärosätet utmanas. Lärosätenas svar har sammanfattats för att ge en bild av hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas internt och externt samt hur lärosätena hanterar dessa situationer. Interna utmaningar rör händelser och situationer som uppstår inom lärosätet. Externa utmaningar är påverkan av aktörer utanför lärosätet, till exempel i form av hat, hot och mediadrev. Både interna och externa utmaningar kan leda till att den enskildes akademiska frihet hotas eller begränsas. Sammanfattningen, som ska bidra till ett kunskapsunderlag, innehåller även exempel på när den akademiska friheten har utmanats och lärdomar som lärosätena dragit av dessa situationer.

Erfarenheter hos lärare, forskare och doktorander

Den akademiska friheten i högskolans verksamhet omfattar både forskning och utbildning. För att få personalens erfarenhet av lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten gick en enkät ut till 10 000 lärare, forskare, och doktorander. Utöver frågor om lärosätets stödstruktur, den akademiska kulturen inom forskning och utbildning och andra frågor med fasta svarsalternativ innehöll enkäten även frågor med fritextsvar där respondenterna hade möjlighet att beskriva egna erfarenheter.

Internationell utblick

I uppdraget ingår att sammanställa en internationell utblick. För att synliggöra den akademiska friheten i Sverige i jämförelse med andra länder i världen används Academic Freedom Index som sammanställs av Varieties of Democracy (V-Dem), Göteborgs universitet. En litteratursammanställning ger en övergripande bild av akademisk frihet i USA och Europa och fördjupar därefter bilden av länder med utbildningssystem som har paralleller till det svenska systemet. Litteratursammanställningen har genomförts genom ett konsultuppdrag till Sweco.

Rapportens upplägg

Rapporten inleds med den nationella bilden. Den inleds med ett kapitel om den rättsliga regleringen av akademisk frihet och förhållandet till annan lagstiftning, därefter följer ett kapitel om lärosätenas perspektiv på akademisk frihet med lärosätenas redogörelser för sitt arbete med att främja och värna den akademiska friheten. Därefter följer ett kapitel som redogör för enkätundersökningen till lärare, forskare och doktorander vid svenska lärosäten om hur de ser på akademisk frihet. Efter detta redovisas resultaten av fallstudierna som ger exempel på olika aspekter av akademisk frihet och vad som händer när den utmanas eller riskerar att utmanas. Sedan följer den internationella utblicken med en redogörelse av hur den akademiska friheten i Sverige står sig i relation till andra delar av världen samt en litteratursammanställning om utmaningar och lösningar för den akademiska friheten i andra länder. Rapporten avslutas med en avslutande diskussion som fokuserar på några av rapportens huvudsakliga resultat.

Den rättsliga regleringen av akademisk frihet och förhållandet till annan lagstiftning

UKÄ:s regeringsuppdrag utgår från bestämmelsen om akademisk frihet i 1 kap. 6 § första stycket högskolelagen (1992:1434), HL, med tillhörande förarbetsuttalanden.³ I det här kapitlet redogör UKÄ för regleringen och förarbetsuttalandena.

UKÄ har i regeringsuppdraget inkluderat både statliga lärosäten och enskilda (icke-statliga) utbildningsanordnare. Kapitlet innehåller därför en översikt över i vilken utsträckning statliga lärosäten respektive enskilda utbildningsanordnare är bundna av högskolelagens bestämmelse om akademisk frihet. Bestämmelsens förhållande till annan lagstiftning tas också upp eftersom det är viktigt att vara medveten om den akademiska frihetens räckvidd och begränsningar. Kapitlet avslutas med en redovisning av olika tillsynsbeslut. Tillsynsbesluten är exempel på hur regleringen av akademisk frihet förhåller sig till annan rättslig reglering i praktiken.

Det övergripande syftet med kapitlet är att ge en överblick över den akademiska frihetens ramar i högskolelagens mening.

Lagstiftning om akademisk frihet

Statliga universitet och högskolor måste följa reglerna i HL och anslutande förordningar, framför allt högskoleförordningen (1993:100), HF. De omfattas dessutom av en rad andra författningsbestämmelser som gäller för myndigheter, till exempel förvaltningslagen (2017:900), FL.

De enskilda utbildningsanordnarna är inte statliga myndigheter och omfattas därför inte av lika många regler som de statliga lärosätena. Det här avsnittet redogör för bestämmelsen om akademisk frihet i 1 kap. 6 § första stycket HL och i vilken utsträckning statliga lärosäten respektive enskilda utbildningsanordnare är bundna av regleringen.

³ Prop. 2020/21:60, s. 130–131

Statliga lärosäten

Högskolelagen innehåller bestämmelser om universitet och högskolor under statligt huvudmannaskap (1 kap. 1 § första stycket HL). För dessa lärosäten är den akademiska friheten reglerad i 1 kap. 6 § första stycket HL. Där anges att i verksamheten ska som allmän princip gälla att den akademiska friheten ska främjas och värnas.

Bestämmelsen trädde i kraft den 1 juli 2021. I förarbetena till bestämmelsen anges bland annat att den omfattar den individuella akademiska friheten i högskolans verksamhet, det vill säga i både forskning och utbildning.⁴ Bestämmelsen inkluderar alltså inte förhållandet mellan staten och lärosätena utan det är relationen mellan lärosäte och individ som regleras.⁵

Vidare är 1 kap. 6 § första stycket HL avsedd att vara en principbestämmelse varför lärosätena behöver arbeta aktivt med hur den ska omsättas i praktiken. Lärosätesledningarna ges ett ansvar för att själva prioritera frågan om akademisk frihet och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning.⁶

I förarbetena nämns också att fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning ibland kan involvera att ställa kontroversiella frågor och presentera oväntade resultat, vilket i sin tur kan vara ett risktagande och i värsta fall medföra en ökad utsatthet för hat och hot. Det uttalas att eftersom forskning och högre utbildning bidrar till kunskaps- och samhällsutvecklingen är det av yttersta vikt att rädsla för hot och hat inte påverkar vilka ämnen som blir föremål för kunskapssökande och kunskapsspridning. Detta accentuerar enligt förarbetena lärosätesledningarnas arbetsmiljöansvar och ansvar för att motverka hat, hot, våld och trakasserier inom sektorn.⁷

För utbildningens del innebär bestämmelsen i 1 kap. 6 § första stycket HL till exempel att undervisning och andra lärandesituationer ska präglas av ett öppet samtalsklimat där olika idéer och perspektiv kan brytas mot varandra och oväntade, även kontroversiella, resultat lyftas fram. Det uttalas i förarbetena att både lärare och studenter, i ömsesidig respekt, har ett ansvar för att främja och värna en sådan kultur.⁸

Enskilda utbildningsanordnare

En enskild fysisk eller juridisk person som anordnar utbildning får endast efter tillstånd av regeringen utfärda de examina som anges i bilaga 2 till högskoleförordningen. Dessa anordnare av utbildning kallas för enskilda utbildningsanordnare. Tillstånd för enskilda

⁴ Prop. 2020/21:60, s. 131.

⁵ Ibid., s. 130.

⁶ Ibid., s. 130.

⁷ Ibid., s. 130 f.

⁸ Ibid., s. 131.

utbildningsanordnare att utfärda examina regleras i examenstillståndslagen. De enskilda utbildningsanordnarna omfattas inte av lika många regler som de statliga lärosätena. I förarbetena till bestämmelsen om akademisk frihet i 1 kap. 6 § första stycket HL anges dock att den är tillämplig på enskilda utbildningsanordnare som har tillstånd att utfärda examina enligt examenstillståndslagen.⁹

Av examenstillståndslagen framgår att tillstånd att utfärda en examen får lämnas till en enskild utbildningsanordnare bara om utbildningen uppfyller de krav som uppställs i 2 § (1 § första stycket examenstillståndslagen). Enligt 2 § examenstillståndslagen ska *utbildningen* vila på vetenskaplig eller konstnärlig grund och på beprövad erfarenhet samt bedrivs så att den i övrigt uppfyller de krav som uppställs på utbildning i 1 kap. HL.

Det innebär alltså att bestämmelsen om akademisk frihet i 1 kap 6 § första stycket HL är tillämplig på enskilda utbildningsanordnare med examenstillstånd när det gäller utbildning och forskning som ska bedrivs så att den uppfyller de krav som ställs på utbildning enligt 1 kap. HL.

Av detta följer att kraven i 1 kap. 6 § första stycket HL inte behöver uppfyllas av de enskilda utbildningsanordnarna när det gäller forskning som bedrivs utanför ramen för sådana utbildningar som avses i 2 § examenstillståndslagen.¹⁰

Även om de enskilda utbildningsanordnarna inte fullt ut omfattas av bestämmelsen om akademisk frihet i 1 kap. 6 § HL har de lärosäten som UKÄ har tagit med i regeringsuppdraget på olika sätt ändå åtagit sig att följa regler om akademisk frihet i hela verksamheten.

Förhållandet till annan lagstiftning

Den akademiska friheten är inte ovillkorlig. I förarbetena till bestämmelsen i 1 kap. 6 § första stycket HL uttalas att den akademiska friheten alltid ska utövas inom de rättsliga ramar som finns och utifrån den värdegrund som gäller.¹¹

För statliga lärosäten gäller, utöver det regelverk som gäller för styrning av statliga myndigheter i allmänhet, och universitet och högskolor i synnerhet, lagar och riktlinjer i fråga om etik och värdegrund. Som exempel nämns lagen (2003:460) om etikprövning av forskning som avser människor och (etikprövningslagen) lagen (2019:504) om ansvar för god forskningssed och prövning av oredlighet i forskning (LGO) samt den statliga värdegrunden för statsanställda som består av de sex

⁹ Ibid., s. 192.

¹⁰ Jfr även prop. 2009/10:80 s. 192 angående forskningens frihet.

¹¹ Jfr prop. 2020/21:60, s. 131.

principerna demokrati, legalitet, objektivitet, fri åsiktsbildning, respekt samt effektivitet och service.¹² Principerna bygger på regeringsformens och förvaltningslagens (2017:900), FL, bestämmelser.

Bestämmelserna i FL gäller inte för de enskilda utbildningsanordnarna. Däremot är de enskilda utbildningsanordnare som har examenstillstånd skyldiga att följa objektivitets- och likhetsprinciperna i 1 kap. 9 § RF där det föreskrivs att domstolar samt förvaltningsmyndigheter och andra som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter ska beakta allas likhet inför lagen samt iakttä saktighet och opartiskhet.

De enskilda utbildningsanordnarna omfattas även av etikprövningslagen och LGO.

Arbetsgivares ansvar för arbetsmiljön

I förarbetena till 1 kap. 6 § första stycket HL uttalas att eftersom forskning och högre utbildning bidrar till kunskaps- och samhällsutvecklingen är det av yttersta vikt att rädsla för hot och hat inte påverkar vilka ämnen som blir föremål för kunskapssökande och kunskapsspridning. Detta accentuerar enligt förarbetena lärosätetsledningarnas arbetsmiljöansvar och ansvar för att motverka hat, hot, våld och trakasserier inom sektorn.¹³

Lärosätets arbetsmiljöansvar och ansvar för att motverka hat, hot och våld regleras i arbetsmiljölagen (1977:1160) med tillhörande föreskrifter som utfärdats av Arbetsmiljöverket.

Arbetsmiljölagen

Enligt arbetsmiljölagen ska arbetsgivaren vidta alla åtgärder som behövs för att förebygga att arbetstagaren utsätts för ohälsa eller olycksfall (3 kap. 2 §). Arbetsmiljölagen föreskriver att lärosätena i sin egenskap av arbetsgivare ska bedriva ett systematiskt arbetsmiljöarbete. Detta innebär att de systematiskt ska planera, leda och kontrollera verksamheten på ett sätt som leder till att arbetsmiljön uppfyller föreskrivna krav på en god arbetsmiljö. I detta ingår att utreda arbetsskador, fortlöpande undersöka riskerna i verksamheten och vidta de åtgärder som föranleds av detta. Arbetsgivaren ska i den utsträckning verksamheten kräver dokumentera arbetsmiljön och arbetet med denna. Handlingsplaner ska därvid upprättas (jfr 3 kap. 2 a §).

Arbetsmiljöverkets föreskrifter om våld och hot i arbetsmiljön

I AFS 1993:2 finns Arbetsmiljöverkets föreskrifter om våld och hot i arbetsmiljön. Enligt dessa ska arbetsgivaren utreda de risker för våld

¹² Jfr *ibid.*, s. 131.

¹³ *Ibid.*, s. 130 f.

eller hot om våld som kan finnas i arbetet samt vidta de åtgärder som kan föräledas av utredningen (2 §). Vidare ska arbetet ordnas så att risk för våld eller hot om våld så långt som det är möjligt förebyggs (3 §). Tillbud och händelser med våld eller hot om våld ska dokumenteras och utredas (10 §). Arbetstagare som utsatts för våld eller hot om våld ska snabbt få hjälp och stöd för att förebygga eller lindra såväl fysisk som psykisk skada. Arbetsgivaren ska ha särskilda rutiner för detta (11 §).

Arbetsmiljöverkets föreskrifter om systematiskt arbetsmiljöarbete

Arbetsmiljöverket har utfärdat föreskrifter om systematiskt arbetsmiljöarbete (AFS 2001:1). Enligt föreskrifterna ska det systematiska arbetsmiljöarbetet ingå som en naturlig del i den dagliga verksamheten. Det ska omfatta alla fysiska, psykologiska och sociala förhållanden som har betydelse för arbetsmiljön (3 §). Enligt föreskrifterna ska det finnas en arbetsmiljöpolicy som beskriver hur arbetsförhållandena i arbetsgivarens verksamhet ska vara för att ohälsa i arbetet ska förebyggas och en tillfredsställande arbetsmiljö uppnås. Det ska även finnas rutiner som beskriver hur det systematiska arbetsmiljöarbetet ska gå till (4 §).

Vidare ska arbetsgivaren fördela uppgifterna i verksamheten på ett sådant sätt att en eller flera chefer, arbetsledare eller andra arbetstagare får i uppgift att verka för att risker i arbetet förebyggs och en tillfredsställande arbetsmiljö uppnås. Enligt föreskrifterna ska arbetsgivaren se till att de som får dessa uppgifter är tillräckligt många och har de befogenheter och resurser som behövs. Arbetsgivaren ska också se till att de har tillräckliga kunskaper och tillräcklig kompetens (jfr 6 §).

Om någon arbetstagare råkar ut för ohälsa i arbetet och om något allvarligt tillbud inträffar i arbetet, ska arbetsgivaren utreda orsakerna så att risker för ohälsa kan förebyggas i fortsättningen (9 §). Arbetsgivaren ska omedelbart eller så snart det är praktiskt möjligt genomföra de åtgärder som behövs för att förebygga ohälsa i arbetet. Arbetsgivaren ska också vidta de åtgärder som i övrigt behövs för att uppnå en tillfredsställande arbetsmiljö. Genomförda åtgärder ska kontrolleras (jfr 10 §). Arbetsgivaren ska varje år göra en uppföljning av det systematiska arbetsmiljöarbetet. Om det inte fungerat bra ska det förbättras (11 §).

Arbetsmiljöverkets föreskrifter om organisatorisk och social arbetsmiljö

Arbetsmiljöverkets föreskrifter om organisatorisk och social arbetsmiljö samt allmänna råd om tillämpningen av föreskrifterna (AFS 2015:4) förtydligar vad arbetsgivare och arbetstagare ska göra inom ramen för det systematiska arbetsmiljöarbetet som alla arbetsgivare har ansvar att bedriva.

Enligt föreskrifterna ska arbetsgivaren se till att chefer och arbetsledare bland annat har kunskaper om hur man förebygger och hanterar kränkande särbehandling. Arbetsgivaren ska se till att det finns förutsättningar att omsätta dessa kunskaper i praktiken (6 §).

Vidare ska arbetsgivaren ha mål för den organisatoriska och sociala arbetsmiljön. Målen ska syfta till att främja hälsa och öka organisationens förmåga att motverka ohälsa (7 §). Arbetsgivaren bör ha en tydlig strategi för arbetet med att uppnå målen. Grundläggande för ett framgångsrikt arbete mot målen är att de är förankrade i den högsta ledningen och i övriga delar av organisationen. Målen bör ta sin grund i arbetsmiljöpolicyn och vara förenliga med den.

Arbetsgivaren ska enligt AFS 2015:4 också klargöra att kränkande särbehandling inte accepteras i verksamheten. Arbetsgivaren ska vidta åtgärder för att motverka förhållanden i arbetsmiljön som kan ge upphov till kränkande särbehandling (13 §). Klargörandet kan lämpligen göras skriftligen i en policy.

Föreskrifterna ställer också krav på att arbetsgivaren ser till att det finns rutiner för hur kränkande särbehandling ska hanteras. Arbetsgivaren ska göra rutinerna kända för alla arbetstagare (14 §).

Tillsynsbeslut som illustrerar gränsdragningsfrågor mellan akademisk frihet och annan reglering

Akademisk frihet och arbetsmiljö

Den akademiska frihetens förhållande till arbetsmiljölagstiftningen har varit föremål för prövning i UKÄ:s tillsynsverksamhet. En universitetslektor anmälde sin arbetsgivare för brott mot bland annat den akademiska friheten efter att han hade fått besked av sin prefekt om att han inte längre fick ansöka om forskningsanslag eller anställa ny personal.

Lärosätet uppgav i sitt yttrande till UKÄ att prefekten hade gjort bedömningen att handledning av fler personer eller ytterligare egen forskning inte rymdes inom lektorns årsarbetstid. Beslutet grundades enligt lärosätet också på dess ansvar att säkerställa en god arbetsmiljö för både lektorn och för övriga medarbetare i forskargruppen.

I sitt beslut (den 13 juni 2023, reg.nr 31-00533-22) uttalade UKÄ bland annat följande:

UKÄ kan inte överpröva [lärosätets] beslut. UKÄ skulle däremot kunna ifrågasätta lärosätets bedömning om den framstår som klart ogrundad. Ett arbetsmiljöbeslut ska självfallet inte kunna användas som förevändning för att begränsa friheterna i 1 kap. 6 § HL.

Möjligheten att ansöka om externa medel kan ha mycket stor och ibland avgörande betydelse för den forskning som avses bedrivas. UKÄ anser dock att det som har framkommit i ärendet inte ger anledning att ifrågasätta att de åtgärder [lärosätet] genomfört har varit nödvändiga för att fullgöra lärosätets ansvar att säkerställa en god arbetsmiljö. UKÄ konstaterar att [lärosätets] bedömning inte kan anses ha varit klart grundad.

UKÄ bedömde att det därför inte fanns skäl att rikta någon kritik mot lärosätet eller att i övrigt vidta några ytterligare åtgärder i ärendet.

Den akademiska friheten kan överlappa med yttrandefriheten

Den akademiska friheten kan även överlappa med yttrandefriheten. Enligt 2 kap. 1 § 1 RF är var och en gentemot det allmänna tillförsäkrad yttrandefrihet. Med detta avses frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor. Yttrandefriheten får enligt 2 kap. 20 § RF endast begränsas genom lag eller, i vissa fall, genom annan författning. Genom bestämmelserna i yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) och tryckfrihetsförordningen (TF) om meddelarfrihet ges yttrandefriheten till viss del ett särskilt skydd. Dessa regler tar sikte på rätten att för offentliggörande ibland annat TV eller tryckt skrift lämna uppgifter i vilket ämne som helst.

I ett ärende som aktualiserades hos Justitieombudsmannen (JO 2007/08 s 447) hade rektor vid ett universitet inlett en förberedande undersökning av oredlighet i forskning mot bakgrund av en professors uttalanden i media. JO konstaterade att enligt den dåvarande ordalydelsen av 1 kap. 16 § HF var högskolan skyldig att utreda misstänkt oredlighet oavsett hur misstankarna hade väckts. Detta skulle enligt JO dock givetvis inte användas som förevändning för att vidta grundlagsstridiga åtgärder.

JO bedömde att rektorns beslut att inleda en förberedande undersökning inte hade inneburit någon kränkning av den berörda professors meddelarfrihet.

JO-ärendet är från tiden innan den nya regeln om akademisk frihet i 1 kap. 6 § första stycket HL infördes. Om samma ärende hade prövats idag hade även ett resonemang om akademisk frihet kunnat föras med hänsyn till förarbetsuttalandena om att den akademiska friheten innefattar fri kunskapsspridning.¹⁴ I detta avseende kan man alltså tala om en viss överlappning mellan yttrandefriheten och den akademiska friheten.

¹⁴ Jfr *ibid.*, s. 130.

Gränsdragningar mellan yttrandefrihets- och arbetsmiljöregler

Ett gränsfall mellan yttrandefrihet och arbetsmiljö illustreras av följande beslut av Justitiekanslern (JK dnr 3249-16-21). Ett universitet gav skriftliga varningar till en av lärosätets professorer med anledning av hur hon hade uttryckt sig mot annan personal vid lärosätet. JK inledde en utredning av om de åtgärder som vidtagits mot professorn stod i strid med den rätt att fritt uttrycka sig och det allmänna förbud mot repressalier som anses följa av 2 kap. 1 § RF.

Universitetet hänvisade bland annat till ett yttrande från dekanen och prefekten. De uppgav bland annat att professorns sätt att framföra kritik hade inskränkt andra medarbetares akademiska frihet och motverkat en god arbetsmiljö.

JK uttalade att i vart fall en skrivelse som professorn fick från lärosätet kunde uppfattas på så sätt att hon kritiserades delvis på den grunden att hon hade uttryckt åsikter om arbetsgivaren och verksamheten. Det hänvisades bland annat till att hon hade yttrat sig i frågor utanför sitt ansvarsområde. Formuleringarna i denna del framstod enligt JK som mindre väl genomtänkta. För den anställde kunde det framstå som om arbetsgivaren var kritisk och övervägde åtgärder redan på den grunden att arbetstagaren hade valt att yttra sig i vissa frågor eller till vissa personer. JK ansåg att gränsdragningen mellan å ena sidan arbetstagarens yttrandefrihet och å andra sidan arbetsgivarens arbetsledningsrätt och arbetsmiljöansvar visserligen kan vara svår, men att en offentlig arbetsgivare måste uttrycka sig på ett sätt som inte riskerar att komma i konflikt med arbetstagarens grundlagsskyddade yttrandefrihet.

JK bedömde dock att formuleringarna samtidigt måste läsas i sitt sammanhang. Båda skrivelserna handlade enligt JK till största delen om hur professorn uppgavs ha uttryckt sig mot kollegor på arbetsplatsen och varningarna eller erinringarna synes i första hand ha anknytning till den omständigheten. Mot den bakgrunden fann JK inte tillräcklig grund för att rikta någon kritik mot dekanen, prefekten eller universitetet.

JK förutsatte däremot att ledningen för universitetet, mot bakgrund av det inträffade, övervägde hur man inom universitetet kan öka medvetenheten om de viktiga frågor och inte sällan svåra bedömningar och gränsdragningar som aktualiserades i beslutet.

JK tog inte självt upp frågan om akademisk frihet. Dekanen och prefekten hade dock bland annat uppgett att professorns sätt att framföra kritik hade inskränkt andra medarbetares akademiska frihet och motverkat en god arbetsmiljö. Fallet torde därmed kunna diskuteras inte bara utifrån lärosätetsledningarnas arbetsmiljöansvar men också deras ansvar för att värna den akademiska friheten och en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning.

Ett fall som tagits upp i debatter om akademisk frihet

I en anmälan till UKÄ framfördes kritik mot hur Uppsala universitet hade hanterat två olika ärenden som gällde en lektor respektive en likavillkorsspecialist vid lärosätet (reg.nr 31-00566-20). De anställda hade genom att uttala vissa ord blivit utredda för diskriminering enligt diskrimineringslagen (2008:567). Anmälarna ansåg att ärendena var likvärdiga och var kritiska till att universitetet kommit fram till att lektorns agerande varit olämpligt medan likavillkorsspecialistens agerande inte hade varit det. Anmälarna begärde bland annat att UKÄ skulle granska ärendena utifrån 1 kap. 9 § regeringsformen. Enligt bestämmelsen ska förvaltningsmyndigheter som fullgör offentliga förvaltningsuppgifter i sin verksamhet beakta allas likhet inför lagen samt iakttäcka saklighet och opartiskhet.

I sitt beslut riktade UKÄ kritik mot lärosätet för flera formella brister i hanteringen av lektorns ärende. UKÄ uttalade sig däremot inte om lärosätets bedömning av om det varit olämpligt av lektorn respektive likavillkorsspecialisten att i de aktuella situationerna använda vissa ord. I lektorns fall hade ordet uttalats under ett seminarium och lektorn hade blivit anmäld till lärosätet av några studenter.

Frågan om lärosätets agerande inkräktade på lektorns akademiska frihet aktualiserades inte i UKÄ:s beslut men har varit föremål för debatt i media. Debatten har bland annat handlat om lärosätets agerande kränkt lektorns akademiska frihet eller yttrandefrihet.

UKÄ:s iakttagelser

Gränsdragningen mellan akademisk frihet och annan reglering kan vara komplicerad och ibland svårbedömd.

Akademisk frihet kan både få stöd och begränsas av annan lagstiftning. Stödet kan innebära att kränkande särbehandling inte ska tolereras i samband med till exempel val av forskningsämne, forskningsmetoder eller vid redovisning av kontroversiella resultat. Men vetenskaplig redlighet måste också iaktas och regler om oredlighet i forskning får inte överskridas. Den akademiska friheten måste utövas inom de rättsliga ramarna som finns.

I vissa fall kan frågor som primärt handlar om annan lagstiftning, till exempel yttrandefrihet, även innehålla aspekter på akademisk frihet. Detta medför att frågor om akademisk frihet i större eller mindre utsträckning även kan aktualiseras i situationer där det vid en första anblick kanske inte är uppenbart. Ett lärosäte måste exempelvis värna den akademiska friheten utan att samtidigt begränsa andra medarbetares yttrandefrihet. Samtidigt har lärosätet också ansvar för att upprätthålla en god arbetsmiljö.

Lärosätenas perspektiv på akademisk frihet

I föregående kapitel redogjordes för den rättsliga regleringen om akademisk frihet. UKÄ konstaterade att gränsdragningen mellan akademisk frihet och annan reglering kan vara komplicerad och ibland svårbedömd. I uppdraget från regeringen ingår att sammanfattar lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten och den kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning. UKÄ har därför bitt lärosätena att svara på frågor om deras arbete med att främja och värna den akademiska friheten samt beskriva de lärdomar som dragits när den akademiska friheten utmanats.

Alla statliga lärosäten och de fem största enskilda utbildningsanordnarna fick besvara följande frågor:

1. Redogör för lärosätets eget arbete med att främja och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning, i enlighet med bestämmelsen i högskolelagen.
2. Hur vanligt är det att den akademiska friheten på lärosätet utmanas.
 - a) internt, det vill säga i situationer som uppstår inom lärosätet?
 - b) externt, det vill säga genom påverkan av aktörer utanför lärosätet?
3. Ge exempel på när den akademiska friheten på lärosätet har utmanats internt respektive externt. Beskriv konkret hur lärosätet agerade för att värna den akademiska friheten i de situationerna och vilka lärdomar som dragits.
4. Har lärosätet några ytterligare synpunkter som rör den akademiska friheten?

Samtliga lärosäten utom ett har svarat på frågorna.

Avsnittet är en sammanfattning av ett omfattande material. Det har därför varit nödvändigt att göra avgränsningar av det som redovisas. Vissa svar som faller utanför definitionen av akademisk frihet i 1 kap. 6 § HL, och därmed UKÄ:s uppdrag, har därför inte tagits med i sammanfattningen. Detta gäller framför allt lärosätenas svar på fråga 4 som till övervägande del handlar om frågor om politisk och ekonomisk

styrning, institutionell autonomi, forskningsfinansiering och önskemål om lagändringar.

I förarbetena uttalas att den akademiska friheten i 1 kap. 6 § första stycket HL alltid ska utövas inom de rättsliga ramar som finns och utifrån den värdegrund som gäller.¹⁵ Sammanfattningen av lärosätenas svar tar inte upp vad de redovisat om det egna arbetet med att se till att dessa rättsliga ramar följs. Redogörelsen har istället fokuserat på lärosätenas eget arbete med att främja och värna akademisk frihet.

Nedan återger UKÄ frågorna 1–3 i inledningen av varje avsnitt och därefter följer en sammanfattning av de svar som kommit in. Redovisningen av svaren börjar på övergripande nivå för att därefter gå neråt i organisationen inom lärosätet.

Kapitlet avslutas med de iakttagelser UKÄ gjort utifrån lärosätenas svar på frågorna.

Fråga 1. Lärosätenas eget arbete med att främja och värna akademisk frihet

UKÄ har bett lärosätena att redogöra för deras arbete med att främja och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning, i enlighet med bestämmelsen i högskolelagen. I detta avsnitt redovisas lärosätenas svar.

Anslutningar till internationella organisationer eller rekommendationer som värnar akademisk frihet

Flera lärosäten uppger att de har anslutit sig till olika organisationer, dokument eller avtal eller att de har implementerat olika rekommendationer i vilka det ingår att slå vakt om den akademiska friheten. De ställningstaganden organisationerna gjort eller de rekommendationer de fastställt kommer i större eller mindre utsträckning även till uttryck i lärosätenas egna övergripande visioner, strategier och mål. Organisationerna och rekommendationerna redovisas översiktligt i det här avsnittet.

Magna Charta Universitatum

Magna Charta Universitatum är ett dokument som 1988 skrevs under av 388 rektorer från lärosäten runt om i Europa.¹⁶ Dokumentet innehåller ett antal fundamentala principer som universitet ska byggas på, bland annat

¹⁵ Jfr prop. 2020/21:60, s. 131.

¹⁶ <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum>

akademisk frihet. I Magna Charta anges bland annat följande (översatt från engelska):¹⁷

Medan de skapar och sprider kunskap ifrågasätter universiteten dogmer och etablerade doktriner samt uppmuntrar kritiskt tänkande hos alla studenter och forskare. Akademisk frihet är deras livsnerv; öppen undersökning och dialog deras näring.

I Sverige har 20 lärosäten anslutit sig till Magna Charta Universitatum.¹⁸

Europeiska stadgan för forskare och riktlinjer för rekrytering av forskare

Den 11 mars 2005 fattade Europeiska kommissionen beslut om en rekommendation om den europeiska stadgan för forskare och riktlinjer för rekrytering av forskare.¹⁹ Flera lärosäten uppger att de har anslutit sig till stadgan och riktlinjerna.

Den europeiska stadgan för forskare utgörs av allmänna principer och krav rörande forskares, deras arbetsgivares och finansiärers roller, ansvar och rättigheter. Syftet med stadgan är att se till att relationerna mellan forskare och arbetsgivare eller finansiärer främjar dels bra resultat när det gäller att skapa, överföra, dela och sprida kunskap och teknisk utveckling, dels forskarnas karriärutveckling. Stadgan utgör en ram för forskare, arbetsgivare och finansiärer. De uppmanas att ta ansvar och verka som fackmän i sin arbetsmiljö och att erkänna varandra som sådana.²⁰

Stadgan riktar sig till alla forskare i EU i alla karriärskeden och den omfattar alla forskningsområden inom de offentliga och privata sektorerna, oavsett typ av tjänst eller anställning, arbetsgivarens associationsform och vilken typ av organisation eller institution som arbetet bedrivs i. Hänsyn tas till forskarnas många olika roller, det vill säga att de inte endast bedriver forskning eller utvecklingsverksamhet utan också deltar i uppgifter som rör handledning, mentorskap, ledning eller administration.²¹

Bland de allmänna principer och krav som gäller *forskare* nämns forskningsfrihet.²²

Forskare bör koncentrera sin forskning på mänsklighetens bästa och på att flytta fram gränserna för vetenskapen. De bör ha tanke- och yttrandefrihet och vara fria att fastställa metoder för

¹⁷ <https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu2020>

¹⁸ <https://magna-charta.org/magna-charta-universitatum/signatory-universities>

¹⁹ 2005/251/EC, OJ L 75, 22.3.2005, p. 67–77 – <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2005/251/oj>

²⁰ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/HTML/?uri=CELEX:32005H0251>

²¹ Ibid.

²² Ibid.

att lösa problem i enlighet med vedertagna etiska principer och vedertagen etisk praxis.

När det gäller spridning och utnyttjande av resultat samt samhällsansvar anges bland annat följande:²³

I överensstämmelse med sina avtal bör alla forskare se till att resultaten av deras forskning sprids och utnyttjas, till exempel förmedlas till andra forskningssammanhang, eller när så är lämpligt används kommersiellt.

[...]

Forskare bör se till att deras forskning blir känd för samhället i stort på ett sådant sätt att den kan förstås av icke-specialister, vilket förbättrar allmänhetens förståelse för vetenskap.

Bland de allmänna principer och krav som gäller *arbetsgivare* kan nämnas icke-diskriminering som innebär att arbetsgivare inte bör diskriminera forskare på något sätt på grundval av kön, ålder, etniskt, nationellt eller socialt ursprung, religion eller tro, sexuell läggning, språk, handikapp, politisk åskådning eller sociala eller ekonomiska villkor.²⁴

Det anges även att arbetsgivare bör följa de principer som fastställs i riktlinjerna för rekrytering av forskare när de utser eller rekryterar forskare. I riktlinjerna anges som allmänna principer och krav för rekryteringen bland annat att arbetsgivare bör använda sig av ”öppna, positiva och effektiva ansökningsrutiner som medger insyn och internationella jämförelser.”²⁵

Europeiska kommissionen erkänner med ”HR Excellence in Research Award” de institutioner som gör framsteg i att anpassa sin personalpolitik till de 40 principerna i stadgan och riktlinjerna, baserat på en skräddarsydd handlingsplan eller HR-strategi.²⁶

I dagsläget har 17 svenska lärosäten tilldelats ”HR Excellence in Research Award”.²⁷

All European Academies

Några lärosäten hänvisar i sina svar till All European Academies (ALLEA) och Den europeiska kodexen för forskningens integritet. ALLEA är en europeisk federation som representerar mer än 50 akademier från cirka 40 EU-länder och länder utanför EU. I ALLEA:s

²³ Ibid.

²⁴ Ibid.

²⁵ Ibid.

²⁶ <https://euraxess.ec.europa.eu/jobs/hrs4r>

²⁷ <https://www.euraxess.se/sweden/hrs4r-sweden>

uppdrag ingår bland annat att föra sina medlemmars talan på den europeiska och internationella scenen, främja vetenskap som en global allmännytta och underlätta vetenskapligt samarbete över gränser och discipliner.²⁸

Enligt sin webbplats strävar ALLEA också efter att säkerställa att allmänheten och beslutsfattare är medvetna om vikten av att värna den akademiska friheten. ALLEA agerar å sina medlemmars vägnar för att stå upp mot omotiverade överträdelser och ingriper med en rad åtgärder, inklusive medling, uttalanden och öppna brev, till stöd för akademiska institutioner som hotats under de senaste åren.²⁹

ALLEA har publicerat Den europeiska kodexen för forskningens integritet.

I kodexen anges att god forskningspraxis bland annat innebär att forskningsinstitutioner och -organisationer skapar en miljö fri från otillbörlig press på forskare som gör att de kan arbeta självständigt och enligt principerna för god forskningssed. Vidare framgår att god forskningspraxis även innebär att forskningsinstitutioner och organisationer aktivt stöder forskare som tar emot hot.³⁰

Coalition for Advancing Research Assessment

Några lärosäten framför att de har anslutit sig till Coalition for Advancing Research Assessment (CoARA). CoARA är en global koalition av bland annat forskningsfinansierande och -utförande organisationer. Anslutning till organisationen kan ske efter undertecknandet av The Agreement on Reforming Research Assessment (ARRA).³¹

Undertecknarna av ARRA förbinder sig till en gemensam vision, som är att bedömningen av forskning, forskare och forskningsorganisationer erkänner de olika resultat, praxis och aktiviteter som maximerar kvaliteten och effekten av forskning. Koalitionen fungerar som en plattform för bland annat gemensam, kritisk reflektion, utbyte av god praxis och ömsesidigt lärande, samtidigt som organisationernas självständighet respekteras fullt ut.³²

En av principerna som undertecknarna av ARRA går med på är att säkra friheten för vetenskaplig forskning. Detta ska göras genom införande av

²⁸ <https://allea.org/allea-in-brief/>

²⁹ <https://allea.org/academic-freedom/>

³⁰ ALLEA (2023) The European Code of Conduct for Research Integrity – Revised Edition 2023, Berlin, DOI 10.26356/ECOC, s. 6.

³¹ <https://coara.eu/agreement/faq/>

³² <https://coara.eu/agreement/the-agreement-full-text/>

bedömningsramar som inte begränsar forskarna i de frågor de ställer, i deras forskningsimplementering, metoder eller teorier.³³

I Sverige har 16 lärosäten undertecknat ARRA och anslutit sig till CoARA.³⁴

Lärosätenas visioner, strategier och mål

De flesta lärosäten uppger att de har någon form av dokumenterad vision, strategi eller mål som syftar till att värna den akademiska friheten. Ett exempel på detta är Uppsala universitets arbetsordning där akademisk frihet berörs på följande sätt:

Universitetet slår vakt om det fria kunskapssökandet i utbildning och forskning och värnar vetenskapens integritet, mångfald och kvalitet. Universitetets oberoende är en hörnsten för demokrati och en viktig förutsättning för individens frihet att välja utbildning och för forskningens möjlighet att bidra till hållbara lösningar på samhällets utmaningar. Universitetet vill bidra till en öppen och kunskapsbaserad samhällsdebatt där yttrandefrihet och mänskliga rättigheter är centrala utgångspunkter. Akademisk frihet, kollegiala styrformer och studentinflytande är grundläggande principer vid universitetet.³⁵

Några lärosäten pekar även på vikten av det akademiska samtalet. Högskolan i Borås har beslutat om mål för ett attraktivt lärosäte. I målen kan man bland annat läsa att vid ett attraktivt lärosäte respekteras olika åsikter och kompetenser och där finns en förmåga att föra en konstruktiv diskussion baserad på fakta.

Andra lärosäten framhäver särskilt kollegialiteten i sina styrdokument. I Malmö universitets arbetsordning anges följande:

De akademiska värdena ska genomsyra all utbildning och forskning vid universitetet. Med akademiska värden menas akademisk frihet, akademisk integritet och akademisk kvalitet. Principer för kollegialitet ska präglade universitetskulturen där kunskapsutveckling och kunskapsprövning ska stå i fokus. Beslut och beredning av frågor inför beslut ska enligt de kollegiala idealen baseras på kunskap, vilket innebär att de som ingår i olika nämnder och grupperingar ska vara utsedda på grundval av sina särskilda kompetenser och kunskaper.³⁶

³³ https://coara.eu/app/uploads/2022/09/2022_07_19_rra_agreement_final.pdf

³⁴ <https://coara.eu/coalition/membership>

³⁵ Arbetsordning för Uppsala universitet, dnr UFV 2017/95.

³⁶ Malmö universitets arbetsordning, dnr. LED 1.3–2019/603.

Värdegrunder och medarbetarpolicys

Flera lärosäten uppger att de har egna värdegrunder som inkluderar främjande av akademisk frihet. Flera av dessa utgår från Magna Charta Universitatum.

Chalmers tekniska högskola har framfört att lärosätet har en ”Code of Conduct”. Denna utgår från lärosätets värdegrund som bygger på värdeorden öppenhet, delaktighet, respekt, mångfald och kvalitet. ”Code of conduct” ska enligt lärosätet präglade allt arbete och är ett verktyg för att tydliggöra förväntningarna på varje individ att ta ansvar för gemenskapen, samt att ingen individ får fara illa. ”Code of Conduct” undertecknas av varje person som nyanställs och följs upp i det årliga medarbetarsamtalet.

Uppsala universitet uppger att en medarbetarpolicy utarbetats som ett led i arbetsmiljöarbetet. Medarbetarpolicyn lyfter upp universitetets gemensamma värderingar genom att konkretisera och tydliggöra medarbetarnas ansvar, förhållningssätt och förväntade beteende gentemot varandra. I medarbetarpolicyn anges att:

Akademisk frihet och kollegiala styrformer är grundläggande principer vid Uppsala universitet. I den akademiska vardagen med vår seminariekultur är meningsskiljaktigheter i sakfrågor en naturlig och önskvärd del, där den interna kulturen kännetecknas av en öppen, saklig och kritisk diskussion. Diskussionsklimatet ska vara konstruktivt och förhållningssättet respektfullt och professionellt.³⁷

Enligt Uppsala universitet finns det även ett stödmaterial som kan användas för gruppdiskussioner utifrån medarbetarpolicyn, vilket bland annat inkluderar dilemmaövningar.

Akademisk frihet i styrdokument om utbildning och forskning

Hos flera lärosäten kommer akademisk frihet även till uttryck i övergripande styrdokument för utbildning och forskning.

När det gäller utbildning uppger Karolinska institutet (KI) att lärosätets pedagogiska grundsyn tar sin utgångspunkt i universitetets värdegrund. Ett av de perspektiv som anges avser psykologisk trygghet. För att ge bästa möjliga förutsättningar för lärandet och utvecklingen av ett akademiskt lärarskap är det av största betydelse att etablera en trygg och tillåtande arbets- och lärandemiljö. Universitetet beskriver att i en psykologiskt trygg lärandemiljö känner både studenter och lärare att man kan presentera idéer, ställa frågor, ventilera bekymmer eller erkänna misstag utan risk för att bli straffad, förlöjligad eller förödmjukad. Detta

³⁷ Medarbetarpolicy vid Uppsala universitet, dnr UFV 2021/1066.

sammanfattas som en miljö som deltagarna uppfattar som säker och trygg för interpersonellt risktagande.³⁸

Ifråga om forskning har Högskolan i Halmstad en utförlig policy om forskningens frihet.³⁹ I policyn nämns inte bara vad lärosätet anser är viktigt för att främja och värna en kultur av fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning utan också vad forskningens frihet innebär för dem som inte är inblandade i forskningen. Där framgår att personer som inte bidrar till forskningen resultatmässigt oavsett om de är forskare, lärare, chefer eller administrativ personal inte har någon rätt att inskränka forskningens frihet.

I högskolans policy utvecklas även chefernas roll i förhållande till forskarna inom organisationen. Detta görs på följande sätt:

En chef har att leda och fördela arbetet. Detta innefattar att fördela tid och resurser för forskningen. Samtidigt är det viktigt att fördelningen av resurser inte leder till en så detaljerad styrning av forskningen så att styrningen riskerar att inskränka forskningens frihet. Vad som är en legitim styrning och vad som inte är det går inte att generellt avgöra utan beror på omständigheterna.⁴⁰

Forskningens frihet i relation till forskningsmedelsansökningar omnämns också i policyn. Där anges att forskningens frihet inte innebär att det är varje forskares rätt att få skicka in en ansökan om externa medel till en finansjär. Vidare anges att det finns situationer där högskolan behöver prioritera bland ansökningar till en viss finansjär.

Särskilt om mottagande av donationer

Vad gäller mottagande av externa medel genom donationer har Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) framfört att lärosätet de senaste åren förstärkt och systematiserat sitt arbete kring detta. Lärosätet har fastställt riktlinjer för mottagande av donationer.⁴¹ Enligt SLU är externfinansieringsgraden vid lärosätet jämförelsevis hög. Lärosätet anser att ett genomtänkt arbete med donationer kan stärka universitetets frihet att själv finansiera forskning inom prioriterade områden.

SLU uppger att i samband med donationer ska lärosätets målbeskrivning alltid ligga till grund för ställningstaganden kring huruvida en donation kan accepteras. Enligt lärosätet får en donation inte ha ett ändamål, eller komma från en källa, som kan komma att stå i motsättning till SLU:s mål. SLU menar att lika stor tyngd läggs vid lärosätets akademiska

³⁸ Karolinska institutets pedagogiska grundsyn, dnr 1-551/2022.

³⁹ Forskningens frihet vid Högskolan i Halmstad, dnr L 2023/24.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Riktlinjer för mottagande av donationer vid Sveriges lantbruksuniversitet, dnr SLU ua 2013.1.1.1-2294.

autonomi; till en donation får inte knytas villkor som kan påverka SLU:s akademiska frihet, integritet, oberoende eller förmåga att utföra sitt uppdrag på ett korrekt och opartiskt sätt.

Lärosätenas strategiska ledning och styrning

Kollegial styrning

Många lärosäten pekar på att de har en decentraliserad organisation med kollegial styrning och beslutsordning, vilket lärosätena menar är centralt för att främja och värna akademisk frihet.

Lunds universitet anser exempelvis att den akademiska friheten utgår från att det är lärosätena själva, inom sin kollegiala krets, som ska definiera vilken verksamhet som ska bedrivas och hur den ska genomföras samt förmedlas. Universitetet framhåller att den akademiska friheten därmed är sammanlänkad med kollegialiteten och den kollegiala styrningen. Grundtanken är enligt lärosätet att flera personers kompetens tillsammans kan skapa ett bättre vägval än en enskild individs möjligheter att fatta kloka beslut. Universitetet anser att kollegialitet lika mycket är en arbetsform och en kultur som en styrform.

Göteborgs universitet framhåller att en stark tradition av kollegialt ledarskap på institutionerna som innebär att alla uppdrag roterar gör att enskilda personer eller mindre grupper inte permanentas i maktställning. Att bedömningen av såväl forskning som utbildning sker kollegialt och professionellt utan politisk inblandning är enligt universitetet en central princip för att skydda akademisk frihet, fritt kunskapssökande och lärosätets autonomi. Lärosätet påpekar att institutionerna verkar autonomt i mycket hög grad och att forsknings- samt utbildningsstrategier i huvudsak utvecklas vid institutionerna.

Umeå universitet framför att universitetsledningen och fakultetsledningar anger den strategiska inriktningen, men försöker undvika detaljstyrning och kvantifierade mål. Lärosätet menar att det skapar utrymme för de kollegiala organens ansvar samt för institutioner och enheter att skydda och utveckla enskilda lärares möjlighet att fritt göra val av undervisningsmetoder och av forskningsfrågor samt metoder.

Ekonomi

Många lärosäten resonerar också kring styrningen av medelsfördelningen och tillgången till finansiering. Resonemangen handlar om de olika prioriteringar som måste göras på grund av forskningsfinansieringssystemet.

Lunds universitet uppger att eftersom de externa medlen i ökad utsträckning tilldelas specifika områden påverkar det forskares frihet och möjlighet att själva kunna välja område och forskningsobjekt. Vid

lärosätet går det statliga basanslaget samtidigt i ökad utsträckning till att samfinansiera externa projekt eller till att bygga upp miljöer där externa bidrag är möjliga. Möjligheten för forskarna att själva identifiera och initiera forskning har enligt Lunds universitet därmed blivit alltmer begränsad. Lärosätet menar dock att det vinnlägger sig om att ha en öppen och transparent diskussion kring hur medel fördelas i universitetets gemensamma resursfördelning såväl som inför besluten hur medlen fördelas inom fakulteterna och institutionerna. Universitetet anser att detta är en viktig förutsättning för att skapa en kultur som gynnar den akademiska friheten.

Konstfack framför att lärosätet har ett litet basanslag för forskning, där endast professorer kan erbjudas forskningstid i tjänst. Det enligt Konstfack låga basanslaget gör att forskarna på lärosätet i hög grad är hänvisade till externfinansierad forskning.

Vissa lärosäten, bland annat Högskolan Dalarna, påpekar att särskild tid för forskning avsätts för de anställda vid lärosätena. Lärosätena redovisar även andra modeller för medelsfördelning som avser att främja akademisk frihet. Mittuniversitet uppger att lärosätet främjar akademisk frihet genom att fördela en stor del av forskningsanslaget till lärosätets fakulteter, vilka i sin tur fördelar det vidare till ämnena. Genom kollegiala beslut fördelas därefter medlen till ämnenas forskare. Vad de enskilda forskarna forskar om har de enligt lärosätet stor frihet att själva avgöra.

Försvarshögskolan redovisar en möjlighet till finansiering ur rektors strategiska medel genom ett ”seed money program” som innebär att forskare, även externa, kan ansöka om motsvarande en månads finansiering för att få tid att utforma starka konkurrenskraftiga bidragsansökningar till såväl svenska som europeiska utlysningar. Detta förväntas stärka forskarnas möjligheter att fritt formulera egna forskningsprojekt och öka antalet externfinansierade forskningsprojekt vid lärosätet.

På Göteborgs universitet får institutionerna stöd av fakulteterna exempelvis genom strategiska avsättningar för att stärka internationaliseringen (sabbatical och nätverksprogram) och tvärvetenskapliga samarbeten (temaområdessatsningar), och avsätter även medel till institutions- och fakultetsöverskridande forskningsinfrastrukturer eftersom individuella forskargrupper inte kan finansiera dessa med egna medel och verksamheterna vid dessa infrastrukturer kräver långsiktig planering och finansiering. Göteborgs universitet framhåller att lärosätets finansieringsmodell generellt syftar till att främja ett verksamhetsnära ansvarstagande för såväl utbildning som forskning.

Rekryteringar

Osäkra anställningar framhålls av ett antal lärosäten som möjliga hinder mot fri kunskapsspridning. Örebro universitet pekar på att en förutsättning för akademisk frihet är anställningar som kombinerar trygga anställningsvillkor med forskningstid. Universitetet arbetar därför för att skapa anställningar med goda arbetsvillkor för forskning. I arbetet ingår bland annat att minska andelen tidsbegränsade anställningar för att kunna öka andelen tillsvidareanställningar. Med den trygghet som följer med tillsvidareanställningar främjas enligt lärosätet såväl kollegiala processer som akademisk frihet.

Flera lärosäten, bland annat Umeå universitet, betonar att öppna utlysningar i konkurrens och noggrann extern sakkunnigbedömning samt kollegial granskning vid tillsättning kan bidra till att främja den akademiska friheten.

Stödstrukturer

Olika interna stödstrukturer har av många lärosäten redovisats som bidragande till att främja eller värna den akademiska friheten.

Säkerhet

Flera lärosäten redovisar att det interna säkerhetsarbetet utgör en del av att värna den akademiska friheten.

Stockholms universitet framför att lärosätets säkerhetsskyddsanalys enligt säkerhetsskyddslagen (2018:585) beaktar den akademiska friheten och identifierar universitetets skyddsvärden. Den säkerhetsplan som tas fram efter analysen syftar bland annat till att skydda verksamheten mot otillbörliga hot som kan påverka den akademiska friheten.

Uppsala universitet har en ”Tjänsteman i Beredskap” (TiB) som enligt lärosätet är ständigt anträffbar för att ta emot larm och allvarliga händelser och larva vidare. TiB kan även ta beslut och samordna det inledande arbetet innan övriga delar av organisationen kommit igång.

Många lärosäten uppger också att de har riktlinjer eller rutiner för hantering av hat och hot som finns tillgängliga på lärosätenas intranät. Försvarshögskolan uppger exempelvis att lärosätet under rubriken ”Stöd” på den interna webbsidan har samlad information om vad den som råkar ut för obehagligheter bör göra och vad Försvarshögskolan som arbetsgivare kan stödja med. Lärosätet ger som arbetsgivare rådet att informera närmaste chef då denna som regel har arbetsmiljöansvar och behöver känna till om en medarbetare är utsatt för något som kan påverka hen och hens arbetsmiljö. Säkerhetschefen gör enligt lärosätet bedömningar av hat, hot, trakasserier och ger råd kopplade till dessa arbetsmiljöproblem.

Karlstads universitet har en handlingsplan för hantering av hot, våld och obehagliga situationer. Handlingsplanen beskriver enligt lärosätet hur sådana situationer ska förebyggas, minskas eller elimineras. Förebyggande arbete inkluderar ledarutveckling, uppföljning, information till nya medarbetare och utredningsskyldighet. Universitetet påpekar att handlingsplanen också redogör för chefens och medarbetarens ansvar i hanteringen.

Högskolan i Gävle framhåller att i de fall som någon uppfattar eller upplever missförhållanden inom högskolan men vill vara anonym är visselblåsarfunktionen ett enkelt och säkert verktyg att använda sig av.

Administrativt stöd

Många lärosäten redovisar olika typer av administrativt stöd för att främja eller värna akademisk frihet. Ett område som lyfts av flera lärosäten, bland annat Karlstads universitet och Mälardalens universitet, är stöd vid ingående av samverkansavtal.

Mälardalens universitet framhåller att det vid lärosätet står den enskilde forskaren fritt att välja att ingå i ett samverkansprojekt eller inte. Enligt lärosätet skulle i dessa fall dock universitetets mål om 50 procents externfinansieringsgrad indirekt kunna utgöra en utmaning av den akademiska friheten eftersom det skulle kunna tvinga in forskare i samarbeten där deras akademiska frihet begränsas. Mälardalens universitet menar att ett led i att främja och värna den akademiska friheten i samverkansprojekt är att hantera frågor gällande akademisk frihet redan vid avtalsskrivningen, att upprätta avtal som tydliggör universitetets rätt och den enskilda forskarens rätt att fritt välja forskningsfråga, metod och tillika rätt att publicera de forskningsresultat som framkommer i projektet.

Detta framförs även av Karlstads universitet som poängterar att i forskningssamarbeten ska alla parter ta ansvar för att värna integritet i forskningen. Det säkerställs enligt lärosätet genom att samarbetspartners redan när ett samarbete inleds kommer överens om forskningens förutsättningar och mål samt hur resultat och information om forskningen ska hanteras och kommuniceras. Universitetets jurister bistår med hjälp vid avtalsskrivning mellan samarbetspartners.

Karlstads universitet uppger också att biblioteket tillsammans med lärosätets jurister verkar för att upphovsrätten för publicering och återanvändning av forskningsresultat inte exklusivt överförs till kommersiella vetenskapliga förlag utan forskare ska fritt kunna förfoga över sitt material. Karlstads universitet framför att det även värnar om att forskningspublikationer görs öppet tillgängliga i största möjliga utsträckning. Ett antal andra lärosäten framhåller också stödet från lärosätets bibliotek som viktigt för kunskapsspridning.

Även andra typer av stöd för kunskapsspridning redovisas. Örebro universitet uppger att lärosätet erbjuder rådgivning inför publicering och finansiering av öppen publicering i olika publiceringskanaler för att främja forskarnas frihet att kommunicera sin forskning fritt. Högskolan i Gävle framför att all forskande personal har möjlighet att publicera genom lärosätets egna förlag Gävle University Press som ger ut rapporter, böcker och avhandlingar.

Några lärosäten erbjuder också stöd för arbete med forskningsmedelsansökningar och hantering av forskningsdata. Örebro universitet uppger att lärosätet ger forskarna möjligheter att söka finansiering för forskningstid för att genomföra egeninitierade projekt. I detta ingår enligt universitetet utlysningar för arbetstid, stöd från Grants Office och workshops för arbete med ansökningar.

Även Försvarshögskolan har etablerat ett Grants Office bemannat av två forskningsrådgivare. Enligt lärosätet engagerar sig Grants Office mycket aktivt för att stödja högskolans ämnen, forskningsmiljöer och individuella forskare att mer långsiktigt bygga strategier för extern bidragsfinansiering som en del av miljöbyggandet, genom exempelvis seminarier och uppsökande verksamhet. Försvarshögskolan menar att effekten av detta har blivit att ansökningar till externa finansiärer ökat, både kvalitativt och kvantitativt.

Högskolan i Gävle har till stöd för den forskande personalens arbete med forskningsdata en forskningsdatasupport. Enligt lärosätet tillhandahåller forskningsdatasupporten stöd rörande hantering, lagring, arkivering, gallring, och tillgängliggörande av forskningsdata. Det finns även stöd gällande informationssäkerhet och juridiska aspekter som rör forskningsdata.

Utbildningar

Utbildningar för personalen lyfts av flera lärosäten som en komponent för att värna och främja akademisk frihet.

Uppsala universitet framhåller att insatser som riktas till prefekter är särskilt viktiga eftersom prefekterna ska hantera dels interna utmaningar i arbetsmiljön och kulturen på institutionen, dels externa händelser som lärare och forskare utsätts för. För att stödja och stärka prefekterna i sin chefsroll anordnar universitetet en utbildning för prefekter och ställföreträdande prefekter.

Fokus i utbildningen ligger enligt lärosätet på arbetsgivarrollens villkor och förutsättningar samt ledarskap ur olika perspektiv. Universitetet uppger att det i programmet diskuteras och reflekteras kring att leda individer och grupper och frågor kring akademisk frihet i anslutning till detta. Bland annat diskuteras kollegialt styre kontra linjestyrning, skillnader i att leda utbildning och forskning samt prefektens roll att balansera olika ledningslogiker och krav med akademisk frihet. Lärosätet

påpekar att i utbildningen lyfts även vikten av att på institutionsnivå arbeta med visioner och mål, och diskutera vad universitetets prioriteringar att stärka akademisk och kollegial kultur innebär för den egna institutionen. Andra diskussionsfrågor som berör akademisk frihet handlar om relationen till externa forskningsfinansiärer och hot och hat mot enskilda.

Vid Umeå universitet genomgår alla nya chefer en chefsintroduktion, och därefter finns Umeå universitets chefs- och ledarutvecklingsprogram (UCL) som omfattar ca ett år, samt ett batteri av kortare kurser, informationsmaterial m.m. En annan utbildning vid lärosätet är Forskningsledarprogrammet ReaL. Detta är ett kompetens- och karriärprogram i tre steg som ska ge lärande och ökad kompetens kring forskningsledarskap och utveckling av framgångsrika forskningsmiljöer.

Beträffande undervisningssituationer uppger Högskolan i Halmstad att i de behörighetsgivande kurser i högskolepedagogik som anordnas för personalen tas relevanta frågor om akademisk frihet upp som exempelvis hur man bäst rustar nya lärare för undervisning inom områden där ”svåra” frågor behandlas.

Vad gäller hat och hot uppger Mälardalens universitet att det har utarbetats en vägledning i att hantera och förebygga hotfulla och våldsamma situationer och det har hållits utbildningar för chefer med utgångspunkt i vägledningen. För de verksamheter som upplevt att det förekommit hot har även extra utbildningar erbjudits. Sammantaget har arbetet enligt lärosätet bidragit till att tydligare medvetandegöra att det förekommer hot och våld och hur dessa situationer kan hanteras och förebyggas.

Särskilt om arbetsmiljö

Några lärosäten tar upp det systematiska arbetsmiljöarbetet som ett led i att främja och värna akademisk frihet. Uppsala universitet framhåller att det systematiska arbetsmiljöarbetet syftar till att skapa trygghet på arbetsplatsen och att därigenom bland annat kunna samtala om svåra ämnen.

Högskolan i Gävle uppger att en arbetsmiljö som kännetecknas av alla människors lika värde och ett respektfullt och inkluderande förhållningssätt är grunden för en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning. Detta uttrycks enligt lärosätet i såväl högskolans kärnvärden och utbildnings- och forskningsstrategi som i lärosätes kvalitetspolicy och arbetsmiljöpolicy som sammantaget syftar till att lägga grund för en kunskapssyn och ett samtalsklimat där olika idéer och perspektiv kan brytas mot varandra med ömsesidig respekt. Lärosätet framhåller att arbetet konkretiseras i högskolans arbetsmiljömål och arbetsmiljöplan.

Stockholms universitet framför att det vid lärosätet finns ett centralt råd för arbetsmiljö och lika villkor (RALV), som tillika är lärosätets skyddskommitté. RALV leds av universitetsdirektören och är ett rådgivande organ till rektor och universitetsledningen. Inom ramen för RALV samverkar arbetsgivar-, medarbetar- samt studentrepresentanter i universitetsövergripande frågor som rör arbetsmiljön samt i lika villkorsfrågor. Vid institutionerna finns enligt lärosätet även lokala råd för samverkan i frågor som rör institutionen. Vidare inkluderas frågor om brister i den organisatoriska och sociala arbets- och studiemiljön årligen i diskussioner inför universitetets riskanalys.

Flera lärosäten redovisar även olika policys mot kränkande särbehandling, trakasserier och diskriminering samt handlägningsordningar för hanteringen när sådana situationer uppstår.

Högskolan i Gävle framför att vid introduktionsdagarna för nya medarbetare (två gånger per år) presenteras lärosätets policy och rutin för diskriminering, trakasserier, sexuella trakasserier och kränkande särbehandling i syfte att ge nya medarbetare en tydlig bild av högskolans ställningstagande i denna fråga.

Praktisk verksamhet för att främja och värna akademisk frihet

Kollegiala forum och rådgivande funktioner

Någon typ av kollegialt forum eller rådgivande funktion för akademisk frihet lyfts av flera lärosäten som bidragande till att värna och främja densamma. Exempelvis vid Linnéuniversitetet hanteras och diskuteras akademisk frihet i kollegiala forum, bland annat genom samtal utifrån omvärldsbevakning och aktuella fall. Lärosätet menar att när akademisk frihet utmanas kan det kollegiala sammanhanget utgöra ett forum för rådgivning, stöttning och gemensamt lärande. Det kollegiala sammanhanget är enligt lärosätet en viktig faktor för en kultur för främjandet av akademisk frihet där även högsta kvalitet ska garanteras genom peer-review.

Vid Lunds universitet finns ett centralt råd för etik och akademisk frihet. Universitetet framför att rådet arbetar för att öka förståelsen för vikten av ett etiskt förhållningssätt vid universitetets verksamheter. Syftet är att stimulera till diskussion och debatt i etiska frågor samt främja kunskapsutveckling inom området etik och akademisk frihet.

Umeå universitet framhåller att mer allmänna kollegiala diskussioner om värdegrund och dilemman på olika nivåer, inte minst institutionsnivå, också är viktiga för att upprätthålla en väl fungerande kultur.

Bevakning av akademisk frihet

Några lärosäten redovisar även olika sätt att bevaka akademisk frihet inom lärosätet. Högskolan Väst uppger att forskningens förutsättningar följs upp årligen genom en strukturerad rapport från varje institution till den högskoleövergripande forsknings- och utbildningsnämnden.

Umeå universitetets rutiner för rapportering mellan organisatoriska nivåer inkluderar regelbundna träffar mellan universitetsledningen och fakulteternas, Lärarhögskolans, universitetsbibliotekets och universitetsförvaltningens ledningar. Enligt lärosätet träffar ledningen varje fakultet var femte vecka. En gång per termin är även prefekterna med i en så kallad utökad dialog. På de ordinarie dialogträffarna är 'avvikelse-rapportering' en stående punkt på agendan, där eventuella befarade eller uppkomna negativa händelser lyfts. Universitetet framför att det också finns rutiner för hur en prefekt som får information om risk för negativa händelser ska rapportera skriftligt eller muntligt till fakultetsledning.

Umeå universitet framhåller också att det är viktigt att konstant bevaka att interna regelverk, rutiner och kvalitetssystem inte innehåller eller över tid lägger till element som i onödan begränsar individuella lärares och forskares frihet att välja hur man bäst ska utbilda och forska.

Seminariekultur

Flera lärosäten tar upp vikten av att bygga en seminariekultur där den akademiska friheten respekteras. Södertörns högskola framhåller att lärosätet aktivt strävar efter att skapa en öppen, generös seminariekultur och kritiska samtal som präglas av respekt för olika perspektiv och ståndpunkter. Detta gäller enligt lärosätet även inom högskolans utbildningsverksamhet, vilken även den ska präglas av akademisk frihet i meningen självständigt vetenskapligt ställningstagande. Uppsala universitet framhåller att under forskarutbildningen tränas doktoranderna i seminariekulturen och det akademiska samtalet.

Mälardalens universitet uppger att fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning bland annat främjas och värnas genom att forskarna stöttar varandra i att utveckla både det egna och det gemensamma kunskapssökandet. Detta görs enligt lärosätet även genom seminarier, gästföreläsningar och "friendly reviews". Lärosätet menar att seniora kollegor och grupperingar som exempelvis handledarkollegiet, lyfts fram som viktiga i detta arbete. En stödjande, transparent och inkluderande profession utgör enligt universitetet en förutsättning för individuell akademisk frihet liksom initiativ för att höja kompetensen i att attrahera externa medel.

Bland Göteborgs universitets aktiva initiativ ingår att anordna seminarier kring kontroversiella ämnen.

Studenterna

Några lärosäten åskådliggör även betydelsen av att involvera studenterna i frågor om akademisk frihet. Enligt Malmö universitet finns det inom lärosätet en hög ambition att samtliga studenter ska tillägna sig en akademisk litteracitet, som gör att de är väl förtrogna med vad det innebär att bedriva högre studier. Det kan dels handla om praktiska moment som att läsa och skriva på det sätt som universitetsstudier fordrar, dels att diskutera, kritisera och argumentera på ett akademiskt godtagbart sätt.

Malmö universitet anser att studenterna tillägnar sig den akademiska litteraciteten genom sina studier, men att det också finns ett antal stödjande funktioner inom detta område, för såväl studenter som lärare. Centrum för akademiskt lärarskap, CAKL, är ett universitetsgemensamt centrum som erbjuder utbildning och bedriver forskning inom högskolepedagogik, akademisk litteracitet, breddad rekrytering och breddat deltagande och stöttar på så vis lärare att förbättra sin undervisning och studenter att utveckla sitt lärande. CAKL erbjuder workshops och kurser inom högskolepedagogik med bäring på de akademiska värdena – exempelvis kurserna Akademiskt lärarskap och Utbilda för kritiskt tänkande.

Malmö universitet menar att en utmaning som flera lärare påpekar är att ”det akademiska samtalet” – där olika åsikter och perspektiv möts under seminarielika former – försvåras avsevärt om studenterna inte deltar fysiskt i utbildningen. Det faktum att fysisk närvaro endast kan krävas vid examinationsmoment medför att vissa studenter uteblir från campusundervisning, vilket lärare anser problematiskt på flera sätt.

Olika insatser och åtgärder för att öka den fysiska närvaron diskuteras därför vid Malmö universitet, både för att förbättra studenternas möjlighet att tillägna sig relevant kunskap och att delta i ett akademiskt samtal och därigenom stärka studenternas akademiska litteracitet.

Försvvarshögskolan uppger att lärosätet sedan en tid tillbaka har en högskolepedagogisk funktion med föreståndare och medarbetare som utifrån sitt högskolepedagogiska ansvarsområde även handhar utbildningsrelaterade frågor kring akademisk frihet, bland annat genom att aktivt arbeta för att undervisning och lärandesituationer ska präglas av ett öppet och konstruktivt samtalsklimat. Enligt Försvvarshögskolan arbetar funktionen med att stärka den akademiska friheten inifrån genom att kontinuerligt och i olika sammanhang lyfta vikten av högskolepedagogiska perspektiv kring bland annat inkluderande undervisning och akademisk integritet, aspekter som bidrar till ett öppet samtalsklimat. Försvvarshögskolan poängterar att akademisk integritet och inkluderande undervisning är givna teman på de högskolepedagogiska kurserna vid lärosätet, men de tas också upp i den högskolepedagogiska funktionens kontinuerliga stödfunktionsarbete gentemot framförallt högskolans ämnen och lärare.

Vid Göteborgs universitet genomförs enligt lärosätet enkäter om studenternas arbetsmiljö vid flera fakulteter där bland annat frågor ställs om samtalsklimatet i föreläsningssalar och seminarierum.

Kunskapsbyggande verksamhet

Uppsala universitet uppger att de har initierat satsningar på forskning om högre utbildning och forskning, inklusive den akademiska friheten, dess förutsättningar och hoten mot den.

Fråga 2 och 3. Hur vanligt är det att den akademiska friheten på lärosätena utmanas?

UKÄ har bitt lärosätena att svara på frågan hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas internt, det vill säga i situationer som uppstår inom lärosätet, respektive externt, det vill säga genom påverkan av aktörer utanför lärosätet.

UKÄ har vidare bitt lärosätena ge exempel på när den akademiska friheten har utmanats internt och externt och att beskriva konkret hur lärosätet agerade för att värna den akademiska friheten i de situationerna och vilka lärdomar som dragits.

Majoriteten av lärosätena för ett resonemang om på vilka sätt den akademiska friheten utmanas. Återkommande i dessa resonemang är att det är svårt för lärosätena att identifiera situationer där den akademiska friheten utmanas då sådana situationer samtidigt kan handla om till exempel arbetsmiljö, anställningsvillkor, skilda tolkningar av regelverk samt reaktioner på den strategiska verksamhetsstyrningen eller lärosätets fördelning av forskningsmedel. Flera lärosäten påpekar att de saknar system eller mekanismer för att de ska kunna skapa sig en uppfattning om hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas.

Av förarbetena till 1 kap. 6 § HL framgår att bestämmelsen inte inkluderar förhållandet mellan staten och lärosätena utan det är relationen mellan lärosäte och individ som regleras. Lärosätens svar visar att den akademiska friheten uppfattas omfatta mer än bara relationen mellan lärosäte och individ.

Interna och externa utmaningar

På frågan om hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas internt är det inget lärosäte som svarar att det är vanligt. Knappt hälften av lärosätena menar i stället att det är ovanligt att den akademiska friheten utmanas internt. De resterande lärosätena, drygt hälften, tar inte ställning på något tydligt sätt. När det gäller frågan hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas externt är det ett lärosäte som menar

att det är vanligt, ett fåtal säger att det är ovanligt och den stora majoriteten tar inte ställning på något tydligt sätt.

Flera lärosäten skriver att det är långt ifrån alla situationer där den akademiska friheten utmanas som ledningen eller centrala funktioner, såsom HR- eller säkerhetsavdelningen eller ens närmast berörd chef, får kännedom om. En förklaring flera lärosäten lyfter är att den som får sin akademiska frihet utmanad inte vill eller vågar informera om den uppkomna situationen, bland annat på grund av akademisk konformitet.

Örebro universitet sätter ord på en uppfattning som delas av flera lärosäten:

En utmaning som har varit accelererande under en längre period och som berör såväl externa som interna förhållanden är akademisk konformitet. Förenklat innebär detta strategier som bygger på anpassning till konventioner i syfte att uppnå akademisk framgång eller överlevnad.

Vad utmanar den akademiska friheten?

I lärosätenas svar återkommer ett antal företeelser som beskrivs som en utmaning av den akademiska friheten internt eller externt. Även de flesta av de lärosäten som svarar att det är ovanligt att den akademiska friheten utmanas internt ger exempel på när detta ändå sker. Lärosätena ger exempel på hur den akademiska friheten riskerar att påverkas av den strategiska verksamhetsstyrningen eller andra ramar lärosätena har att förhålla sig till, som fördelning av forskningsmedel och regelverk som kan begränsa ett fritt kunskapssökande. Andra områden som lyfts är betydelsen av osäkra anställningsvillkor, relationen mellan arbetsmiljöfrågor och akademisk frihet samt utmaningar i undervisningssituationer.

Verksamhetsstyrning

Flera lärosäten uttrycker att den akademiska friheten utmanas internt vid tillfällen då en enskild lärare eller forskare begränsas som ett resultat av strategiska val lärosätena gör avseende forskningsområden, metoder och publiceringskanaler. Några mindre lärosäten lyfter att de forskare som inte ingår i de prioriterade forskningsmiljöerna kan uppleva att deras möjlighet att bedriva forskning begränsas, till exempel genom att de inte prioriteras i fördelningen av interna forskningsresurser.

Ett återkommande påpekande från lärosäten i alla storlekar är att forskares och lärares akademiska frihet utmanas av att arbetstiden inte räcker till.

Malmö universitet skriver:

En viktig fråga för att främja och värna akademisk frihet är den tid som lärare har till förfogande till utbildning och forskning. Ett tydligt mönster, som går igen i alla universitetets forsknings- och utbildningsområden, är att lärare och forskare upplever att de har alltför begränsat utrymme att bedriva forskning och i synnerhet att det råder brist på sammanhållen forskningstid. Detta medför att universitetslärarna slits mellan undervisning och forskning, vilket i sin tur påverkar förutsättningarna för den fria tanken och forskningen. Därutöver upplever många lärare att administrativa uppgifter och kvalitetssäkringsarbetet är mer betungande än tidigare.

Göteborgs universitet framför dock att gränsdragningen mellan vad som utgör legitim strategisk verksamhetsstyrning och vad som kan tolkas som internt uppkomna inskränkningar av den akademiska friheten inte alltid är självklar och utgör ett område för levande dialoger mellan lärosätets olika nivåer.

Forskningsfinansiering

Forskningens finansiering lyfts av flera lärosäten som en utmaning av den akademiska friheten. Det anses främst att riktade utlysningar, externa forskningsmedel och samarbeten kan komma med olika utmaningar. Den akademiska friheten utmanas i detta avseende främst externt genom påverkan av aktörer utanför lärosätet, men denna påverkan kan komma att leda till att den interna akademiska friheten utmanas i situationer som uppstår inom lärosätet.

Örebro universitet skriver:

För det första kan samfinansierade projekt medföra att forskare behöver anpassa sin forskning till externa aktörer. Forskarna och samarbetsparten kan ha olika intressen, vilket kan påverka valet av forskningsfrågor, teoretiska ramverk, forskningsdesign och publiceringsform. För det andra medför medfinansieringsåtaganden att universitetets anslag för att finansiera forskning initierad av forskare eller finansiera forskningstid i anställningar reduceras. Denna effekt kan också medföra att förutsättningarna för fri forskning varierar ytterligare mellan områden och inriktningar.

Anställningsformer

Flera lärosäten lyfter att olika anställningsformer eller arbetsuppgifter kan hindra lärare och forskare att utöva sin akademiska frihet i praktiken. Det kan vara osäkra anställningar som tidsbegränsade anställningar i början av forskarkarriären som ofta upphör när finansieringen upphör eller lärare som på grund av undervisning eller administrativa arbetsuppgifter har begränsat med tid för forskning.

Linköpings universitet skriver:

Pedagogiska meriter tillmäts inte alltid samma vikt som vetenskapliga meriter vid rekrytering och befordran, vilket gör att medarbetare med mindre forskningstid hamnar i en situation där möjlighet till att fritt välja forskningsinriktning påverkas.

Doktorandernas situation kan enligt flera lärosäten utmana deras akademiska frihet. I teorin har doktorander rätt att självständigt välja forskningsfrågor och metoder, men i praktiken förekommer det att doktorander är anställda i externfinansierade forskningsprojekt eller en forskarskola med viss inriktning med följd att valmöjligheterna är begränsade. Några lärosäten påpekar att en möjlig utmaning av doktorandernas akademiska frihet är att den enskilde doktoranden kan vara beroende av sin handledare och att ju mindre forskningsmiljön är desto svårare kan det vara för en doktorand att byta handledare. Det händer också att samarbetspartners, externa finansiärer eller handledare försöker påverka när och var doktoranden publicerar sina forskningsresultat.

Regelverk

Flera lärosäten tar upp olika regelverk som exempel på externa utmaningar av den akademiska friheten. Lagar och regelverk som lärosätena lyfter fram rör bland annat etikprovning, integritetsfrågor, oredlighet och rättighetsfrågor. Lärosätena ifrågasätter inte att de ska följa de lagar som finns för forskning och utbildning, men påpekar att regelefterlevnaden tar mycket tid och andra resurser i anspråk. Det finns även kritik från lärosätena mot att en del lagar och regelverk enligt deras uppfattning är alltför omfattande. De menar att forskning eller forskningsmetoder riskerar att väljas bort till förmån för forskning som till exempel inte behöver etikprövas och att detta utmanar den akademiska friheten.

Utbildningens innehåll, genomförande och bedömning

En intern utmaning av den akademiska friheten som flera lärosäten tar upp är att studenter försöker påverka utbildningens innehåll och genomförande. Det handlar bland annat om att studenter och ibland även deras föräldrar har synpunkter på bedömning av tentamina eller examensarbeten. Det handlar också om tillfällena när studenter eller studenter och lärare har olika åsikter i en utbildningssituation och där en eller båda parter kan uppleva att deras akademiska frihet utmanas. Dessa lärosäten betonar vikten av att lärarlag och lärarkollegier kan diskutera och hantera dessa situationer för att undvika att dessa eskalerar till trakasserier, hat och hot.

Linköpings universitet skriver:

När det kommer till undervisning är kursvärderingar viktiga verktyg för uppföljning och återkoppling. Men de kan också utmana den akademiska friheten på så sätt att kurser med svåra eller känsliga ämnen kan få sämre omdömen. Detta kan få lärare att undvika undervisning som utmanar studenters föreställningar eller anpassa kursinnehåll.

Arbetsmiljö

Ett antal lärosäten tar upp att det uppstår konflikter mellan forskare, mellan lärare, mellan lärare och studenter och mellan studenter som påverkar arbetsmiljön. Dessa kan också uppfattas som interna utmaningar av den akademiska friheten, men här betonar lärosätena att det är vetenskapens och akademins uppgift att ifrågasätta och kritisera. De lärosäten som tar upp frågor som rör arbetsmiljö anser att de oftast klarar av att hantera dessa situationer och lyfter vikten av det kritiska tänkandet och det akademiska samtalet med ett öppet, tillåtande och inkluderande samtalsklimat.

Lunds universitet skriver:

Att diskussioner inom akademien går över gränser förekommer, men rättas som regel till av kollegiet inom sina olika områden och miljöer. Bli motståndningar allt för stora eller systematiska kan detta identifieras som ett arbetsmiljöproblem varefter särskilda processer och insatser kan sättas in. I denna typ av konflikter och situationer kan det åberopas att den akademiska friheten för enskilda akademiker är under hot. Men från lärosätets sida behandlas dessa situationer i huvudsak som arbetsmiljöproblem.

Hat, hot och trakasserier

De flesta lärosäten beskriver att framförallt hot och trakasserier mot forskare och lärare har ökat och utgör en utmaning av den akademiska friheten. Det är särskilt forskning och ämnen inom vissa områden som drabbas, bland annat klimatfrågor, växtforskning om genmodifierade livsmedel, virusforskning (särskilt under pandemin), genusforskning, könsidentitet, migration, integration, religionsfrihet, yttrandefrihet, socialt arbete, kriminalitet och militära konflikter.

Sveriges lantbruksuniversitet skriver:

Inom dessa områden finns både målkonflikter och starka, skilda åsikter där det finns många intressenter; hos allmänheten, (politiska) organisationer, offentlig sektor och företag. Ofta handlar det också om mycket starka engagemang och intressen, personliga, ekonomiska och inte minst – politiska, vilket för med sig att dessa frågor ofta debatteras och syns i medier.

Hat, hot och trakasserier kan vara såväl situationer som uppstår inom lärosätet som försök till påverkan av aktörer utanför lärosätet, det förekommer alltså både interna och externa utmaningar av den akademiska friheten. När hot och trakasserier förekommer internt försöker lärosätena lösa situationen i klassrummet om studenter är inblandade eller i linjen om de inblandade är kollegor. Ibland, men inte alltid, anses situationen vara ett arbetsmiljöproblem och då inkluderas HR i den interna processen.

Stockholms universitet skriver:

Det finns exempel på att studenter påpekat att vissa ämnen och texter kan vara känsliga och där institutioner tydligt markerat att inga triggervarningar utfärdas. Istället fokuseras arbetet på att klassrum och utbildningsrum ska vara trygga på så sätt att studenterna ska våga lägga fram idéer och provprata och samtidigt kunna utmana föreställningar om att alla måste tycka lika.

Det finns många exempel på hot och trakasserier som kommer från aktörer utanför lärosätena. Flera lärosäten uppger att de har en rutin för att ge stöd till de som drabbas i form av personal från HR, kommunikationsavdelningen och säkerhetsavdelningen. Det framgår också att på en del lärosäten är denna rutin relativt ny och de arbetar med att göra den känd bland personalen.

De exempel som lärosätena delar med sig av visar på olika utfall när forskare har utsatts för hat, hot och trakasserier.

Ett exempel från Örebro universitet:

Efter att ha presenterat resultat från en internationell publicerad studie i massmedia blev forskaren utsatt för omfattande hat och trakasserier via sociala medier och e-post. Studiens resultat uppfattades också av en del aktörer som inlägg i en pågående politisk diskussion, vilket ökade intensiteten i kommentarerna ytterligare. Som en del i trycket mot forskaren blev studien även anmäld för forskningsfusk. Ämneskollegier, berörd fakultet och lärosätet gav forskaren stöd dels genom personliga kontakter, dels genom offentliga uttalanden. Lärosätet gav även råd gällande frågor om säkerhet. Forskaren valde efter en tid att lämna det aktuella forskningsområdet för studier inom andra områden.

Ett exempel från Umeå universitet:

”En extern finansiär har kontaktat en institution och även dekan vid flera tillfällen för att ifrågasätta forskning som har utförts vid institutionen samt debattinlägg som forskare vid institutionen har varit med och formulerat. Finansiären har också ifrågasatt kompetensen hos dessa forskare. Vid de tillfällena har institutionsledningen inte gått i svaromål med finansiären utan

fört fram vad den akademiska friheten innebär och att universitetet inte tar ställning i forskningsfrågor utan försvarar rätten för forskare att själv välja sina frågeställningar utan påtryckning.”

Ett exempel från Högskolan i Halmstad:

En forskare som i många år funnits i det offentliga samtalet kring sin forskning. Hen har under många år medverkat som expert i olika tv-program och haft stående uppdrag som krönikör för olika dagstidningar i Sverige. Under de senaste åren har politiska intressen identifierat forskaren i fråga som en motståndare och hen har fått motta tung kritik i media. Detta har i sin tur resulterat i hat och hot genom sociala medier, men även mer direkt genom personliga brev, telefonsamtal etc. Forskaren har uttryckt att hen i nuläget inte kommer medverka i det offentliga samtalet kring sin forskning eftersom priset är för högt och som ett resultat av att hälsan har påverkats negativt.

Att delta i det offentliga samtalet

Flera lärosäten uttrycker att det finns en förväntan på att enskilda lärosäten och forskare ska ta ställning i olika samhällsfrågor och bidra till debatten. Lärosätena väljer att möta denna förväntan inom ramen för samverkansuppgiften och anordnar bland annat seminarier och konferenser som vänder sig till allmänheten och erbjuder kunskap och ett akademiskt samtal om aktuella frågor. Många lärosäten beskriver att det är vanligt att de som medverkar drabbas av mer eller mindre allvarliga trakasserier eller rent av hat och hot.

Ett exempel från Örebro universitet:

Inför en öppen föreläsning vid universitetet protesterade en extern aktivistgrupp mot föreläsningens ämne och perspektiv. När protesterna ökade i intensitet framkom att det fanns en risk för att gruppen avsåg att störa eller förhindra föreläsningen om den skulle genomföras. Lärosätet gav arrangörerna och föreläsarna sitt stöd för att föreläsningen skulle genomföras och ordnade med åtgärder beträffande säkerhet. Arrangörerna beslutade dock i samråd med föreläsarna att inte genomföra föreläsningen.

Flera lärosäten tar upp frågan om studenter respektive lärare och forskare som inom ramen för undervisning eller forskning agerar aktivistiskt. Här för lärosätena utvecklade resonemang där de vinnlägger sig om att inkludera olika perspektiv utan att låta den akademiska friheten stå tillbaka.

Umeå universitet skriver:

Ett dilemma för diskussionen om den akademiska friheten är när kolleger agerar ovetenskapligt i debatter eller uppmärksammas av media för ovetenskapliga ställningstaganden. Ett sådant exempel är vissa forskares anti-vaccinationsengagemang under pandemin. Lärare och forskare har självklart samma yttrandefrihet som andra när det gäller att delta i samhällsdebatten på olika sätt. Därutöver är det viktigt att lärare och forskare vågar vara aktiva också utifrån sin expertis för att inom sitt fält ifrågasätta, sätta saker i ett djupare sammanhang och föra fram vetenskapligt baserad kritik. Det inkluderar frågor om hur samhället utvecklas och vilka beslut som tas av politiker och myndigheter. En balansgång som ständigt behöver diskuteras är dock när det sker utifrån ens professionella roll och när det sker som medborgare, med hänsyn till vikten av att upprätthålla allmänhetens förtroende för forskning och högre utbildning. Även om det är ovanligt med engagemang som kan betraktas som förtroendeskadliga i lagens mening behövs en kollegial diskussion kring var gränserna går och vad som är lämpligt utifrån det akademiska ansvaret.

Södertörns högskola skriver:

Ett annat aktuellt exempel är den uppmaning till 'Walkout i solidaritet med Gaza' som riktades till svenska lärosäten i slutet av oktober 2023. Högskolan konstaterar att studenter – liksom lärare och annan personal – har rätt att fritt ge uttryck åt sin åsikt och bilda opinion för den. Det får dock inte ske på sådant sätt att det hindrar eller stör högskolans verksamhet. Skulle så ske innebär det en utmaning mot den akademiska friheten. Skulle någon student eller medarbetare uppleva sig pressad att delta i en manifestation skulle det dessutom innebära en allvarlig kränkning av vederbörandes demokratiska rättigheter.

Mörkertal och självcensur

Samtidigt som lärosätena har svårt att svara på frågan om hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas på lärosätena påpekar flera lärosäten att det finns ett stort mörkertal av situationer där den akademiska friheten utmanas både internt och externt och som aldrig kommer till ledningens eller ens närmaste chefs kännedom. Även risken för att de studenter, lärare och forskare som på olika sätt drabbas ägnar sig åt självcensur lyfts av lärosätena.

Linköpings universitet skriver:

Hot mot enskilda forskare kan i förlängningen även hota den akademiska friheten för hela eller delar av forskarsamhället, då

rädsla för hot och trakasserier kan påverka framtida val av ämnesområden. Forskare kan utöva någon form av ”själv censur” och välja att inte formulera forskningsfrågor som tidigare resulterat i hot mot forskaren själv eller kollegor.

Lärdomar

Lärosätena ger också exempel på vilka lärdomar de dragit från situationer där den akademiska friheten utmanats. Såväl generellt som utifrån de exempel de redovisar är lärosätena i hög grad samstämmiga avseende de lärdomar de fått.

En lärdom som många lärosäten pekar på är betydelsen av stöd från ledningen. Det är viktigt att ledningen i hela linjen är tydlig i sitt budskap att lärosätet står upp för den akademiska friheten och sina studenter, lärare och forskare.

Göteborgs universitet skriver:

Snabbt och villkorslöst stöd från institutions-, fakultets- och universitetsledning är centralt vid sådana situationer. I detta utgör även arbetsmiljöarbetet en viktig komponent, exempelvis genom levande diskussioner om hur beredskap vid offentliga arrangemang med potentiellt känsligt/konflikt-genererande ämnen kan hanteras och hur anställda och studenter kan värnas i fall där undervisning störs eller hindras.

Lika viktigt är att lärosätet har en god beredskap för att kunna hantera en uppkommen situation. Det handlar om utbildning för de som ska agera när den akademiska friheten utmanas och om checklistor eller motsvarande för att kunna agera, men också om att försöka ligga steget före genom att bevaka lärosätets omvärld.

Malmö universitet skriver:

Kommunikationsavdelningen spelar en viktig roll, särskilt när det gäller att bevaka flödet i sociala medier. Om en konkret hotsituation uppstår blir säkerhetschefen inkopplad för att åstadkomma trygghet och säkerhet för de inblandade. Det kan handla om att bevaka sociala media, blockera e-post eller att ’gömma’ individen – eller åtminstone drastiskt minska exponeringen på webben, kontaktuppgifter samt eventuellt utrusta vederbörande med personlarm. Lika viktigt som att vidta reaktiva åtgärder är dock att tydligt kommunicera och stå upp för den akademiska friheten och att säkerställa att forskare och lärare verkligen polisanmäler allvarliga händelser.

Lärosätena uttrycker att en förutsättning för att ett tydligt budskap och god beredskap är att det finns en gemensam syn på vikten av den akademiska friheten i hela organisationen.

Uppsala universitet skriver:

En kontinuerlig, principiell diskussion på alla nivåer inom universitetet om vad akademisk frihet innebär, för den enskilde och för universitetet, är nödvändig för att skapa förutsättningar för samsyn och för ett öppet samtalsklimat. I detta syfte har medarbetarpolicyn utarbetats tillsammans med underlag för diskussioner på kollegial nivå.

Utöver de lärdomar som delas av många lärosäten finns det exempel på lärosäten som delar med sig av sina lärdomar efter komplexa och kända fall där bland annat den akademiska friheten har utmanats.

Exemplet Konstfack och utställningslokalen Vita Havet

Interna meningsskiljaktigheter som bland annat rörde bemötande, kommunikation och breddat deltagande eskalerade från dialog och diskussion till debatt i media. Frågor kring akademisk och konstnärlig frihet, rasism, yttrandefrihet, etik och arbetsmiljö, ställdes på sin spets.

Efter en intern arbetsmiljöutredning vidtogs åtgärder med syftet att ta hand om de som drabbats, stoppa det som pågick och med förebyggande insatser förhindra att något liknande uppstår igen. Insatser på individ-, grupp- och organisationsnivå genomfördes, bland många andra Öppna dialogsamtal (3 timmars workshop) för ca 70 anställda, en FAQ utifrån studenternas frågor och stärkta delar i högskolepedagogisk utbildning om likabehandling/like villkorsfrågor.

Hösten 2021 genomförde Arbetsmiljöverket en inspektion vid Konstfack med fokus på hur arbetsgivaren arbetar förebyggande mot risker för kränkande särbehandling.

Efter att ingående har beskrivit hur lärosätet har agerat drar Konstfack följande lärdomar:

- När arbetsmiljöproblem hotar den akademiska friheten, skapas problem på flera nivåer – individnivå, grupp- och organisationsnivå. Åtgärder behöver då snabbt vidtas på alla nivåer. En systematisk uppföljning av pågående åtgärder behöver säkerställas: vem ansvarar för vad när ärenden växer från individ via grupp- till organisationsnivå.
- Information om statens värdegrund och dilemmaövningar för anställda behöver ges återkommande. Upprätthållande av förtroende å ena sidan och åsiktsfriheten å andra sidan kan innebära en konflikt för den anställde att hantera.
- Utbildning i hur god arbetsmiljö säkerställs, i konflikthantering och om likabehandling av studenter och anställda behöver återkommande aktualiseras. Metoder för att stärka ett fritt menings- och kunskapsutbyte behövs i både formella och informella forum. Den akademiska friheten påverkas negativt om viljan sjunker bland lärare och forskare att fortsatt bidra med kunskaper och perspektiv i den interna diskussionen.
- Yttrandefriheten ska säkra ett fritt meningsutbyte, en fri och allsidig upplysning och ett fritt konstnärligt skapande. Meddelarskyddet innebär att offentligt anställda kan lämna uppgifter om arbetsplatsen till journalist för

publicering, varför den skyddar alla parter om en intern konflikt utspelas i media. Arbetsmiljöåtgärder ska balanseras mot att arbetsgivaren måste iaktta försiktighet med att rikta kritik mot anställda som agerat via media.

- Aktuella sakfrågor vid lärosätet, kan lätt kidnappas och användas i delvis andra syften. Det skapas snabbt en polariserad mediearena för politiska och andra motsättningar. När anställda och studenter inte längre känner igen sig i de frågor som drivs i medierna riskeras förtroendet för både myndigheten och media. Till det kommer en svans av aggressiva uttalanden och fyllda kommentarsfält av ett obehagligt slag som riktas till anställda och studenter. När lärare och forskare räds att fortsatt delta i den offentliga debatten, hotas den akademiska friheten.
- I det aktuella exemplet borde arbetsmiljöåtgärderna vidtagits snabbare, med större tydlighet och med externt stöd initialt från företagshälsovården/annan oberoende aktör. Inledande samtal med berörda borde ha skett tidigt och fysiskt på plats, trots pandemin. Ett gott samtalsklimat hade behövt vara på plats innan meningsskiljaktigheterna eskalerade. Att Konstfack inte gjorde tillräckligt för att säkerställa allas rätt att känna sig trygg och välkommen på sin arbetsplats är ett misslyckande för organisationen.

UKÄ:s iakttagelser

Lärosätenas svar skiljer sig åt

UKÄ kan inledningsvis konstatera att svaren på fråga ett, där lärosätena ombetts att redogöra för det egna arbetet med att främja och värna akademisk frihet, skiljer sig åt relativt mycket när det gäller svarens fokus och omfattning. Tyngdpunkterna i svaren skiftar mellan att beskriva exempelvis kvalitetssäkring av framför allt forskning, arbete för att tillförsäkra en trygg arbetsmiljö, styrdokument, intern medelsfördelning eller stödstrukturer. Vissa svar är kortfattade och andra klart mer utförliga.

Även vad avser lärosätenas svar på hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas och exempel på när den akademiska friheten har utmanats finns en variation i hur lärosätena har valt att svara på UKÄ:s frågor.

Lärosätenas ställningstaganden

De flesta lärosäten tar på något sätt ställning för akademisk frihet genom anslutningar till olika organisationer och rekommendationer eller genom sina övergripande styrdokument där bland annat visioner, strategier, mål, värdegrunder och medarbetarpolicys finns. Tyngdpunkten i lärosätenas redogörelse i dessa delar synes framför allt ligga på forskningens frihet. En möjlig förklaring till detta kan vara att den särskilda bestämmelsen

om forskningens frihet i 1 kap. 6 andra stycket HL⁴² har funnits längre än bestämmelsen om akademisk frihet i 1 kap. 6 § första stycket HL, där även utbildningens frihet ingår.

Strategisk ledning och styrning

UKÄ konstaterar att många lärosäten framhållit att en decentraliserad organisation med kollegial styrning och beslutsordning är centrala för att främja och värna akademisk frihet. En decentraliserad organisation innebär att beslut och bedömningar som påverkar forskningen och utbildningen sker så nära den faktiska verksamheten som möjligt.

Många lärosäten resonerar också kring styrningen av medelsfördelningen och tillgången till forskningsfinansieringen. Resonemangen handlar om de olika prioriteringar som måste göras på grund av forskningsfinansieringssystemet. UKÄ konstaterar att den akademiska frihetens gränser inte är självklara. Exempelvis kan forskningens frihet inte innebära en rätt för alla forskare att få obegränsad finansiering för alla sina forskningsidéer, samtidigt som alltför begränsad finansiering också begränsar forskningsfrihetens praktiska betydelse.⁴³

Lärosätena redovisar dock olika modeller för resursfördelning som syftar till att gynna samarbeten, infrastrukturer eller forskningsprojekt som annars kanske hade varit svåra att genomföra.

Stödstrukturer

Det interna säkerhetsarbetet och en beredskap för att hantera hat och hot har av flera lärosäten framhållits som en del i att värna den akademiska friheten. I detta ingår i vissa fall en möjlighet att vända sig till särskilt utpekade funktioner i akuta situationer. Vidare ingår rutiner samt handlingsplaner för hantering av hat och hot som finns lätt tillgängliga. Flera lärosäten redovisar även att de har olika policys mot kränkande särbehandling, trakasserier och diskriminering samt handläggningsordningar för hanteringen när sådana situationer uppstår.

I sina svar pekar många lärosäten också på flera olika typer av administrativt stöd som syftar till att främja och värna akademisk frihet såväl externt som internt. Ett exempel på stöd för att värna den akademiska friheten mot extern påverkan är juridiskt stöd vid upprättande av samverkansavtal inom forskningsprojekt.

⁴² Av bestämmelsen följer att för forskningen ska som allmänna principer gälla att 1. forskningsproblem får fritt väljas, 2. forskningsmetoder får fritt utvecklas, och 3. forskningsresultat får fritt publiceras.

⁴³ Jfr SOU 2019:6, s. 109.

Lärosätena nämner också administrativt stöd som frigör tid för forskning, bland annat hantering av forskningsdata och arbete med forskningsmedelsansökningar.

Kulturfrågor

Praktisk verksamhet för att främja en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning har redovisats av några lärosäten. Bland det vanligast förekommande på detta tema är förekomsten av kollegiala forum. I dessa kan aktuella fall som berör akademisk frihet diskuteras. Ett sådant sammanhang kan också erbjuda rådgivning, stöttning och gemensamt lärande.

Aktivt arbete med att skapa en tillåtande seminariekultur är också en vanligt förekommande kulturfrämjande verksamheten som nämns av lärosätena. Även de åtgärder som riktar sig till studenterna avser inkludera dem i att skapa en miljö med ett öppet och konstruktivt samtalsklimat.

Utbildningar och uppföljningar

UKÄ noterar att några lärosäten redovisat att moment om akademisk frihet ingår i framför allt ledarskapsutbildningar. Utbildningar för annan undervisande och forskande personal samt studenterna nämns inte lika ofta.

Akademisk frihet beaktas enligt flera lärosäten i uppföljningar som görs av kvalitetssäkringsarbetet. Det är dock färre lärosäten som redovisar att det görs andra uppföljningar genom exempelvis medarbetarundersökningar eller enkäter om studenternas arbetsmiljö. Några lärosäten tar dock upp det systematiska arbetsmiljöarbetet som ett led i att främja och värna akademisk frihet.

Det är oklart hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas

UKÄ konstaterar att eftersom det saknas system eller mekanismer för att lärosätena ska få en uppfattning om situationer och tillfällen när den akademiska friheten utmanas är det svårt för lärosätena att svara på UKÄ:s fråga om hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas internt respektive externt. Knappt hälften av lärosätena svarar att det är ovanligt att den akademiska friheten utmanas internt, det vill säga i situationer som uppstår inom lärosätet medan endast ett fåtal lärosäten svarar att det är ovanligt att den akademiska friheten utmanas externt, det vill säga genom påverkan av aktörer utanför lärosätet. Lärosätena påpekar också att det finns ett stort mörkertal av situationer och tillfällen där den akademiska friheten utmanas som aldrig kommer till ledningens eller centrala funktioners, såsom HR- eller säkerhetsavdelningen eller

ens närmast berörd chefs kännedom. Sannolikt för att den som utsätts inte vill eller vågar informera om den uppkomna situationen.

I sina svar redogör lärosätena för vad som utmanar den akademiska friheten internt och externt och de ger också exempel på olika situationer där den akademiska friheten har utmanats och vilka åtgärder lärosätet vidtagit. Det intryck UKÄ får är att lärosätena anser att de ofta kan hantera de interna utmaningarna, men att de har svårare att hantera de externa utmaningarna. Det gäller särskilt trakasserier, hat och hot där lärosätena bland annat ger exempel på forskare som har valt att byta forskningsinriktning eller planerade seminarier som har ställts in.

Enkätundersökning riktad till lärare, forskare och doktorander vid svenska lärosäten

I föregående kapitel redogjordes för lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten i både forskning och utbildning. UKÄ konstaterade att eftersom det ofta saknas system eller mekanismer för att lärosätena ska ha en uppfattning om de situationer och tillfällen som den individuella akademiska friheten utmanas är det svårt för lärosätena att svara på UKÄ:s fråga om hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas internt respektive externt.

I det här kapitlet redogörs för resultaten från en enkätundersökning med syftet att undersöka hur forskare, lärare och doktorander vid svenska lärosäten upplever sin akademiska frihet och hur den akademiska friheten generellt fungerar i det akademiska vardagslivet. Resultaten ska komplettera de andra delarna och perspektiven i uppdraget genom att ge forskarnas, lärarnas och doktoranderna syn på vilka utmaningar som finns, hur lärosätena arbetar med frågan och hur rustade de känner sig i sin egen akademiska frihet. Förhoppningen är att resultaten från enkätundersökningen ska fungera som ett kunskapsunderlag för lärosätenas fortsatta arbete med att främja och värna akademisk frihet.

Undersökningens genomförande

En enkät skickades ut till 10 027 personer under hösten 2023. I urvalet ingick doktorander samt undervisande och forskande personal vid universitet och högskolor. Urvalsramen bestod av 40 929 personer och respondenterna valdes ut genom ett stratifierat obundet slumpmässigt urval.

Undersökningen genomfördes av SCB och i huvudsak som en webbenkät, men det gavs även möjlighet att besvara en pappersenkät. Inbjudan skickades ut den 30 oktober 2023 och den sista av tre påminnelser gjordes den 12 december 2023. Respondenterna fick välja om de ville besvara enkäten på svenska eller engelska. Frågorna togs fram av UKÄ, genomgick en mätteknisk granskning av SCB och testades på representanter för målgruppen. Enkäten innehöll frågor om till exempel huruvida man upplever att den akademiska friheten på svenska lärosäten idag är utmanad, på vilket vis den i så fall är utmanad, huruvida man har den kunskap man behöver om akademisk frihet och

hur man upplever lärosätets arbete med att främja och värna den akademiska friheten. Både den svenska och engelska enkäten finns i bilaga 1.

Totalt svarade 3 768 personer på enkäten, vilket motsvarar en svarsfrekvens på 38 procent. En bortfallsanalys visade att svarsfrekvensen skiljer sig mellan olika grupper i populationen. Därför har en vikt beräknats för varje svarande person. Detta för att kunna redovisa resultat för hela populationen och inte bara de svarande. Vikterna kompenserar för objektbortfall, det vill säga de personer som valde att inte svara. Alla andelar som presenteras i rapporten är viktade.

På tre frågor gavs respondenten möjlighet att fritt formulera ett svar i text. Totalt genererade detta 3 132 fritextsvar fördelat på de tre frågorna. Svaren kodades sedan av UKÄ enligt ett kodschema för respektive fråga, vilket skapades baserat på innehållet i svaren med syfte att kategorisera svaren i större grupper. Beräknade andelar är viktade även för fritextfrågorna.

I enkäten inledning fanns följande beskrivning med:

När vi i enkäten pratar om akademisk frihet menar vi en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning i både forskning och undervisning (enligt 2020 års forskningspolitiska proposition (prop. 2020/21:60))

En utförlig och detaljerad beskrivning av metodiken finns i den tekniska rapporten, se bilaga 1.

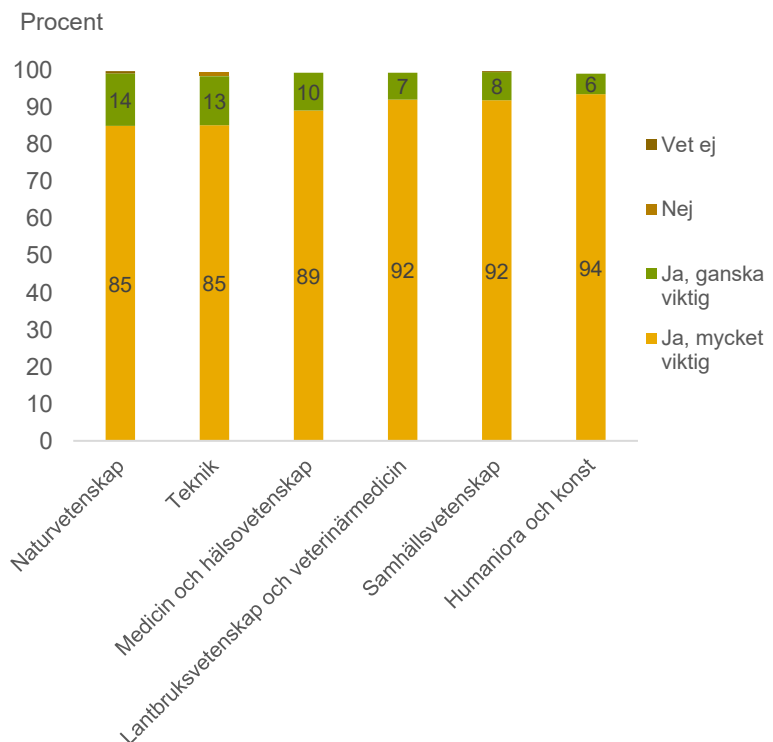
Akademisk frihet i rollen som lärare, forskare och doktorand

En stor majoritet av lärare, forskare och doktorander, 89 procent, anser att akademisk frihet är en mycket viktig förutsättning för deras arbete. 10 procent upplever att den är ganska viktig. En liten andel (under en procent) anser att den inte är viktig (Figur 1).

Figur 1. Svaret på frågan "Anser du att akademisk frihet är en viktig förutsättning för ditt arbete som forskare/lärare?". Antal svarande: 3 763. Svar i andelar (procent).

Det finns ingen skillnad mellan män och kvinnor, men däremot viss variation mellan lärare, forskare och doktorander inom olika forskningsämnesområden. Lärare, forskare och doktorander inom samhällsvetenskap samt inom humaniora och konst tycker i högre utsträckning att det är mycket viktigt, jämfört med verksamma inom naturvetenskap och teknik (Figur 2).

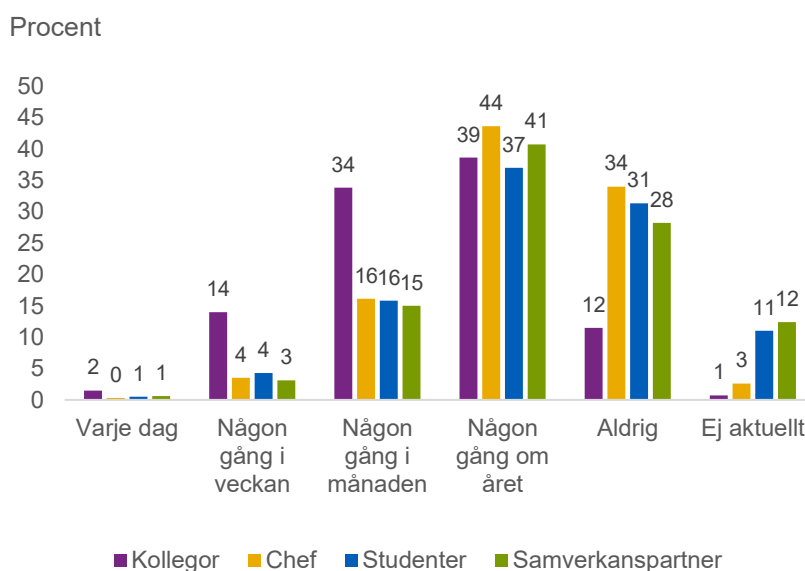
Figur 2. Svaret på frågan "Anser du att akademisk frihet är en viktig förutsättning för ditt arbete som forskare/lärare?", uppdelat på forskningsämnesområde. Antal svar: 614 (naturvetenskap), 522 (teknik), 802 (medicin och hälsovetenskap), 325

(lantbruksvetenskap och veterinärmedicin), 975 (samhällsvetenskap), 509 (humaniora och konst). Svar i andelar (procent).

Det finns även vissa skillnader mellan lärare, forskare och doktorander i olika anställningskategorier⁴⁴, där adjunkter skiljer sig från övriga. Hos adjunkterna är det 79 procent som anser att akademisk frihet är en mycket viktig förutsättning för deras arbete, vilket är lägre än hos andra anställningskategorier.

Diskussioner om akademisk frihet

Lärare, forskare och doktorander diskuterar akademisk frihet främst med sina kollegor. 14 procent uppger att de talar om akademisk frihet med sina kollegor någon gång i veckan. Detta kan jämföras med att 4 procent uppger att de diskuterar akademisk frihet med sin chef eller sina studenter någon gång i veckan, eller 3 procent som gör det med sina samarbetspartners någon gång i veckan. 34 procent uppger att de diskuterar akademisk frihet med sina kollegor någon gång i månaden, att jämföra med 16 procent som diskuterar akademisk frihet med sin chef eller studenter någon gång i månaden, eller 15 procent som uppger att de diskuterar akademisk frihet med sina samarbetspartners någon gång i månaden. Det är en betydligt mindre andel som uppger att de aldrig pratar om akademisk frihet med sina kollegor, jämfört med chef, studenter eller samarbetspartners (Figur 3).

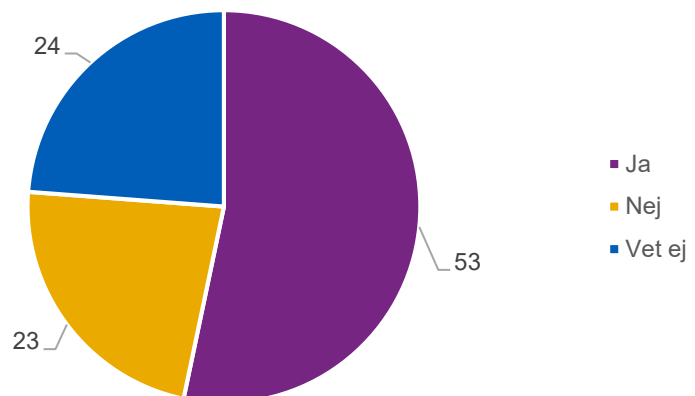
Figur 3. Svaret på frågan "Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...? [kollegor, närmaste chef, studenter, samarbetspartners utanför akademien]". Antal svar:

⁴⁴ Anställningskategorierna är: doktorand, meriteringsanställd, lektor, professor, adjunkt samt annan forskande och undervisande personal.

3 762 (kollegor), 3 759 (närmaste chef), 3 751 (studenter), 3 757 (samarbetspartners utanför akademien). Svar i andelar (procent).

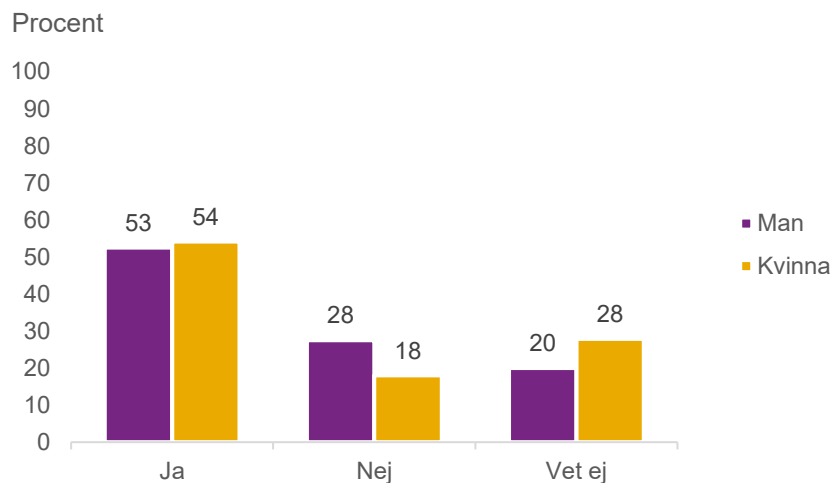
Är den akademiska friheten vid svenska lärosäten utmanad?

Varannan lärare, forskare och doktorand, 53 procent, anser att den akademiska friheten på svenska lärosäten idag är utmanad. 23 procent anser att den inte är utmanad medan 24 procent svarar vet ej (Figur 4).

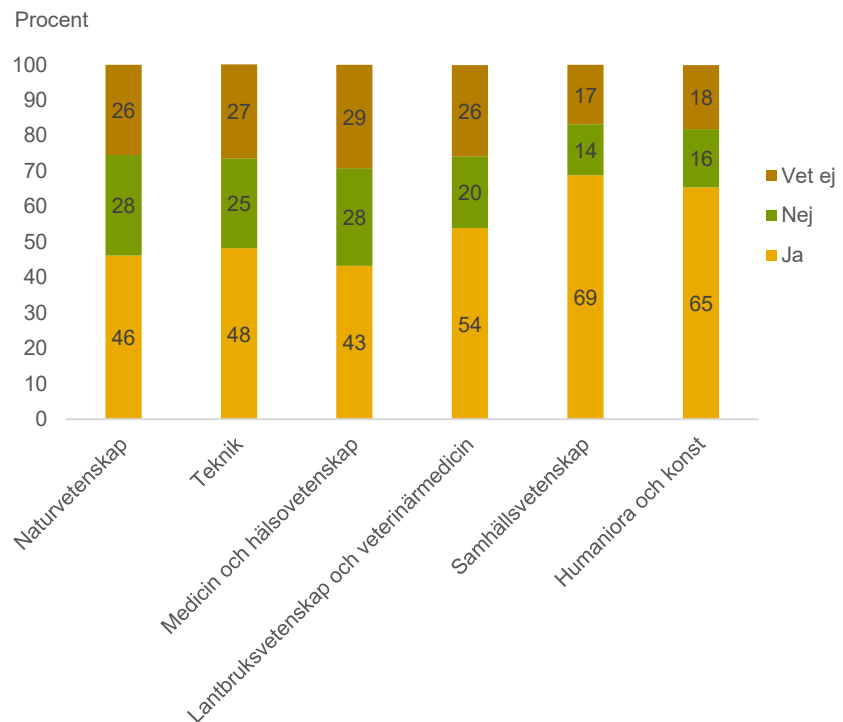
Figur 4. Svaret på frågan "Anser du att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag?" Antal svarande: 3 754. Svar i andelar (procent).

Andelen lärare, forskare och doktorander som anser att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag är lika stor hos män som hos kvinnor. Bland kvinnorna anser en lägre andel att den inte är utmanad, medan en större andel uppger att de inte vet (Figur 5).

Figur 5. Svaret på frågan "Anser du att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag?", uppdelad på män och kvinnor. Antal svarande: 1 832 (män), 1 922 (kvinnor). Svar i andelar (procent).

Det finns tydliga skillnader mellan olika forskningsämnesområden. Inom samhällsvetenskap samt humaniora och konst är det en högre andel som anser att den akademiska friheten är utmanad – 69 respektive 65 procent. Det kan jämföras med 46 procent hos lärare, forskare och doktorander inom naturvetenskap eller 43 procent hos de verksamma inom medicin och hälsovetenskap (Figur 6). Multivariata analyser⁴⁵ visar att även när man kontrollerar för faktorer som kön, ålder och anställningskategori kvarstår skillnaderna mellan forskningsämnesområden.

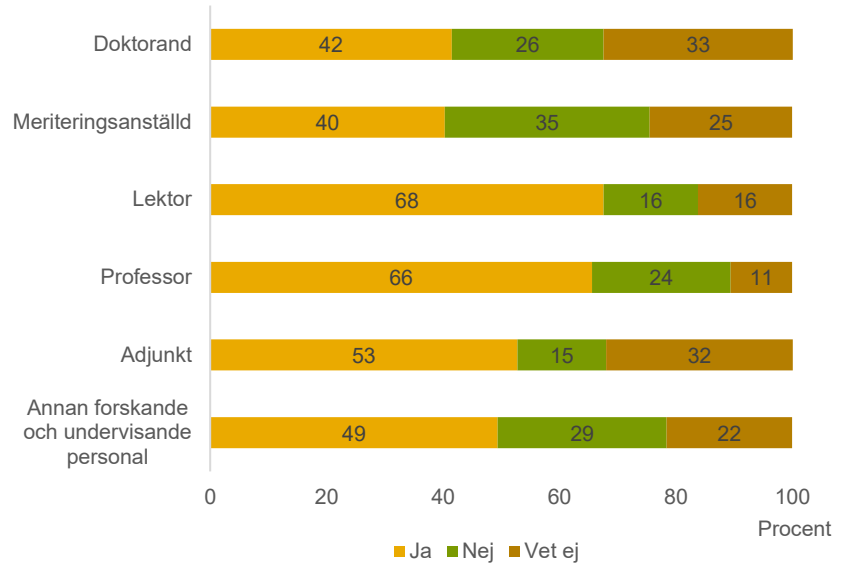

Figur 6. Svaret på frågan "Anser du att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag?", uppdelad på olika forskningsämnesområden. Antal svarande: Antal svar: 615 (naturvetenskap), 522 (teknik), 797 (medicin och hälsovetenskap), 325 (lantbruksvetenskap och veterinärmedicin), 971 (samhällsvetenskap), 508 (humaniora och konst). Svar i andelar (procent).

Det finns även skillnader mellan olika anställningskategorier på lärosätena, där personer anställda som professor eller lektor i högre utsträckning anser att den akademiska friheten på svenska lärosäten idag är utmanad. Hos professorer är det 66 procent som anser detta och hos lektorer är det 68 procent. Detta är högre än för alla andra anställningskategorier (Figur 7). Även här visar multivariata analyser att skillnaderna mellan anställningskategorier kvarstår när man kontrollerar

⁴⁵ En statistisk analys som behandlar flera variabler åt gången.

för faktorer som kön, ålder, forskningsämnesområde, lärosätestyp⁴⁶ och upplevd kunskap om akademisk frihet⁴⁷.

Figur 7. Svaret på frågan "Anser du att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag?", uppdelad på olika anställningskategorier. Antal svarande: 842 (doktorand), 338 (meriteringsanställd), 972 (lektor), 614 (professor), 505 (adjunkt), 483 (annan forskande och undervisande personal). Svar i andelar (procent).

Vad utmanar den akademiska friheten vid svenska lärosäten?

De som anser att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag (53 procent) fick i enkäten en uppföljande fråga där de ombads beskriva på vilket sätt den är utmanad, något nästan alla valde att göra. Detta resulterade i 1 956 fritextsvar. De individuella svaren har kodats och kategoriserats i större grupper. I tabell 1 återges samtliga kategorier i kodningen samt hur stor andel som uppgav ett svar inom respektive kategori. Kategorierna är skapade av UKÄ och baseras på innehållet i fritextsvarensvar. Visst överlapp mellan kategorier kan finnas.

Överlag visar svaren på en stor variation, men några övergripande drag kan urskiljas. De mest förekommande svaren beskrivs i texten, tillsammans med exempel och direkta citat för att illustrera vad som lyftes fram i enkäten. Tabell 1 återger fler kategorier än som behandlas i texten. I redovisningen av resultaten inkluderas även kategorier och

⁴⁶ Breda etablerade universitet, fackinriktade universitet, högskolor, konstnärligt inriktade skolor, nya universitet och övriga högskolor.

⁴⁷ Svaret på frågan "Anser du att du har den kunskap som behövs om akademisk frihet, för din roll som forskare/lärare?", som ställts i enkäten.

områden som ligger utanför ramarna för detta regeringsuppdraguppdrag. Detta för att ge en så empirinära redogörelse av frågan och för att vi eftersträvar en så bred och målande bild som möjligt av svaren. Eftersom resultatet ska bidra till ett kunskapsunderlag för lärosätenas fortsatta arbete med att främja och värna akademisk frihet finns det ett värde i att ge en bild av vad den forskande och undervisande personalen upplever som utmanande av den akademiska friheten i den akademiska vardagen.

Tabell 1. Kategorier av svar på frågan hur den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag. Frågan var formulerad "På vilket sätt?" och ställdes till de som svarat ja på frågan "Anser du att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag?" Resultaten baseras på 1 956 fritextsvar. Fritextsvaren kodades och kategoriserades i grupperingarna som finns i tabellen. Kategoriseringen är skapad baserat på innehållet i fritextsvaren. Visst överlapp mellan kategorier kan finnas. Observera att varje respondent kan uppge flera sätt på vilken den akademiska friheten utmanas. Summan av andelarna är därmed större än 100.

	Andel svar (procent)
Politisk styrning och politisk påverkan generellt	29
Forskningsfinansiering och forskningsfinansieringssystemet generellt	28
Homogenitet, vågar inte ta upp saker, anpassning till normer, likriktning inom akademiska miljöer, åsiktskorridorer, akademisk konformism	10
Riktade och snäva utlysningar och satsningar	7
Etikprövning	6
Beroendet av externa finansiärer, för hög andel externfinansierad forskning	5
Kortandet av universitetsstyrelsernas mandatperioder, politiskt tillsatta styrelser	5
Resultatfokus, krav på snabba resultat, tillämpningsfokus, krav på samhällsrelevans och nyttiggörande	4
Regeringen, Tidöavtalet	4
Högerextremism, högerextrema krafter	3
Hat och hot, trakasserier	3
Administrativ börda, byråkratisering	3
Mindre kollegial styrning, mer linjestyrning, new public management (NPM)	3
Kritik från studenter, undervisning saboteras	3
Påtryckningar från aktörer aktiva utanför akademien	3
Beroendet av samverkanspartners, inflytandet från samverkanspartners	3
Publiceringskrav, publiceringshets	2
Minskande anslag	2
Trender i forskning avgör vad man bör forska på och var finansieringen finns	2

Sverigedemokraterna	2
För låga basanslag	2
Av staten indragna forskningsmedel, indraget anslag till utvecklingsforskning	2
Styrning av undervisningsinnehåll	2
För lite tid generellt, för lite forskning i tjänsten	2
Politisk korrekthet	2
Ifrågasättandet av vissa forskningsområden (till exempel genusvetenskap), vissa ämnen får mindre resurser än andra	2
Ekonomi faktorer, ekonomin styr	2
Vänstervärden, vänsterpolitisering, woke, identitetspolitik	1
Otrygga anställningar, osäkra villkor för forskare och lärare	1
Hänvisningar till händelser vid Karlstad universitet*	1
Medfinansiering, motfinansiering, vissa anslagsgivare har krav på att lärosätet går in med finansiering	1
Institutionell autonomi, lärosätenas organisationsform	1
Dominerande värden i akademien, omkringkrav i ansökningar	1
Forskare och lärare hängs ut och anmäls	<1
Cancelkultur	<1
Migrationsverket, migrationslagstiftningen	<1
Nepotism och vänskapsband inom akademien	<1
Hänvisning till händelser vid Chalmers**	<1
Underfinansierad utbildning	<1
Respondenten svarar ej på frågan, svaret är otydligt	2
Övrigt	21

* Ett studentärende som utspelade under hösten 2023 där en högerradikal aktivist skrev in sig på en kurs och utsatte kursdeltagare och läraren för trakasserier, vilket ledde till att många studenter hoppade av, läraren sjukskrevs och föreläsningar ställdes in. Disciplinnämnden slog fast att det saknades lagliga skäl att stänga av studenten från undervisningen.

**Under hösten 2023 införde Chalmers tekniska högskola ett förbud mot politiska manifestationer på campusområdet och i Chalmers lokaler. Förbudet omfattade även affischering. Förbudet hävdades några dagar senare.

Politisk styrning

Ett vanligt svar på frågan om vad som utmanar den akademiska friheten på svenska lärosäten var någon form av politisk styrning. Ofta beskrivs detta som en generell styrning eller påverkan från politiskt håll. Några röster ur fritextsvaren:

Jag upplever överlag att politiker i allt högre grad försöker styra forskningen.

Exempelvis politiker som vill bestämma eller begränsa innehållet i våra utbildningar.

Fyra procent nämner regeringen eller Tidöavtalet som utmanande för den akademiska friheten, två procent nämner Sverigedemokraterna.

Vissa av respondenterna tar även upp exempel på politisk styrning som utmanar den akademiska friheten. 5 procent av respondenterna tar upp lärosätenas styrelser och på vilket sätt dessa är reglerade av regeringen. Ofta hänvisas till den förkortning av styrelsernas mandatperiod som beslutades 2023, men även till att ledamöter i styrelserna är tillsatta genom politiska beslut:

Lärosätenas styrelser politiseras.

Regeringens beslut att halvera mandatperioden för universitetens externa styrelseledamöter är ett bekymmersamt försök från politiken att detaljstyra universiteten.

Ett annat exempel på politisk styrning är förändringar i forskningsfinansiering och utlysningar, något 2 procent hänvisade till. Här tar flera upp den indragna utlysningen i utvecklingsforskning i juli 2023:

Regeringen drar med kort varsel tillbaka forskningsutlysningar och försöker styra forskningen

Regeringens beslut att stoppa all finansiering till utvecklingsforskning via Vetenskapsrådet. Ett sätt att direkt omöjliggöra viss typ av forskning.

Forskningsfinansiering

Många beskriver att den akademiska friheten utmanas genom forskningsfinansieringen. Även här beskriver många hur forskningsfinansieringssystemet begränsar akademisk frihet på ett generellt plan:

Fördelning av forskningsmedel styr områden att forska kring, inte vad som akademiskt kanske är mest intressant eller lovande.

Finansieringssystemet är sådant att forskningen inte är fri, utan styrs av vad det för närvarande går att få forskningsmedel för.

Inte sällan beskrivs forskningsfinansieringssystemet i samma mening som politisk styrning, där styrningen sker genom det sätt medel fördelas, statliga forskningsfinansiärer styrs och forskningspolitiken utformas:

Den politiska styrningen blir mer och mer kännbar – både i finansieringslandskapet och i styrelsefrågan.

Politisk styrning från nuvarande regering, till exempel över öronmärkning av forskningsmedel.

En aspekt av forskningsfinansieringssystemet som ofta kommer upp som en utmanande faktor för den akademiska friheten är riktade utlysningar och riktade forskningsanslag, något 7 procent upplever begränsar den akademiska friheten. Många är av åsikten att dessa har ökat och att det begränsar vad man kan forska om. Några av rösterna från fritextsvaren:

Allt mindre andel av den totala forskningsfinansieringen är öppen för forskarinitierad forskning utan styrning från finansierare, företag, eller politiken gällande inriktning eller former.

Forskningen är till stor del externfinansierad och många forskningsanslag är mycket specifika – detta styr forskningsriktningen.

En hög andel externfinansierad forskning anses i sig utmanande för den akademiska friheten. Ur svaren framkommer att många upplever ett allt för stort beroende av externa forskningsfinansierare, där mycket tid går åt till att skriva ansökningar och leta efter lämpliga utlysningar. Många är också av åsikten att lärosätenas basanslag är för låga. Flera beskriver även att de har för lite tid för forskning i sin tjänst och att de därför upplever att den akademiska friheten är utmanad. Några av rösterna från fritextsvaren:

Dels genom att forskningsfinansieringen till stor del sker genom externa medel som måste sökas snarare än genom att forskningstid ingår i lektorat. Dels genom att den administrativa bördan med ansökningarna (med exempelvis etikprövning) tar tid och fokus.

Forskning är i hög grad anslagsfinansierad (och anslagen kräver oftast stor medfinansiering från universitetet) vilket gör att forskningens inriktning i hög grad styrs av anslagsgivare, inte forskarna själva.

Konformism och likriktning

En av de vanligaste anledningarna till att den akademiska friheten anses utmanad är att lärare, forskare och doktorander upplever en konformism och likriktning i de akademiska miljöerna. Respondenterna beskriver att man undviker att ta upp vissa saker, att diskutera vissa ämnen eller lyfta fram frågor som man själv tycker är av vikt. Det beskrivs som lågt i tak i vissa miljöer. Doktorander vittnar om konformism i såväl den akademiska diskussionen som val av forskningsfokus. Några av rösterna från fritextsvaren:

En snäv och dogmatisk kultur finns där vissa tankesätt tas för givna, och ideologiska perspektiv presenteras som fakta som inte får ifrågasättas. Det är dessutom tabu att påpeka detta, såvida man inte förespråkar ännu mer snävhet. En rent ovetenskaplig

och kraftigt anti-intellektuell miljö frodas, särskilt inom samhällsvetenskaperna.

Det finns också osynliga, implicita normer som i realiteten (men inte de jure) inskränker eller åtminstone är ett hot mot akademisk frihet, och jag tänker då utifrån mina erfarenheter inifrån humaniora på den åsiktsgemenskap som finns kring politiskt progressiva ideal. Brist på åsiktsmångfald är ett problem för forskningsfält som intresserar sig för människan, hennes föreställningar och agerande.

Mer politiskt styrt. Forskningsmedel mer riktade. Svårt att få finansiering och bedriva forskning som inte 'följer strömmen' men som skulle kunna leda till samhällsnytta/nytänk/perspektiv. Forskare riskerar att bli utförare av politiskt beslutade satsningar.

In order to attract funding, researchers only write proposals within certain areas and it's a controlled effort to meet the financiers requirement. Due to this, there are few research topics where everyone is researching and many other important topics are left behind.

Den outtalade politiska likriktningen är förödande. Det skall egentligen inte gå att styra politiskt men de ledande personerna hittar vägar i systemet att göra det. Framförallt genom fördelning av uppdrag och resurser. Omvänt används dessa styrmedel för att tysta/deplatformera de som de själva ser som politiskt/ideologiskt olikriktande. Jag har många gånger med stigande frekvens genom mina 25 år i akademien förvånats över hur fritt de med 'rätt' politisk profil kan politiskt styra inom, och manipulera systemen i, akademien.

You are free as long as you are inline within the mainstream discourses.

Hårdnande åsiktsstyrning från fakultets- och universitetsledning. Aldrig varit så lågt i tak på 35 år som nu.

Forskare som simmar mot strömmen i någon fråga bestraffas ofelbart. Anseende och möjlighet till internfinansiering ryker. Man måste vara oerhört stridbar för att inte tillämpa självcensur.

Etikprövning

Ett återkommande ämne i de fritextsvar där respondenterna fick ange vad som utmanar den akademiska friheten idag var etikprövningar. 6 procent av svaren hänvisade direkt till etikprövning. Många beskriver att den är trubbigt utformad och missgynnar forskning inom samhällsvetenskap och humaniora. Det är främst lärare, forskare och doktorander inom samhällsvetenskap som upplever etikprövningen som utmanande – 64

procent är aktiva inom samhällsvetenskap. Några av rösterna från fritextsvaren:

Sedan kanske framförallt genom den omfattande etikprövningen och registrering av personuppgiftsbehandling som inte bara tar mycket tid utan också begränsar vilka frågor man som forskare vågar ställa inom samhällsvetenskap.

De strikta reglerna för etikprövning gör att jag för det mesta undviker att genomföra studier där människor är involverade och sysslar med texter istället.

Fremst genom den påtagliga dogmatiseringen av forskningsetik, som gradvis har vuxit fram under de senaste åren. Detta gör det mycket svårt att genomföra även enkla projekt - projekt som godkänns utan problem i en mängd jämförbara länder - inom mitt område (utsatta barn och deras familjer), och medför en enorm extra arbetsbörda.

Externa påtryckningar, hat, hot och trakasserier

Vissa lärare, forskare och doktorander ser påtryckningar från aktörer utanför akademien som utmanande för den akademiska friheten. Dessa påtryckningar förmedlas inte sällan genom sociala medier. Flera beskriver även hur dessa påtryckningar övergår i hat och hot, eller som trakasserier av enskilda individer. Några av rösterna från fritextsvaren:

Den akademiska friheten är framförallt hotad genom ett uppskruvat tonläge mot akademiker som på olika sätt verkar offentligt, tex när de talar om sin expertis eller föreslår politiska åtgärder baserat på sin forskning. När hot och hat drabbar akademiker hotas den akademiska friheten. Dels direkt, genom att den hotade akademikern begränsas i forskningsutförande och kommunikationen kring den, men också indirekt, genom att akademiker generellt undviker ämnen som leder till hot och hat. Min uppfattning är att hotet framförallt kommer från en alternativ höger.

Det finns allt fler synpunkter från olika aktörer i samhället på vad som ska eller bör beforskas och vilken typ av undervisning vi ska bedriva – vilka ämnen vi ska få arbeta med.

Hot och drev mot forskare inom vissa discipliner (till exempel genusvetenskap) både i sociala medier och från etablerade politiker.

Förföljelser och hot från extremister.

Hot mot forskare i en alltmer polariserad samhällelig kontext.

Andra utmaningar av den akademiska friheten

Svaren från de 1 956 respondenterna som upplever att den akademiska friheten är utmanad på svenska lärosäten och som fick beskriva på vilket sätt är mångfacetterade och varierade. Ett urval av de mindre vanliga svaren beskrivs nedan.

Resultat- och tillämpningsfokus, krav på samhällsrelevans

Fyra procent av respondenterna är av uppfattningen att krav och önskemål om samhällsrelevans och ett nyttoperspektiv i forskningen utmanar den akademiska friheten. Detta är ofta kopplat till finansieringssystemets utformning och ofta nämns detta i samband med riktade utlysningar och satsningar inom forskning. Det upplevs också att det finns ett krav på säkra resultat och tillämpning av forskningsresultat, vilket leder till en kortsiktighet i forskningen, och som påverkar den akademiska friheten negativt. Vissa är av uppfattningen att dessa krav ställs på bekostnad av en mer fri och nyfikenhetsbaserad grundforskning, och menar att detta har en negativ effekt på den akademiska friheten. Vissa respondenter ger uttryck för att systemet gynnar snabb forskning hellre än forskning av hög kvalitet. Några av rösterna från fritextsvaren:

Krav på 'nytta', en allmän nedvärdering av humaniorans värde och plats.

Forskningen blir kortsiktig för att kunna generera säkra resultat, vilket är vad finansierarna vill ha.

Stor styrning mot tillämpningsbara resultat som skapar nytta och värde här och nu, vilket minskar incitamenten att utforska och ta större risk.

Högerextremism, högerpopulism

Drygt tre procent är av uppfattningen att högerextrema krafter utgör en utmaning mot den akademiska friheten. Flera hänvisar till händelser som utspelats på Karlstad universitet under hösten 2023 där en högerradikal aktivist skrev in sig som student och utsatte kurskamrater och läraren för trakasserier, vilket ledde till att många studenter hoppade av, läraren sjukskrevs och föreläsningar ställdes in. Begrepp som inryms inom kategorien är även till exempel högerextrema krafter, högerradikal populism och radikala högerorienterade krafter. Några av rösterna från fritextsvaren:

Högerextrema studenter anmäler sig till kurser för att störa och kartlägga lärare och studenter.

Hot och hat från högerextrema miljöer (med underförstådd våldskapital) leder i ökande takt till rädsla att sprida forskningsresultat till allmänheten och kan i förlängning innebära att forskare drar sig för att ägna sig åt vissa ämnen.

Högerextrema krafter som ifrågasätter sanningsvärden.

Administrativ börda och byråkratisering

Flera beskriver hur det akademiska vardagslivet fylls med administrativa arbetsuppgifter, vilket upplevs som utmanande för den akademiska friheten, men även hur en ökad byråkratisering av universitet och högskolor generellt gör att den akademiska friheten utmanas.

Respondenterna upplever både att de själva har en stor (och i vissa fall ökande) administrativ arbetsbelastning, ofta kopplat till forskning och forskningsfinansiering, men vittnar även om att de administrativa rollerna blir fler och att de administrativa delarna av verksamheten ökar i omfattning. Några av rösterna från fritextsvaren:

Genom en ökad byråkratisering av forskning och undervisning.

Allt för mycket forskningsmedel och arbetstid går till administration och en självgenererande administrativ apparat vars enda syfte är att producera mer administration.

Det är för mycket externa granskningar och regelverk vilket leder till en ökad administration.

Går mot mer linjestyrning och mindre kollegial styrning

Den lokala styrningen på lärosätena pekas av vissa respondenter ut som utmanande för den akademiska friheten. Vissa beskriver att de organisationer de arbetar i är hierarkiskt uppbyggda och att det finns en toppstyrning där beslut fattas på högre nivå. En del är även av uppfattningen att det kollegiala beslutsfattandet alltmer ersätts av linjestyrning. Detta beskrivs som problematiskt då besluten fattas längre ifrån verksamheten men även att kompetensen kring akademisk frihet blir mindre. Vissa beskriver även styrningen som New Public Management och att detta inte lämpar sig för akademin. Några av rösterna från fritextsvaren:

Alltför många som är verksamma inom universitetsvärlden saknar en grundläggande förståelse för universitet och högskolors särart, vilket t.ex. införandet av linjestyrning är ett exempel på. Det kollegiala beslutsfattandet hotas därmed även inifrån universitet och högskolor själva.

Krav på linjestyrning istället för kollegial styrning gör att förståelsen för vikten av akademisk frihet blir mindre.

Kritik från studenter och undervisning som saboteras

Tre procent av respondenterna menar att studenter och kritik från studenter utmanar den akademiska friheten. Vissa upplever risk att undervisningen saboteras och störs, och undviker därför att beröra vissa ämnen och frågor. Några av rösterna från fritextsvaren:

I min undervisning har jag olika studentgrupper, och för en av dessa så vet jag att jag inte skulle vilja yttra mig politiskt eller 'politiskt inkorrekta' saker, då undviker jag detta för att inte få reaktioner.

Som lärare har jag upplevt påhopp och ifrågasättanden när det gäller olika diskussioner om makt såsom genus, eller andra maktrelationer. Både egna erfarenheter och hört av kollegor på samma och andra lärosäten. Det går in i den problematik vi observerar i ökande omfattning när vi presenterar, diskuterar eller publicerar våra forskningsresultat. Ifrågasättandena är inte de kritiska perspektiv vi är vana vid utan har tagit en annan form – den kränkta, den berättigade.

Rädsla för extremistiska studenter och aktivister som ger sig på forskare, inte minst högerextrema grupper som trakasserar genusforskare och andra kritiska forskare.

Publiceringskrav och publiceringshets

Flera respondenter beskriver att krav på att publicera sig är utmanande för den akademiska friheten. Det handlar ofta om kravet på att publicera sig för att kunna hävda sig i konkurrensen med andra, men även om en slagsida mot artikel-formatet samt att mycket av det akademiska meriteringssystemet baseras på bibliometriska mått. Detta får i sin tur konsekvenser i de val man gör som forskare och lärare. Några av rösterna från fritextsvaren:

Fokuset på kvalitetsmätningar i antal vetenskapliga artiklar styr val av forskningsfrågor till sådant som är snabbforskat och lätt att rama in i det hårt styrda artikelformatet.

Överdrivna fokuset på rankinglistor för journals som gör att man tvingas anpassa sin forskning efter vissa metoder och vissa områden för att kunna publicera i "rätt" tidskrifter.

Publish or perish.

Övriga områden

21 procent av respondenterna har angivit svar som har kodats som övrigt. Dessa är svar som endast ett fåtal hänvisar till och som inte rymms inom några av de kategorier som använts i kodningen av fritextsvaren. Dock ska påpekas att många respondenter uppger flera anledningar till

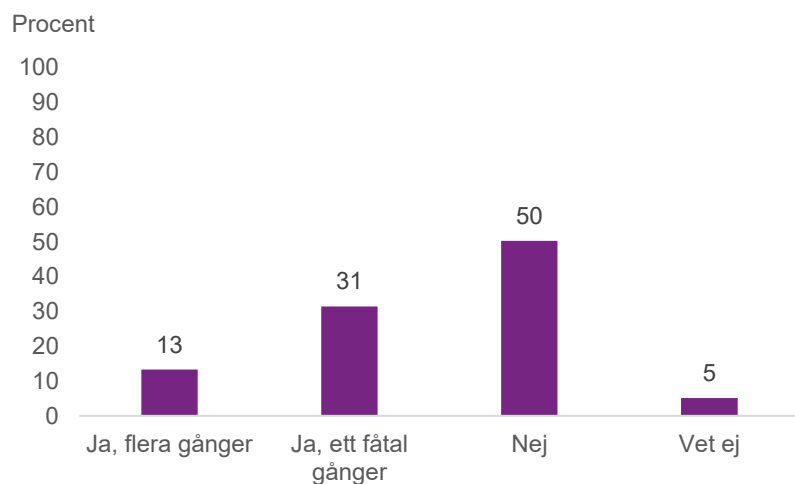
att den akademiska friheten utmanas, varav många kan kategoriseras in i någon av de koder som användes, men där något faller utanför ramarna för dessa och därför kategoriseras som övrigt.

Exempel på faktorer som upplevs utmana den akademiska friheten och som grupperats i kategorin övrigt är: angiverilagar, GDPR, kunskapsresistens, detaljstyrning, bristande grundlagsskydd, uppdragsforskning, tillgång till data, OH-kostnader, personalbrist, kostnader för öppen tillgång, makt hos administratörer, artificiell intelligens, religion, UKÄ:s uppdrag om akademisk frihet och att man inte får arbeta hemifrån.

Lärarnas, forskarnas och doktorandernas egna akademiska frihet

Tidigare avsnitt har handlat om lärarna, forskarna och doktoranderna upplever att den akademiska friheten vid svenska lärosäten idag är utmanad. Nu handlar det i stället om deras upplevelser av om deras *egen* akademiska frihet har varit, eller är, utmanad.

Närmare varannan lärare, forskare och doktorand vid svenska lärosäten (44 procent) har någon gång under sin akademiska karriär i Sverige upplevt att deras akademiska frihet har utmanats. 13 procent har upplevt det flera gånger och 31 procent har upplevt det ett fåtal gånger. 50 procent har däremot aldrig upplevt att deras akademiska frihet har utmanats (Figur 8).

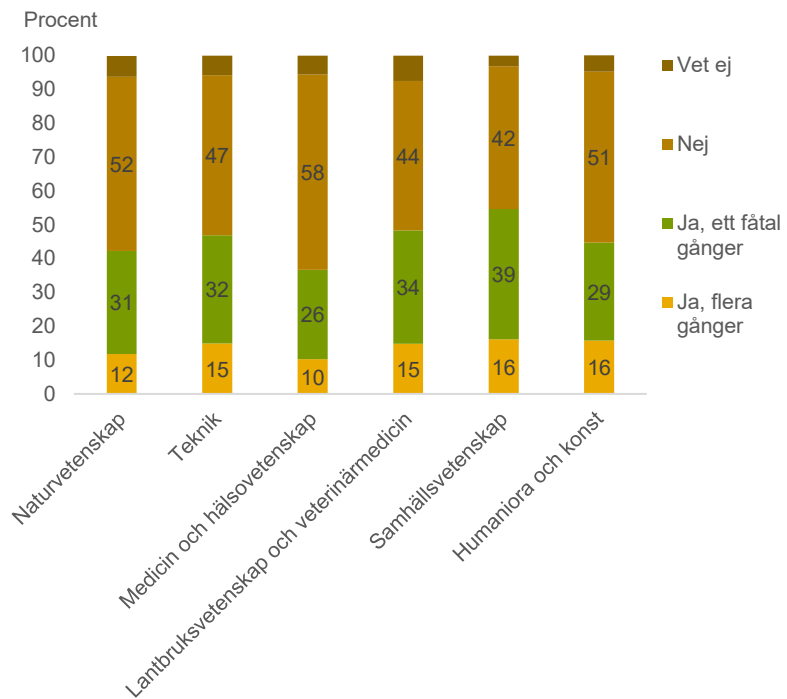
Figur 8. Svaret på frågan "Har du någon gång under din akademiska karriär i Sverige upplevt att din akademiska frihet utmanats?". Antal svar: 3 756.

Det finns viss variation mellan hur respondenter från olika forskningsämnesområden svarar (Figur 9). Andelen som har upplevt att deras akademiska frihet har blivit utmanad flera gånger under sin akademiska karriär är högre hos lärare, forskare och doktorander inom

samhällsvetenskap än inom medicin och hälsovetenskap . I övrigt finns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan de olika forskningsämnesområdena.

Andelen som upplevt det ett fåtal gånger är högre inom samhällsvetenskap än inom medicin och hälsovetenskap och inom humaniora och konst. I övrigt finns inga statistiskt säkerställda skillnader mellan grupperna.

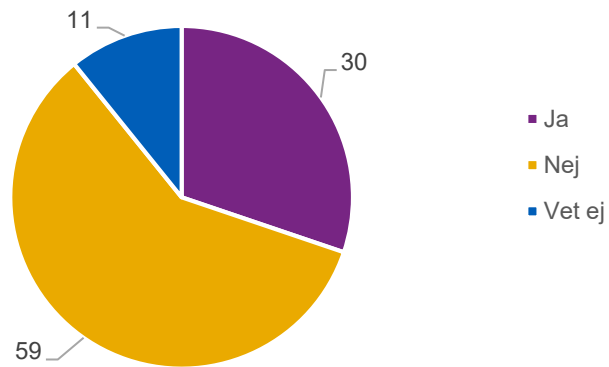
Andelen som aldrig har upplevt att deras akademiska frihet blivit utmanad är högre inom medicin och hälsovetenskap än den är inom teknik, lantbruksvetenskap och veterinärmedicin samt samhällsvetenskap. Det finns även en statistiskt signifikant skillnad mellan samhällsvetenskap och humaniora och konst, där lärare, forskare och doktorander inom humaniora och konst i högre utsträckning uppger att de aldrig upplevt att deras akademiska frihet har utmanats.

Figur 9. Svaret på frågan "Har du någon gång under din akademiska karriär i Sverige upplevt att din akademiska frihet utmanats?", uppdelat på forskningsämnesområde. Antal svar: 614 (naturvetenskap), 520 (teknik), 798 (medicin och hälsovetenskap), 325 (lantbruksvetenskap och veterinärmedicin), 975 (samhällsvetenskap), 508 (humaniora och konst).

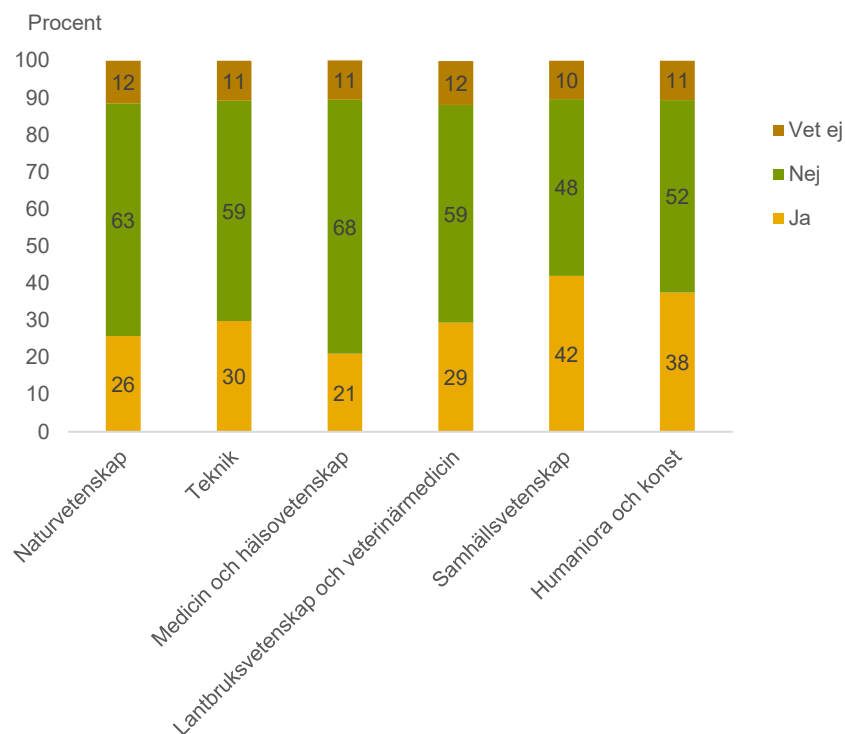
Ovan ställdes frågan om tidigare erfarenheter av att få den akademiska friheten utmanad, nästa fråga rör om de anser att deras akademiska frihet är utmanad idag. En knapp tredjedel, 30 procent, anser att deras egen akademiska frihet är utmanad idag. 59 procent anser att den inte är utmanad och 11 procent vet inte om den är utmanad (Figur 10). Andelen

som inte vet är aningen högre hos kvinnor än män, 14 respektive 8 procent.

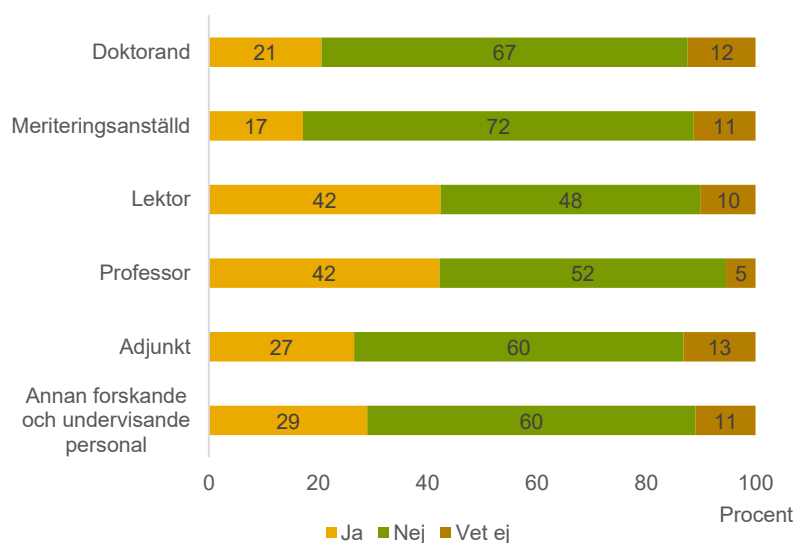
Figur 10. Svaret på frågan: "Anser du att din egen akademiska frihet är utmanad idag?", uppdelad på forskningsämnesområde. Antal svar: 3 757. Siffrorna anger andelar i procent.

Andelen som anser att deras egna akademiska frihet är utmanad är aningen högre inom samhällsvetenskap samt humaniora och konst än inom övriga forskningsämnesområden. Bland lärare, forskare och doktorander inom samhällsvetenskap är andelen 42 procent, vilket inte är högre än inom humaniora och konst, men högre än inom alla andra forskningsämnesområden. Andelen som anser att deras egna akademiska frihet är utmanad är inom humaniora och konst 38 procent, vilket är högre än inom naturvetenskap och medicin och hälsovetenskap, men inte högre än inom teknik och lantbruksvetenskap och veterinärmedicin (Figur 11).

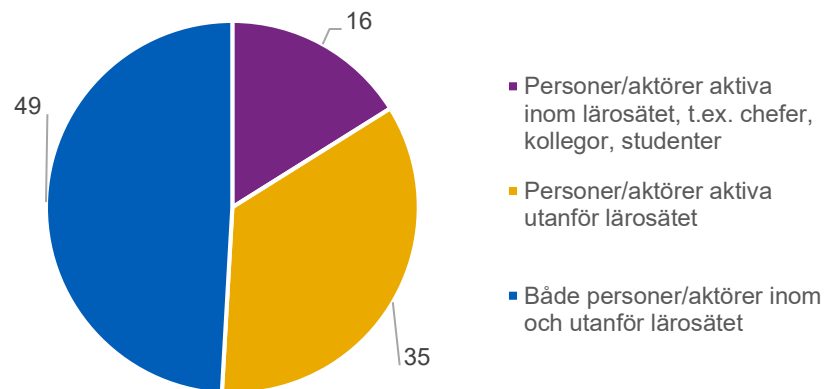
Figur 11. Svaret på frågan "Anser du att din egen akademiska frihet är utmanad idag?", uppdelad på forskningsämnesområde. Antal svar: 614 (naturvetenskap), 522 (teknik), 799 (medicin och hälsovetenskap), 324 (lantbruksvetenskap och veterinärmedicin), 975 (samhällsvetenskap), 507 (humaniora och konst).

Professorer och lektorer anser i högre utsträckning att deras egen akademiska frihet är utmanad, jämfört med de andra anställningskategorierna. Hos både professorer och lektorer är det 42 procent som anser att deras egna akademiska frihet är utmanad, att jämföra med 21 procent hos doktorander eller 17 procent hos meriteringsanställda (Figur 12).

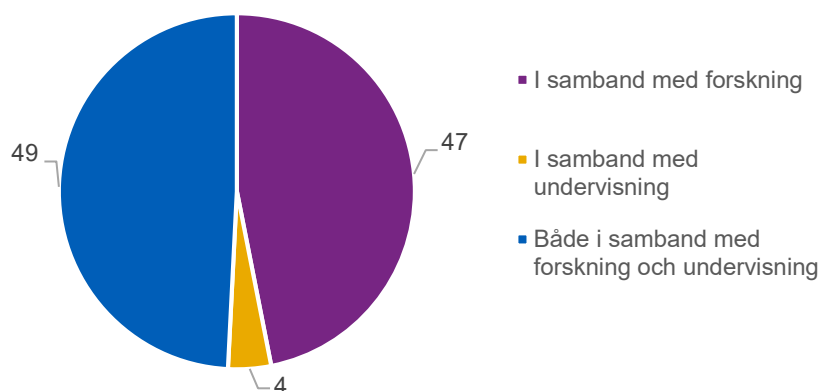
Figur 12. Svaret på frågan "Anser du att din egen akademiska frihet är utmanad idag?", uppdelad på anställningskategori. Antal svarande: 842 (doktorand), 338 (meriteringsanställd), 975 (lektor), 616 (professor), 506 (adjunkt), 480 (annan forskande och undervisande personal).

De respondenter som anser att deras egna akademiska frihet är utmanad fick svara på frågan om vem eller vilka som utmanar den – är det personer och aktörer inom lärosätet eller är det personer och aktörer utanför lärosätet. 16 procent anser att det är personer eller aktörer aktiva inom lärosätet, 35 procent anser att det är personer och aktörer utanför lärosätet medan 49 procent anser att det är både och (Figur 13).

Figur 13. Svaret på frågan "Vem/vilka är det som utmanar din akademiska frihet?". Frågan är endast ställd till respondenter som tidigare svarat att deras egna akademiska frihet är utmanad. Antal svar: 1 190. Siffrorna anger andelar i procent.

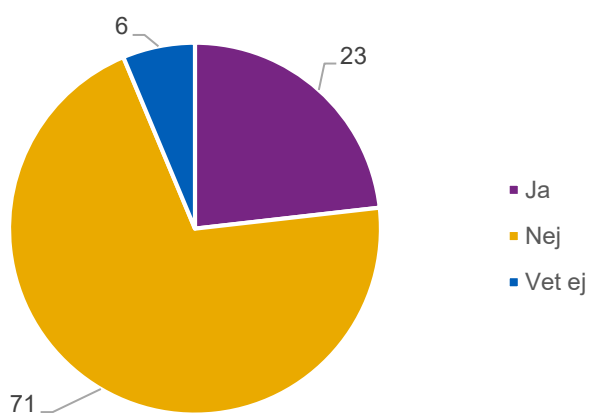
De respondenter som arbetar med både forskning och utbildning och som ansåg att deras egna akademiska frihet var utmanad, fick även ta ställning till om den utmanas i samband med forskning eller undervisning. 47 procent upplever att den utmanas i samband med forskning, 4 procent i samband med undervisning och 49 procent både i samband med forskning och undervisning. Det visar att det är betydligt vanligare att lärare, forskare och doktorander upplever att deras akademiska frihet utmanas i samband med forskning än i samband med undervisning (Figur 14).

Figur 14. Svaret på frågan "Utmanas din akademiska frihet i samband med forskning eller undervisning?". Frågan är endast ställd till respondenter som tidigare svarat att deras egna akademiska frihet är utmanad och som både forskar och undervisar. Antal svar: 1 000. Siffrorna anger andelar i procent.

Stödet från lärosätet

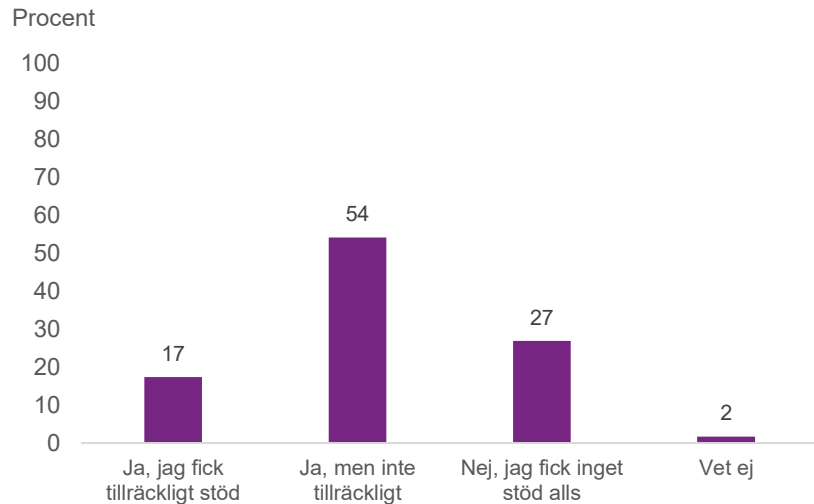
Hos de lärare, forskare och doktorander som upplevt att deras akademiska frihet har utmanats är det en knapp fjärdedel (23 procent) som har sökt stöd från lärosätet. De flesta, 71 procent, har inte gjort det (Figur 15).

Figur 15. Svaret på frågan "När du upplevt att din akademiska frihet utmanats, har du då sökt hjälp från lärosätet?". Frågan är endast ställd till respondenter som tidigare svarat att deras egna akademiska frihet är utmanad. Antal svar: 1 192. Siffrorna anger andelar i procent.

I enkäten ställdes även frågan om lärare, forskare och doktorander vet vart de ska vända sig när deras akademiska frihet utmanas (Figur 31). Hos de som upplever att deras akademiska frihet utmanas och som dessutom vet vart de ska vända sig för att få stöd är det fortfarande en relativt hög andel, 58 procent, som inte sökt stöd från lärosätet.

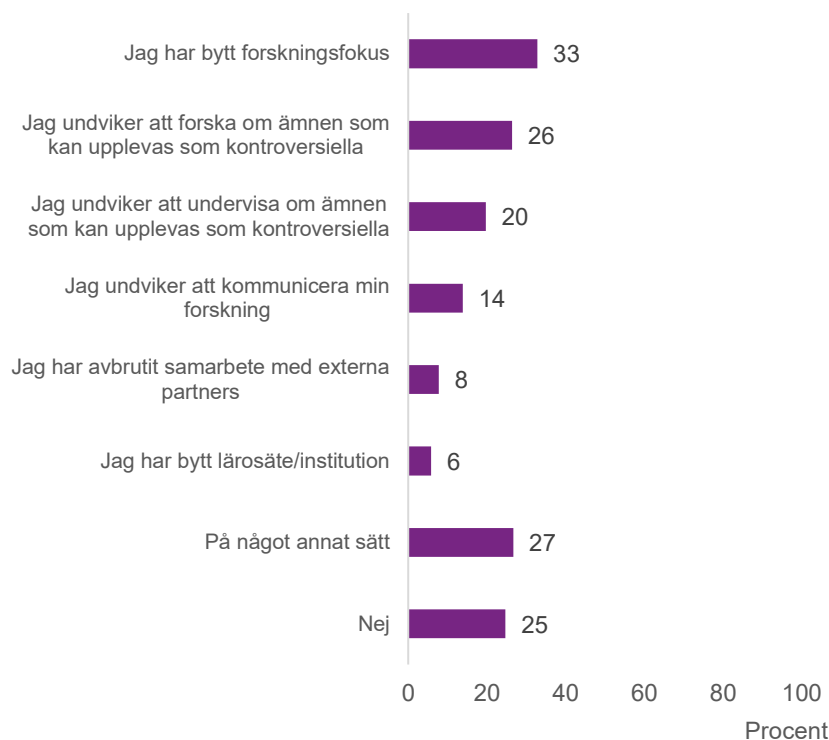
Av de 270 respondenter som sökt hjälp i samband med att deras akademiska frihet blivit utmanad är det 71 procent som uppger att de sedan också fick stöd. Av dessa uppger 17 procent att de fick tillräckligt stöd och 54 procent att de inte fick tillräckligt stöd. Lite drygt en fjärdedel, 27 procent, fick inget stöd alls från lärosätet (Figur 16).

Figur 16. Svaret på frågan "Fick du stöd från lärosätet när du sökte hjälp?". Frågan är endast ställd till respondenter som sökt hjälp från lärosätet när de upplevt att deras egna akademiska frihet har utmanats. Antal svar: 270.

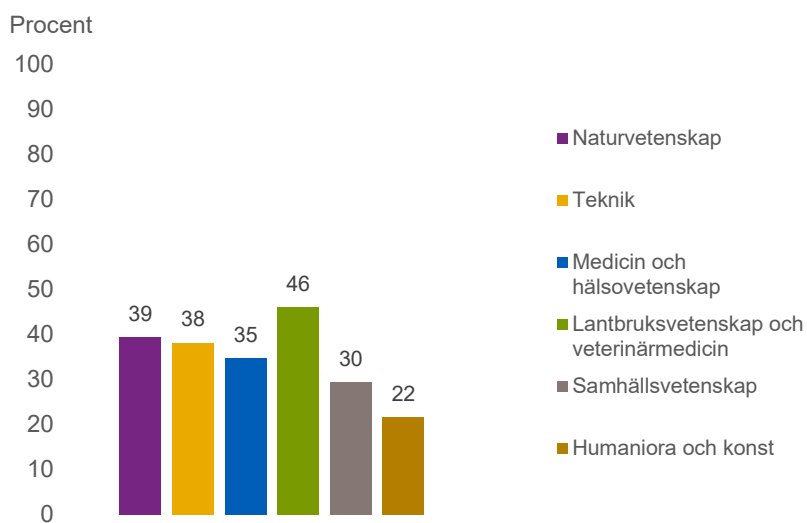
Konsekvenser när den akademisk friheten utmanas

Hur påverkas forskare, lärare och doktorander när de upplever att deras akademiska frihet utmanas? Det vanligaste är att byta forskningsfokus. En tredjedel av de respondenter som uppger att deras akademiska frihet har utmanats har som en konsekvens bytt fokus för sin forskning. En annan vanlig konsekvens är att undvika att forska om ämnen som kan upplevas som kontroversiella, något en fjärdedel uppger. En fjärdedel uppger att de inte förändrat något utan de fortsätter som vanligt (Figur 17).

Figur 17. Svaret på frågan "Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt?". Flera val var möjliga. Antal svar: 1 186.

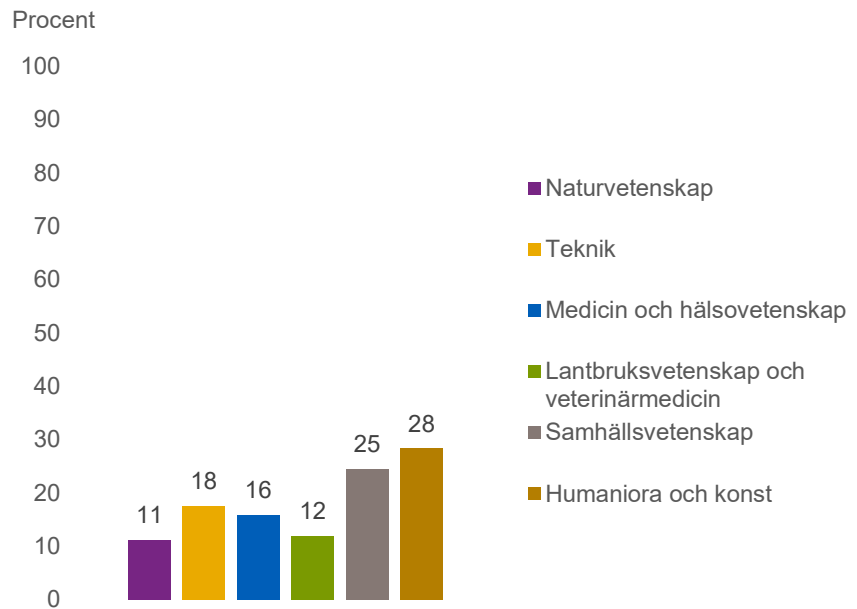
Det finns vissa skillnader mellan lärare, forskare och doktorander aktiva inom olika forskningsämnesområden i hur de förändrat sitt beteende när deras akademiska frihet har utmanats. Att byta forskningsområde, det vanligaste förekommande svaret bland respondenterna totalt sett, är mindre vanligt inom humaniora och konst, jämfört med naturvetenskap, teknik samt lantbruksvetenskap och konst (Figur 18).

Figur 18. Svaret på frågan "Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt? [Jag har bytt forskningsfokus]",

uppdelat på forskningsämnesområde. Antal svar: 168 (naturvetenskap), 167 (teknik), 172 (medicin och hälsovetenskap), 100 (lantbruksvetenskap och veterinärmedicin), 402 (samhällsvetenskap), 176 (humaniora och konst).

Att undvika att undervisa om ämnen som kan uppfattas kontroversiella är vanligare hos lärare, forskare och doktorander inom humaniora och konst samt samhällsvetenskap än inom de andra områdena (Figur 19).

Figur 19. Svaret på frågan ”Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt? [Jag undviker att undervisa om ämnen som kan upplevas som kontroversiella]”, uppdelat på forskningsämnesområde. Antal svar: 168 (naturvetenskap), 167 (teknik), 172 (medicin och hälsovetenskap), 100 (lantbruksvetenskap och veterinärmedicin), 402 (samhällsvetenskap), 176 (humaniora och konst).

27 procent svarade att deras beteende ändrats på något annat sätt än det som var angivet i de sex förformulerade alternativen. Svaren från dessa fritextsvar kodades, kategoriserades och återfinns i ordmolnet i figur 20.

Figur 20. Svaret på svarsalternativet "På något annat sätt" på frågan "Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt? Svaren baseras på 242 fritextsvar. Svaren har kodats och kategoriserats. Svarskategorier med större text i ordmolnet var mer frekventa i fritextsvaren.

Det vanligaste svaret utöver de sex förvalda svaren (se figur 17) är att man anpassar sig på något sätt, vilket en tredjedel uppgav. Det kan handla om att man anpassar sig generellt, för att hantera omständigheterna:

Försöka att anpassa sig till rådande omständigheter och hitta pragmatiska lösningar som värnar den akademiska friheten.

Jag fogar in mig och levererar det förväntade.

Vissa respondenter beskriver att de har anpassat olika aspekter av sin forskning, till exempel att de ändrat strategi för vilka medel de söker och vilka de samarbetar med, men även att de undviker vissa forskningsområden:

Jag har fått anpassa mitt forskningsfokus och inkludera strategiskt viktiga personer.

Jag undviker att söka pengar kring vissa ämnen.

Jag undviker att söka externa medel (det vill säga VR pengar) om ämnen som kan upplevas som kontroversiella.

Andra beskriver hur anpassningen mer är kopplad till hur de kommunicerar sin forskning, där de hittar andra kanaler eller undviker att kommunicera forskningen. Många beskriver även att de anpassat sättet de undervisar på. Några av rösterna från fritextsvaren:

Jag har även varit mer försiktig med att sprida min forskning. Jag har exempelvis inte gjort det möjligt för studenter att ladda ner mitt utbildningsmaterial eller spela in mina föreläsningar då jag ej kan kontrollera spridningen.

Anpassat kursplaner och kursinnehåll.

Jag är mer återhållsam med att dela visst undervisningsmaterial.

Jag undviker inte att undervisa om ämnen som är kontroversiella men jag måste väga mina ord mycket mer än jag skulle vilja.

Många respondenter uppger att de blivit försiktigare på något sätt. Det handlar ofta om att de är försiktiga med hur de uttrycker sig, både bland kollegor och i undervisningssituationer och hur de kommunicerar sin forskning. Några av rösterna från fritextsvaren:

Försiktighet kring vad jag pratar om med kollegor.

Jag tänker noga igenom hur jag uttrycker mig. Vill inte riskera att få en vänsterstämpel på mig och dra till mig högersvansen eller få en högerstämpel på mig och dra till mig vänstersvansen.

Andra förekommande svar är att de har dragit ner på forskningen eller att de funderar på att lämna akademien:

Det blir mindre forskning.

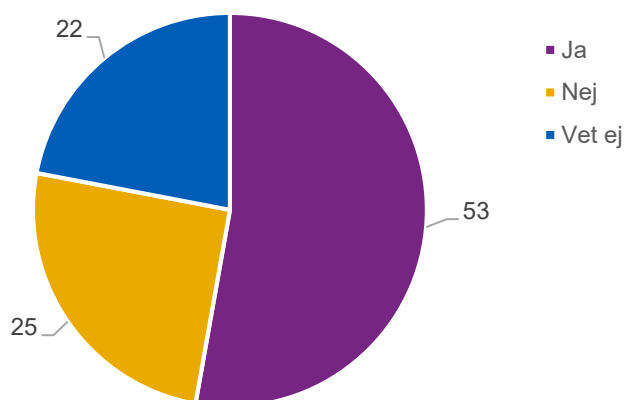
Forskningsprocessen har bromsats och inspirationen minskat, till viss del.

Blivit emeritus i förtid.

Jag överväger att lämna akademien.

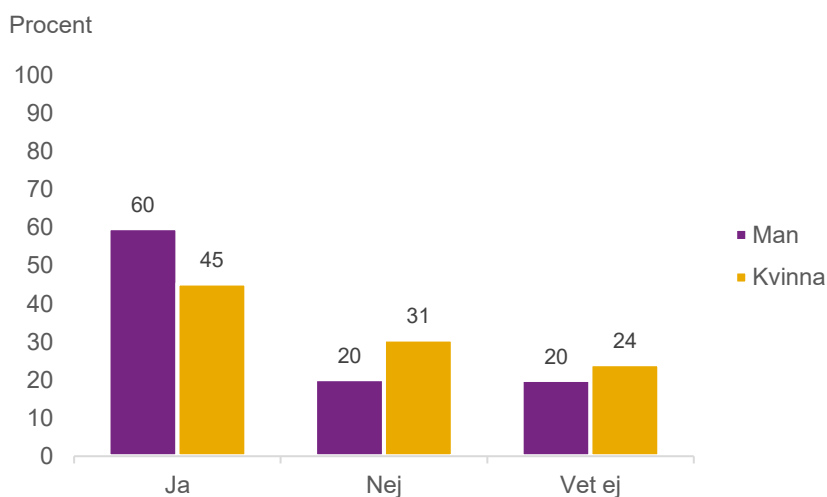
Kunskap om akademisk frihet

Drygt varannan lärare, forskare och doktorand (53 procent) anser att de har den kunskap som behövs om akademisk frihet, för deras roll. En fjärdedel (25 procent) anser att de inte har den kunskap som behövs, medan nästan lika många (22 procent) vet inte om de har tillräcklig kunskap (Figur 21).

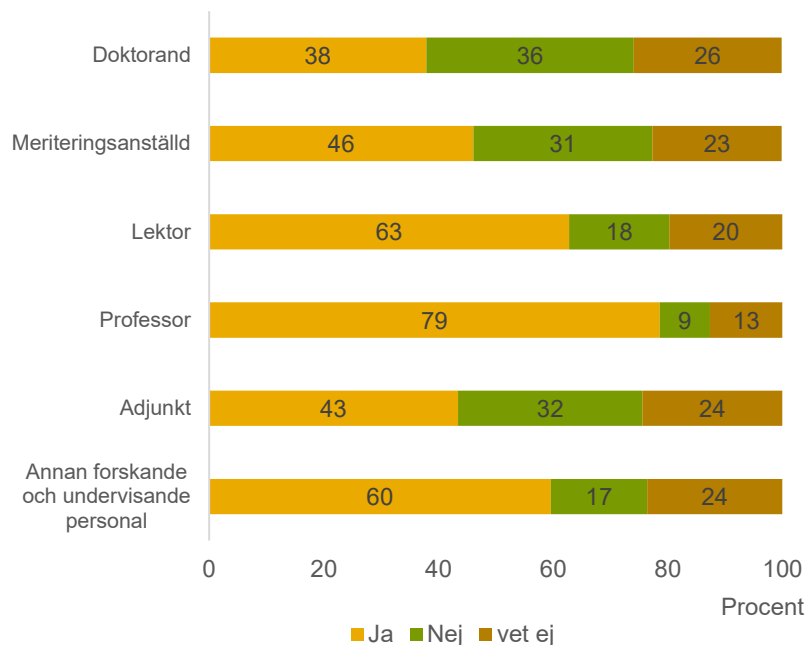
Figur 21. Svaret på frågan "Anser du att du har den kunskap som behövs om akademisk frihet, för din roll som forskare/lärare?". Antal svar: 3 756. Siffrorna anger andelar i procent.

Det finns här skillnader mellan män och kvinnor, där männen svarar ja i högre utsträckning och kvinnorna svarar nej i högre utsträckning (Figur 22).

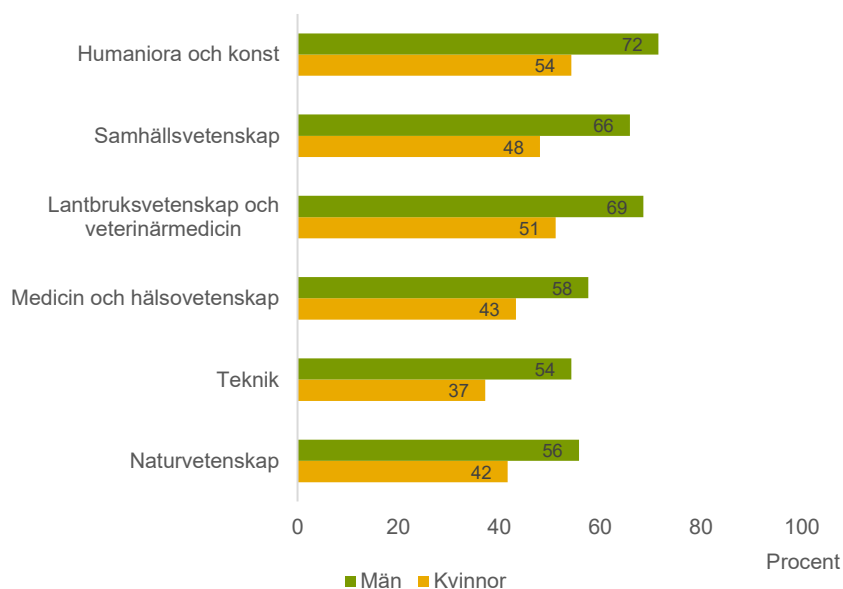
Figur 22. Svaret på frågan "Anser du att du har den kunskap som behövs om akademisk frihet, för din roll som forskare/lärare?". Antal svar: 1 829 (män), 1 927 (kvinnor).

Det finns även skillnader mellan olika anställningskategorier. Bland professorer är det fyra av fem (79 procent) som anser sig ha tillräcklig kunskap om akademisk frihet, vilket är högre än hos alla andra anställningskategorier. Även bland lektorer och annan forskande och undervisande personal är det en relativt hög andel som anser sig ha tillräcklig kunskap om akademisk frihet, 63 respektive 60 procent, vilket är högre än doktorander, adjunkter och meriteringsanställda (Figur 23).

Figur 23. Svaret på frågan "Anser du att du har den kunskap som behövs om akademisk frihet, för din roll som forskare/lärare?". Antal svar: 843 (doktorand), 337 (meriteringsanställd), 975 (lektor), 613 (professor), 506 (adjunkt), 482 (annan forskande och undervisande personal).

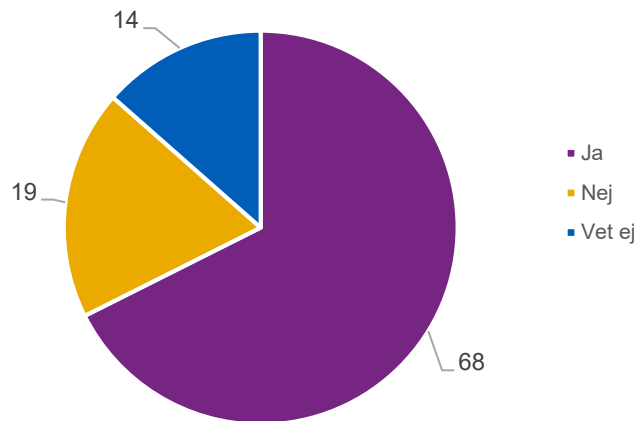
Skillnaden mellan män och kvinnor syns inom alla forskningsämnesområden, där män i större utsträckning svarat ja (Figur 24).

Figur 24. Andel som svarar ja på frågan "Anser du att du har den kunskap som behövs om akademisk frihet, för din roll som forskare/lärare?", uppdelat på kön och forskningsämnesområde. Antal svar: 390 (män, naturvetenskap), 291 (män, teknik), 314 (män, medicin och hälsovetenskap), 148 (män, lantbruksvetenskap och veterinärmedicin),

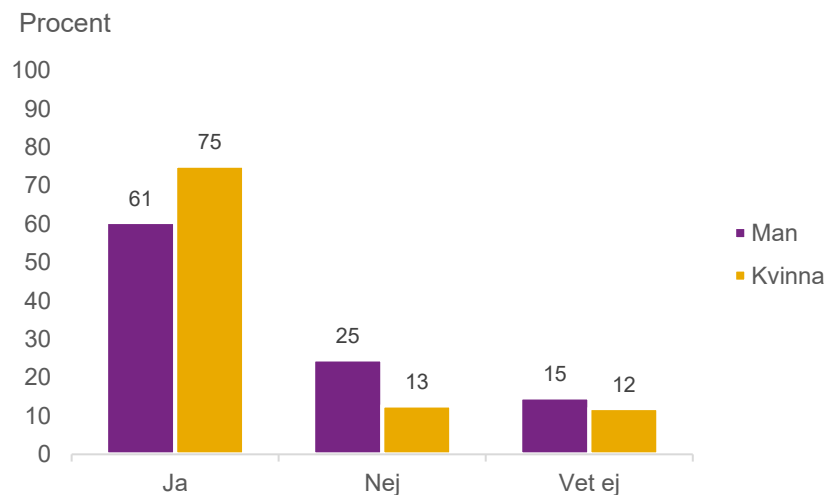
445 (män, samhällsvetenskap), 237 (män, humaniora och konst), 224 (kvinnor, naturvetenskap), 232 (kvinnor, teknik), 483 (kvinnor, medicin och hälsovetenskap), 175 (kvinnor, lantbruksvetenskap och veterinärmedicin), 530 (kvinnor, samhällsvetenskap), 271 (kvinnor, humaniora och konst).

Tre fjärdedelar (68 procent) vill lära sig mer om akademisk frihet och ungefär var femte (19 procent) vill inte lära sig mer (Figur 25).

Figur 25. Svaret på frågan "Skulle du vilja lära dig mer om akademisk frihet?". Antal svar: 3 758. Siffror i figuren anger andelar i procent.

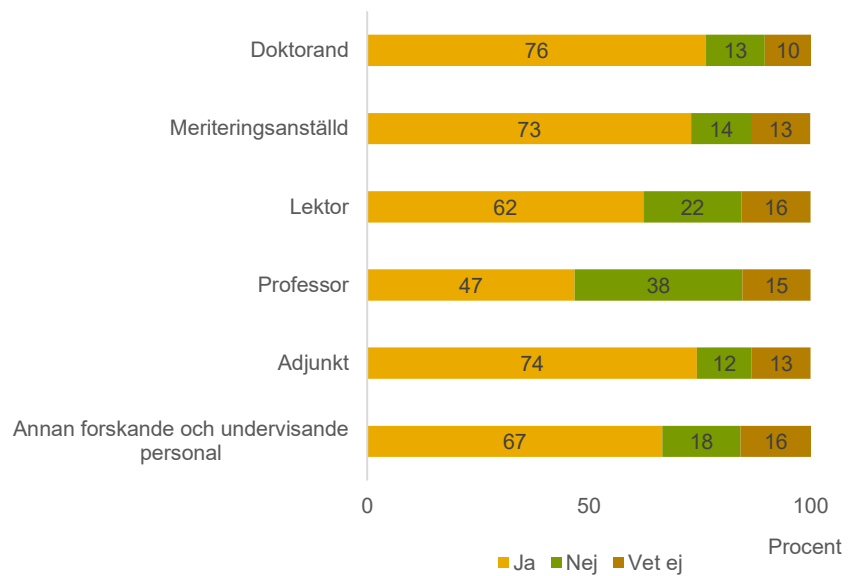
Även här finns en tydlig skillnad mellan män och kvinnor. Kvinnorna vill i högre utsträckning lära sig mer om akademisk frihet, 75 procent uppger att de vill lära sig mer, att jämföra med 61 procent hos männen (Figur 26).

Figur 26. Svaret på frågan "Skulle du vilja lära dig mer om akademisk frihet?", uppdelat i män och kvinnor. Antal svar: 1 831 (män), 1 927 (kvinnor).

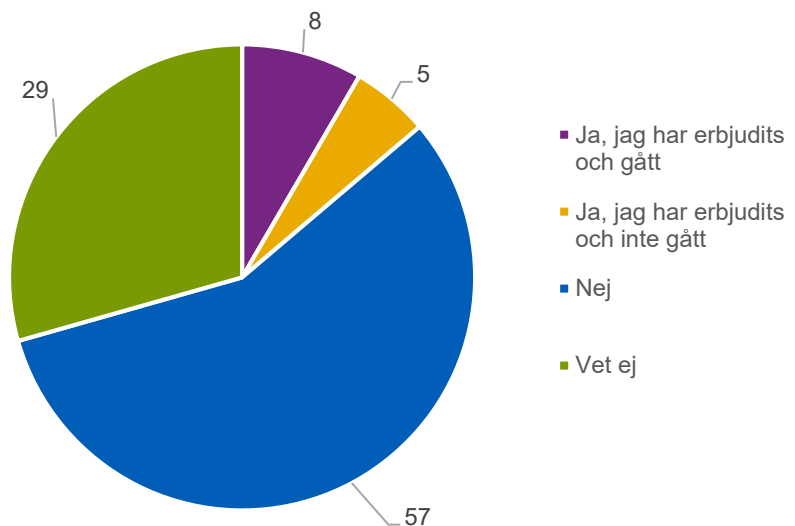
Det finns inga skillnader mellan olika forskningsämnesområden men vissa skillnader mellan personer i olika anställningskategorier, där

professorerna skiljer ut genom att inte vilja lära sig mer om akademisk frihet i samma utsträckning som andra (Figur 27).

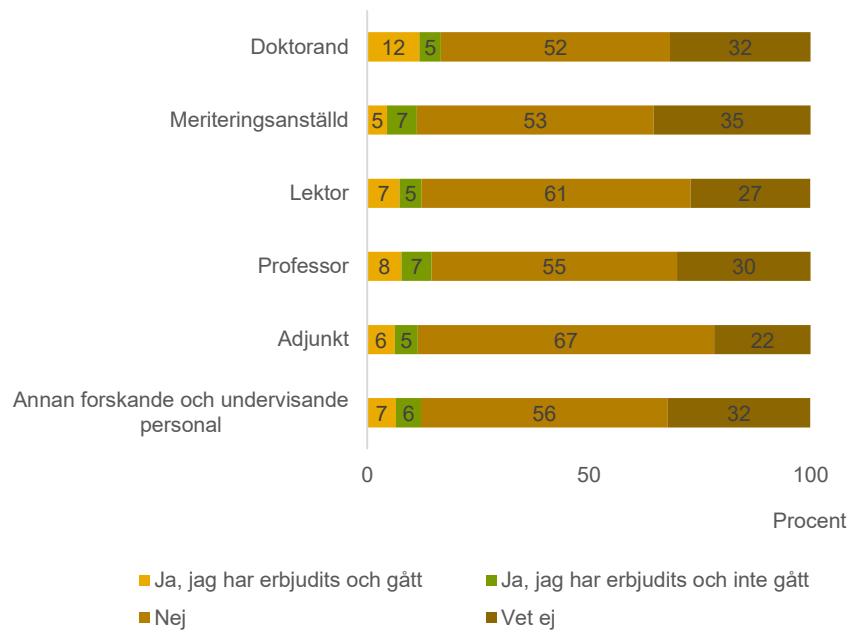
Figur 27. Svaret på frågan "Skulle du vilja lära dig mer om akademisk frihet?", uppdelat på anställningskategori. Antal svar: 841 (doktorand), 337 (meriteringsanställd), 975 (lektor), 617 (professor), 506 (adjunkt), 482 (annan forskande och undervisande personal).

Drygt hälften (57 procent) uppger att de aldrig har blivit erbjudna att delta i en kurs eller utbildning där aspekter av akademisk frihet ingår. 8 procent har erbjudits detta och även tagit del av kursen eller utbildningen. 5 procent har blivit erbjudna men inte gått (Figur 28).

Figur 28. Svaret på frågan "Har ditt nuvarande lärosäte någon gång erbjudit dig att delta i en kurs/utbildning där aspekter av akademisk frihet ingår?". Antal svar: 3 757. Siffrorna anger andelar i procent.

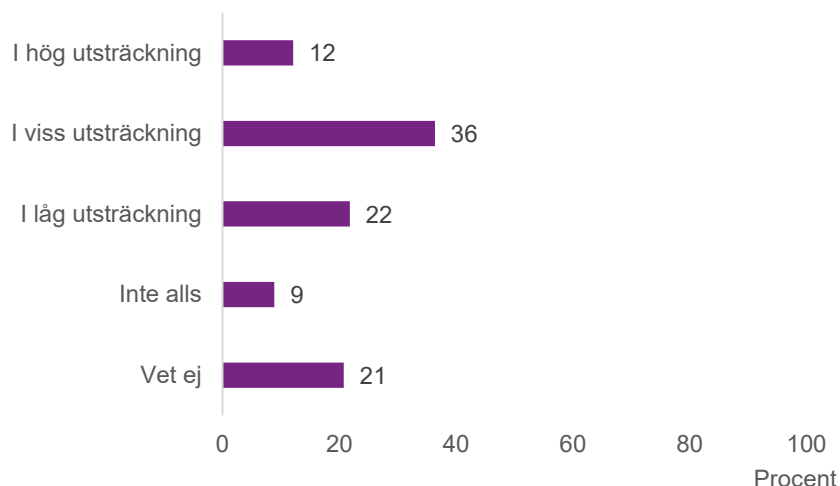
Doktorander har erbjudits och gått kurser och utbildningar i högre utsträckning än personer i andra anställningskategorier, med undantag för professorer. Även adjunkter skiljer ut sig genom en relativt hög andel som inte uppger sig blivit erbjuden någon kurs eller utbildning där aspekter av akademisk frihet ingår. Hos adjunkter är det 67 procent som inte blivit erbjudna någon kurs eller utbildning, vilket är högre än i andra anställningskategorier, med undantag för lektorer. Skillnaden mellan adjunkter och lektorer är inte statistiskt säkerställd (Figur 29).

Figur 29. Svaret på frågan "Har ditt nuvarande lärosäte någon gång erbjudit dig att delta i en kurs/utbildning där aspekter av akademisk frihet ingår?", uppdelat på anställningskategori. Antal svar: 843 (doktorand), 333 (meriteringsanställd), 975 (lektor), 615 (professor), 506 (adjunkt), 482 (annan forskande och undervisande personal).

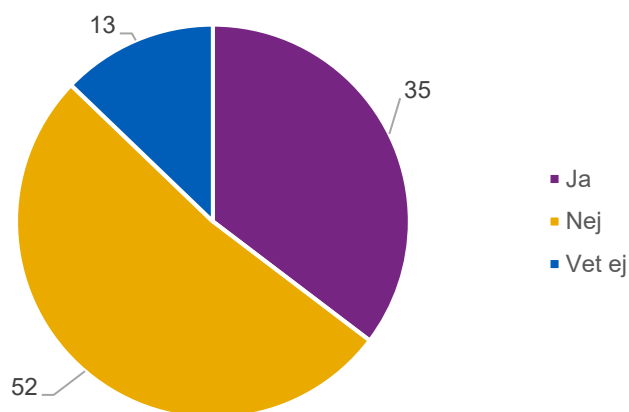
Lärosätenas arbete med akademisk frihet

12 procent av lärare, forskare och doktorander upplever att deras nuvarande lärosäte i hög utsträckning arbetar aktivt med att värna deras akademiska frihet. 36 procent upplever att lärosätet gör det i viss utsträckning, 22 procent att lärosätet gör det i låg utsträckning och 9 procent upplever att lärosätet inte alls arbetar aktivt med att värna deras akademiska frihet. 21 procent svarar vet ej på frågan (Figur 30).

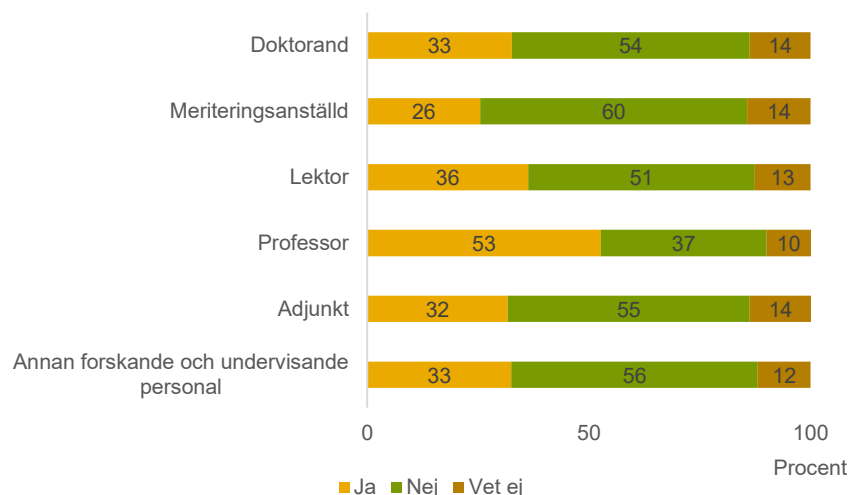
Figur 30. Svaret på frågan "I vilken utsträckning upplever du att ditt nuvarande lärosäte (t.ex. genom din institution) arbetar aktivt med att värna din akademiska frihet?". Antal svar: 3 760.

En dryg tredjedel (35 procent) vet vart de ska vända sig på lärosätet om deras akademiska frihet utmanas. Varannan (52 procent) vet det inte (Figur 31).

Figur 31. Svaret på frågan "Vet du vart du ska vända dig på ditt nuvarande lärosäte om din akademiska frihet utmanas?". Antal svar: 3 756.

Män vet i högre utsträckning vart de ska vända sig om deras akademiska frihet blir utmanad, likaså professorer (Figur 32).

Figur 32. Svaret på frågan "Vet du vart du ska vända dig på ditt nuvarande lärosäte om din akademiska frihet utmanas?", uppdelat på anställningskategori. Antal svar: 843 (doktorand), 337 (meriteringsanställd), 973 (lektor), 614 (professor), 506 (adjunkt), 483 (annan forskande och undervisande personal).

Den akademiska kulturen

I enkäten ställdes också frågor om upplevelser av den akademiska kulturen. Frågorna berörde potentiella situationer som respondenterna kan ha upplevt i sin akademiska vardag, och om de upplevt dessa eller ej. Om respondenterna upplevt situationen fick de en följdfråga om de upplevt att situationen utmanat deras akademiska frihet.

Frågorna var uppdelade i två delar – erfarenheter från forskningsmiljön och erfarenheter från undervisningsmiljön. I tabell 2 återges svaren från frågorna om forskningsmiljön, i tabell 3 finns svaren från frågorna om undervisningsmiljön.

Tabell 2. Svaren på 11 frågor om akademisk kultur kopplat till forskningsmiljö. Frågorna är centrerade kring situationer som potentiellt kan uppstå i samband med forskning. Om respondenten svarat att de upplevt situationen följer en fråga om huruvida man upplevt att detta utmanat respondentens akademiska frihet.

Har du upplevt ...				Om JA, är det din upplevelse att det har utmanat din akademiska frihet, det vill säga din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?		
	Ja (%)	Nej (%)	Antal svar	Ja (%)	Nej (%)	Antal svar
... att forskningen och den akademiska diskussionen på din arbetsplats blivit homogen på grund av informella nätverk och vänskapsband?	46	54	3 368	35	65	1 510
... att kollegor på din arbetsplats inte ger utrymme för idéer och perspektiv som utmanar konsensus i forskningsmiljön?	29	71	3 382	45	55	1 013

... påtryckningar från kollegor på din arbetsplats att ändra din forskningsfråga eller metod mot din vilja?	15	85	3 376	65	35	473
... påtryckningar från en samarbetspartner utanför akademien att censurera dina forskningsresultat?	9	91	3 366	66	34	331
... påtryckningar för att inte sprida dina forskningsresultat?	7	93	3 366	70	30	265
... hot och/eller hat relaterat till din forskning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala plattformar?	7	93	3 370	51	49	271
... påtryckningar från kollegor på din arbetsplats att censurera dina forskningsresultat?	5	95	3 376	77	23	139
... att institutionen eller lärosätet vägrat skriva på din forskningsansökan med hänvisning till, enligt din mening, godtyckliga skäl?	4	96	3 361	77	23	110
... att en person har kontaktat din arbetsgivare för att hindra dig att utöva din forskning?	3	97	3 368	65	35	116
... att kollegor har deltagit i drev mot dig relaterat till din forskning, till exempel på sociala plattformar?	3	97	3 364	64	36	99
... påtryckningar från en annan stat, till exempel via avtal, att censurera dina forskningsresultat?	2	98	3 362	65	35	67

Av de situationer som beskrevs i enkäten, kopplade till forskningssituationer är de tre vanligast förekommande kopplade till kollegiet och den kollegiala miljön. Den situation flest respondenter uppger sig ha varit med om är att forskningen och den akademiska diskussionen blivit homogen på grund av informella nätverk och vänskapsband, något 46 procent har upplevt. Detta ligger även i linje med vad lärare, forskare och doktorander identifierar som utmanande för den akademiska friheten på svenska lärosäten idag, där konformism, homogenisering och likriktning var vanligt förekommande faktorer.

Näst vanligast är att kollegor på arbetsplatsen inte ger utrymme för idéer och perspektiv som utmanar konsensus i forskningsmiljön, något 29 procent uppger sig ha upplevt. Relativt många, 15 procent, har upplevt påtryckningar från kollegor att ändra forskningsfråga eller metod mot sin vilja.

Noterbart är att de tre situationerna skiljer sig avsevärt i om de som upplevt dem även anser att det utmanar deras akademiska frihet. Av de som upplever att den akademiska miljön blivit homogen är det 35 procent som anser att det utmanar deras akademiska frihet. Detta kan jämföras med att 45 procent av de som upplevt att kollegor inte ger utrymme för idéer och perspektiv som utmanar forskningsmiljön även upplever det som utmanande för deras akademiska frihet, eller att 65 procent av de som upplevt påtryckningar från kollegor att ändra forskningsfråga eller metod upplever det utmanande för deras akademiska frihet.

Det är sju procent som upplevt hot och/eller hat relaterat till sin forskning, antingen personligen, via brev, mail, telefon eller sociala plattformar. Det finns ingen skillnad mellan män och kvinnor, men vissa skillnader mellan lärare, forskare och doktorander inom olika forskningsämnesområden. Det är vanligare att ha upplevt detta inom samhällsvetenskap eller inom humaniora och konst. Här är det 11 procent som upplevt detta, att jämföra med 6 procent inom naturvetenskap, 4 procent inom teknik och 3 procent inom medicin och hälsovetenskap. Inom lantbruksvetenskap och veterinärmedicin är andelen 8 procent och således högre än för medicin och hälsovetenskap. Skillnaderna med övriga områden är inte statistiskt säkerställda.

Tabell 3. Svaret på 8 frågor om akademisk kultur kopplat till undervisningsmiljö. Frågorna är centrerade kring situationer som potentiellt kan uppstå i samband med undervisning. Om respondenten svarat att de upplevt situationen följer en fråga om huruvida man upplevt att detta utmanat respondentens akademiska frihet.

Har du upplevt ...				Om JA, är det din upplevelse att det har utmanat din akademiska frihet, det vill säga din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?		
	Ja (%)	Nej (%)	Antal svar	Ja (%)	Nej (%)	Antal svar
... att studenter utövar påtryckning att kursinnehåll tas bort eller läggs till från på din kurs?	21	79	3 170	44	56	643
... att studenter inte accepterar att lärandesituationen ska präglas av ett öppet samtalsklimat?	17	83	3 161	45	55	542
... att en eller flera studenter har anmält dig på grund av din undervisning?	9	91	3 160	34	66	257
... hot och/eller hat relaterat till din undervisning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala plattformar?	8	93	3 164	39	61	237
... påtryckning av dina kollegor att ändra på upplägget av din undervisning?	8	92	3 158	54	47	255
... att din arbetsgivare inte stöttat dig när du har blivit utsatt av studenter?	7	93	3 153	53	48	201
... upplevt påtryckning av din chef att ändra på upplägget av din undervisning?	5	92	3 155	56	44	226
... att studenterna deltagit i drev mot dig som lärare, till exempel på sociala plattformar?	4	96	3 164	49	51	122

Den situation som flest känner igen sig i, och som kopplar till undervisningsmiljön är när studenter utövar påtryckning så att kursinnehåll tas bort eller läggs till från en kurs. Var femte lärare, 21 procent, känner igen sig i den situationen. Det var extra vanligt hos adjunkter, där 33 procent har upplevt detta. Det högre än inom alla andra tjänstekategorier. Det finns inga påtagliga skillnader mellan forskningsämnesområden. Inom samhällsvetenskap är andelen som upplevt detta 25 procent och inom humaniora och konst 24 procent. Detta är högre än inom naturvetenskap och lantbruksvetenskap och

veterinärmedicin, där andelen är 15 procent. I övrigt finns inga skillnader mellan forskningsämnesområden.

Den situation där näst flest kände igen sig var att studenter inte accepterar att lärandesituationen ska präglas av ett öppet samtalsklimat. 17 procent har upplevt detta. Däremot finns det en tydlig skillnad mellan olika forskningsämnesområden. Hos lärare, forskare och doktorander inom samhällsvetenskap och inom humaniora och konst är det 23 procent som har upplevt detta, vilket är högre än för andra områden. Inom naturvetenskap har 10 procent upplevt detta, inom teknik 12 procent, inom medicin och hälsovetenskap 15 procent och inom lanthushållsvetenskap och veterinärmedicin är det 11 procent som upplevt detta.

Att studenter inte accepterar att lärandesituationen ska präglas av ett öppet samtalsklimat har upplevts ofta av lektorer och adjunkter, där 25 respektive 22 procent hade upplevt detta, vilket är högre än hos andra anställningskategorier. Bland lektorer inom samhällsvetenskap är det 30 procent som upplevt detta, bland adjunkter inom samhällsvetenskap är det 29 procent. Bland lektorer inom humaniora och konst är det 28 procent som upplevt detta.

Det är fler kvinnor än män som upplever hat och/eller hot relaterade till undervisningen. 9 procent av kvinnorna, jämfört med 6 procent av männen, har upplevt detta. För övriga situationer finns inga skillnader mellan män och kvinnor i om man upplevt dem eller inte.

Noterbart är även att tre procent av Sveriges forskare har upplevt att kollegor deltagit i drev mot dem, t.ex. på sociala plattformar. Även om detta är ovanligt finns paralleller till resultaten som pekar på förekomst av en likriktning och konformism i kollegiet.

Utmanas den akademiska friheten på annat sätt?

Som uppföljning på frågan om de olika situationerna kopplade till den akademiska kulturen fick respondenterna beskriva om den akademiska friheten har utmanats på något annat sätt. 21 procent svarar att den gjort detta, vilket resulterade i 851 fritextsvar.

Precis som på frågan om vad som utmanar den akademiska friheten är svaren här varierande. Mycket av de stora utmaningarna som nämnts tidigare återkommer även här. Det vanligaste svaret är att de utmanats i sin akademiska frihet på grund av forskningsfinansiering. Många har även angett konformism, åsiktshomogenitet eller brist på diskussion som en utmaning för den akademiska friheten. Detta har framkommit tidigare i resultaten från enkäten, men återkommer här. Det kan handla om att vissa frågor eller perspektiv inte kan lyftas på arbetsplatsen, att de ignoreras och trängs undan. Vissa beskriver även hur detta leder till själv censur. Vad som utåt ser ut som konsensus kommer då i själva

verket från ett snävt samtalsklimat. Eftersom denna sista fråga är kopplad till den akademiska kulturen tenderar det som kommer upp som utmaningar att bli centrerat kring den akademiska vardagen och kulturella frågor på arbetsplatsen. Flera uppger till exempel att de blivit ifrågasatta eller dåligt behandlade av kollegor eller chefer på ett sätt som utmanat deras akademiska frihet. Det kan handla om uteslutning eller att bli ignorerad på grund av sina åsikter eller sin vetenskapliga verksamhet, men även rena arbetsmiljöproblem. Några röster från svaren:

Jag tolereras driva min tes men får inte samma stöd av mina handledare som andra doktorander får av sina, då de ogillar att jag utmanar en teori som de tror på.

Man bortser helt enkelt från min åsikt i frågan.

Chef motarbetar forskning

Mobbing

Många svar berör även undervisningen på ett sätt som inte lyfts tidigare i enkäten. Det kan handla om bristande ekonomiska förutsättningar och påtryckningar från industri eller näringsliv:

Påtryckningar från klinisk verksamhet som går ut på att kursinnehållet ska ändras så att det passar en slimmad vård som ska kosta så lite som möjligt.

Strukturellt. Institutioners sparbetning påverkar i första hand undervisningen och innebär att utrymmet att integrera ny kunskap beskärs vilket i närtid och på sikt utmanar den akademiska friheten.

Något som berörs tydligare här än i svaren på tidigare frågor är hur brist på tid att lägga på undervisningen kan utmana den akademiska friheten, då svåra eller nyanserade diskussioner kräver mer planering. När det inte finns tid att prioritera undervisningen, blir även det akademiska samtalet lidande:

Jag får allt mindre tid att undervisa om ett ämne, vilket leder till förenklingar. Dessutom saknar jag tid att följa forskning ordentligt eller utveckla nytt kursinnehåll vilket gör att jag får välja bort att undervisa om sådant jag på goda skäl tror jag skulle vilja undervisa om. Istället får jag traska i gamla hjulspår.

Ett antal respondenter vittnar om att när det uppstår konflikt eller meningsskiljaktigheter med studenterna så tar ledningen eller chefen studenternas parti, hellre än lärarens:

De gånger jag har haft konflikter med studenter om betyg eller kursinnehåll har jag varit med om att de som riktat

förolämpningar och kränkande uttryck mot mig varken blivit utslängda eller korrigerade av studierektorn, HR, eller någon annan från administrationen. Detta har lett till att jag inte längre tar upp kontroversiella ämnen och att jag har börjat ge 'glädjebetyg' för att slippa påhopp.

Det är i fritextsvaren även tydligt att vissa respondenter efterfrågar en nyanserad syn på frågan om akademisk frihet. Vissa tycker att den akademiska friheten i vissa situationer utmanas, men att testa gränser och omvärdera tidigare etablerade åsikter är en nödvändig del av det akademiska samtalet:

Frågorna är lite knepiga att besvara – självklart kommer det propåer från både studenter och kollegor om att förändra undervisningen – det är det vi kallar kursutveckling. Vi har kursutvärderingar efter varje kursomgång och studenterna kan vara tämligen hårda mot element i kurserna de inte uppskattar. Kollegor kan också ha åsikter i den utsträckning som de påverkas av antingen undervisningsformer eller progression i kurserna. Däremot behöver detta inte vara ett *problem*.

UKÄ:s iakttagelser

I detta avsnitt redovisas de generella iakttagelser UKÄ gjort utifrån enkätsvaren.

Akademisk frihet – en förutsättning för att verka som forskare och lärare

UKÄ noterar att det finns en stor enighet bland de lärare, forskare och doktorander som svarat på enkäten att akademisk frihet är en viktig förutsättning för deras arbete. Detta är genomgående för alla grupper inom akademien. Även om vissa små skillnader finns mellan forskningsämnesområden och tjänstekategorier finns det en stor samstämmighet kring vikten av akademisk frihet i det akademiska vardagslivet.

Utmaningarna för den akademiska friheten på svenska lärosäten

Varannan lärare, forskare och doktorand anser att den akademiska friheten vid svenska lärosäten idag är utmanad. Det finns här vissa skillnader mellan forskningsämnesområden, där de verksamma inom humaniora och konst samt inom samhällsvetenskap i högre utsträckning tycker att den akademiska friheten är utmanad. Skillnaderna framstår även i multivariata analyser som robusta och kvarstår när man kontrollerar för andra faktorer som kön, ålder och tjänstekategori. Även skillnader mellan tjänstekategorier är tydliga när man i statistiska analyser kontrollerar för andra faktorer. Här är det lektorer och

professorer som i högre grad upplever att den akademiska friheten är utmanad.

Att varannan anser att den akademiska friheten är utmanad kan ses som överraskande och högt, men måste förstås i ljuset av vad man anser utmanar den akademiska friheten. I den fritextfråga som följde, och där respondenterna fritt fick beskriva vad de anser är de stora utmaningarna, uppenbarar sig en rad olika faktorer. Svaren antyder att utmaningarna återfinns både inom och utom akademien, både i undervisningen och i forskningen. Även om spännvidden är stor och många olika utmaningar är angivna finns en del tydliga mönster. De i särklass vanligaste svaren är att den akademiska friheten utmanas genom politisk påverkan samt genom hur forskningsfinansieringssystemet är uppbyggt och fungerar. Detta inte sällan i kombination, där den politiska styrningen manifesteras genom forskningsfinansieringen, till exempel genom riktade utlysningar och strategiska satsningar. En ytterligare faktor som återkommer är etikprövningsprocesserna. Noterbart är att alla dessa faktorer, som en stor andel av respondenterna hänvisar till, inte primärt handlar om den individuella akademiska friheten eller relationen mellan individ och lärosäte, och därmed inte ryms inom ramen för detta regeringsuppdrag. De stora utmaningarna för den akademiska friheten på svenska lärosäten är ur lärarnas, forskarnas och doktorandernas synvinkel politiska och strukturella faktorer, samt målkonflikter med annan lagstiftning.

Samtidigt finns utmaningar som direkt berör kollegiet och den akademiska miljön. Många lärare, forskare och doktorander hänvisar till en konformism och likriktning i miljön vid universitet och högskolor, att man ogärna sticker ut ur mängden. Det kan yttra sig i att man undviker att ta upp vissa saker för diskussion, även om man själv anser att de är av vikt. Vissa upplever att det är lågt i tak och att det över tid blivit lägre. Detta kan i vissa fall vara kopplat till forskningsfinansieringssystemet, där man väljer den säkra mittenfåran för att säkerställa finansiering, men kan även innefatta den generella akademiska miljön och den akademiska diskussionen ute på svenska lärosäten.

Utmaningarna mot den akademiska friheten, som de framkommer i fritextsvaren, är som sagt många och varierande. En rad faktorer är mindre vanligt förekommande, men ändå tydligt närvarande. Till dessa hör hat och hot, inte sällan från externa aktörer och via sociala medier. Forskarna uttrycker en känsla av att det idag finns många i samhället med starka åsikter om vad som bör beforskas och inte bör beforskas och på vilket sätt det bör göras, och att detta ligger till grund för det hat och de hot som drabbar dem. Ett uttalat krav på tydliga och snabba resultat i forskningen ses som utmanande för den akademiska friheten. Likaså uttrycks en oro över en minskande kollegial styrning och minskat kollegialt beslutsfattande på lärosätena. En del vittnar om en förskjutning från detta mot en tydligare linjestyrning och inslag av *new public management* som utmanande för den akademiska friheten på lärosätena.

Lärarnas, forskarnas och doktorandernas egna akademiska frihet

UKÄ noterar att det är betydligt färre som upplever att deras egna akademiska frihet är utmanad. Medan varannan upplever att den utmanas generellt, upplever en knapp tredjedel att deras egna akademiska frihet är utmanad. Vad skillnaden beror på går bara att spekulera om, men även om man inte själv upplever att ens egen akademiska frihet är utmanad så kan man ha hört talas om händelser där det skett, genom kollegor, nyheter eller annan media. Den kan också bero på att man upplever utmaningar med politisk styrning eller forskningsfinansieringssystemets utformning, men att man upplever sig mindre personligt påverkad av dessa faktorer.

Få söker stöd av lärosätet när deras akademiska frihet utmanas

Vad händer när den akademiska friheten utmanas för en forskare eller lärare? Resultaten från enkätundersökningen visar att få söker hjälp hos lärosätet. Av de som upplever att deras akademiska frihet är utmanad idag är det en knapp fjärdedel (23 procent) som sökt stöd. 71 procent har inte gjort det. Noterbart är även att bland de som upplever att deras akademiska frihet är utmanad och dessutom vet var de ska vända sig (som också var en fråga i enkäten) är det fortfarande en påfallande hög andel som inte har sökt stöd från lärosätet, 58 procent. Det är uppenbart att även fast man vet var man ska vända sig så väljer många att inte göra det. Här finns en risk att situationer och fall där den akademiska friheten utmanas inte kommer lärosätet till känna. Noterbart är även att av de som sökt stöd från lärosätet när deras akademiska frihet utmanats är det endast 17 procent som upplever att de fick tillräckligt stöd. Varannan fick stöd men upplevde det som otillräckligt.

Konsekvenser när den akademiska friheten utmanas

Tre fjärdedelar av de som upplever att deras akademiska frihet har utmanats menar också att detta medfört någon form av beteendeförändring – de har medvetet gjort något för att förändra sin situation. Det vanligaste är att man bytt forskningsfokus och att man undviker att forska om ämnen som kan upplevas kontroversiella. Mindre vanliga, men tydligt förekommande beteendeförändringar är att undvika att kommunicera sin forskning eller att avbryta samarbeten med externa partners. Detta är noterbart då det hindrar lärosätena att bedriva forskning och utbildning i samverkan med det omgivande samhället. Det ska också tilläggas att många påpekar att de medvetet inte förändrat något i sin roll som forskare och lärare. Man uttrycker det som att man tar strid eller står upp för sin akademiska frihet.

En tydlig önskan om mer kunskap om akademisk frihet

UKÄ noterar att många uttrycker en viss brist på kunskap och kompetens om akademisk frihet. Sju av tio uttrycker dessutom en direkt vilja att lära sig mer om ämnet. På frågan om man har erbjudits någon kurs eller

utbildning där aspekter av akademisk frihet ingår svarar 13 procent ja. Fler än hälften svarar nej och en förhållandevis stor andel, 29 procent, svarar vet ej. Vad den höga andel vet ej-svar beror på kan vi bara spekulera men en tänkbar anledning är att akademisk frihet är ett diversifierat begrepp som genomsyrar många delar av det akademiska vardagslivet. Det är då inte otänkbart att få kurser och utbildningar uttryckligen handlar om akademisk frihet, utan snarare inkluderar akademisk frihet i vissa aspekter. Det kan göra det svårt att svara rakt på frågan. Det kan också vara så att det finns en kunskapsbrist kring begreppet akademisk frihet och vad det betyder, vilket gör frågan svår att besvara.

Få vet var stödet finns

Lärarnas, forskarnas och doktorandernas bild av lärosätets arbete för att främja och värna akademisk frihet är relativt god. Noterbart är dock att även om forskarna och lärarna är medvetna om lärosätets arbete är det långt från alla, endast 35 procent, som vet var de ska vända sig om deras akademiska frihet utmanas. Varannan vet det inte. Här har lärosätena en möjlighet med att kunna tydliggöra och kommunicera vilka resurser och stöd som finns att tillgå om man känner att den akademiska friheten utmanas.

Den akademiska kulturen

I enkäten presenterades en rad situationer som potentiellt kan uppstå i det akademiska vardagslivet och som potentiellt kan upplevas som utmanande för den akademiska friheten. Av de situationer som beskrevs relaterat till forskning var de tre mest upplevda kopplade till kollegiet och den kollegiala miljön. Den situation flest respondenter uppger sig ha varit med om är att forskningen och den akademiska diskussionen blivit homogen på grund av informella nätverk och vänskapsband, något 46 procent har upplevt. Det ligger i linje med svaren i andra delar av enkäten.

UKÄ noterar även att två procent av Sveriges lärare, forskare och doktorander upplevt påtryckningar från en annan stat, till exempel via avtal, att censurera sina forskningsresultat. Denna siffra bör ses i ljuset av att det förmodligen endast är en liten andel som verkar inom ett fält och i en kontext där detta är möjligt.

UKÄ noterar slutligen att det finns en variation i huruvida de situationer som beskrivs upplevs som utmanande för den akademiska friheten. Överlag saknas övergripande konsensus kring huruvida situationerna som beskrivs har utmanat den akademiska friheten eller inte. Andelen som anger att de tycker situationen utmanat den akademiska friheten spänner mellan 34 och 77 procent för samtliga 19 situationer. I många fall är de centrerade kring hälften, vilket vittnar om en stor variation där vissa tycker att situationen utmanar den akademiska friheten och andra

inte. Det kan bottna i olika uppfattningar om vad akademisk frihet innebär. Men orsaken kan också vara att vissa forskare och lärare upplever att de står emot utmaningen och att deras akademiska frihet därmed förblir intakt.

Fallstudier

I uppdraget ingår att genomföra fallstudier i syfte att ge en fördjupad förståelse för lärosätenas arbete med att främja och värna akademisk frihet samt individers upplevelser av samma arbete. Förhoppningen är att fallstudierna ska exemplifiera och illustrera aspekter av akademisk frihet och vad som händer när den utmanas eller riskerar att utmanas. De aspekter av akademisk frihet som fördjupas genom fallstudierna återfinns även i lärosätenas svar och i enkätsvaren.

Kapitlet inleds med en beskrivning av metoden, urval, datainsamling och etiska reflektioner. Därefter presenteras de fyra fallstudierna och de lärdomar UKÄ har dragit utifrån dem.

Fallstudiernas genomförande

Fallstudier har i det här uppdraget definierats som en kvalitativ metod där fall används för att fokusera på en specifik händelse, som i sin tur används för att illustrera en mer generell princip. Fallstudier har i detta uppdrag också använts i syfte att bidra till ett lärande för lärosätena.

I enlighet med definitionen av metoden har valet av de fyra fallstudierna genomförts för att illustrera:

- Tillfällen och sätt den akademiska friheten kan utmanas eller riskerar att utmanas
- Lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten
- Hur berörda personer har upplevt att lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten har fungerat i praktiken.

Fallen ska inte ses som en uttömmande beskrivning av samtliga aspekter av punkterna ovan, utan som exempel på och illustrationer av desamma. Resultaten från fallstudierna om akademisk frihet ska heller inte betraktas som bedömningar av specifika händelser. Centralt för metoden är att låta olika aktörers perspektiv illustrera hur de upplevt en specifik händelse.

Urval av fallstudier

Vad gäller utmaningar av den akademiska friheten visade förstudien att dessa kan gälla både utbildning och forskning samt att utmaningarna kan ha ett för lärosätena internt eller externt ursprung. Valet av fallstudier ligger i linje med dessa kategorier.

Processen för att välja ut de fyra inkluderade fallstudierna har varit följande:

1. Under förstudien identifierades teman, händelser och miljöer som bedömdes vara av värde för en fördjupning utifrån de fyra ovanstående kategorierna: utbildning och forskning samt internt och externt ursprung.
2. Kontakt etablerades med lärosäten eller institutioner där förekomsten av intressanta teman, händelser eller miljöer identifierats i samband med förstudien. Fallstudierna valdes ut i syfte att kunna bidra med en fördjupning av lärosätenas arbete med att främja *och/eller* värna den akademiska friheten i utbildning och forskning. Ambitionen var att genomföra fallstudier vid olika universitet och på olika fakulteter. Det slutgiltiga urvalet styrdes även av vilka lärosäten, institutioner och individer som var villiga att ställa upp.
3. I dialog med de aktuella lärosätena/institutionerna valdes sedan intervjupersoner till respektive fallstudie ut. Intervjupersonerna som bjöds in till intervju var de som bedömdes ha haft något att tillföra fallstudien.

De fall som inkluderats i uppdraget är sådana som inte tidigare uppmärksammats i media i större utsträckning. En händelse som diskuterats i det offentliga samtalet riskerar att påverka så väl intervjupersoners som intervjuares bild av densamma, och har därför valts bort.

Datainsamling till fallstudierna

Inom ramen för fallstudierna har semistrukturerade intervjuer använts som datainsamlingsmetod. En semistrukturerad intervju utgår från specificerade frågeställningar men vid behov står det intervjuaren fritt att ställa ytterligare frågor.

Intervjuerna har utgått från två grundläggande frågor:

- Hur arbetar lärosätet/institutionen med att främja och värna den akademiska friheten?
- Hur utmanas den akademiska friheten?

Specifika frågeområden har därefter formulerats för att fånga kärnan i varje specifikt fall.

Intervjupersonerna fick inför intervjuerna ta del av frågeområden för att på bästa sätt kunna förbereda sig. Intervjuerna har huvudsakligen

genomförts vid berört lärosäte. De flesta intervjuer har varit enskilda, men några har genomförts i grupp och som mest har fem personer intervjuats vid samma tillfälle. Vid varje intervjutillfälle har 2–4 personer från UKÄ deltagit.

Etiska reflektioner

Under förstudien framträdde en tydlig bild av att händelser eller situationer då den individuella akademiska friheten utmanas, ofta sammanfaller med att enskilda personers arbetsmiljö utsätts för omfattande negativa påfrestningar. Personers ibland väldigt utmanande och personliga erfarenheter har därför kommit att bli en del av empiriinsamlingen till fallstudierna.

Att intervjua personer i ett arbetsmiljöärende bör göras av personer med särskild kompetens och under omständigheter som garanterar sekretess. UKÄ kan inte uppfylla dessa två kriterier. Detta har medfört krav på en särskild medvetenhet och hänsynstagande från intervjuarnas sida. Arbetet med empiriinsamlingen har strävat efter att visa respekt för de personer som valt att intervjuas och att ta hänsyn till deras personliga integritet har varit en central utgångspunkt för arbetet.

I samband med identifiering av lämpliga fallstudier har tillfrågade potentiella intervjupersoner vid några tillfällen avstått från att delta i intervjuer trots att de ansåg frågan vara viktig; priset för att medverka upplevdes vara för högt. Det har exempelvis funnits farhågor för repressalier både inifrån lärosäten eller från externa parter. Några av de tillfrågade intervjupersonerna uppgav att de inte orkade återuppleva händelser genom att berätta om dem. Samtidigt fanns det bland de personer som avböjde att bli intervjuade några som framhöll vikten av att visa på anledningen till att de avböjde: utsattheten för en enskild lärare, forskare eller doktorand i situationer där den akademiska friheten utmanas.

Att främja den akademiska friheten i det dagliga arbetet – fallstudie 1

Fallstudie 1 är ett exempel på en institutions arbete med att skapa en kultur som främjar och värnar den akademiska friheten inom forskning och undervisning. Syftet med fallstudien är att den ska illustrera hur en akademisk kultur kan växa fram och formas i det dagliga arbetet mellan kollegor. Hur läggs grunden för ett gott akademiskt samtal på en institution? Hur kan ett kollegium och en institutionsledning möta utmaningar av den akademiska friheten? Det medarbetarna återkommer till är värdet av att arbeta för en levande seminarieverksamhet och en fungerande kollegialitet samt vikten av att skapa oberoende forskare.

Vid institutionen arbetar drygt 150 lärare, forskare, doktorander och administrativ personal. Fallbeskrivningen bygger på 11 intervjuer med 24 personer. Intervjupersonerna representerar institutionsledningen, HR, studierektorer, forskningsledare, professorer, lektorer och doktorander.

Inledning

I förarbetena till bestämmelsen om akademisk frihet i 1 kap. 6 § första stycket HL riktas fokus mot lärosätesledningarnas ansvar för den akademiska friheten, det vill säga att värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning.⁴⁸ I den här fallstudien riktas fokus mot hur en institution konkret arbetar med att skapa en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning. Det medarbetarna återkommer till är värdet av att arbeta för en levande seminarieverksamhet och en fungerande kollegialitet samt vikten av att skapa oberoende forskare.

Seminarie-kulturen och det kollegiala ansvaret

Den forskande och undervisande personalen vid institutionen i fallstudien beskriver att det finns en aktiv seminariekultur och att den är viktig för att skapa en god akademisk kultur. Om detta råder bred samstämmighet. De beskriver att de har en rad olika seminarier, däribland ett allmänt forskarseminarium, ett doktorandseminarium och seminarier kopplade till de olika forskargrupperna. Deltagandet i institutionens allmänna seminarium beskrivs som stort och det markeras tydligt på institutionen att deltagande i seminarier förväntas. Deltagande ska räknas när det sammanställs vad respektive lärare, forskare och doktorand gjort under året.

⁴⁸ Prop. 2020/21:60, s. 130.

Den återkommande uppfattningen bland forskarna och doktoranderna är att tonen i alla seminarietyper är rättfram och konstruktivt kritisk samtidigt som den är tillåtande och uppmuntrande. Tonen omfattar så väl institutionens egna deltagare som inbjudna gäster enligt forskarna, oavsett var i den akademiska karriären man befinner sig, från nyantagen doktorand till professor. Det finns två talarlistor – en för seniora forskare och en för doktorander – och seminarieledaren ger varannan gång doktoranderna ordet, med syfte att de ska få möjlighet till att aktivt delta i det allmänna seminariet. Det allmänna seminariet är öppet för alla, även för allmänheten. Det har förekommit att det har besökts av personer utanför forskarvärlden, men forskarna beskriver att närvarande deltagare hittills har hållit sig till de akademiska spelreglerna – med samtalet i fokus – som gäller vid seminarierna.

Det finns en huvudansvarig person för det allmänna seminariet. Huvudansvaret alternerar mellan olika personer vid institutionen, vilket leder till en variation av ämnen för seminariet. Här är de intervjuade forskarna och lärarna väldigt eniga – de menar att det bidrar till en seminariekultur som stärker både institutionen och de enskilda forskarna. I gränslandet och utbytet mellan olika ämnesområden menar de anställda att det uppstår viktiga möten och idéer för forskningsprojekt. Alla på institutionen är välkomna att föreslå gäster eller ämnen till seminarierna.

Den forskande och undervisande personalen upplever det som en styrka att ha ett pågående akademiskt samtal mellan forskare och forskargrupper om det övergripande, det gemensamma, och om vad kvalitet i forskning är, vilket blivit en drivkraft för att fortsatt upprätthålla seminariekulturen. Fokus läggs enligt medarbetarna på det som förenar istället för på olikheter. Det har tidigare gjorts försök att dela in institutionen i mindre enheter eller sektioner, men detta förslag mötte enligt flera intervjuade motstånd i kollegiet och drevs därför aldrig igenom.

Många medarbetare väljer, enligt vad som framkommit i intervjuerna, ofta att vara på kontoret framför att arbeta hemifrån. De menar att det bidrar till en kollektiv och stöttande stämning på institutionen, var den individuella forskaren kan verka fritt och stärkas. Den akademiska miljön leder till en hjälpsamhet mellan kollegor, även mellan sådana som är i olika faser av den akademiska karriären.

Det finns flera framgångsrika forskningsmiljöer vid institutionen där gemenskapen stärkts av forskningsframgångar, men gemenskapen beskrivs även återfinnas på institutionen som helhet. Om en forskare väljer att frångå den etablerade diskussionsdiskursen, förekommer det enligt intervjuade att kollegor kommenterar detta. Samtidigt beskriver forskare att det ofta förekommer oenigheter kring exempelvis utbildningens utformning och vilka doktorander som ska antas, men att man kan vila tryggt i att man inte behöver misstro någons motiv då alla delar en gemensam vetenskaplig grund och bryr sig om ämnet. Men

denna bild delas inte av alla. Kulturen upplevs av några av de intervjuade forskarna som väldigt likriktad, med litet utrymme för andra ingångsvinklar och synpunkter än de gängse för miljön.

Historiskt har akademiska konflikter mellan olika forskare förekommit. Konflikterna upplevs dock av flera av de intervjuade forskarna aldrig ha cementsats utan hanteras i andan av seminarieverksamheten genom diskussion och argumentation. Traditionen att bjuda in meningsmotståndare till diskussion, istället för att stänga ner en diskussion, beskrivs ha en historisk förankring vid institutionen. Avsaknaden av ett behov av konstant positionering mellan olika forskare tros också bidra till miljöns karaktär. En av de faktorer som förenar forskarna vid institutionen sägs vara en gemensam uppfattning om vetenskapens grundprinciper.

Seminarie-kulturen beskrivs av forskarna, lärarna och doktoranderna även som en katalysator för ökad rättssäkerhet för studenterna. Kvalitetsdiskussionerna bidrar till att förebygga en diskrepans mellan handledares och examinatorers bedömningar. Seminariekulturen anses av den forskande och undervisande personalen även vara av extra stort värde i samband med att doktorander presenterar nästan färdiga manuskript, då en konstruktiv dialog är central.

Att skapa oberoende forskare

Ett återkommande tema som framförs av forskarna är att institutionen eftersträvar att skapa oberoende forskare. I samband med antagning beskriver de att doktoranderna vid institutionen uppmanas välja såväl egna doktorandprojekt som egna forskningsfrågor, något som också beskrivs som en uppmaning av den akademiska friheten. Institutionens personaladministratörer beskriver att ansökningsförfarandet för doktorander har fokus på öppenhet och att institutionen jobbar aktivt för att förebygga att de som studerar på institutionen på mastersnivå får fördelar i konkurrensen med andra sökande vid tillsättandet av nya doktorandtjänster.

De intervjuade menar även att det står doktoranderna fritt att välja metodinriktning, även om kvantitativ metod är den dominerande och den metod som valet oftast faller på. Den ibland upplevda obalansen mellan kvantitativa och kvalitativa metoder är något som doktoranderna uppger att de skulle vilja åtgärda och som de har framfört till institutionen. Doktorander som anställs inom ramen för ett externfinansierat projekt har visserligen en hög nivå av självständighet, men doktorandgruppen noterar att projektdoktoranders mandat att exempelvis välja forskningsfrågor själva är begränsat i jämförelse med doktorandgruppen i stort. Både forskare och doktorander lyfter fram att doktorandernas rätt till att själva välja sina handledare bidrar till doktorandernas självständighet. En annan tradition som uppskattas är att seniora doktorander fungerar som mentorer för nyare doktorander. Institutionen

beskrivs jobba för att doktorander inte automatiskt ska följa i professorernas fotspår och att doktorander själva väljer sina handledare tros exempelvis bidra till att professorernas inflytande blir mer begränsat. Det finns dock forskare vid institutionen som inte tycker det är optimalt att exempelvis handledare har ett begränsat inflytande på doktorandernas val av forskningsfrågor, då de finansieras av medel som syftar till att bidra till ett specifikt forskningsprojekt.

Doktoranderna beskriver att de inte upplever att begreppet akademisk frihet i sig diskuteras doktorander emellan, men att mycket fokus läggs på diskussioner kring seminariekultur och hur man kan inta ett kritiskt men nyfiket förhållningssätt till andras forskning. Doktoranderna deltar i regel i doktorandseminariet, det allmänna seminariet och i andra seminarier. Doktoranderna beskriver även att de uppmuntras att delta i det akademiska samtalet så väl som det offentliga samtalet. Det upplevs av dem som positivt att det finns en stor doktorandgrupp på institutionen, eftersom risken att bli utlämnad till sin handledare minskar.

Många som arbetar på institutionen uppges vara personer som kommer till Sverige från andra länder för att anställas som doktorand eller postdoktor. För dessa krävs, enligt intervjuerna, ibland en aklimatiseringsperiod för att vänja sig vid de relativt höga frihetsgraderna på institutionen. Alla doktorander inleder sin forskarutbildning genom att delta i en kurs om bland annat undervisningskultur och handledarens roll och ansvar.

Fri kunskapsspridning

Det finns en tradition vid institutionen att forskare deltar i samhällsdebatten. Flera av de forskare som gör detta är tongivande professorer. Dock beskrivs förekomsten av olika skolor vid institutionen när det gäller att delta i den allmänna debatten, vissa deltar där i bredare mening och låter perspektivet från forskningen genomsyra det de säger medan andra håller sig mer strikt till att presentera sin forskning.

Det finns forskare vid institutionen som i samband med presentation av sin forskning beskriver att de har blivit utsatta för både hat och hot – inklusive dödshot – från externa parter. Ingen av de forskare UKÄ har intervjuat beskriver att de känner till några specifika rutiner eller stödstrukturer vid institutionen i samband med denna typ av händelser, men man efterfrågar heller inte alltid detta. Ett sätt att bearbeta detta har för någon forskare varit att istället diskutera händelsen med nära kollegor, det beskrivs finnas ett starkt kollegialt stöd på institutionen. Att forskare inte väljer att rapportera incidenter med hat och hot, har beskrivits av forskare som en följd av att situationen upplevs beröra den enskilda forskaren och inte institutionen som helhet. Om studenter eller doktorander däremot utsätts för hat eller hot från externa parter känner forskarna och lärarna till att det finns en stödstruktur vid institutionen. Några av forskarna lyfter att deras upplevelse är att kvinnliga forskare är

mer utsatta för hat och hot från externa parter än manliga forskare, särskilt utsatta är kvinnliga forskare som har ett jämställdhetsfokus i sin forskning. Några forskare beskriver att de funderat kring orsakerna till varför hat och hot mot institutionens forskare inte oftare leder till stora arbetsmiljöproblem, medan andra funderat kring varför de inte känner till i vilken utsträckning hat, hot och drev förekommer mot kollegor vid institutionen. En forskare beskriver att hen skulle stå stark om hen blev utmanad i samband med sin rätt till fri kunskapsspridning. Detta gäller även om hen skulle bli kritiskt granskad av kollegor eftersom det finns en samsyn bland kollegor om att alla delar grundläggande goda avsikter.

Representanter från den administrativa personalen vid institutionen uppger att man har kännedom om ett fåtal fall där seniora forskare på institutionen har utsatts för hat och hot från externa parter. I dessa fall har forskarna själva informerat ledningen och administrationen, som därefter har vidtagit åtgärder som att exempelvis se över skalskyddet med bra och praktisk assistans av lärosätets centrala säkerhetsavdelning. Ledningen framhåller också vikten av det stöd man fått i säkerhetsfrågor av fakultetens säkerhetsfunktion. Vid ett tillfälle initierade administrationen ett upprop till institutionens lärare och forskare att anmäla alla incidenter av hat och hot som man eventuellt blivit utsatt för, men inga incidenter rapporterades.

Vad gäller undervisningen anser institutionens studierektorer att det finns en hög nivå av tolerans bland studenterna för olika perspektiv. Bland lärarna och forskarna uttrycks också en önskan om att studenterna ska ha olika åsikter och det ses som en viktig del av undervisningen att studenter ifrågasätter varför läraren väljer att undervisa om vissa saker eller varför läraren valt en viss litteratur. I de fall studenter har ifrågasatt det som lärare framfört i samband med undervisningen har lärare försökt initiera en diskussion på ämnet, exempelvis kring val av teoriperspektiv. En lärare betonar vikten av att det är respektfullt också från studenternas sida och menar att det någon gång nästan gått över den gränsen. Det beskrivs dock av lärare att de känner till någon enstaka gång när studenter har valt att vända sig till lärosätets studentombudsman i denna typ av situation. Lärarna menar att de medvetet vill träna upp studenternas förmåga att kritisera. Tonen som lärarna vill uppmuntra att studenterna använder när de framför kritik är en återspeglning av det rådande diskussionsklimatet vid institutionen. En god kommunikation mellan lärare och studenter kring exempelvis kursvärderingsresultat och liknande ses som en god grund för att skapa förtroende i undervisningssituationer och förebygga att konflikter mellan lärare och studenter uppstår.

Fritt kunskapssökande

På institutionen beskrivs förutsättningarna för ett fritt kunskapssökande genom forskning som goda av intervjuade. Institutionen är stor och det beskrivs finns goda förutsättningar för att olika idéer,

forskningsperspektiv och forskningsmetoder kan verka parallellt. Det finns enligt forskare även utrymme att stötta forskarkollegor med forskningsansökningar, trots att man inte alltid delar samma syn på forskningsämnet. Ledningen beskrivs av forskarna inte peka ut prioriterade forskningsområden eller frågeställningar, utan forskarna väljer själva. Administrationen beskriver att det finns en tydlig administrativ ram för forskarnas fria kunskapssökande, men att det är av vikt att denna samtidigt är flexibel. Återkommande aktiviteter vid institutionen som beskrivs av forskare som främjande av den akademiska friheten är ett symposium där forskare och praktiker/samarbetspartners utanför akademien får möjligheter att mötas kring samarbeten, team och gruppträffar samt kick-off vid terminsstarter där forskare har möjlighet att presentera sin forskning innan den delas med omvärlden.

Forskare beskriver att kvantitativ metod över tid har varit det dominerande metodvalet bland forskare på institutionen och det har även förekommit konflikter på institutionen kopplat till användandet av kvantitativa eller kvalitativa metoder. I takt med att forskningsprojekt med en kvalitativ metodansats har dragit in en ökande andel medel upplever forskarna att acceptansen för kvalitativ metod blivit större. Därmed har också motsättningarna mellan de två metodperspektiven blivit färre.

Ett hot mot ett fritt kunskapssökande som forskare upplever är att forskare håller sig till forskningsfrågor som man vet att man kan få finansiering för. Gränsen för vad som är acceptabla frågeställningar eller inte beskrivs som rörlig och påverkas inte bara av läget på institutionen utan också läget i övriga samhället. Trots att institutionen är framgångsrik vad gäller att dra in forskningsmedel konstateras av forskare att det finns en teoretisk gräns vad gäller fri kunskapsspridning och akademisk frihet: om du inte är tillräckligt framgångsrik att söka forskningsmedel så finns det en tydlig begränsning för om du kan bedriva din forskning eller inte. Att mycket tid går åt till ansökningar av forskningsmedel beskrivs av forskare som en potentiell begränsning av den akademiska friheten. Etikprövningssystemet och svårigheter för utländska forskare i olika stadier av sin karriär att få uppehållstillstånd beskrivs också som utmaningar för det fria kunskapssökandet.

Utveckling av den akademiska kulturen

I samtal med lärare, forskare, doktorander och institutionens ledning framkommer att den historiska kontexten för den akademiska kulturen vid institutionen bygger på en kultur som grundats redan på 1950-talet. Att formulera forskningsfrågor som var samhällsrelevanta beskrivs ha varit en stark drivkraft redan då. Under 1960-talet byggdes kulturen vidare och en akademisk kultur som gick i linje med den dåvarande samhällsdebatten anammades enligt de intervjuade.

Senare fortsatte det aktiva institutionsbyggandet som involverat många, men som letts av en tongivande professor enligt flera intervjuade. En seminariekultur beskrivs ha vuxit fram där den fria diskussionen blev central och att formulera forskningsfrågor tillsammans var en starkare drivkraft än att fokusera på meningsskiljaktigheter. Forskarna menar att personer med olika politiska åsikter har kunnat fungera väl tillsammans i miljön där nyckeln har varit att kunna ställa politiska frågeställningar men inte använda politik kopplat till metoder eller slutsatser. Institutionen har enligt intervjuade fungerat som en viktig plattform som formar idéer och en större miljö har bidragit till utrymme för fler olika typer av idéer och frågeställningar. I miljön ska det vidare ha varit viktigt att engagera sig i samhällsdebatt, att värna den fria forskningsfrågan, att vara samhällsrelevant och att skapa oberoende forskare tidigt. Genom att ha många och oberoende doktorander på institutionen menar intervjuade att det blir färre som automatiskt går i sina handledares fotspår.

Kulturen beskrivs fortfarande som stark och levande, men ledningen påpekar vikten av att inte ta den för givet och att fortsätta jobba aktivt för att den ska finnas kvar över tid. Att fortsätta stå emot fragmentisering på institutionen, exempelvis i form av en indelning i forskningssektioner, betraktas också som centralt för att kunna bibehålla den rådande akademiska kulturen.

Lärdomar från fallstudie 1

I detta avsnitt lyfter UKÄ lärdomar på en generell nivå utifrån föreliggande fallstudie, de ska inte ses som en bedömning av lärosätets agerande i det aktuella fallet.

Exemplet med fallstudie 1 illustrerar hur en akademisk kultur kan växa fram och formas i det dagliga arbetet mellan kollegor. Seminarieverksamheten vid institutionen uppmärksammas under intervjuerna som en förklaring bakom ett levande akademiskt samtalsklimat och en kollegial trygghet, två delar som beskrivs som centrala i arbetet med att upprätthålla den akademiska friheten. I förarbetsuttalandena till 1 kap. 6 § första stycket HL anges att lärosätet har ett ansvar för att själva prioritera frågan om akademisk frihet och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning och att den individuella akademiska friheten i högskolans verksamhet innefattar både forskning och utbildning.⁴⁹ Det vill säga, en akademisk kultur kan växa fram och utvecklas på olika sätt, och fallstudie 1 är bara ett exempel på hur det arbetet kan se ut.

UKÄ vill särskilt betona:

- Att i det dagliga arbetet mellan kollegor arbeta för ett levande akademiskt samtalsklimat och en kollegial trygghet är att arbeta med

⁴⁹ Prop. 2020/21:60, s. 130 f.

att främja och värna den akademiska friheten i forskning. Ett levande akademiskt samtalsklimat och en kollegial trygghet kan rusta den undervisande personalen i mötet med studenterna, så att akademisk frihet både uppnås och stimuleras även i klassrummen.

- Att skapa förutsättningar för att stötta doktorander och forskare till att vara oberoende kan vara en central del i främjandet av den akademiska friheten. En del i det arbetet kan vara att ge doktorander en hög nivå av självständighet samt möjligheten till att själva välja handledare. En annan del i det arbetet kan vara att säkerställa att ansökningsförfarande till doktorand-, meriterings- och forskartjänster är brett beskrivet och öppet utlysta och att studenter, doktorander och forskare på institutionen inte får oförtjänta fördelar i konkurrensen med andra sökande.
- I förarbetena nämns att fritt kunskapssökande och fri kunskaps-spridning ibland kan involvera möjligheten att ställa kontroversiella frågor.⁵⁰ Det är därför viktigt att en forsknings- och undervisningsmiljö klarar av att härbärgera forskare och lärare som arbetar med olika vetenskapliga metoder, inspireras av olika teoretiska perspektiv och att det inte finns implicita eller explicita förväntningar på konsensus när det gäller ställningstagande i samhällsfrågor eller politisk åsikt.
- Att tillgången till forskningsmedel kan bidra till akademisk frihet genom möjlighet att utforska forskningsfrågor istället för att främst leverera på redan fastställda frågeställningar. Det kan också bidra till att legitimera till exempel forskningsmetoder.
- En stark kollegial miljö skyddar inte forskarna från att motta hat och hot i samband med spridning av forskningsresultat. Det är viktigt att utsatta forskare informerar arbetsgivaren om att de utsatts för hat och hot så att lärosätet uppmärksammar när den akademiska friheten utmanas.
- Det är viktigt att en forskningsmiljö har en tydlig bild av vilka forskningsområden som drabbas av hat och hot och vilka forskare och lärare som är särskilt utsatta så att de ansvariga på institutionen men också lärosätet centralt kan utveckla en adekvat stödstruktur.

⁵⁰ Ibid., s. 130.

Att värna den akademiska friheten från yttre påverkan – fallstudie 2

Fallstudie 2 är ett exempel på ett lärosätes arbete med att skydda den akademiska friheten från yttre hot och påverkan. Syftet med fallstudien är att konkretisera hur ett lärosäte kan organisera sig för att bemöta ett hot mot den akademiska friheten. Som svar på en aktuell händelse i omvärlden planerar lärosätet ett vetenskapligt seminarium. Ett drev med samordnade mejl och kommentarer på sociala plattformar riktar in sig på att få lärosätet att stryka en av paneldeltagarna från programmet. Vem bär ansvar för säkerheten, arbetsmiljön och den akademiska friheten i en pågående krissituation? Vad händer efteråt med de personer som blivit påverkade av händelsen? I fokus står lärosätets organisation och hur den navigerar när det finns intressen som vill påverka det akademiska samtalet.

Fallstudien bygger på intervjuer med åtta personer verksamma inom olika delar på ett lärosäte, två vicerektorer, säkerhetsansvarig, ansvarig för kommunikation och press, HR samt paneldeltagare och centrumledare.

Inledning

Den individuella akademiska friheten har en direkt koppling till lärosätets arbetsmiljöansvar, det vill säga att skydda den enskilde läraren, forskaren och doktoranden från utsatthet för hat och hot. Rädsla för hat och hot ska inte påverka vilka ämnen som blir föremål för kunskapssökande och kunskapsspridning. I den här fallstudien riktas fokus mot lärosätets stödstruktur och hur det arbetar när den akademiska friheten utmanas av hot och påverkan. De områden som lärosätet lyfter är vikten av en krisorganisation och en tydlig ansvarsordning när individer eller aktiviteter vid lärosätet utsätts.

Bakgrund

Ett centrum vid ett lärosäte utsattes för en påverkanskampanj i syfte att få organisatören av ett seminarium att hindra en av paneldeltagarna att medverka på seminariet. Seminariet arrangerades, på rektors initiativ, med anledning av en politisk händelse i omvärlden. Precis som övriga centrumbildningar på lärosätet, är centrumet i fallstudien inrättat av lärosätets styrelse eller rektor och fungerar som samarbetsorgan för frågor definierade utifrån ett samhällsligt perspektiv. Till centrumet knyts anställda från andra institutioner och forskare från andra lärosäten. Centrumet arrangerar återkommande öppna seminarier i aktuella frågor.

När de händelser som ligger till grund för detta fall tog sin början planerade centrumet ett öppet seminarium och inbjudan publicerades på lärosätets webbplats. Även en studentförening från lärosätet stod som medarrangör för seminariet. Centrumledaren var den som planerade och organiserade seminariet och det framgick av programmet att centrumledaren kommer vara moderator vid seminariet. Av programmet framgick också vilka paneldeltagarna var. Centrumledaren hade valt att ha en bredd i panelen som bestod av interna och externa forskare, alla med anknytning till centrumet, samt en student.

Försök till påverkan av den akademiska friheten

I nära anslutning till att inbjudan publicerades började centrumledaren få e-post vari avsändarna påpekar att en av de inbjudna är olämplig att ha med i panelen och uppmanar centrumledaren att stryka hen ur programmet. Centrumet fick motta ett stort antal e-postbrev som var snarligt formulerade. Det var tydligt att kritiken och kritikerna var organiserade. Breven innehöll en formulering om att centrumets anseende kan komma att påverkas om centrumet låter den utpekade forskaren ingå i panelen.

Ett stort antal e-postbrev skickades även till rektor för lärosätet. Dessa brev motsvarade de som skickades till centrumet. Även studentföreningen som var medarrangör till seminariet fick e-postbrev. När centrumledaren tog kontakt med rektors kansli om den uppkomna situationen agerade rektor snabbt. Det beslutades att seminariet ska genomföras enligt plan med tillägget att rektor ska vara inledningstalare. En liten grupp bestående av rektor, centrumledaren och nära medarbetare till dem formerades ad hoc och har under de få återstående dagarna fram till seminariet tät kontakt. En del av den arbetsbörda som uppstod på grund av påtryckningarna hanterades av nära medarbetare till rektor. Inkommande e-post lästes och besvarades. Lärosätets sociala media bevakades. Säkerhetsrutinerna skärptes. Föranmälan krävdes för att få närvara vid seminariet.

Det fortsatte att komma e-post och nu kompletterades de snarligt formulerade breven, som primärt kom från personer och organisationer utanför lärosätet, med e-post som skickades av forskare och lärare som arbetar på lärosätet. Dessa skrev att de hade blivit kontaktade av studenter på lärosätet som är upprörda över att den utpekade forskaren ska delta i panelen på seminariet. De kom också med ett eget förslag på en forskare som borde bjudas in för att ersätta den utpekade forskaren. Även dessa e-postbrev var snarlika i sitt budskap, ton och språk. Rektor svarade kollegorna från lärosätet och betonade vikten av den akademiska friheten och det akademiska samtalet.

Seminariet genomfördes som planerat, men med ökade säkerhetsarrangemang och närvaro av rektor och vicerektor. Lärosätet hade ordningsvakter och personer från säkerhetsavdelningen närvarande

i rummet. Polis fanns på plats. Endast de som hade föränmält sig fick delta på seminariet. Rektor inledningstalade och därefter inledde centrumledaren i egenskap av moderator med spelreglerna för samtalet: Att samtalet syftar till att fördjupa och bredda förståelsen av frågan och att om någon är närvarande av någon annan anledning kan hen lämna rummet. Ingen valde att lämna seminariet, som avslöpte väl med samtal och frågestund. När den ifrågasatta paneldeltagaren reste sig upp i slutet av seminariet genomfördes en tyst protest där några i publiken höll upp plakat.

Efter seminariet gick centrumledaren och kvarvarande paneldeltagare ut och åt middag. Påverkanskampanjen berördes under samtalet, men den allmänna uppfattningen var att seminariet avslöpte väl.

Händelserna sett från olika roller och perspektiv

Vicerektor med ansvar för akademisk frihet

Vid lärosätet finns en vicerektor som bland annat har ansvar för den akademiska friheten.

Vicerektorn säger att om det inte hade varit för påtryckningskampanjen hade hen troligen inte känt till att seminariet skulle hållas, men i detta fall var hen en av dem som ingick i den lilla grupp som dagarna innan seminariet arbetade för att se till att det kunde genomföras utan att kompromissa om vare sig innehållet eller med säkerheten. Hen var med i diskussionerna om seminariets upplägg som ledde fram till att man enades om att lärosätets ledning skulle närvara, att säkerheten skulle skärpas, att tydliga spelregler skulle finnas och kommuniceras vid seminariet och vikten av att paneldeltagarna skulle känna sig trygga. Vicerektorn åt lunch med paneldeltagarna innan seminariet och beskriver att de inte var oroliga utan snarare motiverade, men också frustrerade över de reaktioner som lärosätet hade fått inför seminariet.

Som ansvarig för den akademiska friheten är det vicerektorn som vid det här lärosätet har ansvar för att se vad lärosätet kan lära sig av en sådan här händelse. Det som var nytt var att påtryckningarna var koordinerade. Vicerektorn konstaterar att det kan vara svårt att veta vem som är ansvarig när en händelse inträffar och att lärosätet inte har en tydlig mekanism för vem som ska aktivera vad. Det händer till exempel att en vicerektor hanterar ett ärende för att avlasta berörd dekan, det vill säga den som har linjeansvaret. Detta sker i dialog i det enskilda fallet. Efter att den akuta fasen av en händelse är över drar sig vicerektorn tillbaka och ansvaret lämnas över till linjen. Så var det även i detta fall och någon uppföljning skedde inte från lärosätets ledning. Hen reflekterar över att även om de inte har något formellt ansvar så borde kanske någon från lärosätets ledning ha hört av sig till centrumledaren efter seminariet.

Vicerektor med ansvar för forskning

Vicerektor med ansvar för forskning på lärosätet hanterade inte detta fall, men fick kännedom om det under dagarna innan seminariet. Hen betonar att både den akademiska friheten och frågan om öppenhet lyfts fram i lärosätets forskningsstrategi och att den akademiska friheten är en prioriterad fråga i strategin. Vicerektor berättar att lärosätet är väldigt decentraliserat. Ansvaret är delegerat ut i organisationen. Det är generellt bra att besluten tas nära verksamheten, förklarar hen.

Ansvarig för säkerheten

Lärosätet har en avdelning som ansvarar för säkerhet. Lärosätet har bevakning dygnet runt och någon av de som arbetar på avdelningen är alltid i beredskap. Avdelningen har bland annat det operativa ansvaret för olika event och ansvar för kontakter med polisen och säkerhetspolisen. Det finns rutiner för de event lärosätet anordnar och vilka insatser och åtgärder säkerhetsavdelningen vidtar bestäms i det enskilda fallet. Avdelningen ansvarar för säkerheten men saknar utredningsbefogenheter, som istället ligger på juridiska avdelningen på lärosätet. Avdelningen polisanmäler inte händelser med inslag av hat och hot, men uppmanar alltid de som drabbas att polisanmäla när hot förekommer. Deras uppfattning är att lärosätets personal får många hatmejl, men väldigt få hotmejl. Uppskattningsvis inkommer cirka tio hotmejl om året.

Vad gäller seminariet blev säkerhetsavdelningen kontaktad av en medarbetare nära lärosätets ledning fem dagar innan seminariet skulle äga rum. Efter samtal beslöts att vid seminariet skulle väktare vara på plats liksom två personer från säkerhetsavdelningen. Polisen fattade efter en förfrågan beslut om att även en patrull skulle bevaka seminariet. Säkerhetsavdelningen ser gärna att det krävs förankringen till event där ämnet väcker debatt så de vet hur många och vilka som kommer. Seminariet avlöpte lugnt och därmed var säkerhetsavdelningens arbete avklarat. Från deras perspektiv var detta ett rutinärende. Det som var annorlunda var att polisen valde att skicka en patrull.

Om det inte händer något särskilt så sker ingen återkoppling från säkerhetsavdelningen till berörda personer, till exempel arrangörer av ett event, men om någon efterfrågar det kan denne få återkoppling, mer stöd och skydd.

Kommunikation och press

Lärosätets kommunikationsdirektör framhåller att det finns ett tryck och en förväntan på att lärosäten ska tycka till om händelser i omvärlden och att detta har eskalerat de senaste åren. Lärosätets roll är att stå för en akademisk miljö, kunskap och forskning så svaret från lärosätet blir ofta att arrangera ett öppet seminarium.

Nära medarbetare till rektor respektive centrumledaren med ansvar för kommunikation, press och arkivering ingick i den grupp som dagarna innan seminariet hade tät kontakt. De tog fram ett gemensamt svar från rektor och centrumledaren och bevakade sociala media. Alla som skrev fick svar. Det fortsatte komma e-post ända fram till seminariet ägde rum. De var beredda på ett större tryck än det som blev, men det var väldigt starka känslor som kom till uttryck. Att en studentförening också drabbades ledde till att vicerektor kontaktade dem och erbjöd stöd. Att några e-postbrev kom från avsändare på lärosätet gav upphov till en särskild diskussion.

Seminariet ägde rum som planerat och alla höll en akademisk ton. Kommunikationsdirektören deltog på seminariet i likhet med rektor och vicerektor.

Efteråt var det fokus på nästa fråga, förklarar lärosätets kommunikationsdirektör. I den bästa av världar hade alla inblandade samlats och pratat om hur det avlöpte och vilka lärdomar som kan dras. Det gjordes inte. Enligt kommunikationsdirektören görs det i en kris, men denna händelse upplevde hen mer som ett akut läge.

Personalfrågor

Personalfunktionen var inte inblandad i händelserna kring seminariet. Det är ansvarig chef som ska kontakta fakultetens personalfunktion om en medarbetare till exempel är utsatt för hat eller hot. Det finns en checklista och lärosätet har både en medarbetarwebb och en chefswebb som stöd. Incidenter ska rapporteras, men det brister ibland. Det är en utmaning att få rapporteringen att nå centralorganisationen på lärosätet. Det kan delvis bero på att det finns en inställning att *”som forskare ska man tåla lite kritik och lite press”*. Lärosätet har också företagshälsovård och erbjuder stöd vid akuta situationer. En medarbetare kan också ta upp en situation med sitt skyddsombud.

Personalfunktionen har fokus på arbetsrätt och arbetsmiljö och man pratar nästan inte alls om akademisk frihet, men mycket om bemötande.

Paneldeltagare

En av paneldeltagarna intervjuades, dock inte den vars medverkan ifrågasattes. Paneldeltagaren säger att hen fick kännedom om protesterna ett par dagar innan seminariet. Hen funderade aldrig på att inte medverka på seminariet och betonade att det är viktigt att hålla sig till rollen som forskare och inte bli för personlig.

Rektors närvaro upplevde hen som ett bra stöd. Panelen gick ut och åt en informell middag efter seminariet, men i övrigt har hen inte fått någon återkoppling.

Centrumledaren

När centrumledaren ser tillbaka på dagarna runt seminariet reflekterar hen över att hen aldrig har varit med om något liknande det som hände då. Utan det stöd hen fick från rektor och medarbetare hade situation varit väldigt tuff. Ledarskapet var mycket viktigt med det centrala stödet och en tydlig ansvarsfördelning.

Lärdomar från fallstudie 2

I det här avsnittet lyfter UKÄ lärdomar på en generell nivå utifrån föreliggande fallstudie, de ska inte ses som en bedömning av lärosätets agerande i det aktuella fallet.

Fallstudie 2 är ett exempel på ett samordnat försök till att begränsa den akademiska friheten. Protesterna mot sammansättningen av panelen syftade till att påverka vem som ska ha rätt att uttala sig i en specifik fråga. Försöken till att begränsa den akademiska friheten kom framförallt utifrån men även forskare och lärare vid lärosätet deltog i de samordnade påverkansförsöken. Detta aktualiserar även svåra gränsdragningar mellan arbetstagares yttrandefrihet och lärosätets ansvar att värna den akademiska friheten samt arbetsmiljöansvaret. Ett lärosäte måste värna den akademiska friheten utan att samtidigt begränsa sina medarbetares yttrandefrihet. Samtidigt har lärosätet ansvar för att upprätthålla en god arbetsmiljö.

Yttrandefriheten och den akademiska friheten är bägge grundläggande aspekter för att möjliggöra ett öppet samtalsklimat där det finns utrymme att lyfta olika idéer och perspektiv, även kontroversiella. Det är viktigt att ingen tystas i den akademiska frihetens namn men också att det öppna samtalsklimatet finns inom akademien för att möjliggöra debatt och diskussion. UKÄ noterar dock att sociala plattformar har skapat nya möjligheter till mediedrev eller att sprida hat, hot och förtal kopplat till forskning och kunskapsspridning, vilket innebär nya typer av påfrestningar för lärosätena än tidigare former av akademisk debatt och samtal. I förarbetena till 1 kap. 6 § HL står att det är av yttersta vikt att rädsla för hot och hat inte påverkar vilka ämnen som blir föremål för kunskapssökande och kunskapsspridning. Detta, står det vidare, accentuerar lärosätetsledningarnas arbetsmiljöansvar och ansvar för att motverka hat, hot, våld och trakasserier inom sektorn (ibid, s. 130 f.).

UKÄ vill särskilt betona:

- Lärosätetsledningen kan och bör vara ett föredöme och visa hur ett akademiskt samtal ska föras och hur akademisk kritik ska framföras.
- Det är viktigt att stödet från lärosätet är samordnat och adekvat samt att enskilda medarbetare inte lämnas ensamma i att navigera i situationer där den akademiska friheten utmanas. Det är också viktigt att lärosätets stödstruktur är känd bland medarbetarna på lärosätet och

att medarbetarna vet vart de ska vända sig när den akademiska friheten hotas eller riskeras att hotas.

- En tydlig krishantering där de inblandade har den kunskap och kompetens som situationen kräver och känner till sitt ansvarsområde underlättar samordningen när den akademiska friheten utmanas eller hotas.
- En kris eller en hotfull situation kräver ett snabbt och tydligt agerande vilket kan innebära att ansvaret flyttas från närmaste chef till en annan del av lärosätet, t.ex. säkerhetsavdelningen. Om linjestyrningen bryts bör informationskedjan vara intakt så att ansvariga chefer inte hamnar utanför informationsflödet. Annars finns det en risk att ansvariga chefer inte har tillräcklig kunskap och insyn för att göra en debriefing och/eller ordentlig uppföljning med den/de som utsatts.
- Att informera och involvera lärosätets stödstruktur, inklusive skyddsombud eller företagshälsovård, under och efter en hotfull situation kan vara viktigt för uppföljningen. Det finns annars en risk att den forskare som inte får stöd, hjälp och återkoppling i en hotfull situation eller i samband med en uppföljning, blir mer försiktig i framtiden vilket kan leda till en begräsning av den akademiska friheten.

Att värna den akademiska friheten i undervisningen – fallstudie 3

Den tredje fallstudien är ett exempel på vad som kan hända med en lärares arbetsmiljö efter en händelse i ett klassrum. Under ett seminarium protesterar lärarens studenter mot ett ordval och efteråt menar de att läraren agerat oprofessionellt och bör avskedas. Läraren får stöd av en studierektor men lämnas därefter ensam med att försöka hantera situationen både i relation till studenter och till kollegor. Vem bär egentligen ansvar för att lärarens arbetsmiljö i klassrummet uppmärksammas och följs upp på institutionen? Och vad händer med lärarens akademiska frihet när stödet uteblir?

Fallbeskrivningen bygger på 4 intervjuer med 5 personer, lärare, studierektor, prefekt samt studentombudsmän vid studentkåren

Inledning

Den individuella akademiska friheten inbegriper både forskning och utbildning.⁵¹ För utbildningens del innebär bestämmelsen i högskolelagen att undervisning och andra lärandesituationer ska präglas av ett öppet samtalsklimat där olika idéer och perspektiv kan brytas mot varandra och att både lärare och studenter, i ömsesidig respekt, har ett ansvar för att främja och värna en sådan kultur.⁵² I denna fallstudie riktas fokus mot vad som kan hända med en lärare då denna utmanas i en undervisningssituation och hur en institution kan arbeta för att värna den akademiska friheten i undervisning.

Fallet utspelar sig i slutet av en kurs där en frågestund hålls. Studentgruppen är blandad med studenter som läser program både på institutionen där utbildningen bedrivs och på andra institutioner.

I seminarierummet

En lärare uttalar n-ordet efter en fråga från en student. Ordet används som ett exempel på ett värdeladdat ord. Enligt läraren reagerar en grupp studenter på kursen kraftigt på lärarens användande av ordet då läraren, som är vit, inte ansågs ha rätt att använda ordet. Studenterna reser sig i salen och protesterar direkt i samband med händelsen och kommer även fram till läraren efter lektionstillfällets slut för att påtala den upplevda olämpligheten. Andra studenter reagerar istället mot den kritiska studentgruppens agerande i undervisningssituationen och det uppstår en

⁵¹ Prop. 2020/21:60, s. 131.

⁵² Ibid., s. 131.

polarisering i studentgruppen. Polariseringen i studentgruppen fortsätter enligt läraren in i efterföljande lärandesituationer under kursen. Studentgruppen som reagerat kritiskt är hemmahörande vid annan institution än institutionen där kursen ges.

Efter händelsen

Senare samma dag publicerar läraren ett inlägg på kursens lärplattform där hen bland annat förklarar sig och ber om ursäkt för den uppkomna situationen. Läraren klandrar inte den kritiska studentgruppen för den uppkomna situationen.

Studierektorn som är ansvarig för kursen får information om händelsen av läraren. Studierektorn vill stötta läraren i den uppkomna situationen och anser att läraren hamnat i en utsatt situation. Studierektorn skriver ett inlägg på kursens lärplattform riktat till studenterna på kursen. I inlägget skriver studierektorn att hen har blivit informerad om vad som hänt och att hen gör bedömningen att läraren inte uppsåtligt velat skada någon med användningen av ordet.

Den kritiska studentgruppen besvarar studierektorns inlägg med fortsatt kritik där de bland annat framför att de anser att läraren agerat oprofessionellt samt att hen bör avskedas. Varken prefekten eller institutionen som är hemvist för de kritiska studenterna kontaktas angående händelsen. Händelsen diskuteras inte vid något institutionsgemensamt forum och det finns inga rutiner vid institutionen för den uppkomna situationen.

Läraren mår dåligt en längre tid efter händelsen och känner en oro för vad övriga kollegor tycker och tänker om hen, eftersom de troligtvis inte fått hela kontexten kring händelsen förklarade för sig. Hen oroar sig för att det kan finnas kollegor som tror att hen är en rasist som använder n-ordet i sitt vardagliga språkbruk. Läraren menar att akademien alltid har inrymt kufar och människor som har svårt att veta var gränserna går och hen oroade sig för att kollegorna skulle tro att hen var en sådan person.

I avsaknad av att kunna ta upp händelsen i ett institutionsgemensamt forum känner läraren sig tvungen att vid återkommande tillfällen förklara den uppkomna situationen för olika kollegor vid separata tillfällen, över flera terminers tid. Läraren känner sig trygg att diskutera händelsen med ett fåtal kollegor, men oftast utanför arbetsplatsen. Hen menar att det skulle behövas ett forum för lärare och kollegor att kunna prata om detta. Om det finns ett forum kan det ha en förebyggande effekt, och tydliggöra vad man som lärare får och inte får göra.

Efter händelsen blir läraren mot sin vilja mer försiktig i sin undervisning och frågestunden tas bort från kursen. Trots att läraren tycker att komplexa frågor kopplade till normer är viktiga att lyfta i det

akademiska samtalet saknar hen gemensamma samtalsforum för möten mellan studenter och lärare kring denna typ av frågor.

Läraren efterfrågar inget specifikt stöd från institutionsledningen i samband med händelsen eftersom hen inte vill förstora händelsen. Hen kontaktar heller inte företagshälsovården, då steget känns alltför långt.

Förebyggande arbete idag – prefekten

Nuvarande prefekt på institutionen var inte prefekt vid tiden för händelsen men beskriver hur det fungerar på institutionen idag. Frågan om akademisk frihet i undervisningen lyfts på institutionen och är ett tema de försöker arbeta med, utmaningen är dock att hålla liv i en sådan diskussion. Det pågår också ett arbete med i vilka forum som en sådan diskussion bör hållas. Prefekten – i likhet med studierektorn – beskriver att frågan blivit särskilt aktuell efter att ett fall på ett annat lärosäte uppmärksammats medialt. Prefekten menar att det uppmärksammade fallet resulterat i oroliga lärare vid institutionen. Hen beskriver också hur det uppmärksammade fallet, mer än t.ex. det som är föremål för fallstudien, ses som tecken på en förändring i samhället och inte bara som en enskild student som protesterar. Det ses som en del i en större rörelse eller tendens i samhället där fakta ifrågasätts och falska fakta sprids på t.ex. sociala medier. Det upplevs som att det då blir svårare för lärarna att göra sitt jobb. Hen berättar att flera lärare uttryckt att de ser det som ett demokratiproblem när fler i samhället ifrågasätter fakta.

Prefekten lyfter att bilden av en akademiker som ensam och stark är ett problem. Hen vill som chef signalera att de ska hjälpas åt på institutionen med liknande incidenter och lyfter viken av stark kollegialitet. Det är viktigt att det finns en tydlig rutin när något händer och att läraren känner att ledningen förstår och bryr sig. Ansvar ska finnas på ledningsnivå men också fungera nedåt i organisationen så att studierektorer och lärarlag vet hur de ska gå tillväga om en lärare känner att hans eller hennes akademiska frihet utmanas. Det gäller både i den akuta situationen och i samband med uppföljning av situationen för den drabbade läraren.

Prefekten lyfter att det är viktigt att studenter förstår vad som förväntas av dem som studenter, då kan åtgärder också vidtas när de inte följer reglerna. Det är också viktigt att lärare vet vilka rutinerna är och vilka åtgärder som kan vidtas. Prefekten lyfte också möjligheten till mer dialog med lärosätet centralt i dessa frågor och mer utbyte mellan institutioner.

Förebyggande arbete idag – studentombudsmän vid studentkåren

Nuvarande studentombud vid lärosätet var inte studentombud vid tiden för händelsen men beskriver hur deras arbete går till idag. Ett liknande

fall skulle de främst få kännedom om ifall en berörd student själv lyfte frågan till dem direkt eller via institutionernas studentråd. För att studentombudsmännen ska få en kontext kring fallen så ombeds ofta studenten att komplettera med underlag som exempelvis mejlkonversationer och/eller kursplaner. Studentombuden stöttar främst studenter att själva driva fall och hjälper till att hänvisa dem till rätt instans inom universitetet. I vissa fall har de kontakt med studierektor, prefekt eller studievägledare, men aldrig med läraren i fråga. Studentombudsmännen har inte insyn i fall där lärare känner sig utsatta av studenter.

Fall där studenter upplever att lärare uttryckt sig olämpligt inkommer till studentombudsmännen några gånger per termin. De tror att mer pedagogisk kunskap bland lärare, t.ex. vad gäller inkluderande språkbruk och hur olika perspektiv kan förmedlas på ett pedagogiskt vis, skulle kunna bidra till att förebygga liknande situationer. Studentombudsmännen lyfter också att det idag saknas en diskussion mellan lärare och studenter om seminariekultur för att få spelregler för hur diskussionen ska gå till och hur man ska bemöta varandra. Att införa vägledande riktlinjer skulle kunna vara en väg framåt, men riskerar samtidigt att upplevas för styrande för den enskilde läraren och klassen.

Lärdomar från fallstudie 3

I det här avsnittet lyfter UKÄ lärdomar på en generell nivå utifrån föreliggande fallstudie, de ska inte ses som en bedömning av lärosätets agerande i det aktuella fallet.

Fallstudie 3 illustrerar en händelse som leder till att lärarens akademiska frihet i klassrummet begränsas och, som en konsekvens av detta, blir lärarens arbetsmiljö på institutionen påverkad. Läraren valde att ta bort momentet med en frågestund i kursen och kände ett behov av att förklara situationen för sina kollegor. Formuleringen om akademisk frihet i 1 kap. 6 § första stycket HL omfattar enligt förarbetena både forskning och utbildning. För utbildningens del innebär det t.ex. att undervisning och andra lärandesituationer ska präglas av ett öppet samtalsklimat där olika idéer och perspektiv kan brytas mot varandra och oväntade, även kontroversiella, resultat kan lyftas fram. Både lärare och studenter, i ömsesidig respekt, har ett ansvar för att främja och värna en sådan kultur (prop. 2020/21:60, s. 131).⁵³

UKÄ vill särskilt betona:

- En konflikt i klassrummet kan påverka en lärares arbetsmiljö men också undervisningens kvalitet. En lärare som blir mer försiktig i undervisningssituationer motverkar ett öppet samtalsklimat där olika

⁵³ Prop. 2020/21:60, s. 131.

idéer och perspektiv kan brytas mot varandra och oväntade, även kontroversiella, resultat kan lyftas fram.

- Det finns en risk i att en händelse där den individuella akademiska friheten eller den enskilde lärarens arbetsmiljö utmanas inte följs upp via linjestyrningen. Det övergripande ansvaret ligger på ledningsnivå men bör också vara tydligt delegerat nedåt i organisationen så att ansvariga funktioner och kollegiet stöttar den lärare som blivit utsatt.
- En institution bör ha en tydlig rutin för händelser där den akademiska friheten utmanas eller då en lärarens arbetsmiljö är hotad för att säkerställa att en utsatt person får det stöd den behöver. Det är av vikt att det finns en krisorganisation, som gäller för alla, även om den initialt inte efterfrågas. Även om läraren eller cheferna inte bedömer fallet som särskilt allvarligt inledningsvis är det ändå viktigt att tydligt hänvisa till tillgängligt stöd ifall det skulle visa sig behövas.
- Att stimulera samtal om akademisk frihet i undervisning och forskning med den forskande och undervisande personalen kan leda till ett ökat erfarenhetsutbyte om utmanande situationer med studenter och därmed stärka den akademiska friheten.
- En pågående dialog med studenterna om vad som utgör en akademisk kultur och hur samtalsklimatet i klassrummet är länkat till den akademiska friheten och lärarnas arbetsmiljö skulle kunna bidra till att liknande situationer uppstår i lägre utsträckning.
- Studenterna har rätt att uttrycka sin kritik men det innebär inte att den alltid är befogad. Det är lärosätets ansvar att skydda lärarens arbetsmiljö om de blir utsatta av studenter.

Att främja och värna den fria kunskapsspridningen – fallstudie 4

Fallstudie 4 är ett exempel på ett lärosätes arbete med att värna fri kunskapsspridning i relation till externa parter och extern finansiering. I fallstudien görs specifika nedslag i områden där den fria kunskapsspridningen riskerar att utmanas, som i avtalsskrivningen med samverkansprojekt och internationella finansiärer men också i relation till att den enskilde forskaren måste kunna förutse att publicerad kunskap kan komma att användas även militärt. Utgångspunkten är erfarenheter, från forskare och en jurist vid ett lärosäte, av hur den akademiska friheten riskerar att utmanas. Hur försvarar lärosätet den fria kunskapsspridningen i samband med avtalsskrivning? Vilket ansvar har den enskilde forskaren vad gäller dubbel användning och kunskap om säkerhetsläget?

Fallbeskrivningen bygger på 6 intervjuer med 7 personer, två forskare, en vicerektor, en lärosätesjurist, chefen för verksamhetsutveckling vid Verket för innovationssystem (Vinnova) samt avdelningschef och enhetschef för Energimyndigheten.

Inledning

Lärosätena åläggs i och med lagregleringen om främjande av akademisk frihet i 1 kap 6 § HL att värna en kultur som tillåter fri kunskapsspridning.⁵⁴ Enligt högskolelagen är universitets och högskolors huvudsakliga uppgifter att bedriva undervisning och forskning. I dessa uppgifter ingår också att samverka med det omgivande samhället för ömsesidigt utbyte och verka för att den kunskap och kompetens som finns vid högskolan kommer samhället till nytta (1 kap. 2 § första och andra styckena HL). Vad gäller forskningen sker denna samverkan bland annat genom olika forskningsprojekt som bedrivs tillsammans med företag i näringslivet. Inom samverkansprojekten skapas genom forskningsresultaten en rad olika immateriella rättigheter som exempelvis patent och upphovsrättsligt skyddade verk. Hur forskningsresultaten får användas och spridas vidare kan på olika sätt regleras i avtal mellan lärosätena, forskarna och företagen.

I den här fallstudien undersöks hur den akademiska friheten kan utmanas i relation till kunskapsspridning kopplat till samverkan/samarbeten med externa parter och externa finansiärer. Konkret berörs områden som forskare och jurister ser som utmanande, som regelverk som rör de immateriella rättigheterna (till exempel lärarundantaget), överenskommelser och avtal med samverkans/samarbetsparter och

⁵⁴ Prop. 2020/21:60, s. 130.

internationella finansiärer. Slutligen berörs även den fria kunskapsspridningen i relation till externt finansierad forskning som kan komma att användas både civilt och militärt. Dessa specifika nedslag används för att illustrera mer generella principer som rör akademisk frihet och vad som kan begränsa den.

Akademisk frihet och lagar och principer som reglerar lärarundantaget

I fallstudien berörs lärarnas rättigheter till det som de har producerat, en reglering som berör detta är lärarundantaget. I Sverige skrevs en lag redan 1949 som skyddade lärare vid universitet och högskolor från att förlora rätten till sin kunskap. Enligt lagen (1949:345) om rätten till arbetstagares uppfinningar (LAU) kan en arbetsgivare under vissa förutsättningar få rätt till uppfinningar som en arbetstagare gjort. Det finns dock ett undantag för "lärare vid universitet, högskolor eller andra inrättningar som tillhör undervisningsväsendet" som inte betraktas som arbetstagare enligt LAU (1 § andra stycket LAU). Vid det aktuella lärosätet är huvudregeln att även andra immateriella rättigheter som skapas som ett led i en arbetsuppgift som huvudsakligen utgörs av forskning tillfaller upphovspersonen. När en upphovsperson är anställd vid lärosätet tillfaller rättigheten arbetstagaren, om inget annat avtalats. Detta är ett resultat av praxis vid lärosätet avseende den utvidgade tolkningen av lärarundantaget till att omfatta mer än enbart patenterbara uppfinningar.

Lärosätet tillämpar dock principen att om ett upphovsrättsligt skyddat verk uppkommit som en följd av att arbetstagaren utfört sina arbetsuppgifter, eller till följd av ett särskilt åtagande, eller en uttrycklig instruktion, får lärosätet använda verket för sin normala verksamhet och i den omfattning och för de ändamål som kunde förutses vid verkets tillkomst. Detta då lärosätet anser att det är viktigt att ny kunskap fortsatt kan nyttjas i verksamheten för att tillförsäkra att personalen vid lärosätet inte förhindras att bedriva undervisning och forskning inom ramen för lärosätets uppdrag.

När det gäller forskning i samverkansprojekt har lärosätet fastställt principer som bland annat innebär att lärosätet alltid ska förbehålla forskande personal möjligheten att publicera sina forskningsresultat inom rimlig tid från deras tillkomst. Vidare ska lärosätet alltid tillse att forskande personal kan forska vidare på egna resultat. Den juridiska avdelningen vid lärosätet erbjuder stöd för att upprätta avtal för samverkansprojekt eller uppdragsforskning.

Lärarundantaget i relation till samarbeten

Forskarna som intervjuades hade olika perspektiv på att lärarundantaget ger den enskilde forskaren långtgående rätt till sina resultat. En av forskarna anser att samarbeten mellan lärosäte, näringsliv och offentliga

forskningsfinansiärer, som Vinnova eller Energimyndigheten, undergräver den akademiska friheten. I avtalen riskerar forskarens rättigheter att skrivas bort, särskilt de immateriella rättigheterna då den enskilde forskaren kan sättas under stor press från företagen som de ska samarbeta med. Forskaren jämför Sverige med andra länder i Europa där de immateriella rättigheterna oftast tillfaller lärosätet. Det betyder att företag i andra länder förhandlar med lärosätet och inte med den enskilde forskaren.

En annan forskare vid lärosätet menar dock att det är forskarnas immateriella rättigheter (lärarundantaget) som är problemet och står i vägen för forskningen. Forskaren berättar att företagen vill ha lärosätet som motpart i avtalen, som de kan ha i andra länder. Det är förknippat med större risker att skriva avtal med en enskild forskare som kan sätta sig på tvären angående rättigheterna. Eftersom forskarna äger sina rättigheter själva kan lärosätet inte ingå avtal å forskarnas vägnar. Därför, menar forskaren, är det många avtal som inte ros i hamn, till förlust för forskaren, industrin men också för samhället.

Både Vinnova och Energimyndigheten, som har i uppdrag att stötta forskning och innovation, är införstådda med att det finns utmaningar när det gäller överenskommelser mellan forskare och industrin. Både Vinnova och Energimyndigheten ställer krav på en industripartner som medsökande för att vissa forskningsmedel ska beviljas. Därför har de valts ut till fallstudien då denna berör hur akademisk frihet kan utmanas i avtalsskrivning med industripartner.

De berättar att de kräver att alla avtal mellan berörda parter är på plats innan de går in med medel. Representanter för Energimyndigheten berättar att de ställer krav på att det i samverkansprojekten ska finnas avtal som rör de immateriella rättigheterna men att de inte kräver att få se avtalen. ”Om vi krävde att få in avtalen skulle vi också få in känslig information, affärsmässigt känslig information”. Att Energimyndigheten måste säkerställa att avtal med forskare och samverkansparter är upprättade handlar om att eventuell vinst av projektet i alla fall delvis måste återgå till lärosätet och forskarna. Annars riskerar forskningsmedlen från myndigheten att bli till ett indirekt statsstöd⁵⁵.

Lärarundantaget internt på lärosätet

I relation till akademisk frihet lägger lärosätets jurist ytterligare ett perspektiv på frågan. Lärarundantaget kan leda till oredlighet eller idéstölder i en forskarmiljö. Ett patent kan generera stora pengar. Om de som leder projektet ser en möjlighet att söka patent och det då finns ett ekonomiskt värde av att fördröja publicering av resultaten, kan det

⁵⁵ Statsstöd är när stat, kommun eller landsting stöttar en viss verksamhet med offentliga medel. EU:s regler för statligt stöd regleras artikel 107.1 EUF-fördraget. Det offentliga får med vissa undantag inte lämna stöd förrän det i förhand har godkänts av EU-kommissionen. Syftet med reglerna är att se till att konkurrensen på EU:s inre marknad inte snedvrids.

påverka speciellt doktoranderna i projektet negativt eftersom de inte kan publicera inom den tid de har på sig för forskarstudierna. En doktorand har begränsad tid på sig medan forskarna i projektet kan vänta in en möjlig förädling av en produkt. De konflikter som uppstår ur den här typer av scenarier hamnar inte alltid på juristens bord eller aktualiseras i termer av akademisk frihet, utan kan istället definieras som en personlig konflikt eller en arbetsmiljöfråga.

Vicerektor menar att information i frågan är viktigt, speciellt till doktoranderna. Projektledaren är ålagd att informera alla involverade i projektet när företag är involverade och patenteringsmöjligheter kan skapas. Det tydliggörs väldigt noga att det ansvaret finns och ambitionen är att alla ska veta vad som gäller i olika scenarier.

Akademisk frihet - samarbeten och samfinansiering inom Sverige

Nationellt har lärosätet forskningssamarbeten med företag och organisationer, av olika storlekar och från olika branscher och sektorer. Det kan röra sig om allt från samarbeten som involverar en enskild forskare, till större samfinansierade projekt och partnerskap. Drygt 50 procent av lärosätets forskning finansieras av externa bidrag som erhållits genom forskningsrådets öppna utlysningar och från andra finansierare, bland annat via samverkans- och innovationsprojekt.

Lärosätets jurist beskriver hur delar av industrin är verksam inom forskningsintensiva områden och det är vanligt med samarbeten mellan industrin och enskilda forskare eller forskargrupper. Det finns också forskningsprogram där forskningsfinansierare som Energimyndigheten och Vinnova ställer krav på en industripartner som medsökande för att forskningsmedel ska beviljas.

Inom vissa sektorer är, enligt juristen, industriföretagen så vana vid att skriva avtal med leverantörer och behandlar därför ofta lärosätet på samma sätt som de vanligtvis behandlar underleverantörer. Lärosätet har haft återkommande konflikter i relation till avtalsskrivandet med representanter för den svenska industrin under de senaste 10 åren. Lärosätets jurist har i uppdrag att säkerställa att avtalen följer svensk lagstiftning och att principerna för akademisk frihet skyddas. Utmaningarna i avtalsprocessen handlar oftast inte om val av forskningsfråga, val av metod eller rätten att efter projektets slut kunna forska vidare på materialet, utan om rätten till fri kunskapsspridning. Det bedöms av juristen rimligt att detaljer som avslöjar företagshemligheter som företaget tar med sig in i projektet inte ska spridas och att företaget får rätt till en översyn av artiklarna innan forskarna publicerar resultatet. Juristerna accepterar även att företaget har rätt att fördröja publicering av forskningsresultat, något som kan vara nödvändigt ur patenthänseende. Det som juristerna inte accepterar är skrivningar i avtalet som kan medföra att publicering inte får ske om forskningsresultat som forskare

vid lärosätet har varit med och genererat, till exempel för att publiceringen kan uppfattas som känslig eller skada företaget. Juristen ger ett exempel från ett annat lärosäte där forskare samarbetade med industrin i framtagande av en medicinsk apparat och det under studiens genomförande framkom att apparaten inte var av god kvalitet. Då försökte företaget påverka forskarna att inte publicera resultatet vilket de inte gick med på.

Vinnova och Energimyndigheten ger, enligt lärosätets jurist, industrin stora möjligheter att utforma förutsättningarna för samarbetet inom deras forskningsprogram. Lärosätena försöker enligt juristen hålla en enad front men det är svårt när mycket forskningsmedel står på spel.

Lärosätets jurist poängterar att det inom akademien finns fullt stöd för principen om akademisk frihet. Det finns dock starka incitament för forskare och forskningsledare att söka forskningsmedel och i den processen kan en konflikt mellan principerna och praktiken uppstå. När samarbetspartnern eller forskningsfinansiären erbjuder större summor kan det vara svårt för den enskilde forskaren att stå emot påverkan eller påtryckningar, som till exempel att skriva bort rätten till fri publicering. Juristen har till och med varit med om att forskare hävdat att det är deras akademiska frihet att få skriva bort sin akademiska frihet i avtalen med industrin.

Representanterna för Vinnova och Energimyndigheten berättar att myndigheterna har fört dialoger med jurister på företag och lärosäten om hur avtalen skulle kunna se ut. Vinnova är införstådda med att frågor om fri kunskapsspridning är viktiga men hänvisar till att det inte ingår i deras uppdrag att lösa frågor som rör akademisk frihet.

Energimyndigheten berättade att de försökt ta fram en avtalsmall tillsammans med de stora lärosätena. Ambitionen var att alla berörda skulle kunna ställa sig bakom mallen. Men erfarenheten visade att alla parter gick in i arbetet med olika perspektiv och värnade sina egna behov. En utmaning är enligt Energimyndigheten att industrin ofta går in med känslig information till projekt som de inte vill ska spridas via forskarnas publikationer. Representanterna för Energimyndigheten delar också den bild som forskare och jurist beskrivit, att det är svårt för den enskilda forskaren att förhandla om formuleringarna i avtalen.

Akademisk frihet och avtal - internationellt

Lärosätet medverkar i flera internationella forskningsinfrastrukturer och EU är en av de största bidragsgivarna till lärosätets forskning. Lärosätets jurist ser juridiska utmaningar med de internationella projekten. De europeiska forskningsprojekten inkluderar ofta flera lärosäten och företag i olika länder inom och utanför EU. För EU-projekt har det etablerats en standard, DESCAsmallen, som i allmänhet tillämpas vid avtalskrivningen. I EU-projekten förekommer formuleringar som ger företagen rätt till en översyn av artiklarna innan de publiceras för att

säkerställa att deras intressen inte skadas av publiceringen. Detta skulle lärosätets jurister inte acceptera i nationella projekt. Lärosätets jurist beskriver också att även om dessa krav finns i avtalet så följs de inte alltid av forskarna även om informella kontakter förekommer innan publicering. Detta leder sällan till konflikt och har inte lett till att lärosätet hamnat i domstol.

Lärosätets jurist ger exempel på olika utmaningar vid avtalskrivning med parter i olika typer av länder. Till exempel ett större demokratiskt land brukar ha en väldigt omfattande beskrivning, en ”telefonkatalog”, med de lagparagrafer som ska gälla i forskningsprojekt. Detta är inte öppet för förhandling enligt juristen utan det finns krav på att lärosätet accepterar reglerna för att ett samarbete ska äga rum. Juristen ger även exempel på det omvända, i ett tidigare samarbete som involverade ett större odemokratiskt land, där inga krav eller försök till påverkan förekom under avtalsprocessen. Avtalet blev fördelaktigt för forskarna vid det svenska lärosätet. Vad som sedan skulle hända om ett avtal inte följdes är dock svårt att förutsäga, poängterar juristen.

Både Vinnova och Energimyndigheten finansierar projekt där utländska aktörer ingår. Vinnova gör inga kontroller och har inga regler att stödja sig på när det gäller samarbeten med utländska företag. De har ställt frågan flera gånger till Regeringskansliet om det ska införas någon reglering men har inte fått några besked. Båda myndigheterna beskriver att de själva inte kan ställa krav utan uttryckligt rättsligt stöd. Energimyndigheten konstaterar att det i deras uppdrag ligger att bidra till nytta i Sverige och skapa arbetsmöjligheter i Sverige. Ansökningar som inte uppfyller det syftet får lägre poäng när de bedömer forskningsansökningarna. Det är ovanligt att Energimyndigheten finansierar projekt där det ingår vad de refererar till som problematiska länder eller företag från problematiska länder.

Vicerektor berättade att delegationsordningen vid lärosätet relativt nyligen ändrats så att det är vicerektor som fattar beslut om samt tecknar avtal med parter med säte i länder som bedriver säkerhetshotande verksamhet enligt SÄPO:s årsbok. Utmaningen är dels att fatta rätt beslut men också att se till att informationen kommer ut i organisationen så forskare lyfter dessa frågor till prefekten som tar dem vidare enligt delegationsordningen.

Vicerektor lyfter fram att det oftast inte är rent utländska bolag som är aktuella för samarbeten utan att det oftast är företag med säte i Sverige men utländskt ägande. Det finns ingen riktlinje för att granska ägandet av sådana företag, lärosätet gör bedömningar från fall till fall.

Externt finansierade projekt som leder till dubbla användningsområden

Under intervjuerna framkom att det finns säkerhetsutmaningar även i relation till forskarnas kunskapsspridning men också att externt finansierade projekt som leder till utvecklandet av teknik, för civil användning, kan komma att användas militärt, det vill säga ”dubbla användningsområden” (dual use). Till exempel kan en sammanfattning av kunskap från olika projekt också användas av främmade makt för att identifiera sårbarheter i samhället. Potentiella säkerhetsrisker kan påverka forskarnas möjlighet att publicera sina resultat men även verka hämmande på den akademiska friheten om forskaren inte vet vad som gäller och därför kanske avstår att forska på en viss fråga.

En forskare vid lärosätet förklarar att många forskare inte kan förutse hur kunskapen från deras forskning kan användas på annat sätt än det civila. De är bara glada för att kunna lösa ett problem och det läggs ett stort ansvar på den enskilda forskaren att förstå dubbla användningsområden. Den andra forskaren menar att kunskapen på lärosätena generellt är alldeles för låg när det gäller säkerhetsrisker med att kunskap och teknikhemligheter, till exempel inom energiområdet, sprids till andra länder. Här träder svensk exportkontroll av krigsmateriel in vilket forskaren upplever att få forskare känner till. Forskning som kan komma att användas militärt kan också ge mer medel från företag vilket i sin tur innebär mer finansiering från Vinnova eller Energimyndigheten. Pengar, snarare än etik och säkerhet styr enligt forskaren.

Vinnova förklarar att dubbla användningsområden är en fråga som seglat upp mer under senare år eftersom områden för dubbla användningsområden inte bara drivs av militär forskning och militära investeringar, utan även från den civila sidan, till exempel när det gäller forskning på drönare, AI och så vidare. Vinnova berättar att de för närvarande tittar på frågan som rör känsliga samarbeten. De ska titta på om det borde finnas regler för forskningsarbeten med vissa länder. Men det finns inga sådana regler i dagsläget.

Energimyndigheten bekräftar Vinnovas bild av att forskning från olika områden kan användas även i militärt syfte och att gränsdragningarna är svåra. Dubbla användningsområden är också en aktuell fråga när Energimyndigheten ska identifiera sårbarheter i samhället. Olika forskningsprojekt lägger pusselbitar som rör samhällets sårbarheter, och lägger man ihop dessa bitar så får man fram ganska mycket kunskap. Men i relation till forskningsansökningar har myndigheten, precis som Vinnova, inga kontroller eller regler för detta.

Vicerektor lyfter att medvetenheten behöver ökas men gränsdragningar behöver också bli tydligare. Väldigt mycket av grundforskningen har dubbla användningsområden och det är orimligt om resultaten inte skulle kunna publiceras. Det vicerektor lyfter som utvecklingsområde är att

identifiera det riktigt skyddsvärda, om den kartläggningen gjorts är det lättare att vara öppen i de andra delarna.

Lärdomar från fallstudie 4

I det här avsnittet lyfter UKÄ lärdomar på en generell nivå utifrån föreliggande fallstudie, de ska inte ses som en bedömning av lärosätets agerande i det aktuella fallet.

Enligt högskolelagen är universitets och högskolors huvudsakliga uppgifter att bedriva undervisning och forskning. I dessa uppgifter ingår också att samverka med det omgivande samhället för ömsesidigt utbyte och verka för att den kunskap och kompetens som finns vid högskolan kommer samhället till nytta (1 kap. 2 § första och andra styckena HL). Här är det viktigt att lärosätets jurister värnar den akademiska friheten i avtalsprocessen. I fallstudie 4 tydliggjordes att det finns starka incitament för forskare och forskningsledare att söka forskningsmedel och samarbeta, och i den processen kan en konflikt med principer om akademisk frihet uppstå. När samarbetspartnern eller forskningsfinansiären erbjuder större summor kan det vara svårt för den enskilde forskaren att stå emot påverkan eller påtryckningar, som till exempel att skriva bort rätten till att fri publicering.

I förarbetena till 1 kap 6 § första stycket HL uttalas att den akademiska friheten alltid ska utövas inom de rättsliga ramar som finns och utifrån den värdegrund som gäller.⁵⁶ I fallstudie 4 aktualiseras regelverk som rör svensk avtalsrätt, EU-rätt, lärarundantaget och lärosätenas ansvar enligt arbetsmiljölagen, men också regler som rör svensk exportkontroll av krigsmateriel. Fallstudien visar att det ibland är svåra avvägningar som måste göras mellan akademisk frihet och andra regleringar och prioriteringar som kan påverka möjligheterna till kunskapsspridning.

UKÄ vill särskilt betona:

- I samarbeten med industrin finns en risk att forskares akademiska frihet, i det här fallet rätten till fri kunskapsspridning, skrivs bort i avtalen.
- Personkonflikter kan uppstå när det finns möjligheter till ekonomiska förtjänster av forskningsresultat, till exempel genom patent. Detta kan också leda till att den akademiska friheten riskerar att utmanas. Här är särskilt doktorander och postdoktorer utsatta eftersom de kan ha svårare att hävda sina rättigheter. En händelse som klassificeras som en personkonflikt kan därmed egentligen handla om att den akademiska friheten utmanas.
- I EU-projekt har en standard etablerats, DESCA-mallen, som i allmänhet tillämpas vid avtalsskrivningen. Dessa ger ofta företagen

⁵⁶ Prop. 2020/21:60, s. 131.

rätt till en översyn av artiklarna innan de publiceras för att säkerställa att deras intressen inte skadas av publiceringen.

- Det finns säkerhetsrisker med att kunskap och teknikhemligheter, till exempel inom energiområdet, sprids till andra länder. Här träder svensk exportkontroll av krigsmateriel in i relation till dubbla användningsområden, teknik som utvecklats för civil användning kan komma att användas militärt. Det är ett stort ansvar för den enskilde forskaren att hålla reda på vad som gäller. Detta kan verka hämmande på den akademiska friheten om forskaren inte vet vad som gäller och därför kanske avstår att forska på en viss fråga.
- Det är viktigt att klargöra den akademiska frihetens räckvidd när andra regleringar och prioriteringar påverkar. Lärosätet och lärosätets jurister har ett stort ansvar att stötta forskarna inom de ovan nämnda områdena.
- Offentliga forskningsfinansiärer som fungerar som en brygga mellan lärosäte och industrin har inte i uppdrag att arbeta med att värna den akademiska friheten och det påverkar deras möjlighet att ta hänsyn till frågan vid forskningsfinansiering.

Internationell utblick

I regeringsuppdragets internationella utblick ingår två delar. Den första är en redogörelse av den akademiska friheten i Sverige baserat på Academic Freedom Index som sammanställs av Varieties of Democracy (V-Dem), Göteborgs universitet. Redogörelsen ger en bild av hur den akademiska friheten i världen bedöms, hur den akademiska friheten i Sverige har utvecklats över tid samt läget i Sverige i jämförelse med andra länder i Europa samt USA.

Den andra delen är en litteratursammanställning om utmaningar och lösningar för den akademiska friheten i länder med utbildningssystem som har paralleller till det svenska systemet, som konsultföretaget Sweco har tagit fram på uppdrag av UKÄ. Litteratursammanställningen finns i sin helhet i bilaga 2. Ansatsen har varit deskriptiv och sammanfattar resultat från studier, rapporter, utredningar och beskriver i viss mån de inkluderade ländernas olika juridiska regelverk. I enlighet med regeringsuppdraget är ämnen som rör relationen mellan lärosäte och individ i fokus. Sammanställningen ger en övergripande bild av akademisk frihet i USA och Europa för att därefter fördjupa bilden i länder med utbildningssystem som har paralleller till det svenska systemet, Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland.

Academic freedom Index

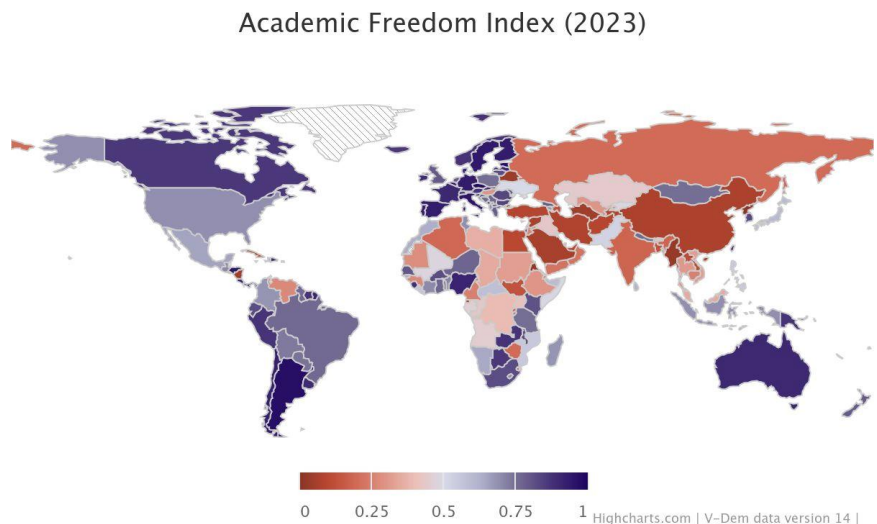
Academic Freedom Index (AFI) är ett index där den akademiska friheten i 179 olika länder och territorier bedöms med hjälp av experter på respektive land. AFI har ett värde mellan 0 och 1, ju närmare 1 värdet är desto mer akademisk frihet i landet. Indexet är en sammanvägning av experternas bedömning av fem olika områden:

- Frihet att forska och undervisa – i vilken utsträckning forskare är fria att utveckla och bedriva egen forskning och undervisning utan inblandning.
- Frihet för akademiskt utbyte och spridning – i vilken utsträckning forskare är fria att utbyta och kommunicera forskningsidéer och resultat.
- Institutionell autonomi – i vilken utsträckning universitet utövar institutionell autonomi i praktiken.
- Campusintegritet – i vilken utsträckning campus är fria från politiskt motiverad övervakning eller säkerhetsintrång.
- Akademisk och kulturell yttrandefrihet – ifall det finns akademisk frihet och kulturell yttrandefrihet relaterat till politiska frågor.

Experterna ger länderna ett värde mellan 0 och 4 för respektive område, ju närmare 4 värdet är desto bättre är läget på det området.

Akademisk frihet i världen enligt indexet

Enligt AFI är 33 länder i en process av förändring vad gäller akademisk frihet under 2023. 23 länder upplever en period med minskande akademisk frihet medan 10 länder har en period med ökande akademisk frihet. Om man jämför med för 50 år sedan har den akademiska friheten ökat i 56 länder. 3,6 miljarder människor bor nu i länder där den akademiska friheten är helt begränsad enligt AFI, detta definieras som de länder som har ett AFI upp till 0,2, utan hänsyn tagen till konfidensintervall. Andelen av världens befolkning som lever i länder där den akademiska friheten är helt begränsad idag är jämförbar med den som gjorde det för 50 år sedan, även om antalet människor är mycket högre idag på grund av befolkningstillväxten. Den akademiska friheten var som högst 2006, nedgången sedan dess har delvis berott på att befolkningstillväxten är högre i länder med lägre akademisk frihet.⁵⁷

Figur 33. Academic Freedom Index i 179 av världens länder 2023. Indexet spänner från 0 till 1. Röd färg indikerar lågt värde på indexet och blå färg indikerar högt värde.

Sverige

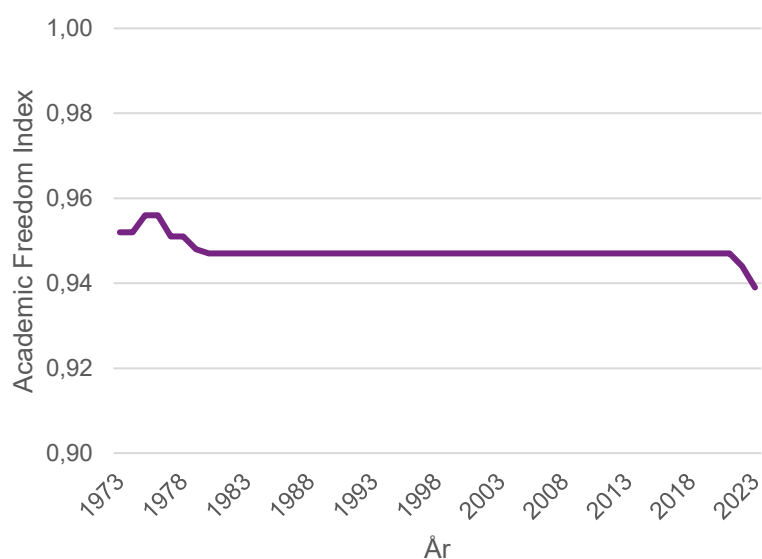
Sveriges värde på AFI för 2023 är 0,94. I tabell 4 redovisas värdet för indikatorerna som sammanvägda utgör indexet.

Tabell 4. Värdet för respektive indikator som sammanvägda utgör Academic Freedom Index, för Sverige 2023. Varje indikator kan anta ett värde mellan 0 och 4.

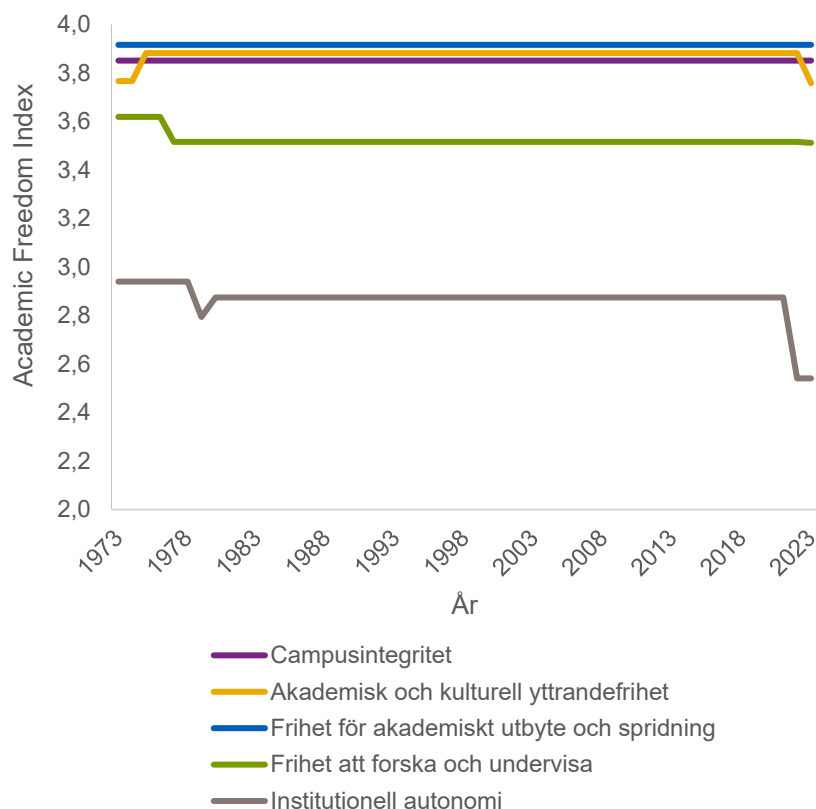
⁵⁷ Academic Freedom Index Update 2024

Indikator	Sveriges värde 2023
Frihet att forska och undervisa	3,51
Frihet för akademiskt utbyte och spridning	3,92
Institutionell autonomi	2,54
Campusintegritet	3,85
Akademisk och kulturell yttrandefrihet	3,76

Av de fem indikatorerna har Sverige lägst värde på den för institutionell autonomi – ett område som ligger utanför den här uppdraget. De andra indikatorerna som främst rör relationen mellan lärosätet och läraren/forskaren har Sverige däremot relativt höga värden på. Både AFI-värdet för Sverige och värdet för de enskilda indikatorerna har legat stabilt under längre tid. Det går dock att se en viss minskning i AFI-värdet (figur 34) samt för ett par av indikatorerna (figur 35) på senare år. Förändringarna är dock inte statistiskt säkerställda.

Figur 34. Academic Freedom Index för Sverige åren 1973–2023. Indexet spänner från 0 till 1. Notera därmed den brutna y-axeln där endast värden mellan 0,9 och 1,0 visas.

Figur 35. De fem indikatorerna som sammanvägt utgör Academic Freedom Index, för Sverige åren 1973–2023. Indikatorernas värden spänner från 0 till 4. Notera därmed den brutna y-axeln där endast värden mellan 2,0 och 4,0 visas.

Sverige i jämförelse med andra länder

I tabell 5 redovisas AFI-värden för Sverige, ett urval av andra länder, samt totalt Europa, för åren 2013 och 2023.

Tabell 5. Academic Freedom Index för Sverige samt ett urval av andra länder åren 2013 och 2023. Indexet spänner från 0 till 1. *en statistiskt säkerställd förändring mellan åren 2013 och 2023.

Land/område	2013	2023
Sverige	0,95	0,94
Finland	0,94	0,93
Danmark	0,96	0,89
Norge	0,91	0,87
Island	0,93	0,86
Tyskland	0,97	0,93
Nederländerna	0,92	0,79*
USA	0,92	0,69*
Europa	0,86	0,81

I tabell 6 redovisas värdena för indikatorerna för Sverige, ett urval av andra länder och totalt för Europa 2013 och 2023.

Tabell 6. De fem indikatorerna som sammanvägt utgör Academic Freedom Index, för Sverige, ett urval av andra länder samt Europa, åren 2013 och 2023. Indikatorernas värden spänner från 0 till 4. *en statistiskt säkerställd förändring mellan åren 2013 och 2023.

	Frihet att forska och undervisa		Frihet för akademiskt utbyte och spridning		Institutionell autonomi		Campus-integritet		Akademisk och kulturell yttrandefrihet	
	2013	2023	2013	2023	2013	2023	2013	2023	2013	2023
Sverige	3,52	3,51	3,92	3,92	2,88	2,54	3,85	3,85	3,88	3,76
Finland	3,51	3,50	3,82	3,67	2,75	2,94	3,89	3,89	3,85	3,81
Danmark	3,59	3,59	3,92	3,56*	2,81	2,85	3,90	3,35*	3,93	3,73
Norge	3,49	N/A	3,69	3,35	2,61	2,46	3,70	3,70	3,90	3,54
Island	3,73	3,00*	3,79	3,79	2,40	2,25	3,84	3,84	3,50	3,08
Tyskland	3,88	3,62	3,91	3,91	3,25	3,01	3,82	3,46	3,61	3,48
Nederländerna	3,23	2,73*	3,63	3,35	3,41	3,14	3,94	3,11*	3,59	3,31
USA	3,66	2,60*	3,56	2,94*	3,36	2,58*	3,26	2,62*	3,88	3,62
Europa	1,94	1,47	2,00	1,63	1,44	1,06	2,25	1,86	2,15	1,61

Vad gäller de enskilda länderna visar Danmark, Island, Nederländerna och USA statistiskt säkerställda nedgångar för en eller flera indikatorer under de senaste tio åren, dessa värden är markerade med * i tabellen. Det finns inga signifikanta ökningarna av några värden under samma period.

I den årliga rapporten om AFI redovisas hur länderna ligger till i förhållande till varandra vad gäller AFI-värde.⁵⁸ De flesta av de utvalda ländernas värden är inte signifikant skilda från varandra. Tyskland, Finland och Sverige ligger i topp 10 procent bland de länder som ingår. Sverige ligger på den högsta placeringen av de tre länderna. Danmark ligger i topp 20 procent medan Norge och Island är topp 30 procent. Nederländerna och USA som ligger bland topp 40 respektive 50 procent har enligt AFI en betydande signifikant minskning av den akademiska friheten under de senaste 10 åren. De enda länderna Sverige har ett signifikant högre AFI-värde än är Nederländerna och USA.

I en rapport från Europaparlamentet⁵⁹ menas att Sverige är ett av EU-länderna med mest akademisk frihet i praktiken medan det rättsliga skyddet för den akademiska friheten är bland det svagaste i EU-länderna.

⁵⁸ Academic Freedom Index Update 2024

⁵⁹ Europaparlamentet. 2023. State of Play of Academic Freedom in the EU Member States: Overview of de Facto Trends and Developments. Bryssel: European Parliamentary Research Service.

I rapporten beskrivs läget för autonomi i de olika länderna, Sverige ligger då högt vad gäller personalfrågor och på medelnivå för organisation och akademisk autonomi. Vad gäller finansiell autonomi ligger Sverige i den undre halvan och för institutionell autonomi ligger Sverige bland de EU-länder som ligger lägst.

Sammanfattning av litteratursammanställningen

Utmaningar i USA och EU

Den amerikanska litteraturen lyfter framför allt fram politikens påverkan, universitetens tilltagande kommersialisering och bristande anställningstrygghet som reella utmaningar för den akademiska friheten. Utöver det framträder en konformitetskultur, där forskare upplever sanktioner från lärosätena och till viss del det omgivande samhället till följd av att de framför olika åsikter. Begrepp som *cancelkultur* och *deplattformering* kan föras tillbaka till den amerikanska diskursen.

Även bland EU:s medlemsstater påverkar politiken forskningen, vilket kan riskera att försvaga skyddet av den akademiska friheten. Det finns tecken på att universitetsledningarna allt oftare bidrar till att försämra forskares möjligheter att använda sin akademiska frihet. Andra utmaningar är bristande anställningstrygghet, risker som kommer med en hög grad av extern finansiering och ett ifrågasättande av vetenskapens roll i samhället.

Olika juridiska regleringar i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland

De juridiska förutsättningarna för att skydda den akademiska friheten skiljer sig något mellan de studerade länderna. Medan den akademiska friheten är skyddad specifikt i den finska och tyska grundlagen, regleras skyddet i respektive universitetslag i Danmark, Norge och Nederländerna. Även den finska universitetslagen skyddar forsknings- och undervisningsfriheten som ett komplement till grundlagens skydd. I Norge nämns inte den akademiska friheten explicit i grundlagen, men berörs indirekt genom att skyddet i akademien lutar sig mot yttrandefriheten i grundlagen. I Tyskland har dessutom varje delstat sin unika lagstiftning för högre utbildning.

Utmaningar i de undersökta länderna

Högskolor och universitet som statligt styrda organisationer

I litteraturen diskuteras att lärosätenas inriktningar i allt högre grad styrs av politiken i flera länder. I Danmark bestäms till exempel prioriteringar numera i hög grad av professionella styrelser, där även näringsliv och industri är representerade i stället för av företrädare för forskarsamhället. Andra exempel från Norge och Tyskland är att politiska partier på olika sätt försöker misstänkliggöra forskarsamhället eller styra och begränsa vad statliga forskningsanslag får användas till. I Finland skyddas visserligen lärosätenas fristående roll av universitetslagen, men det framkommer att den reella autonomin påverkas negativt av att regeringen i viss utsträckning styr genom offentliga intermediära organisationer som står för en stor del av forskningsmedlen.

Lojalitet mot arbetsgivaren

Studier om danska och norska förhållanden visar bland annat att det förekommer att forskare väljer att inte lyfta fram kritik mot de lärosäten där de är anställda eller kontroversiella teman av rädsla för repressalier eller för att de upplever att de skulle agera mot sin lojalitetsplikt mot arbetsgivaren. Samtidigt visar en norsk statlig utredning om akademisk yttrandefrihet att det inte finns några juridiska hinder för forskare att diskutera resultat när de inte primärt representerar sitt lärosäte, även om resultaten inte ligger i linje med vad lärosätena definierar som sina profilområden. Likväl tycks det i praktiken uppstå konflikter om enskilda forskares yttranden, där lärosätena hänvisar till att det går emot ämnesområdets eller lärosätets värdegrund.

Bristande anställningstrygghet

Osäkra anställningsvillkor lyfts fram som en faktor som uppges hota den akademiska friheten bland forskare i samtliga studerade länder. Allt fler forskares anställningar finansieras av externa medel, vilket innebär att det blir allt viktigare att lärosätena får konkurrensutsatta externa medel. På så sätt tvingas forskare att lägga ned mer tid på att skriva ansökningar, men de sägs också bli mer benägna att agera konformt i sin forskning och i yttranden som rör deras forskarroll. I Finland har man försökt komma åt detta genom att införa ett så kallat *tenure track*-system, men en studie visar att framför allt mindre etablerade forskare upplevde att systemet bidrog till elitism, enbart gynnade vissa typer av forskare och premierade disciplinbaserad forskning. I Tyskland har det införts en lag som innebär att forskare enbart får ha tidsbegränsade anställningar i upp till tolv år vilket i praktiken kan slå ut forskare på mellannivå.

Brister i kollegialitet

Flera olika publikationer lyfter fram vikten av det finns en kollegial vetenskaplig debatt, där forskare kan problematisera, testa och kritisera andra forskares hypoteser och resultat. Detta är en viktig princip för den akademiska friheten. Likväl förekommer i litteraturen olika exempel på inskränkningar av den kollegiala debatten och kritiken, exempelvis hierarkiska rollfördelningar, konflikter som rör positioner inom olika forskningsfält och problem när externt finansierade forskningsresultat ifrågasätts eller utmanas av andra forskningsresultat. Dessa faktorer kan leda till brister i kollegialitet och få negativa effekter för den akademiska friheten i form av bland annat påtryckningar från kollegor, finansiärer och lärosäten samt självcensur och konflikter mellan forskare samt mellan forskare och lärosäten.

Både litteratur från Finland och Norge tar upp att styrningsmodeller inspirerade av *new public management* (NPM) inom högskolesektorn eller hybrida styrningsformer har lett till ökad styrning av forskning och undervisning, ökad administration samt ökade krav på produktivitet och effektivitet. Styrningen beskrivs framför allt ske uppifrån, där chefer kontrollerar forskares arbete utifrån uppsatta mål och indikatorer i stället för att granskningen sker inom forskarkollektivet. Även det akademiska systemet i Nederländerna beskrivs som alltmer pressat, vilket visar sig i bland annat en permanent brist på resurser och fasta tjänster, en tung arbetsbörda och hierarkiska relationer mellan yngre och etablerade forskare. Just den hierarkiska strukturen sägs bidra till bristande social trygghet, som gör att forskare drar sig för att ta upp kritiska frågor som rör arbetsmiljö och arbetskultur samtidigt som universitetsledningarna saknar kunskap om att hantera problem på ett konstruktivt sätt. Både norska och tyska studier visar att det finns tecken på informella mekanismer inom akademien som främjar ämnesmässig homogenitet.

Försök att tysta det akademiska samtalet

Begrepp som *politisk korrekthet*, *cancelkultur*, *woke* och *deplattformer* kan hänföras till diskursen i USA och betraktas ofta som politiskt färgade. Det är svårt att bedöma i vilken utsträckning forskare inte får utrymme att presentera sina resultat, uttala sig i vissa ämnen, bjuda in vissa föreläsare eller ändra litteraturlistor respektive ägna sig åt självcensur. Dessa teman behandlas i litteratur om samtliga studerade länder, förutom Finland, och beskrivs hota den akademiska friheten. Litteraturen redogör även för enskilda fall där forskare upplevt sin akademiska frihet begränsad av andra till följd av kritik som inte har det sanningssökande samtalet som utgångspunkt. Forskare inom samhällsvetenskap och humaniora tycks vara mer utsatta än andra.

Trakasserier, hat och hot samt mediedrev

Studier visar också att hat och hot, förtal och mediedrev kopplade till forskning, eller rädslan för det, kan innebära att forskares akademiska

frihet begränsas. Enkätstudier i Finland och Norge pekar på att sådana trakasserier och hot är ett allvarligt problem på lärosätena. Det är framför allt samhällsvetenskapliga forskare som uppger sig ha varit utsatta för trakasserier och hot. En finsk studie visar att nätbaserade trakasserier från kollegor upplevdes som svårare att hantera än när de kommer utifrån. Studien visar också att forskare sällan anmäler händelserna till institutionsledningen eller polisen. Både en finsk och en norsk studie visar att forskare ibland avstår från att presentera resultat i offentliga sammanhang eller från att forska i vissa ämnen på grund av rädsla för trakasserier, hot och offentlig kritik. Studier om norska, nederländska och tyska förhållanden problematiserar också att särskilt forskare som uttalat sig offentligt i frågor som rör covid-19 och pandemihanteringen har upplevt begränsningar av sin akademiska frihet. Det handlar både om att resultat förvrängs eller framställs på ett effektsökande sätt eller att forskarna utsätts för trakasserier eller hot, det senare framför allt via sociala medier.

Felaktig användning av ställning som forskare

En norsk utredning om akademisk yttrandefrihet problematiserar tydligheten eller otydligheten i roller när forskare uttalar sig offentligt. Utredningen understryker att forskare som är knutna till så kallade uniformsskolor (polishögskolan och försvarets högskola samt lärosäten som kopplas till hälso- och sjukvård) behöver vara särskilt uppmärksamma på vems åsikt de uppfattas representera samt att det aktualiseras ännu mer i kris- eller krigssituationer.

Betänkandet från utredningen innehåller också en rad rekommendationer om förhållningssätt om att yttra sig som forskare, där det bland annat framgår att de ska ha i åtanke att de verkar som ambassadör för akademien. En tysk artikel diskuterar risken för att forskare aktivt missbrukar sin ställning för att föra fram politiska åsikter samtidigt som politiken ibland instrumentaliserar forskningen för att gynna sina syften.

Politisering, populism och kontroversiella teman

Påtryckningar från både externa aktörer och den egna institutionen eller universitetet kan leda till självcensur bland forskare, vilket utgör ett hot mot den akademiska friheten. Men även ett samhällsklimat där vissa teman upplevs som politiserade kan begränsa den enskilda forskarens möjligheter att ta tillvara sin akademiska frihet. Det bekräftas även empiriskt genom enkätstudier bland både norska och tyska forskare.

En forskningssammanställning pekar bland annat på följande risker: Politisering och populism kan prägla eller bidra till att skapa en negativ och aggressiv opinion mot forskare och akademien. Populistiska partier kan utmana den akademiska friheten från sina maktpositioner. Populism kan innebära indirekta hot mot akademisk frihet när populismen utmanar

erkända förståelser av den liberala demokratin, som vetenskapens samhällskontrakt och den relativa autonomi som västvärlden bygger på.

Etiska krav

Litteraturen pekar på att den akademiska friheten inte är obegränsad, utan att forskningen behöver ske och utvecklas med hänsyn till bland annat etiska aspekter och säkerhetsaspekter. Både danska och tyska publikationer hänvisar till att lagstiftningen fyller en viktig roll. I en norsk rapport problematiseras etiska frågor som begränsande för den akademiska friheten vid internationella samarbeten. Problem kan till exempel uppstå när forskningsetiska principer skiljer sig mellan länder och att forskare måste anpassa sin forskning eller kunskapsspridning till följd av politiska restriktioner i samarbetsländerna.

Säkerhetsrisker

Spänningar eller konflikter mellan stater kan också synas i akademien, även om internationellt utbyte är väsentligt för att driva vetenskapen framåt. Flera rapporter lyfter att det finns reella risker med vissa typer av forskning. Det finns även en risk att akademisk frihet ifrågasätts när forskare ger intryck av att de inte hanterar dessa risker på ett ansvarsfullt sätt eller avstår från att upplysa om dessa risker. Generellt rör debatten naturvetenskap, medicin och teknik. Det kan till exempel handla om säkerhetsproblem med biologisk forskning som blivit mer uttalade i samband med globaliseringen.

Det finns även risker med själva forskningen (*biosafety*) och att terrorister använder kunskapen (*biosecurity*), till exempel genom att lekmän får tillgång till kunskapen genom öppen tillgång (open access).

Forskningsresultat kan också användas för politisk påverkan. Detta innebär att stater behöver göra avvägningar som riskerar att den akademiska friheten ibland behöver begränsas. I Nederländerna har man därför till exempel tagit fram nationella riktlinjer för kunskapssäkerhet och inrättat en nationell kontaktpunkt i dessa frågor som akademien kan vända sig till.

Övriga utmaningar

Även andra teman beskrivs som utmaningar för den akademiska friheten. Ett område som behandlas relativt utförligt i flera publikationer handlar om privatiseringen och kommersialiseringen av forskningen. Ett ökat fokus på kommersialiserbarhet kan styra vad forskare ägnar sig åt och på så sätt begränsa den akademiska friheten. Att lärosätena i högre grad fokuserar på bland annat excellenssatsningar, entreprenörskap och externa samarbeten samt krav på utvärderingsbarhet kan också innebära onödigt byråkratisering och ökade administrativa pålagor på forskare, vilket minskar tiden de kan ägna sig åt forskning.

Ett relaterat tema är lobbyism från industrin och andra intressegrupper samt beroendet av privat finansiering, framför allt inom naturvetenskapliga, medicinska och tekniska ämnen. Detta kan innebära att utomstående aktörer i högre grad än tidigare påverkar forskningens innehåll och vad som får publiceras. Här diskuteras även forskares rätt till sina idéer i samband med extern finansiering.

Litteraturen från flera studerade länder problematiserar att det oavsett finansiering även kan finnas krav på att samhällsrelevans påverkar vad det forskas om samtidigt som det i viss mån är legitimt mot bakgrund av att mycket av forskningen är skattefinansierad. Tyska uppsatser lyfter bland annat fram att det finns en risk att kunskapsproduktionen lätt blir ensidig och domineras av vissa ämnen och att ett överdrivet fokus på studenternas anställningsbarhet riskerar att inkräkta på den forskningsbaserade undervisningen.

Ytterligare ett tema är att framför allt extern forskningsfinansiering ofta är kopplad till prestationskrav. Detta kan innebära att forskare primärt väljer teman, samarbetspartner och publikationsformer utifrån det. Forskningsfrågorna kan bli relativt snäva när forskare anpassar sig till utlysningssformuleringar och till områden där det finns tillgängliga medel.

Initiativ och lösningar

Trots att lagstiftningen i viss mån reglerar frågor som rör akademisk frihet, framkommer även att det finns andra initiativ i de studerade länderna för att diskutera utmaningar och i slutänden skydda den akademiska friheten i forskares vardag.

Allianser och nätverk

I samtliga undersökta länder, förutom i Nederländerna, uppmärksammar litteraturen bildandet av olika allianser eller nätverk till försvar av den akademiska friheten eller att befintliga sammanslutningar aktivt uppmärksammar frågan. I Danmark, Finland och Norge rör det sig om olika fackliga organisationer för forskare. Men det finns även andra exempel som intresseorganisationer för universitet eller vetenskapliga råd från flera samhällssektorer.

I både Norge och Tyskland har det bildats flera nätverk som består av enskilda forskare som pekar på hot mot den akademiska friheten generellt eller protesterar mot olika specifika reformer som berör temat. Det finns exempel på att sådana nätverk också sjuksatt olika kampanjer för att uppmärksamma hot mot den akademiska friheten generellt eller mot specifika problem.

Riktlinjer, vägledningar och avsiktsförklaringar

I litteraturen nämns flera olika typer av riktlinjer, vägledningar och avsiktsförklaringar om akademisk frihet. Dessa har tagits fram av lärosätenas organisationer, enskilda universitet och fackföreningar för forskare. I Norge har partierna i parlamentet publicerat en avsiktsförklaring som handlar om att respektera den akademiska friheten. Dessutom presenterade en norsk statlig utredning riktlinjer på temat.

I Nederländerna har vetenskapsakademien publicerat en uppförandekod för akademiskt arbete som innehåller bland annat metodologiska och etiska standarder utöver en vägledning om social trygghet i akademien. I Tyskland finns en avsiktsförklaring från utbildnings- och forskningsdepartementet och ställningstaganden för skyddet av den akademiska friheten från både vetenskapsorganisationernas allians och ett annat vetenskapsnätverk bestående av politiker, universitetsledningar och professorer. Däremot verkar det inte finnas några regelrätta utvärderingar av vad sådana kampanjer och dokument inneburit för den akademiska friheten i praktiken.

UKÄ:s iakttagelser

UKÄ vill särskilt uppmärksamma att den akademiska friheten i världen minskar i fler länder än den ökar i enligt AFI. Sen 2006 har den akademiska friheten i världen minskat, delvis på grund av större befolkningstillväxt i länder med lägre akademisk frihet. Sverige har ingen signifikant minskning av akademisk frihet enligt AFI under denna period även om värdet minskat på några indikatorer. Sverige har ett av de högre AFI-värdena i världen.

UKÄ noterar att akademisk frihet är en aktuell fråga i alla de studerade länderna. Även om det i viss utsträckning är olika aspekter som tas upp i olika länder är det tydligt att det är en fråga som engagerar och att liknande teman återkommer. Till exempel lyfts i flera länder att forskare och lärare inte vill lyfta vissa frågor, antingen av rädsla för repressalier från lärosätet, för att det inte finns utrymme i den kollegiala debatten eller med hänsyn till risken för hat, hot och trakasserier.

UKÄ ser vidare att de juridiska förutsättningarna för att skydda den akademiska friheten skiljer sig mellan olika länder. I vissa länder är den skyddad i grundlagen medan den i andra skyddas i universitetslagen. Det är vanligt med allianser och nätverk för att främja akademisk frihet i de olika länderna. Det finns också ofta allmänna riktlinjer, vägledningar och avsiktsförklaringar gällande akademisk frihet.

Avslutande reflektioner

I följande kapitel redogörs för några av rapportens huvudsakliga resultat. UKÄ har i enlighet med regeringsuppdraget gjort fallstudier i syfte att ge en fördjupad förståelse för universitetens och högskolornas arbete med att främja och värna akademisk frihet i enlighet med 1 kap. 6 § högskolelagen och en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning. UKÄ har också redogjort för lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten och den kultur som avses ovan. Uppdraget inkluderar en sammanfattande nationell bild och en internationell utblick.

Lärosätenas svar på UKÄ:s frågor

UKÄ har ställt frågor till samtliga statliga lärosäten och de fem största enskilda utbildningsanordnarna. Frågorna handlade bland annat om lärosätets egna arbete med att främja och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning och hur vanligt det är att den akademiska friheten på lärosätet utmanas.

Ställningstaganden för akademisk frihet

Ett sätt på vilket de flesta lärosäten tar ställning för akademisk frihet är genom att ansluta sig till olika organisationer och rekommendationer eller genom sina övergripande styrdokument, bland annat visioner, strategier, mål, värdegrunder och medarbetarpolicys. Tyngdpunkten ligger framför allt på forskningens frihet, vilket skulle kunna förklaras av att denna varit lagreglerad längre än utbildningens frihet. Sedan 2021 framgår i högskolelagen att akademisk frihet som allmän princip ska främjas och värnas i universitet och högskolors verksamhet.

Kollegiets och studenternas roll i akademisk frihet

En decentraliserad organisation med kollegial styrning och beslutsordning har av många lärosäten framhållits som central för att främja och värna den akademiska friheten. Ett kollegialt forum eller en rådgivande funktion för akademisk frihet lyfts av flera lärosäten fram som bidragande till att värna och främja denna. Flera lärosäten tar också upp vikten av att bygga en seminariekultur där den akademiska friheten respekteras. Utbildningar för personalen lyfts av flera lärosäten fram som en komponent i arbetet med att värna och främja akademisk frihet.

Några lärosäten betonar också betydelsen av att involvera studenterna i frågor om akademisk frihet. Det framgår i förarbetena till lagregleringen att undervisning och andra lärandesituationer ska präglas av ett öppet samtalsklimat där olika idéer och perspektiv kan brytas mot varandra och oväntade, även kontroversiella, resultat lyftas fram. I förarbetena uttalas också att både lärare och studenter, i ömsesidig respekt, har ett ansvar för att främja och värna en sådan kultur. Enligt högskolelagen ska studenterna ha rätt att utöva inflytande över utbildningen vid lärosätena. Lärosätena ska verka för att studenterna tar en aktiv del i arbetet med att vidareutveckla utbildningen. En intern utmaning av den akademiska friheten som flera lärosäten tar upp i sina svar till UKÄ är samtidigt att studenter försöker påverka utbildningens innehåll och genomförande. Lärosätena betonar att det är viktigt att lärarlag och lärarkollegier kan diskutera och hantera dessa situationer. UKÄ konstaterar att det är viktigt att både studenternas inflytande och lärarnas akademiska frihet kan tillgodoses på lärosätena.

Förekomsten av utmaningar mot den akademiska friheten

UKÄ noterar att frågan om hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas på universitet och högskolor har visat sig svår för lärosätena att besvara. Flera lärosäten påpekar att de saknar system eller mekanismer för att de ska få en uppfattning om de situationer och tillfällen som den akademiska friheten utmanas. Flera lärosäten tar också upp att den som upplever att den akademiska friheten utmanats inte alltid vill eller vågar informera om den uppkomna situationen.

På frågan om hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas internt är det inget lärosäte som svarar att det är vanligt. Knappt hälften av lärosätena menar i stället att det är ovanligt. De resterande lärosätena, drygt hälften, tar inte ställning på något tydligt sätt. När det gäller frågan hur vanligt det är att den akademiska friheten utmanas externt är det ett lärosäte som menar att det är vanligt, ett fåtal säger att det är ovanligt och den stora majoriteten tar inte ställning på något tydligt sätt.

Interna och externa utmaningar

I sina svar redogör lärosätena för vad som utmanar den akademiska friheten internt och externt. De ger också exempel på olika situationer där den akademiska friheten har utmanats och vilka åtgärder lärosätet vidtagit.

UKÄ konstaterar att lärosätena anser att de ofta kan hantera de interna utmaningarna, men att de har svårare att hantera de externa utmaningarna. Det gäller särskilt trakasserier, hat och hot där lärosätena ger exempel på bland annat forskare som har valt att byta forskningsinriktning eller planerade seminarier som har ställts in. De flesta lärosätena beskriver att framförallt hot och trakasserier mot

forskare och lärare har ökat och att det innebär en utmaning av den akademiska friheten. Det är särskilt vissa områden som drabbas.

Enkäten till lärare, forskare och doktorander

Som ett led i arbetet med regeringsuppdraget genomförde UKÄ under hösten 2023 en enkätundersökning riktad till lärare, forskare och doktorander vid svenska lärosäten. Enkäten skickades ut till omkring 10 000 personer och frågorna rörde olika aspekter av akademisk frihet. Svarsfrekvensen var 38 procent.

Vikten av akademisk frihet, kunskapen och diskussionerna om den

UKÄ noterar att det finns en stor enighet bland Sveriges lärare, forskare och doktorander att akademisk frihet är en viktig förutsättning för deras arbete. Samtidigt visar svaren att många anser att de saknar kunskap inom området. Det är bara ungefär varannan lärare, forskare och doktorand som anser att de har den kunskap om akademisk frihet som behövs. Var fjärde säger att de inte har den kunskap de behöver. Sju av tio uttrycker en vilja att lära sig mer om ämnet. På frågan om lärosätet där de är aktiva har erbjudit någon kurs eller utbildning där aspekter av akademisk frihet ingår svarar bara en dryg tiondel ja.

Diskussioner om akademisk frihet sker främst med kollegor. Lärare, forskare och doktorander talar betydligt oftare om akademisk frihet med sina kollegor än med sin närmaste chef, sina studenter eller sina samverkanspartners. UKÄ ser att ungefär en tredjedel aldrig pratar om akademisk frihet med sin närmaste chef. Ungefär samma andel uppger att de aldrig pratar om akademisk frihet med sina studenter respektive sina samverkanspartners.

Lärares, forskares och doktoranders upplevelse av om den akademiska friheten är utmanad

Varannan lärare, forskare och doktorand anser att den akademiska friheten vid svenska lärosäten är utmanad idag. UKÄ konstaterar att betydligt färre upplever att deras egna akademiska frihet är utmanad, en knapp tredjedel. Personer verksamma inom samhällsvetenskap samt humaniora och konst tycker i högre utsträckning än personer verksamma inom andra forskningsämnesområden både att den akademiska friheten är utmanad generellt och att den egna akademiska friheten är utmanad. Professorer och lektorer upplever i högre grad än andra tjänstekategorier att deras akademiska frihet utmanas.

Utmaningar för den akademiska friheten

De respondenter som anser att den akademiska friheten är utmanad idag fick i fritext svara på vad de upplever utmanar den akademiska friheten. UKÄ har sammanställt och grupperat dessa svar. De vanligast förekommande svaren berörde inte primärt den individuella akademiska friheten eller relationen mellan individ och lärosäte som omfattas av UKÄ:s uppdrag. De i särklass vanligaste svaren var att den akademiska friheten utmanas genom politisk påverkan samt genom olika aspekter av forskningsfinansieringssystemet. Det var inte ovanligt att respondenter lämnade dessa svar i kombination med varandra där den politiska styrningen manifesteras genom forskningsfinansieringen. En ytterligare faktor som ligger utanför uppdraget, men som forskare, lärare och doktorander återkom till i sina svar, var etikprövning.

Den utmaning som flest lärare, forskare och doktorander upplever, och som ligger inom uppdragets omfattning, är homogenitet inom akademiska miljöer. Respondenterna beskriver hur det finns en likriktning på arbetsplatsen, hur de inte vågar ta upp saker och känner att det finns normer att anpassa sig till. Det finns beskrivningar av hur vissa upplever att det är lågt i tak och att det över tid blivit lägre. Det vittnas om en konformism i såväl den akademiska diskussionen som i val av forskningsfokus.

En rad faktorer är mindre vanligt förekommande, men ändå tydligt närvarande i svaren. Ett exempel på det är hat och hot, inte sällan från externa aktörer och via sociala medier. Forskarna uttrycker en känsla av att det idag finns många i samhället med starka åsikter om vad som bör eller inte bör beforskas och på vilket sätt det bör göras. De upplever att detta ligger till grund för det hat och de hot som drabbar dem. Ett annat exempel är att det uttrycks en oro över en minskande kollegial styrning och minskat kollegialt beslutsfattande på lärosätena. En del vittnar om en förskjutning från detta mot en tydligare linjestyrning och inslag av *new public management* som utmanande för den akademiska friheten.

Upplevda situationer och om de utmanat den akademiska friheten

I enkäten beskrivs flera olika situationer som lärare, forskare och doktorander själva fick ta ställning till huruvida de upplevt eller inte. Om de upplevt situationen fick de också ange om de ansåg att det utmanat deras akademiska frihet. Frågorna var uppdelade utifrån om det handlade om erfarenheter från forskning eller utbildning.

Den situation som absolut flest uppger att de upplevt i samband med forskning var att forskningen och den akademiska diskussionen på arbetsplatsen blivit homogen på grund av informella nätverk och vänskapsband. Det var 46 procent av respondenterna som upplevt detta och 35 procent av dessa upplevde att det utmanat deras akademiska

frihet. Den näst vanligaste situationen, som 29 procent av respondenterna upplevt, var att kollegor på arbetsplatsen inte ger utrymme för idéer och perspektiv som utmanar konsensus i forskningsmiljön. 45 procent av de som varit med om detta upplevde att det utmanade deras akademiska frihet.

Samtidigt finns situationer i samband med forskning som färre upplevt, men som fler som upplevt dem uppfattar som en utmaning mot deras akademiska frihet. Påtryckningar från kollegor att censurera forskningsresultat hade upplevts av fem procent. Det var dock 77 procent av dessa som upplevde det som utmanande för deras akademiska frihet. Fyra procent av respondenterna hade upplevt att institutionen eller lärosätet vägrat skriva på deras forskningsansökan med hänvisning till, enligt deras mening, godtyckliga skäl. Även här var det 77 procent av dessa som upplevde det som utmanande för deras akademiska frihet.

De situationer som flest upplevt i samband med utbildning var att studenter utövar påtryckningar om att kursinnehåll ska tas bort eller läggas till på deras kurs (21 procent) och att studenter inte accepterar att lärandesituationen ska präglas av ett öppet samtalsklimat (17 procent). Det var 44 respektive 45 procent som upplevde att detta utmanat deras akademiska frihet.

Det finns även i samband med utbildning situationer som färre upplevt men som fler som upplevt dem uppfattar som en utmaning mot deras akademiska frihet. Fem procent hade varit med om påtryckning från deras chef att ändra på upplägget av deras undervisning vilket 56 procent av dem upplevde utmanade deras akademiska frihet. Åtta procent hade varit med om påtryckningar från kollegor att ändra på upplägget av deras undervisning vilket 54 procent av dem upplevde utmanade deras akademiska frihet.

Respondenterna tillfrågades om de upplevt hot eller hat relaterat till deras forskning eller undervisning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala plattformar. Sju procent hade upplevt det i relation till forskning och 51 procent av dem upplevde att det utmanade deras akademiska frihet. Åtta procent hade upplevt det i relation till undervisning och 39 procent av dem upplevde att det utmanade deras akademiska frihet.

UKÄ konstaterar att det överlag saknas övergripande konsensus kring huruvida de olika situationerna som beskrivs har utmanat den akademiska friheten eller inte. Andelen som tycker att situationerna utmanat den akademiska friheten spänner mellan 34 och 77 procent för situationerna inom forskning och 34 till 56 procent för situationerna inom utbildning. Det kan botten i olika uppfattningar om vad akademisk frihet innebär, men orsaken kan också vara att vissa forskare och lärare upplever att de står emot utmaningen och att deras akademiska frihet därmed förblir intakt.

Konsekvenser när den egna akademiska friheten utmanats

UKÄ noterar att tre fjärdedelar av respondenterna som upplevt att deras akademiska frihet har utmanats menar att detta medfört någon form av förändring i deras beteende. Det vanligaste är att man bytt forskningsfokus och att man undviker att forska om ämnen som kan upplevas som kontroversiella. Mindre vanliga, men tydligt förekommande beteendeförändringar är att undvika att kommunicera sin forskning eller att avbryta samarbeten med externa parter. Det ska också tilläggas att många i enkätsvaren påpekar att de medvetet inte förändrat något i sin roll som forskare och lärare, trots att de befunnit sig i situationer där de upplever att den akademiska friheten utmanats. De uttrycker det som att de tar strid eller står upp för sin akademiska frihet.

Få uppger att de sökt och fått stöd från lärosätet

Få söker hjälp från lärosätet när deras akademiska frihet utmanats. Av de som upplever att deras akademiska frihet är utmanad idag är det en knapp fjärdedel som sökt stöd. Resultaten visar även att endast 35 procent vet vart de ska vända sig om deras akademiska frihet utmanas. UKÄ noterar att även om man vet vart man ska vända sig, väljer man i stor utsträckning att inte göra det. Bland de som upplever att deras akademiska frihet är utmanad och dessutom vet vart de ska vända sig är det fortfarande 58 procent som inte har sökt stöd från lärosätet. Av de som faktiskt sökt stöd från lärosätet när deras akademiska frihet utmanats är det endast 17 procent som upplever att de fick tillräckligt stöd.

Fallstudierna

Fyra fallstudier har genomförts för att illustrera hur akademisk frihet kan främjas eller värnas inom utbildning respektive forskning när den utsätts för interna eller externa hot. De inkluderade fallen ska inte ses som en uttömmande beskrivning av samtliga aspekter av hur den akademiska friheten kan utmanas utan är individuella exempel.

Den första fallstudien är ett exempel på en institutions arbete med att skapa en kultur som främjar och värnar den akademiska friheten inom forskning och undervisning. Den illustrerar hur en akademisk kultur kan växa fram och formas i det dagliga arbetet mellan kollegor. Seminarieverksamheten vid institutionen uppmärksammas under intervjuerna som en förklaring bakom ett levande akademiskt samtalsklimat och en kollegial trygghet, två delar som beskrivs som centrala i arbetet med att upprätthålla den akademiska friheten.

Den andra fallstudien illustrerar ett lärosätes arbete med att skydda den akademiska friheten från yttre hot och påverkan. Det är viktigt att stödet från lärosätet är samordnat och adekvat samt att enskilda medarbetare

inte lämnas ensamma i att navigera i situationer där den akademiska friheten utmanas. Lärosätetsledning kan och bör vara ett föredöme och visa hur ett akademiskt samtal ska föras och hur akademisk kritik ska framföras.

Den tredje fallstudien är ett exempel på vad som kan hända med en lärares arbetsmiljö efter en händelse i ett klassrum. En konflikt i en föreläsningssal eller ett seminarierum kan påverka en lärares arbetsmiljö men också undervisningens kvalitet. Även om läraren eller cheferna inte bedömer fallet som särskilt allvarligt inledningsvis är det ändå viktigt att tydligt hänvisa till tillgängligt stöd ifall det skulle behövas. Det finns behov av en dialog med studenterna om vad som utgör en god akademisk kultur och hur samtalsklimatet i föreläsningssalar och seminarierum ska vara.

Den fjärde fallstudien är ett exempel på ett lärosätets arbete med att värna fri kunskapsspridning i relation till externa parter och extern finansiering. När samarbetspartners eller forskningsfinansiärer erbjuder stora summor kan det vara svårt för den enskilde forskaren att stå emot påverkan eller påtryckningar, som till exempel att skriva bort rätten till fri publicering. Om forskaren inte vet hur olika regelverk ser ut, och därför kanske avstår från att forska om en viss fråga, kan det också verka hämmande på den akademiska friheten. Lärosätet och lärosätets jurister har ett stort ansvar att stötta forskarna.

Internationell utblick

UKÄ konstaterar att den akademiska friheten i världen minskar i fler länder än den ökar i enligt Academic Freedom Index (AFI). Sedan 2006 har den akademiska friheten i världen minskat, delvis på grund av större befolkningstillväxt i länder med lägre akademisk frihet. Sverige har ingen signifikant minskning av akademisk frihet enligt AFI under denna period även om värdet minskat för några indikatorer. Sverige har ett av de högre AFI-värdena i världen. Av de indikatorer som sammanvägda utgör indexet har Sverige sitt lägsta värde på den som handlar om institutionell autonomi. Den indikatorn handlar om i vilken utsträckning universitet utövar institutionell autonomi i praktiken, vilket inte omfattas av uppdraget som redovisas i den här rapporten.

Akademisk frihet är en aktuell fråga i alla länder som inkluderas i den fördjupade internationella utblicken. När det talas om akademisk frihet i andra länder tas, liksom i Sverige, frågor upp som ligger utanför uppdragets omfattning. Även om det i viss utsträckning är olika aspekter som tas upp i olika länder återkommer liknande teman och det är tydligt att akademisk frihet är en fråga som engagerar. Till exempel framgår att forskare och lärare i flera länder inte vill lyfta vissa frågor, antingen av rädsla för repressalier från lärosätet, för att det inte finns utrymme i den kollegiala debatten eller med hänsyn till risken för hat, hot och

trakasserier. Det förekommer också olika exempel på inskränkningar av den kollegiala debatten och kritiken som enligt den studerade litteraturen kan leda till brister i kollegialiteten och få negativa konsekvenser för den akademiska friheten.

De juridiska förutsättningarna för att skydda den akademiska friheten skiljer sig mellan olika länder. I vissa länder är den skyddad i grundlagen medan den i andra skyddas i universitetslagen. Det är vanligt med allianser och nätverk för att främja akademisk frihet i de olika länderna. Det finns också ofta allmänna riktlinjer, vägledning och avsiktsförklaringar gällande akademisk frihet.

Sammanfattande iakttagelser

Ur ett internationellt perspektiv har Sverige generellt en god akademisk frihet. Detta speciellt med avseende på de aspekter som omfattas av det här uppdraget, det vill säga den individuella akademiska friheten genom relationen mellan individ och lärosäte. Resultatet av uppdraget visar att det finns utmaningar mot den akademiska friheten i Sverige idag och därmed även förutsättningar att stärka det främjande och värnande arbetet ytterligare.

Kulturen vid ett lärosäte, en fakultet, en institution eller i en arbetsgrupp är grundläggande för att arbetet med att främja och värna den akademiska friheten ska vara framgångsrikt. Lärosätesledningarna har genom bestämmelsen i högskolelagen ett ansvar för att värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning. Vissa lärare, forskare och doktorander vittnar om hur de upplever en likriktning i den akademiska miljön, hur det ibland upplevs som lågt i tak där man undviker att sticka ut. Undervisning och andra lärandesituationer ska enligt förarbetena präglas av ett öppet samtalsklimat där olika idéer och perspektiv kan brytas mot varandra och oväntade, även kontroversiella, resultat lyftas fram. UKÄ konstaterar att det kan vara svårt att skapa en sådan undervisningsmiljö när de som ska undervisa upplever att det finns åsikter som inte är välkomna. Forskningens och utbildningens kvalitet riskerar också att bli lidande om kunskapssökandet och kunskapsspridningen begränsas.

Det uttalas i förarbetena att både lärare och studenter, i ömsesidig respekt, har ett ansvar för att främja och värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning. Vissa forskare, lärare och doktorander upplever att studenter inte alltid accepterar att lärandesituationen ska präglas av ett öppet samtalsklimat. UKÄ uppfattar att det idag ibland saknas en generell diskussion mellan lärare och studenter om seminariekulturen och om spelregler för hur diskussionen ska gå till och hur man ska bemöta varandra i undervisningssituationen. En kontinuerlig dialog med studenterna om vad som utgör en god akademisk kultur och hur samtalsklimatet i föreläsningssalen och seminarierummet är kopplat till den akademiska friheten och lärarnas

arbetsmiljö skulle kunna bidra till en ökad förståelse. Det är också viktigt att studenterna och studentkårerna engageras i dessa samtal.

Lärosätena framhåller en decentraliserad organisation med kollegial styrning och beslutsordning som central för att främja och värna akademisk frihet. Samtidigt uttrycker vissa forskare, lärare och doktorander en oro över en minskande kollegial styrning och minskat kollegialt beslutsfattande på lärosätena och ser detta som en utmaning av den akademiska friheten. UKÄ noterar att det kan finnas en diskrepans i dessa uppfattningar och att det är viktigt att detta kommer upp till diskussion på lärosätena.

Av förarbetena till högskolelagen framgår att fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning ibland kan involvera att ställa kontroversiella frågor och presentera oväntade resultat, vilket i sin tur kan innebära ett risktagande och i värsta fall medföra en ökad utsatthet för hat och hot. Eftersom forskning och högre utbildning bidrar till kunskaps- och samhällsutvecklingen är det av yttersta vikt att rädsla för hot och hat inte påverkar vilka ämnen som blir föremål för kunskapssökande och kunskapsspridning. Enligt förarbetena accentuerar det lärosätetsledningarnas arbetsmiljöansvar och ansvar för att motverka hat, hot, våld och trakasserier inom sektorn. Uppdraget visar att lärare, forskare och doktorander inte alltid ber om hjälp när deras akademiska frihet blir utmanad eller hotad. Enkätundersökningen visar att även de lärare, forskare och doktorander som känner till lärosätets stödstruktur väljer att inte vända sig dit när deras akademiska frihet blivit utmanad. UKÄ ser detta som problematiskt och anser att stöd måste nå fram till de som utsatts för att detta inte ska påverka den akademiska friheten negativt. Det är en utmaning för lärosätena och deras arbetsmiljöarbete att det inte kommer till deras kännedom när forskares, lärares och doktoranders akademiska frihet utmanas.

Det är grundläggande för lärosätenas verksamhet – både utbildning och forskning – med ett öppet och fritt samtal där forskare, lärare, doktorander och studenter bemöter varandras argument i sak. Samtalet ska vara kritiskt och tydligt, men samtidigt sakligt och präglad av en ömsesidig respekt mellan deltagarna. Också allmänheten har ett legitimt intresse av insyn och bör kunna delta i debatten på samma premisser.

Det är samtidigt tydligt att uppfattningen bland många i högskolan idag är att akademisk frihet är bredare än det som regleras i högskolelagen. Diskussioner om akademisk frihet behöver i högre utsträckning föras vid universitet och högskolor och med andra intressenter. UKÄ:s förhoppning är att föreliggande rapport ska vara en grund för en konstruktiv och saklig diskussion om denna för universitet, högskola och samhället viktiga fråga.

Litteraturlista

Rapporter, utredningar och vetenskapliga texter:

Ahlbäck Öberg, Shirin (2023) *Om akademisk frihet*. SULF.

Bennich-Björkman, Li (2004) *Överlever den akademiska friheten? – en intervjustudie av svenska forskares villkor i universitetens brytningstid*. Högskoleverket.

Berggren, Henrik (2012) *Den akademiska frågan – en ESO-rapport om frihet i den högre skolan*. Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2012:3.

Curaj, Adrian et al (red) (2018) *European Higher Education Area: The Impact of Past and Future Policies*, Springer Nature.
<http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/22999>

Ekberg, Tim (2023) *Akademisk frihet och institutionell autonomi*. SUHF.

Ekberg, Tim (2024) *Den akademiska friheten*. SUHF.

EPRS (2023) *State of play of academic freedom in the EU Member States*.
[https://www.europarl.europa.eu/stoa/en/document/EPRS_STU\(2023\)740231](https://www.europarl.europa.eu/stoa/en/document/EPRS_STU(2023)740231)

ESU (2023) *Academic Freedom, Institutional Autonomy and Academic Integrity from a Student Perspective*. <https://esu-online.org/publications/report-survey-on-academic-freedom-institutional-autonomy-and-academic-integrity-from-a-student-perspective/>

EUA (2023) *University Autonomy in Europe IV: The Scorecard 2023*. <https://eua.eu/resources/publications/1061:university-autonomy-in-europe-iv-the-scorecard-2023.html>

Hermanowicz, Joseph, (red) (2021) *Challenges to ACADEMIC FREEDOM*. Johns Hopkins University Press.

Högskoleverket (2001) *Akademisk frihet – en rent akademisk fråga?*

Karran et. al. (2017) Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach. I *Policy Reviews in Higher Education*, <https://doi.org/10.1080/23322969.2017.1307093>

Karran, Terence, Beiter, Klaus & Lucy Mallinson (2023) "Academic freedom in Scandinavia: has the Nordic model survived?" I *Nordic Journal of Studies in Educational Policy*. <https://doi.org/10.1080/20020317.2023.2180795>

Kung. Fysiografiska sällskapet i Lund (2019) *Den akademiska friheten*. https://www.fysiografen.se/media/filer_public/den_akademiska_friheten_2019.pdf

Kung. Fysiografiska sällskapet i Lund (2022) *Får man forska om allt?* https://www.fysiografen.se/media/filer_public/program_2022.pdf

Nationella sekretariatet för genusforskning, SULF och SUHF (2022) *Hot och hat mot forskare och lärare i svensk högskolesektor*. <https://www.gu.se/sites/default/files/2022-07/Delrapport%20Hot%20och%20hat%20mot%20forskare%20och%20l%C3%A4rare%20i%20svensk%20h%C3%B6gskolesektor.pdf>

Norén, Kerstin & Wallin Margareta (2022) *Akademisk chef – hur fungerar det?* Studentlitteratur.

NOU 2022:2 *Akademisk ytringsfrihet. God ytringskultur må byggas nedanfra, hver dag*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2022-2/id2905589/>

Regeringens proposition 2009/10:80 *En reformerad grundlag*. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2009/12/prop.-20091080>

Regeringens proposition 2020/21:60 *Forskning, frihet, framtid – kunskap och innovation för Sverige*. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/proposition/2020/12/forskning-frihet-framtid--kunskap-och-innovation-for-sverige/>

SOU 2019:6 *En långsiktig, samordnad och dialogbaserad styrning av högskolan*. <https://www.regeringen.se/rattsliga-dokument/statens-offentliga-utredningar/2019/02/sou-20196/>

Spannagel, Janika & Katrin Kinzelbach (2022) *The Academic Freedom Index and Its indicators: Introduction to new global time-series V-Dem data*. Vol.:(0123456789)Quality & Quantity (2023) 57:3969–3989 <https://doi.org/10.1007/s11135-022-01544-013>

Utbildningsdepartementet (2021) *Ändringar i högskolelagen för att främja den akademiska friheten och tydliggöra lärosätenas roll för det livslånga lärandet*.
https://www.regeringen.se/contentassets/91f4a50aa80942688edbc_a0ccb1db8ad/promemoria-andringar-i-hogskolelagen-for-att-framja-den-akademiska-friheten-och-tydliggora-larosatenas-roll-for-det-livslanga-larandet/

van't Land, Hilligje et. Al (red) (2021) *The Promise of Higher Education Essays in Honour of 70 Years of IAU*, Springer Nature.
<https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/50705>

VETENSKAPSRÅDET (2017) GOD FORSKNINGSSSED.
<https://www.vr.se/analys/rapporter/vara-rapporter/2017-08-29-god-forskningsssed.html>

Övriga publikationer:

2005/251/EC , OJ L 75, 22.3.2005, p. 67–77 – <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2005/251/oj>

<https://allea.org/academic-freedom/>

<https://allea.org/allea-in-brief/>

ALLEA (2023) *The European Code of Conduct for Research Integrity – Revised Edition 2023*, Berlin, DOI 10.26356/ECOC

<https://coara.eu/agreement/faq/>

<https://coara.eu/agreement/the-agreement-full-text/>

https://coara.eu/app/uploads/2022/09/2022_07_19_rra_agreement_final.pdf

<https://coara.eu/coalition/membership/>

<https://euraxess.ec.europa.eu/jobs/hrs4r>

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SV/TXT/HTML/?uri=CELEX:32005H0251>

<https://www.euraxess.se/sweden/hrs4r-sweden>

<https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum>

<https://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu2020>

<https://magna-charta.org/magna-charta-universitatum/signatory-universities>

Forskningspolitikk (2016) Svenska universitetsstyrelser och politisk styrning – 40 års erfarenheter.

<https://www.fpol.no/svenska-universitetsstyrelser-och-politisk-styrning-40-ars-erfarenheter/> 13. december 2016

Universitetsläraren – en artikel (debattinlägg) om sexologbråket på MaU skriven av berörda lärare.

<https://universitetslararen.se/2023/02/28/universitetsledningarsprider-cancelkultur-nar-de-inte-backar-upp-sina-larare/>

Bilaga 1:

Teknisk rapport för enkätundersökningen

Akademisk frihet

Teknisk rapport - En beskrivning av
genomförande och metoder

2024 02 16

Beteckning: 263747/8010787

Innehåll

1	Kortfattad beskrivning av uppdraget	2
2	Genomförande och metoder.....	3
2.1	Population och urval.....	3
2.2	Blankettfrågor och registeruppgifter	3
2.3	Datainsamling.....	4
2.3.1	Kontaktstrategi	4
2.3.2	Övertäckning.....	5
2.3.3	Svarsandelar.....	5
2.3.4	Kontroller.....	6
2.4	Bortfall	6
2.5	Viktberäkning och estimation.....	7
2.5.1	Viktberäkning.....	7
2.5.2	Estimation.....	8
2.6	Statistikens tillförlitlighet	8
2.6.1	Tillförlitlighet totalt.....	8
2.6.2	Osäkerhetskällor	9
2.7	Beskrivning av tabeller och datafil.....	10
2.7.1	Statistiska mått	11
2.7.2	Redovisningsgrupper	11
2.7.3	Svar på öppna frågor	11
2.7.4	Jämförbarhet och användbarhet	12
2.7.5	Sekretess och utlämnande	12
3	Bilagor.....	13

1 Kortfattad beskrivning av uppdraget

Den här rapporten beskriver hur SCB har genomfört uppdraget **Akademisk frihet** och vilka metoder som har använts.

Enkätsektionen vid SCB genomförde uppdraget, i form av en enkätundersökning, under perioden oktober 2023 – januari 2024 på uppdrag av UKÄ.

Undersökningen syftade bland annat till att skapa förståelse för lärosätens arbete med att främja och värna akademisk frihet och en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning.

Undersökningsledare på SCB var Karolina Bock och Johan Löfgren var metodstatistiker. UKÄs kontaktpersoner gentemot SCB var Caroline Tovatt och Martin Bergman.

Resultatet i form av datafil och teknisk rapport levererades vecka 5 enligt överenskommelse. Datafilen är krypterad och lösenord har översänts separat via e-post.

Urvalet bestod av 10 027 personer varav 217 personer utgjorde övertäckning. Det innebär att urvalet, där övertäckningen är borträknad, var 9 810 personer. Det var totalt 3 768 personer som besvarade frågeblanketten, vilket gav en svarsandel på 38,4 procent. Den designvägda svarsandelen, vilken tar hänsyn till om olika personer haft olika stor sannolikhet att komma med i urvalet, var 38,1 procent. Denna svarsandel kan ses som en skattning av den svarsandel som en totalundersökning skulle ha resulterat i.

SCB bevarar inte kodnyckeln mellan löpnummer och identiteter. De register som framställts hos SCB med anledning av detta uppdrag avidentifieras tre månader efter slutleverans. Därefter är det inte möjligt att göra några rättelser som kräver koppling till aktuella identiteter.

Om du har frågor är du välkommen att höra av dig till den ansvariga på SCB: Karolina Bock, telefon 010 - 479 65 72 eller e-post karolina.bock@scb.se.

2 Genomförande och metoder

2.1 Population och urval

Målpopulationen bestod av undervisande och forskande personal samt doktorander anställda vid universitet och högskolor i oktober 2022, med en övre åldersgräns på 65 år. Adjunkter och doktorander skulle ha arbetat i minst två år för att ingå i populationen.

För att kunna dra ett urval från populationen skapades en urvalsram som avgränsade och identifierade objekten i populationen.

Urvalsram: Undervisande och forskande personal samt doktorander hämtades från Registret över personal vid universitet och högskolor och kompletterades med doktorander från Registret över doktorander och examina i högskoleutbildning avseende höstterminen 2022. För doktorander och adjunkter avgränsades urvalsramen till de som fanns i registren både under 2021 och 2022. Kategorin annan forskande och undervisande personal avgränsades till att endast inkludera anställda med en doktorsexamen enligt Registret över befolkningens utbildning (avklarad utbildning till och med våren 2022). Avgränsad till max 65 år (per den 2023-12-31) och matchad mot Befolkningsregistret (version 2023-08-31). Urvalsramen bestod av 40 929 personer.

Urvalsdessign: Stratifierat obundet slumpmässigt urval

Stratifieringsvariabler: Kön (2 grupper), Tjänstekategori (6 grupper), Forskningsämnesområde (6 grupper). Sammanlagt bildades 72 stratum.

Allokering: Urvalet allokerades proportionellt mot stratumstorlek, med en minsta urvalstorlek på 100 personer. Stratum som bestod av 100 personer eller färre, totalundersöktes. Totalt urvalstorlek var 10 027 personer.

Urvalstorleken bestämdes i samråd mellan SCB och UKÄ.

2.2 Blankettfrågor och registeruppgifter

UKÄ utformade frågorna i frågeblanketten i samarbete med SCB.

När en statistisk undersökning genomförs är det grundläggande att uppnå bra kvalitet på de data som samlas in. För att minska risken för mätfel har frågeblanketten därför genomgått en mätteknisk granskning. Det innebär att frågeblanketten granskats på ett systematiskt sätt av mätteknisk expertis, med fokus på frågor, svarsalternativ, eventuella instruktioner samt disposition och layout. Granskningen identifierar problem och tar där det är möjligt fram förbättringsförslag.

Granskningen finns dokumenterad i en skriftlig rapport, se bilaga 3. Utifrån granskningen fick UKÄ ta ställning till vad som eventuellt skulle ändras i frågeblanketten.

Blanketten bestod av 21 numrerade frågor, flera hade dessutom delfrågor.

Angående referensperiod för frågorna, se bilaga 1. Med referensperiod menas vilken tidpunkt svaren avser, till exempel idag, förra veckan, senaste tre månaderna.

Förutom de variabler som samlades in via frågeblanketten hämtades följande variabler från SCBs register:

- Kön
- Ålder
- Forskningsämnesområde
- Lärosäte
- Forskningsämnesgrupp
- Anställningskategori
- Anställningsform
- Doktorsexamen
- Examensår
- Adjungerad
- Tjänstgöringsomfattning

2.3 Datainsamling

2.3.1 Kontaktstrategi

Undersökningen genomfördes i huvudsak som en webbenkät, men med ett utskick av pappersenkät. Totalt gjordes fyra utskick, varav utskick ett, två och fyra skedde digitalt till de urvalspersoner som hade digital brevlåda (Kivra, Min Myndighetspost eller Billo) och postalt (med B-post) till urvalspersoner som saknade digital brevlåda eller som valt bort att få digital post från SCB. Det tredje utskicket skickades postalt till samtliga urvalspersoner då det innehöll en pappersblankett (på svenska och engelska). Utskicken sammanställs i tabell 1.

Samtliga utskick bestod av ett informationsbrev om undersökningen (missiv) med hänvisning till inloggningssidan för webblanketten. I informationsbrevet kunde urvalspersonerna läsa om undersökningens bakgrund och syfte, att undersökningen genomfördes i samarbete mellan UKÄ och SCB samt att det var frivilligt att medverka. Brevet informerade också om att uppgifter hämtades från SCBs register och att en avidentifierad datafil levereras till UKÄ. Vidare fanns information om dataskyddslagstiftningen samt offentlighets- och sekretesslagen.

Inloggning till webblancketten kunde göras med e-legitimation, till exempel BankID, alternativt med det användarnamn och lösenord som fanns i breven.

Tabell 1 Utskick

Utskick	Typ av utskick	Datum
1	Missiv med hänvisning till webblancketten, digitalt/postalt	2023-10-30*
2	Påminnelse med hänvisning till webblancketten, digitalt/postalt	2023-11-10*
3	Påminnelse med pappersblankett, postalt	2023-11-28
4	Påminnelse med hänvisning till webblancketten, digitalt/postalt	2023-12-12*

*De postala utskicken skedde i regel 2 dagar efter de digitala utskicken.

Totalt var det 72 procent av urvalspersonerna som hade en digital brevlåda.

Språk

Uvalspersonerna fick välja om de ville besvara enkäten på svenska eller engelska. Totalt var det 16 procent som valde att besvara enkäten på engelska.

2.3.2 Övertäckning

För att ta fram aktuella adressuppgifter gjordes en kontroll av personerna i urvalet mot de senaste folkbokföringsuppgifterna innan första utskick. Vid kontrollen och under insamlingsfasen framkom det att 217 personer inte längre tillhörde populationen utan utgjorde känd övertäckning, det vill säga den övertäckning som identifierats. Orsakerna till övertäckning var att personerna emigrerat, avlidit eller att man idag inte arbetar med forskning och/eller undervisning.

2.3.3 Svarsandelar

Totalt svarade 3 768 personer på frågeblanketten, vilket var 38,4 procent av urvalet efter att den kända övertäckningen, det vill säga den övertäckning som identifierats, tagits bort (se tabell 2). Den designvägda svarsandelen, vilken tar hänsyn till att olika personer haft olika stor sannolikhet att komma med i urvalet var 38,1 procent.

Tabell 2 Beskrivning av inflödet. Antal och andel svar

	Antal	Andel
Efter första utskicket	1352	13,8
Efter andra utskicket	1059	10,8
Efter tredje utskicket	640	6,5
Efter fjärde utskicket	717	7,3
Totalt antal svar	3 768	38,4
Bortfall	6 042	61,6
Urval exkl. övertäckning	9 810	100,0

Det var 3 166 personer som valde att besvara webblanckten, vilket var 84 procent av samtliga svarande.

2.3.4 Kontroller

Kontroller har genomförts bland annat för att säkerställa att endast valida värden förekommer i materialet.

I ett tidigt skede av insamlingen granskades webblanckten så att det inte hade uppstått några tekniska fel. Detta gjordes genom kontroll av giltiga värden med hjälp av frekvenstabeller.

De inkomna pappersblanketterna granskades i flera olika skeden av bearbetningen.

Handskrivna tecken kontrollerades efter skanningen och tecken som tolkats felaktigt korrigerades.

Under datainsamlingen granskades otillåtna värden löpande, till exempel om det fanns frågor där uppgiftslämnare markerat flera svar trots att frågan skulle besvaras med ett alternativ. Hur otillåtna värden hanterats beskrivs i avsnittet *2.7 Datafil*.

Datamaterialet granskades före leverans med hjälp av frekvenstabeller för att upptäcka och korrigera eventuella kvarstående fel.

SCB kan inte garantera att den utvalda personen själv besvarat frågeblanketten. Någon kontroll av att rätt person har besvarat frågeblanketten har inte gjorts.

2.4 Bortfall

Bortfallet består dels av objektbortfall, som innebär att frågeblanketten inte är besvarad alls, och dels av partiellt bortfall som innebär att vissa frågor i blanketten inte är besvarade. Om de urvalspersoner som utgör bortfall skiljer sig från de svarande med avseende på undersökningsvariablerna, kan det systematiska felet (bias) i form av bortfallsskevhet öka för skattningarna som grundar sig på enbart de svarande. För att reducera bortfallsskevheten har vikter beräknats med hjälp av kalibreringsestimation (se avsnitt 2.5/separat bilaga).

Objektbortfall kan bland annat bero på att uppgiftslämnaren inte är villig att delta i undersökningen, att uppgiftslämnaren inte går att nå eller att uppgiftslämnaren är förhindrad att medverka. Objektbortfallet i denna undersökning redovisas i tabell 3.

Tabell 3 Beskrivning av objektsbortfall

	Antal
Ej avhörda	5 962
Avböjd medverkan	3
Ej anträffad	77
Totalt	6 042

Med "Ej avhörda" menas att ingen uppgift om varför frågeblanketten inte är besvarad har lämnats. Med "Avböjd medverkan" menas att SCB meddelats att uppgiftslämnaren inte vill medverka i undersökningen. "Ej anträffad" innehåller personer som saknar adress i Registret över totalbefolkningen (RTB), har hemlig adress, är tillfälligt bortresta samt postreturer.

Partiellt bortfall kan bero på att en fråga är svår att förstå, är känslig, att uppgiftslämnaren missar att besvara frågan eller att instruktionerna vid hoppfrågor misstolkas.

Det partiella bortfallet varierar mellan 0 och 3 procent för de flesta av frågorna.

2.5 Viktberäkning och estimation

För varje svarande person (kallas objekt i fortsättningen) har en vikt beräknats. Syftet med detta är att kunna redovisa resultat för hela populationen och inte bara för de svarande. Vikten kallas därför även för uppräkningsstal.

Vikterna/uppräkningsstalen multipliceras med objektens variabelvärden för att skapa statistikvärden gällande för populationen. Om vikterna inte används vid beräkning av skattningar så kan resultaten bli missvisande. Vikterna kompenserar för objektsbortfallet, men inte för det partiella bortfallet.

Vikterna har beräknats utifrån urvalsdesignen samt antaganden om objektsbortfall och ramtäckning. Beräkningen gjordes i SAS med hjälp av ett av SCB utvecklat makro (ETOS).

2.5.1 Viktberäkning

I en urvalsundersökning är skattningarna behäftade med *urvalssosäkerhet* beroende på att endast en delmängd av populationen studeras. Bortfall gör att antalet svar minskar ytterligare vilket ökar osäkerheten. Om de objekt som utgör bortfall dessutom avviker från de svarande med avseende på undersökningsvariablerna kan även så kallad *bortfallskevheter* uppstå.

Både urvalssosäkerhet och bortfallsskevheter kan reduceras genom att använda ett effektivt uppräkningsförfarande, så kallad *kalibrering*. För detaljer se bilaga 2.

2.5.2 Estimation

Utifrån undersökningens design fås en designvikt. Den kan användas för att ta fram skattningar när bortfall inte förekommer. De vikter som tas fram med kalibreringsestimation justerar designvikterna utifrån registervariablerna och ges av

$$w_k = d_k \cdot v_k$$

där w_k är vikt/uppräkningsstal för objekt k , d_k är designvikt för objekt k och v_k ger justeringen för objekt k utifrån registervariabler.

Designvikten är den del av vikten som beror på urvalsdesignen. Vid bortfall kan det vara så att vissa grupper av urvalet svarar i större utsträckning än övriga, t.ex. kan kvinnor svara i högre grad än män. Om de grupper som svarat i högre grad har en annan fördelning på undersökningsvariablerna än övriga kan detta ha en snedvridande effekt på resultatet. För att kompensera för detta har kalibreringsvikter använts. Vikterna kompenserar för den övertäckning som observerats under insamlingen. Vikterna kompenserar inte för undertäckning.

För en teknisk beskrivning av kalibreringen se bilaga 2. För en mer utförlig beskrivning av kalibreringsestimatoren se Lundström och Särndal (2001): *Estimation in the Presence of Nonresponse and Frame Imperfections, Statistics Sweden*.

Skattningar av totaler ges av

$$\hat{Y} = \sum_r w_k y_k$$

där w_k är vikt/uppräkningsstal för objekt k och y_k är variabelvärde för objekt k . Notera att summering sker över de svarande r .

Skattningar av medelvärden ges av

$$\hat{\bar{Y}} = \frac{\sum_r w_k y_k}{\sum_r w_k}$$

där w_k är vikt/uppräkningsstal för objekt k och y_k är variabelvärde för objekt k . Summering sker över de svarande r .

2.6 Statistisk tillförlitlighet

2.6.1 Tillförlitlighet totalt

Statistiken är behäftad med osäkerhet. Vid bedömning av hur olika osäkerhetskällor påverkar statistiken från en undersökning skiljer man

på slumpmässiga och systematiska avvikelser. Slumpmässiga avvikelser orsakar enligt statistisk teori beräkningsbar osäkerhet hos de skattade resultaten. Systematiska avvikelser påverkar resultaten i en viss riktning. Med total osäkerhet avses den sammanlagda osäkerheten = slumpmässiga + systematiska avvikelser. Det är svårt att ange hur tillförlitligheten påverkas av eventuella systematiska avvikelser (skevhet) då det ofta kräver resurskrävande utvärderingsinsatser. En sådan utvärdering har inte gjorts för detta uppdrag.

2.6.2 Osäkerhetskällor

Bortfall bedöms vara den största källan till osäkerhet när statistik ska tas fram. Urval, täckning, bearbetning och mätning bedöms påverka osäkerheten i mindre grad. Om mindre delgrupper ska analyseras kan även urvalet bidra till osäkerheten.

2.6.2.1 Urval

Denna kvalitetskomponent avser osäkerhet som uppkommer på grund av att endast ett urval av populationen undersöks. Urvalsosäkerheten är således den avvikelse mellan ett skattat värde och det faktiska värdet som beror på att man inte undersöker alla objekt i populationen. Urvalsosäkerheten minskar med en ökad urvalsstorlek. Urvalsosäkerheten bör beaktas när man drar slutsatser från undersökningen.

Urvalet till denna undersökning består av ca 10 000 personer. Urvalsstorleken 10 000 ger en felmarginal på ca 1,0 procentenheter för andelsskattningar kring 50 procent.

2.6.2.2 Ramtäckning

Under- och övertäckning innebär att ram- och målpopulation inte helt stämmer överens. Undertäckning innebär att vissa objekt som ingår i målpopulationen saknas i ramen. Övertäckning innebär att objekt som inte ingår i målpopulationen ändå finns i ramen. Ett sätt att minska täckningsbrister är att använda bra och uppdaterade register för att ta fram ramar.

Registret över personal vid universitet och högskolor är baserat i huvudsak på uppgifter från lärosätenas administrativa system. Eftersom statistiken är totalräknad anses osäkerhetskällorna generellt sett vara små. Viss övertäckning kan förekomma i form av anställda som slutat månaden innan, men som får lön i oktober månad. I och med den selekteringsfråga som fanns i enkäten (se bilaga 1) identifierades övertäckning under insamlingens gång. Selektionsfrågan fanns med på grund av att registrets aktualitet avsåg 2022, alltså ett år innan enkätundersökningens genomförande.

Uppgift om utbildningsnivå hämtas från Registret över befolkningens utbildning. För personer med ofullständiga personnummer eller samordningsnummer saknas uppgift om utbildningsnivå eftersom de

inte ingår i registret. Detta resulterar i en underskattning av antalet personal med hög utbildningsnivå. Registret har även partiellt bortfall av utländska utbildningar, vilket innebär att personer som utbildat sig utomlands kan ha en underskattat utbildningsnivå.

2.6.2.3 Mätning

Ett fel som kan uppstå vid mätning är att lämnade uppgifter skiljer sig från faktiska uppgifter. Felet kallas mätfel och kan uppkomma då uppgiftslämnaren inte minns de faktiska uppgifterna, missförstår frågan eller medvetet svarar felaktigt. För att försöka minska mätfelen har frågorna granskats av mättekniker vid SCB. Ingen ytterligare bedömning om förekomst av eventuella mätfel eller deras storlek har gjorts.

2.6.2.4 Bortfall

Skevheter i skattningar på grund av bortfall inträffar om objekten i bortfallet och de svarande skiljer sig åt avseende frågorna/variablerna i undersökningen.

Eventuella bortfallsfel kan reduceras genom att på ett effektivt sätt justera undersökningens vikter. En beskrivning av förfarandet finns i den bortfallsanalys som gjorts i samband med valet av hjälpinformation till kalibreringen (se bilaga 2). I bortfallsanalysen redovisas även svarsandelar för viktiga delgrupper.

Någon utvärdering av kvarstående skevheter efter kalibrering har inte gjorts, men med tanke på att bortfallet är stort i vissa grupper finns det risk för att skevheter kvarstår även efter kalibrering.

Förutom eventuell skevhet så innebär bortfallet att den slumpmässiga osäkerheten i statistiken ökar. Som exempel ger ca 3 800 svarande en felmarginal på ca 1,6 procentenheter för andelsskattningar kring 50 procent

2.6.2.5 Bearbetning

Vid den manuella och maskinella bearbetningen av data kan osäkerhet uppstå. Exempel på bearbetningsbrister är registreringsfel och kodningsfel. Dessa kan förhindras och upptäckas i de kontroller som genomförs vid dataregistreringen. I den här undersökningen bedöms osäkerheten på grund av registrering vara liten eftersom frågeblanketten endast hade fasta svarsalternativ.

2.6.2.6 Modellantagande

Inga andra modellantaganden har gjorts än de som redovisats ovan.

2.7 Beskrivning av tabeller och datafil

Tabeller

Skattningarna i tabellerna har räknats upp till populationsnivå, vilket innebär att resultatet avser hela populationen och inte endast de

svarande. Andelsuppgifterna är således skattningar av andelen personer i populationen med den aktuella egenskapen. Tabellerna har sekretessgranskats (prickats) så att inga uppgifter för enskilda objekt röjs. Mycket osäkra skattningar, där konfidensintervallet är större än andelsskattningen, har också prickats. Eftersom tabellerna innehåller små redovisningsgrupper så förekommer det i vissa tabeller många prickar.

I fråga 13 fick de svarande ange fler än ett svarsalternativ, därför summerar inte statistiken till 100 procent. De tabeller som levereras har tagits fram enligt de formler som presenterats i avsnitt "Viktberäkning och estimation" med hjälp av SAS och variansprogrammet ETOS. Observera att variansen beräknas på olika sätt med olika program, varför konfidensintervall som tas fram med ett annat program än ETOS kan komma att skilja sig jämfört med de som levereras från SCB.

Vikterna som bifogas i svarsdatafilen är konsistenta med de som använts till skattningarna i tabellerna.

Datafil

En datafil innehållandes samtliga enkätsvar och beställda registervariabler levererades. I bilaga 4 *Variabelbeskrivning* framgår innehållet i filen.

Svarsdatafilen kompletterades med vikter. De bifogade vikterna är avsedda att användas vid skattning av målstorheter i populationen, exempelvis totaler och medelvärden.

Vid analyser av samband med hjälp av exempelvis regressionsanalys bör det uppmärksammas att det inte är givet hur vikterna ska hanteras. Urvalets design samt bortfall är komplikationer som kan störa analyser av samband.

Om det är partiellt bortfall (uppgift saknas) i en fråga är värdet blankt.

2.7.1 Statistiska mått

Materialet lämpar sig att redovisas som totaler eller procentuella andelar för hela målpopulationen eller fördelat på olika redovisningsgrupper.

2.7.2 Redovisningsgrupper

Ofta redovisas statistik inte bara för hela populationen utan också för delgrupper (redovisningsgrupper). Redovisningsgrupper i den här undersökningen kan avgränsas med hjälp av registervariabler eller bakgrundsfrågor i enkäten.

2.7.3 Svar på öppna frågor

Svar på öppna frågor har sekretessgranskats så att inga uppgifter för enskilda röjs. Svaren på öppna frågor från webblanetten levereras

direkt i datafilen medan svaren på öppna frågor från pappersblanketter levereras som löpnummersökbara bilder i TIFF-format.

2.7.4 Jämförbarhet och användbarhet

2.7.4.1 Jämförbarhet över tid

Detta är första gången som SCB genomför undersökningen.

2.7.5 Sekretess och utlämnande

SCB har gjort en sekretessprövning för utlämnandet av data på mikronivå.

De register som framställts hos SCB med anledning av detta uppdrag avidentifieras tre månader efter slutleverans. Därefter är det inte möjligt att göra några rättelser som kräver koppling till aktuella identiteter.

3 Bilagor

Bilaga 1. Frågeblankett och informationsbrev

Bilaga 2. Kalibreringsrapport

Bilaga 3. Rapport Mätteknisk granskning

Bilaga 4. Variabelbeskrivning

SCB beskriver Sverige
Statistikmyndigheten SCB förser samhället med statistik för beslutsfattande, debatt och forskning. Vi gör det på uppdrag av regeringen, myndigheter, forskare och näringsliv. Vår statistik bidrar till en faktabaserad samhällsdebatt och väl underbyggda beslut.

Vad är dina erfarenheter av den akademiska friheten i Sverige?

Undrar du över något? Kontakta oss gärna!

Frågor om att lämna uppgifter
SCB:s uppgiftslämnarservice
010-479 69 30
enkat@scb.se
SCB, D/IH, 701 89 Örebro
www.scb.se

Frågor om undersökningen
Universitetskanslersämbetet
Caroline Tovatt
08-563 085 75
caroline.tovatt@uka.se

UKÄ/Swedish Higher Education
Authority
Besöksadress: Hammarbybacken 31
Box 6024, 121 06 Johanneshov,
Sweden
www.uka.se

Do you wish to reply in English?
You can answer in English on the
web – log in to
www.insamling.scb.se/eid
The login link above also provides an
English version of this invitation
letter.

SCB beskriver Sverige
Statistikmyndigheten SCB förser
samhället med statistik för besluts-
fattande, debatt och forskning. Vi gör
det på uppdrag av regeringen, myndig-
heter, forskare och näringsliv. Vår
statistik bidrar till en faktabaserad
sambandsdebatt och väl underbyggda
beslut.

Hej, med det här brevet vill Universitetskanslersämbetet (UKÄ) bjuda in dig till en undersökning om din akademiska frihet. UKÄ har ett uppdrag från regeringen att ge en bild av den akademiska friheten i Sverige och den forskande och/eller undervisande personalens erfarenheter är grundläggande för att ge denna bild.

Frågorna handlar om dina upplevelser av den akademiska friheten i Sverige, dina egna erfarenheter av akademisk frihet samt hur du upplever att lärosätet arbetar med akademisk frihet.

Statistikmyndigheten SCB genomför undersökningen på uppdrag av UKÄ.

På nästa sida finns mer information om undersökningen.

Dina svar är viktiga

Det är frivilligt att delta i undersökningen, men vi hoppas att du vill vara med eftersom dina svar är mycket betydelsefulla. För att kunna ge en så korrekt bild som möjligt av den akademiska friheten i Sverige idag behövs deltagande från forskande och/eller undervisande personal.

Du är en av 10 000 personer som blivit slumpmässigt utvald från Registret över personal vid universitet och högskolor. Urvalet omfattar forskande och undervisande personal, inklusive doktorander, vid de 36 största lärosätena i Sverige. Oavsett om du idag arbetar med forskning/undervisning eller inte, ber vi dig att svara på enkätens första fråga.

Så här gör du

Gå gärna in på www.insamling.scb.se/eid för att besvara frågorna. Logga in med din e-legitimation eller med följande inloggningsuppgifter:

Användarnamn:	<input type="text"/>
Lösenord:	<input type="password"/>

Det går bra att logga in flera gånger och spara emellan.

Vi ber dig besvara frågorna så snart som möjligt.

Stort tack på förhand för din medverkan!

Med vänlig hälsning

Johan Eklund
Sektionschef SCB

Annika Pontén
Tillförordnad generaldirektör UKÄ

Vem använder svaren och hur?

UKÄ kommer att använda svaren i en rapport som ingår i redovisningen av regeringsuppdraget om akademisk frihet.

För att inte fråga mer än nödvändigt kompletterar SCB dina svar med uppgifter som redan finns på SCB. Det är uppgifter om kön, ålder, forskningsämne, lärosäte, anställning och examen.

SCB bearbetar uppgifterna och tar bort personnummer, namn och adress. Därefter överlämnas uppgifterna till UKÄ för fortsatt bearbetning och analys.

Uppgifterna kan komma att lämnas ut till forskare eller andra som tar fram statistik. Sådan forskning och statistikverksamhet omfattas också av sekretess (se nedan).

Dina svar sparas på SCB i 24 månader men kopplingen till ditt personnummer tas bort tre månader efter uppdragets slutförande.

Hur skyddas dina svar?

Det kommer inte att framgå vad just du har svarat när undersökningens resultat redovisas.

Uppgifter om enskilda personliga och ekonomiska förhållanden skyddas av sekretess och alla som arbetar med undersökningen har tystnadsplikt. Sekretessen gäller enligt 24 kap. 8 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400). Samma sekretesskydd gäller hos UKÄ.

Hur behandlas personuppgifterna?

SCB är personuppgiftsansvarig för den behandling av personuppgifter som SCB utför. UKÄ är personuppgiftsansvarig för den behandling av personuppgifter som UKÄ utför.

Dina personuppgifter kommer att behandlas i enlighet med EU:s dataskyddsförordning, lagen (2001:99) och förordningen (2001:100) om den officiella statistiken och övrig gällande lagstiftning.

SCB:s och UKÄ:s rättsliga grund för att behandla dina personuppgifter är att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse (att framställa statistik). Mer information om hur SCB behandlar personuppgifter hittar du på www.scb.se/personuppgifter.

Du har rätt att få en kopia, ett registerutdrag, av de personuppgifter som SCB behandlar om dig. Gå in på www.scb.se/registerutdrag. Du har även i vissa fall rätt att få dina uppgifter raderade.

Om du är missnöjd med hur dina personuppgifter behandlas har du rätt att ge in klagomål till Integritetsskyddsmyndigheten.

Nämn gärna numret som finns längst upp ovanför rubriken i detta brev om du kontaktar oss så kan vi hjälpa dig snabbare.

Har du frågor om personuppgifter?

Kontakta dataskyddsombuden:
SCB: 010-479 40 00, dataskyddsombud@scb.se,
701 89 Örebro

UKÄ: 08-5630 85 00, dataskyddsombud@uka.se,
121 06 Johanneshov

Var publiceras resultaten?

Rapporten redovisas senast den 15 maj 2024 till regeringen och kommer därefter att finnas tillgänglig på UKÄ:s hemsida www.uka.se

Vad är dina erfarenheter av den akademiska friheten i Sverige?

**Undrar du över något?
Kontakta oss gärna!**

Frågor om att lämna uppgifter
SCB:s uppgiftslämnarservice
010-479 69 30
enkat@scb.se
SCB, D/IH, 701 89 Örebro
www.scb.se

Frågor om undersökningen
Universitetskanslersämbetet
Caroline Tovatt
08-563 085 75
caroline.tovatt@uka.se

UKÄ/Swedish Higher Education
Authority
Besöksadress: Hammarbybacken 31
Box 6024, 121 06 Johanneshov,
Sweden
www.uka.se

Do you wish to reply in English?
You can answer in English on the
web – log in to
www.insamling.scb.se/eid
The login link above also provides an
English version of this invitation
letter.

SCB beskriver Sverige
Statistikmyndigheten SCB förser
samhället med statistik för besluts-
fattande, debatt och forskning. Vi gör
det på uppdrag av regeringen, myndig-
heter, forskare och näringsliv. Vår
statistik bidrar till en faktabaserad
sambandsdebatt och väl underbyggda
beslut.

Dina erfarenheter är viktiga

För ett par veckor sedan skickade vi en inbjudan till dig om att delta i en enkätundersökning. UKÄ har fått uppdrag från regeringen att ge en bild av den akademiska friheten i Sverige och den forskande och/eller undervisande personalens erfarenheter är grundläggande för att ge denna bild. Frågorna handlar om dina upplevelser av den akademiska friheten i Sverige, dina egna erfarenheter av akademisk frihet samt hur du upplever att lärosätet arbetar med akademisk frihet. Oavsett om du idag arbetar med forskning/undervisning eller inte, ber vi dig att svara på enkätens första fråga.

För att resultatet av undersökningen ska bli tillförlitligt är det viktigt att så många som möjligt svarar. Det är frivilligt att delta, men vi hoppas att du vill ta dig tid att delta och besvara frågorna så snart som möjligt.

Har du redan svarat? Tack! Bortse då från det här brevet.

Så här gör du

Gå gärna in på www.insamling.scb.se/eid för att besvara frågorna. Logga in med din e-legitimation eller med följande inloggningsuppgifter:

Användarnamn:	<input type="text"/>
Lösenord:	<input type="password"/>

Det går bra att logga in flera gånger och spara emellan. Vill du hellre besvara frågorna på papper? Invänta då pappersblanketten som vi skickar hem till dig om några veckor.

Stort tack för din medverkan!

Med vänlig hälsning

Johan Eklund
Sektionschef SCB

Annika Pontén
Tillförordnad generaldirektör UKÄ

SCB beskriver Sverige

Statistikmyndigheten SCB förser samhället med statistik för beslutsfattande, debatt och forskning. Vi gör det på uppdrag av regeringen, myndigheter, forskare och näringsliv. Vår statistik bidrar till en faktabaserad samhällsdebatt och väl underbyggda beslut.

Vad är dina erfarenheter av den akademiska friheten i Sverige?

**Undrar du över något?
Kontakta oss gärna!**

Frågor om att lämna uppgifter

SCB:s uppgiftslämnarservice
010-479 69 30
enkat@scb.se
SCB, D/IH, 701 89 Örebro
www.scb.se

Frågor om undersökningen

Universitetskanslersämbetet
Caroline Tovatt
08-563 085 75
caroline.tovatt@uka.se

UKÄ/Swedish Higher Education
Authority

Besöksadress: Hammarbybacken 31
Box 6024, 121 06 Johanneshov,
Sweden
www.uka.se

Do you wish to reply in English?

You can answer the English paper
questionnaire or answer on the web
– log in to
www.insamling.scb.se/eid
The login link above also provides an
English version of this invitation
letter.

SCB beskriver Sverige

Statistikmyndigheten SCB förser
samhället med statistik för besluts-
fattande, debatt och forskning. Vi gör
det på uppdrag av regeringen, myndig-
heter, forskare och näringsliv. Vår
statistik bidrar till en faktabaserad
sammällsdebatt och väl underbyggda
beslut.

Vi behöver din hjälp

För en tid sedan skickade vi en inbjudan till dig om att delta i en enkätundersökning. UKÄ har fått uppdrag från regeringen att ge en bild av den akademiska friheten i Sverige och den forskande och/eller undervisande personalens erfarenheter är grundläggande för att ge denna bild. Frågorna handlar om dina upplevelser av den akademiska friheten i Sverige, dina egna erfarenheter av akademisk frihet samt hur du upplever att lärosätet arbetar med akademisk frihet. Oavsett om du idag arbetar med forskning/undervisning eller inte, ber vi dig att svara på enkätens första fråga.

Vi har inte noterat något svar från dig. Kanske har du inte haft möjlighet att svara ännu eller inväntat den pappersenkät som följer med detta brev. Det är frivilligt att delta, men för att resultatet ska bli mer tillförlitligt ber vi dig delta i undersökningen.

Har du redan svarat? Tack! Bortse då från det här brevet.

Så här gör du

Gå gärna in på www.insamling.scb.se/eid för att besvara frågorna. Logga in med din e-legitimation eller med följande inloggningsuppgifter:

Användarnamn:

Lösenord:

Det går bra att logga in flera gånger och spara emellan. Om du i stället väljer att besvara pappersblanketten skickar du in den i det portofria svarskuvertet.

Stort tack för din medverkan!

Med vänlig hälsning

Johan Eklund
Sektionschef SCB

Annika Pontén
Tillförordnad generaldirektör UKÄ

Vem använder svaren och hur?

UKÄ kommer att använda svaren i en rapport som ingår i redovisningen av regeringsuppdraget om akademisk frihet.

För att inte fråga mer än nödvändigt kompletterar SCB dina svar med uppgifter som redan finns på SCB. Det är uppgifter om kön, ålder, forskningsämne, lärosäte, anställning och examen.

SCB bearbetar uppgifterna och tar bort personnummer, namn och adress. Därefter överlämnas uppgifterna till UKÄ för fortsatt bearbetning och analys.

Uppgifterna kan komma att lämnas ut till forskare eller andra som tar fram statistik. Sådan forskning och statistikverksamhet omfattas också av sekretess (se nedan).

Dina svar sparas på SCB i 24 månader men kopplingen till ditt personnummer tas bort tre månader efter uppdragets slutförande.

Hur skyddas dina svar?

Det kommer inte att framgå vad just du har svarat när undersökningens resultat redovisas.

Uppgifter om enskildas personliga och ekonomiska förhållanden skyddas av sekretess och alla som arbetar med undersökningen har tystnadsplikt. Sekretessen gäller enligt 24 kap. 8 § offentlighets- och sekretesslagen (2009:400). Samma sekretesskydd gäller hos UKÄ.

Hur behandlas personuppgifterna?

SCB är personuppgiftsansvarig för den behandling av personuppgifter som SCB utför. UKÄ är personuppgiftsansvarig för den behandling av personuppgifter som UKÄ utför.

Dina personuppgifter kommer att behandlas i enlighet med EU:s dataskyddsförordning, lagen (2001:99) och förordningen (2001:100) om den officiella statistiken och övrig gällande lagstiftning.

SCB:s och UKÄ:s rättsliga grund för att behandla dina personuppgifter är att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse (att framställa statistik). Mer information om hur SCB behandlar personuppgifter hittar du på www.scb.se/personuppgifter.

Du har rätt att få en kopia, ett registerutdrag, av de personuppgifter som SCB behandlar om dig. Gå in på www.scb.se/registerutdrag. Du har även i vissa fall rätt att få dina uppgifter raderade.

Om du är missnöjd med hur dina personuppgifter behandlas har du rätt att ge in klagomål till Integritetsskyddsmyndigheten.

Nämnd gärna numret som finns längst upp ovanför rubriken i detta brev om du kontaktar oss så kan vi hjälpa dig snabbare. Streckkoden och numret på enkätens baksida är till för att SCB under insamlingen ska kunna se vilka som har svarat.

Har du frågor om personuppgifter?

Kontakta dataskyddsombuden:

SCB: 010-479 40 00, dataskyddsombud@scb.se, 701 89 Örebro

UKÄ: 08-5630 85 00, dataskyddsombud@uka.se, 121 06 Johanneshov

Var publiceras resultaten?

Rapporten redovisas senast den 15 maj 2024 till regeringen och kommer därefter att finnas tillgänglig på UKÄ:s hemsida www.uka.se

Vad är dina erfarenheter av den akademiska friheten i Sverige?

När vi i enkäten pratar om akademisk frihet menar vi en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning i både forskning och undervisning (enligt 2020 års forskningspolitiska proposition (prop. 2020/21:60))

Frågeblanketten läses maskinellt. Vi ber dig därför att:

- Använda bläckpenna
- Markera dina svar med kryss, så här:
- Om du svarat fel täck hela rutan med det felaktiga krysset, så här:

Del I

<p>1. Arbetar du idag med forskning och/eller undervisning?</p> <p>☐ Ja, endast med forskning</p> <p>☐ Ja, endast med undervisning</p> <p>☐ Ja, både med forskning och undervisning</p> <p>☐ Nej \longrightarrow <i>Eftersom enkäten vänder sig till de som idag arbetar med forskning och/eller undervisning blir det inga fler frågor, men vi vill fortfarande att du skickar in enkäten till oss.</i></p>																																									
<p>2. Vad stämmer bäst in på dig?</p> <p>☐ Doktorand</p> <p>☐ Meriteringsanställd (postdoktor, biträdande lektor, forskarassistent)</p> <p>☐ Lektor</p> <p>☐ Professor</p> <p>☐ Adjunkt</p> <p>☐ Övrig forskande och undervisande personal</p>																																									
<p>3. Anser du att akademisk frihet är en viktig förutsättning för ditt arbete som forskare/lärare? <i>När vi i enkäten pratar om akademisk frihet menar vi en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning i både forskning och undervisning (enligt 2020 års forskningspolitiska proposition (prop. 2020/21:60))</i></p> <p>☐ Ja, mycket viktig</p> <p>☐ Ja, ganska viktig</p> <p>☐ Nej</p> <p>☐ Vet ej</p>																																									
<p>4. Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Varje dag</th> <th>Någon gång i veckan</th> <th>Någon gång i månaden</th> <th>Någon gång om året</th> <th>Aldrig</th> <th>Ej aktuellt</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>a. ... kollegor</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> </tr> <tr> <td>b. ... närmaste chef</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> </tr> <tr> <td>c. ... studenter</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> </tr> <tr> <td>d. ... samarbetspartners utanför akademien</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> </tr> </tbody> </table>								Varje dag	Någon gång i veckan	Någon gång i månaden	Någon gång om året	Aldrig	Ej aktuellt	a. ... kollegor	☐	☐	☐	☐	☐	☐	b. ... närmaste chef	☐	☐	☐	☐	☐	☐	c. ... studenter	☐	☐	☐	☐	☐	☐	d. ... samarbetspartners utanför akademien	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Varje dag	Någon gång i veckan	Någon gång i månaden	Någon gång om året	Aldrig	Ej aktuellt																																			
a. ... kollegor	☐	☐	☐	☐	☐	☐																																			
b. ... närmaste chef	☐	☐	☐	☐	☐	☐																																			
c. ... studenter	☐	☐	☐	☐	☐	☐																																			
d. ... samarbetspartners utanför akademien	☐	☐	☐	☐	☐	☐																																			

5. Anser du att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag?

- Ja
 Nej
 Vet ej
- } *Gå till fråga 7*

6. På vilket sätt?

Skriv i rutan:

7. Har du någon gång under din akademiska karriär i Sverige upplevt att din akademiska frihet utmanats?

- Ja, flera gånger
 Ja, ett fåtal gånger
 Nej
 Vet ej

8. Anser du att din egen akademiska frihet är utmanad idag?

- Ja
 Nej
 Vet ej
- } *Gå till fråga 14*

9. Vem/vilka är det som utmanar din akademiska frihet?

- Personer/aktörer aktiva inom lärosätet, t.ex. chefer, kollegor, studenter
 Personer/aktörer aktiva utanför lärosätet
 Både personer/aktörer inom och utanför lärosätet

10. Utmanas din akademiska frihet i samband med forskning eller undervisning?

- I samband med forskning
 I samband med undervisning
 Både i samband med forskning och undervisning

11. När du upplevt att din akademiska frihet utmanats, har du då sökt hjälp från lärosätet?

- Ja
 Nej
 Vet ej
- } Gå till fråga 13

12. Fick du stöd från lärosätet när du sökte hjälp?

- Ja, jag fick tillräckligt stöd
 Ja, men inte tillräckligt
 Nej, jag fick inget stöd alls
 Vet ej

13. Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt?

Du kan välja flera alternativ.

- Jag har bytt forskningsfokus
 Jag har bytt lärosäte/institution
 Jag undviker att forska om ämnen som kan upplevas som kontroversiella
 Jag har avbrutit samarbete med externa partners
 Jag undviker att undervisa om ämnen som kan upplevas som kontroversiella
 Jag undviker att kommunicera min forskning

- På något annat sätt,
nämligen:

- Nej

14. Anser du att du har den kunskap som behövs om akademisk frihet, för din roll som forskare/lärare?

- Ja
 Nej
 Vet ej

15. Skulle du vilja lära dig mer om akademisk frihet?

- Ja
 Nej
 Vet ej

<p>16. I vilken utsträckning upplever du att ditt nuvarande lärosäte (t.ex. genom din institution) arbetar aktivt med att värna din akademiska frihet?</p> <p>☐ I hög utsträckning</p> <p>☐ I viss utsträckning</p> <p>☐ I låg utsträckning</p> <p>☐ Inte alls</p> <p>☐ Vet ej</p>
<p>17. Känner du till om det finns någon policy eller riktlinjer på ditt nuvarande lärosäte för hur man ska värna forskarnas/lärarnas akademiska frihet?</p> <p>☐ Ja</p> <p>☐ Nej</p> <p>☐ Vet ej</p>
<p>18. Har ditt nuvarande lärosäte någon gång erbjudit dig att delta i en kurs/utbildning där aspekter av akademisk frihet ingår?</p> <p>☐ Ja, jag har erbjudits och gått</p> <p>☐ Ja, jag har erbjudits och inte gått</p> <p>☐ Nej</p> <p>☐ Vet ej</p>
<p>19. Vet du vart du ska vända dig på ditt nuvarande lärosäte om din akademiska frihet utmanas?</p> <p>☐ Ja</p> <p>☐ Nej</p> <p>☐ Vet ej</p>

Del II

Fråga 20 - om din akademiska kultur

I 2020 års forskningspolitiska proposition (prop. 2020/21:60) riktas fokus mot att lärosätetsledningarna är ansvariga för att värna en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning men också att det finns ett kollegialt ansvar att använda den akademiska friheten till att bidra med, och sprida, ny kunskap av hög kvalitet. Exempelen nedan är hämtade från UKÄ:s förstudie där forskande och undervisande personal intervjuades. Utgå ifrån dina erfarenheter från din akademiska vardag på ditt svenska lärosäte.

Erfarenheter från din forskningsmiljö

Om du idag inte har någon forskning i din tjänst, gå vidare till 20.2 – Undervisning.

20.1 a) Har du upplevt ...

b) Om JA, är det din upplevelse att det har utmanat din akademiska frihet, dvs din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?

	Ja	Nej	Ja	Nej
a) ... att kollegor på din arbetsplats inte ger utrymme för idéer och perspektiv som utmanar konsensus i forskningsmiljön?	☐	☐	☐	☐
b) ... påtryckningar från kollegor på din arbetsplats att ändra din forskningsfråga eller metod mot din vilja?	☐	☐	☐	☐
c) ... att forskningen och den akademiska diskussionen på din arbetsplats blivit homogen på grund av informella nätverk och vänskapsband?	☐	☐	☐	☐
d) ... påtryckningar från kollegor på din arbetsplats att censurera dina forskningsresultat?	☐	☐	☐	☐
e) ... påtryckningar från en samarbetspartner utanför akademien att censurera dina forskningsresultat?	☐	☐	☐	☐
f) ... påtryckningar från en annan stat, t.ex. via avtal, att censurera dina forskningsresultat?	☐	☐	☐	☐
g) ... påtryckningar för att inte sprida dina forskningsresultat?	☐	☐	☐	☐
h) ... att en person har kontaktat din arbetsgivare för att hindra dig att utöva din forskning?	☐	☐	☐	☐
i) ... att kollegor har deltagit i drev mot dig relaterat till din forskning, tex på sociala plattformar?	☐	☐	☐	☐
j) ... hot och/eller hat relaterat till din forskning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala plattformar?	☐	☐	☐	☐
k) ... att institutionen eller lärosätet vägrat skriva på din forskningsansökan med hänvisning till, enligt din mening, godtyckliga skäl?	☐	☐	☐	☐

Erfarenheter från undervisning

Om du idag inte har någon undervisning i din tjänst, gå vidare till fråga 21.

20.2 a) Har du upplevt ...

b) Om JA, är det din upplevelse att det har utmanat din akademiska frihet, dvs din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?

	Ja	Nej	Ja	Nej
a) ... att studenter utövar påtryckning att kursinnehåll tas bort eller läggs till från på din kurs?	☐	☐	☐	☐
b) ... att studenterna deltagit i drev mot dig som lärare, tex på sociala plattformar?	☐	☐	☐	☐
c) ... hot och/eller hat relaterat till din undervisning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala plattformar?	☐	☐	☐	☐
d) ... att en eller flera studenter har anmält dig på grund av din undervisning?	☐	☐	☐	☐
e) ... att studenter inte accepterar att lärandesituationen ska präglas av ett öppet samtalsklimat?	☐	☐	☐	☐
f) ... att din arbetsgivare inte stöttat dig när du har blivit utsatt av studenter?	☐	☐	☐	☐
g) ... påtryckning av din chef att ändra på upplägget av din undervisning?	☐	☐	☐	☐
h) ... påtryckning av dina kollegor att ändra på upplägget av din undervisning?	☐	☐	☐	☐

21. Upplever du att din akademiska frihet har utmanats på något annat sätt än det som beskrivs i frågan innan?

Ja, nämligen:
(Skriv i rutan)

Nej

Vet ej

Tack för din medverkan!

Tryckt hos ett klimatneutralt företag Edita Bobergs AB

What is your experience of academic freedom in Sweden?

In this questionnaire, when we use the term academic freedom, we mean a culture that allows the free search for knowledge and the free dissemination of knowledge in both research and teaching (in accordance with the 2020 research policy bill (Bill 2020/21:60))

The questionnaire will be scanned electronically, so when you fill in the questionnaire, please remember to:

- Use a ballpoint pen
- Mark your answers with an x like this:
- If you need to change your answer, cover the entire box:

Part I

<p>1. Do you work with research and/or teaching today?</p> <p>☐ Yes, only with research</p> <p>☐ Yes, only with teaching</p> <p>☐ Yes, both with research and teaching</p> <p>☐ No —————> <i>Since the survey is aimed at those who currently work in research and/or teaching, there will be no more questions, but we still want you to send us the survey.</i></p>																																									
<p>2. Which of the following most closely describes your position?</p> <p>☐ PhD student</p> <p>☐ Career development position (postdoctoral researcher, associate senior lecturer, postdoctoral research fellow)</p> <p>☐ Senior lecturer</p> <p>☐ Professor</p> <p>☐ Lecturer</p> <p>☐ Other research and teaching staff</p>																																									
<p>3. Do you feel that academic freedom is an important prerequisite for your work as a researcher/teacher?</p> <p><i>In this questionnaire, when we use the term academic freedom, we mean a culture that allows the free search for knowledge and the free dissemination of knowledge in both research and teaching (in accordance with the 2020 research policy bill (Bill 2020/21:60))</i></p> <p>☐ Yes, very important</p> <p>☐ Yes, somewhat important</p> <p>☐ No</p> <p>☐ Don't know</p>																																									
<p>4. How often do you discuss aspects of academic freedom with your ...?</p> <table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Every day</th> <th>A few times a week</th> <th>A few times a month</th> <th>A few times a year</th> <th>Never</th> <th>Not applicable</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>a. ... colleagues</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> </tr> <tr> <td>b. ... immediate superior</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> </tr> <tr> <td>c. ... students</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> </tr> <tr> <td>d. ... collaborative partners outside of academia</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> <td>☐</td> </tr> </tbody> </table>								Every day	A few times a week	A few times a month	A few times a year	Never	Not applicable	a. ... colleagues	☐	☐	☐	☐	☐	☐	b. ... immediate superior	☐	☐	☐	☐	☐	☐	c. ... students	☐	☐	☐	☐	☐	☐	d. ... collaborative partners outside of academia	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	Every day	A few times a week	A few times a month	A few times a year	Never	Not applicable																																			
a. ... colleagues	☐	☐	☐	☐	☐	☐																																			
b. ... immediate superior	☐	☐	☐	☐	☐	☐																																			
c. ... students	☐	☐	☐	☐	☐	☐																																			
d. ... collaborative partners outside of academia	☐	☐	☐	☐	☐	☐																																			

5. **Do you feel that academic freedom at Swedish higher education institutions is currently being challenged?**

Yes

No

Don't know

} Go to question 7

6. **In what way?**

Please describe:

7. **During your academic career in Sweden, have you ever felt that your academic freedom has been challenged?**

Yes, several times

Yes, a few times

No

Don't know

8. **Do you feel that your own academic freedom is currently being challenged?**

Yes

No

Don't know

} Go to question 14

9. **Where is the threat to your academic freedom coming from?**

Individuals/stakeholders active at your higher education institution, e.g., superiors, colleagues, students

Individuals/stakeholders outside of your higher education institution

Both individuals/stakeholders within and outside of your higher education institution

10. **Is the challenge to your academic freedom related to research or teaching?**

Related to research

Related to teaching

Both research and teaching

11. When you felt that your academic freedom was challenged, did you seek support from your higher education institution?

Yes

No

Don't know

} Go to question 13

12. Did you receive support from your higher education institution when you asked for help?

Yes, I received sufficient support

Yes, but it was not sufficient

No, I did not receive any support

Don't know

13. If you feel that your academic freedom has been challenged, did the experience cause you to change your behavior in any of the following ways?

Multiple answers may be selected.

I have changed the focus of my research

I have switched higher education institution/department

I avoid research on subjects that can be seen as controversial

I have terminated cooperation with external collaborative partners

I avoid teaching subjects that can be seen as controversial

I avoid communicating about my research

In another way,
specifically:

No

14. Do you think you have the necessary knowledge about academic freedom in your position as a researcher/teacher?

Yes

No

Don't know

15. Would you like to learn more about academic freedom?

Yes

No

Don't know

<p>16. To what degree do you feel that your current higher education institution (e.g. through your department) actively works to promote and defend your academic freedom?</p> <p>☐ To a large extent</p> <p>☐ To some extent</p> <p>☐ To a minor extent</p> <p>☐ Not at all</p> <p>☐ Don't know</p>
<p>17. Are you aware of any policies or guidelines at your current higher education institution on how to promote and defend the academic freedom of researchers/teachers?</p> <p>☐ Yes</p> <p>☐ No</p> <p>☐ Don't know</p>
<p>18. Has your current higher education institution ever offered courses/training you can attend that includes aspects of academic freedom?</p> <p>☐ Yes, I have been offered such courses/training and have participated</p> <p>☐ Yes, I have been offered such courses/training but have not participated</p> <p>☐ No</p> <p>☐ Don't know</p>
<p>19. Do you know where to turn at your current higher education institution if your academic freedom is challenged?</p> <p>☐ Yes</p> <p>☐ No</p> <p>☐ Don't know</p>

Part II

Question 20 – about your academic culture

In the 2020 research policy bill (Bill 2020/21:60), focus is placed on the leadership of the higher education institution having responsibility for promoting and defending a culture that allows the free search for knowledge and free dissemination, but it also notes that there is a collegial responsibility to use academic freedom to contribute to and disseminate high quality knowledge. The examples below are taken from UKÄ's pilot study that interviewed researchers and teaching staff. Base your answers on your experience from your academic career at your Swedish higher education institution.

Experience from your research environment

If your position does not currently include research, go to question 20.2 – Teaching.

20.1 a) Have you experienced ...

b) If YES, has this challenged your academic freedom, i.e., your ability to freely search for and disseminate knowledge?

	Yes	No	Yes	No
a) ... that colleagues at your workplace do not permit ideas and perspectives in the research environment that challenge consensus?	☐	☐	☐	☐
b) ... pressure from colleagues at your workplace to change your research question or method against your will?	☐	☐	☐	☐
c) ... that informal networks and bonds of friendship exist at your workplace that homogenize research and academic discussions?	☐	☐	☐	☐
d) ... pressure from colleagues at your workplace which censors your research findings?	☐	☐	☐	☐
e) ... pressure from a stakeholder outside of academia which censors your research findings?	☐	☐	☐	☐
f) ... pressure, such as through agreements, from another country that censors your research findings?	☐	☐	☐	☐
g) ... pressure not to disseminate your research findings?	☐	☐	☐	☐
h) ... that someone has contacted your employer to prevent you from conducting your research?	☐	☐	☐	☐
i) ... that colleagues have discredited you regarding your research, such as on social media?	☐	☐	☐	☐
j) ... threats and/or hateful comments related to your research expressed in letters, emails, phone calls or on social media?	☐	☐	☐	☐
k) ... that your department or higher education institution refused to approve your application for research funding on, in your opinion, arbitrary grounds?	☐	☐	☐	☐

Experience from teaching

If your position does not currently include teaching, go to question 21.

20.2 a) Have you experienced ...

b) If YES, has this challenged your academic freedom, i.e., your ability to freely search for and disseminate knowledge?

	Yes	No	Yes	No
a) ... that students exert pressure to remove or add course content from your course?	☐	☐	☐	☐
b) ... that students have discredited you in your role as a teacher, such as on social media?	☐	☐	☐	☐
c) ... threats and/or hateful comments related to your teaching expressed in letters, emails, phone calls or on social media?	☐	☐	☐	☐
d) ... that one or more students have submitted complaints about you because of your teaching?	☐	☐	☐	☐
e) ... students who do not accept that the learning environment is to be characterized by open discussion?	☐	☐	☐	☐
f) ... that your employer does not support you when you have been harassed or discredited by students?	☐	☐	☐	☐
g) ... pressure from your immediate superior to change how you conduct your teaching?	☐	☐	☐	☐
h) ... pressure from your colleagues to change how you conduct your teaching?	☐	☐	☐	☐

21. Do you feel that your academic freedom has been challenged in any other way than described in the questions above?

Yes, specifically:
(write in the box)

No

Don't know

Thank you for your participation!

Tryckt hos ett klimatneutralt företag Edita Bobergs AB

Vad är dina erfarenheter av den akademiska friheten i Sverige?

**Undrar du över något?
Kontakta oss gärna!**

Frågor om att lämna uppgifter
SCB:s uppgiftslämnarservice
010-479 69 30
enkat@scb.se
SCB, D/IH, 701 89 Örebro
www.scb.se

Frågor om undersökningen
Universitetskanslersämbetet
Caroline Tovatt
08-563 085 75
caroline.tovatt@uka.se

UKÄ/Swedish Higher Education
Authority
Besöksadress: Hammarbybacken 31
Box 6024, 121 06 Johanneshov,
Sweden
www.uka.se

Do you wish to reply in English?
You can answer the English paper
questionnaire or answer on the web
– log in to
www.insamling.scb.se/eid
The login link above also provides an
English version of this invitation
letter.

SCB beskriver Sverige
Statistikmyndigheten SCB förser
samhället med statistik för besluts-
fattande, debatt och forskning. Vi gör
det på uppdrag av regeringen, myndig-
heter, forskare och näringsliv. Vår
statistik bidrar till en faktabaserad
samhällsdebatt och väl underbyggda
beslut.

Vi saknar ditt svar

För en tid sedan skickade vi en inbjudan till dig om att delta i en enkätundersökning. UKÄ har fått uppdrag från regeringen att ge en bild av den akademiska friheten i Sverige och den forskande och/eller undervisande personalens erfarenheter är grundläggande för att ge denna bild.

Vi är medvetna om att vi har kontaktat dig tidigare om denna undersökning. Att vi gör det igen beror på att vi gärna vill få in ditt svar eftersom det är så viktigt för undersökningen. Vi hoppas därför att du vill ta dig tid att besvara frågorna, även om deltagandet är frivilligt.

Kontakta oss gärna om du har funderingar kring undersökningen i stort eller om du har specifika frågor.

Har du redan svarat? Tack! Bortse då från det här brevet.

Så här gör du

Gå in på www.insamling.scb.se/eid för att besvara frågorna. Logga in med din e-legitimation eller med följande inloggningsuppgifter:

Användarnamn:	<input type="text"/>
Lösenord:	<input type="password"/>

Det går bra att logga in flera gånger och spara emellan. Om du i stället väljer att besvara pappersblanketten som du har fått tidigare skickar du in den i det portofria svarskuvertet som du fick samtidigt.

Stort tack för din medverkan!

Med vänlig hälsning

Johan Eklund
Sektionschef SCB

Annika Pontén
Tillförordnad generaldirektör UKÄ

SCB beskriver Sverige

Statistikmyndigheten SCB förser samhället med statistik för beslutsfattande, debatt och forskning. Vi gör det på uppdrag av regeringen, myndigheter, forskare och näringsliv. Vår statistik bidrar till en faktabaserad samhällsdebatt och väl underbyggda beslut.

Johan Löfgren
SSA/SU/MET

Bilaga 2

Kalibreringsrapport

Akademisk frihet

Inledning

I en urvalsundersökning är skattningarna behäftade med *urvalsfel* beroende på att endast en delmängd av populationen studeras. Ett annat fel uppkommer om vi inte lyckas få svar från alla och om personerna i bortfallet avviker från de svarande med avseende på undersökningsvariablerna. Detta fel kallas för *bortfallsfel*.

För att underlätta användningen av statistiken är det värdefullt om storleken på felet kan uppskattas. Av nämnda feltyper är det endast storleken på urvalsfelen som kan skattas med hjälp av urvalsinformation. Kunskap om bortfallsfelet kan i regel bara fås på ett indirekt och approximativt sätt genom att utnyttja registervariabler.

Både urvals- och bortfallsfel kan reduceras genom att använda ett effektivt uppräkningsförfarande. I undersökningen används tekniken med kalibrering av vikter, vilket är en effektiv och flexibel metod för att reducera dessa fel. I korthet går tekniken ut på att vid uppräkningsutnyttja en vektor bestående av variabler som är kända för både de svarande och populationen. Dessa variabler ska helst samvariera med svarsbenägenheten och undersökningsvariabler (målvariabler) samt avgränsa viktiga redovisningsgrupper.

Bortfallsanalys

Syftet med bortfallsanalysen är att utreda vilka variabler som bör användas vid bortfallsjusteringen. Tre kriterier bör beaktas (Särndal & Lundström 2005):

- 1) Variabeln samvarierar väl med svarsbenägenheten. Det är det viktigaste kriteriet eftersom det leder till en minskning av bortfallskevheter för alla skattningar.
- 2) Variabeln samvarierar väl med målvariabler. Om så är fallet minskar bortfallsbiasen för de skattningar som byggs upp av dessa målvariabler. Även variansen minskar för dessa skattningar.
- 3) Variabeln avgränsar viktiga redovisningsgrupper. Det leder framförallt till minskad varians i skattningar för dessa redovisningsgrupper.

Tänkbara hjälpvariabler

I tabell 1 presenteras de variabler som ingår i analysen och som är kandidater till att användas som hjälpvariabler vid bortfallsjusteringen. Variablerna är hämtade från registret över personal vid universitet och högskolor, registret över doktorander och examina i högskoleutbildning samt registret över totalbefolkningen samt Utbildningsregistret.

Tabell 1 Tänkbara hjälpvariabler

Variabel (benämning)	Kategorier
KÖN	1 = Man 2 = Kvinna
ÅLDER ¹	1 = 24–35 2 = 36–45 3 = 46–55 4 = 56–65
FÖDELSELAND	1 = Sverige 2 = Norden utom Sverige 3 = Europa utom Norden 4 = Asien 5 = Övriga Världen
TJÄNSTEKATEGORI	1 = Professorer 2 = Lektorer 3 = Adjunkter 4 = Annan forskande och undervisande personal 5 = Doktorander 6 = Meriteringsanställningar
FORSKNINGSÄMNE	1 = Naturvetenskap 2 = Medicin och hälsovetenskap 3 = Teknik 4 = Lantbruksvetenskap och veterinärmedicin 5 = Samhällsvetenskap 6 = Humaniora och konst 7 = Uppgift saknas
DOKTORSEXAMEN	1 = Ja 2 = Nej
ANSTÄLLNINGSFORM	1 = Tidsbegränsad 2 = Tillsvidare

Svarsandelar

Sambandet mellan de svarande och bortfallet studeras genom att beräkna vägda svarsandelar per kategori för de tänkta hjälpvariablerna (se tabell 2-8). Vid vägningen används designvikten. Den designvägda svarsandelen för hela populationen är 38,1 procent

Övertäckning i urvalsramen: Under insamlingen identifierades 199 personer som inte arbetade med forskning och/eller undervisning – svarade nej på fråga 1. Dessa personer har tillsammans med övrig övertäckning, exkluderats från urvalet vid beräkningen av svarsandelar.

Stora skillnader mellan svarsandelarna tyder på en skev svarsfördelning för hjälpvariabeln och ett starkt samband med svarsbenägenheten, vilket efterfrågas enligt kriterium 1.

¹ Ålder per den 2023-12-31

Tabell 2. Designvägd svarsandel efter kön

Kategori	Antal svar	Svarsandel, %
Kvinna	1 932	38,6
Man	1 836	37,7
Totalt	3 768	38,1

Tabell 3. Designvägd svarsandel efter ålder

Kategori	Antal svar	Svarsandel, %
24-35	604	26,1
36-45	950	36,3
46-55	1 006	44,1
56-65	1 208	46,1

Tabell 4. Designvägd svarsandel efter födelseland

Kategori	Antal svar	Svarsandel, %
Sverige	2 766	45,9
Norden utom Sverige	102	38,1
Europa utom Norden	509	28,9
Asien	84	32,7
Övriga Världen	307	19,8

Tabell 5. Designvägd svarsandel efter tjänstekategori

Kategori	Svar	Svarsandel, %
Professorer	618	48,3
Lektorer	977	45,2
Adjunkter	507	40,3
Annan forskande och undervisande personal	484	35,2
Doktorander	844	31,2
Meriteringsanställningar	338	29,8

Tabell 6. Designvägd svarsandel efter forskningsämne

Kategori	Svar	Svarsandel, %
Naturvetenskap	616	32,4
Teknik	523	33,5
Medicin och hälsovetenskap	803	36,2
Lantbruksvetenskap och veterinärmedicin	325	39,1
Samhällsvetenskap	976	47,4
Humaniora och konst	509	40,2
Uppgift saknas	16	45,9

Tabell 7. Designvägd svarsandel efter doktorsexamen

Kategori	Antal svar	Svarsandel, %
Ja	2 182	43,3
Nej	1 586	33,3

Tabell 8. Designvägd svarsandel efter anställningsform

Kategori	Antal svar	Svarsandel, %
Tidsbegränsad	1 054	31,6
Tillsvidare	2 323	44,4

Samtliga variabler utom kön verkar ha samband med svarsbenägenheten. Detta talar för att dessa variabler borde användas som hjälpvariabler vid viktberäkningar.

Samvariation med målvariabler

Vi bedömer att alla hjälpvariabler som enligt analysen är relevanta också kommer att samvariera med många målvariabler. Därför gör vi ingen särskild analys av denna samvariation.

Avgränsning av redovisningsgrupper

Om hjälpvariabeln avgränsar viktiga redovisningsgrupper kan kvaliteten bli bättre i dessa grupper. Framförallt blir skattningarna säkrare om hjälpvariabeln väl avgränsar redovisningsgruppen enligt kriterium 3. Kalibreringsestimatoern ger konsistenta skattningar i den meningen att estimatoern ger exakta skattningar för utnyttjade registertotaler. Det är därför viktigt att vid val av hjälpvariabler fundera på vilka skattningar man vill få konsistenta.

Kön, ålder, forskningsämne, tjänstekategori, anställningsform och doktorexamen har bedömts vara de viktigaste redovisningsgrupperna. Även korsningen av kön/forskningsämne, kön/tjänstekategori och forskningsämne/tjänstekategori utgör viktiga redovisningsgrupper och bör om möjligt användas vid viktberäkningar.

Slutligt val av hjälpvektor

Efter en sammanvägning av ovanstående analys samt efter kontroll av vikternas fördelning används följande hjälpvektor i kalibreringen:

*(KÖN * FORSKNINGSÄMNE) + (KÖN * TJÄNSTEKATEGORI) + ÅLDER + FÖDELSELAND + ANSTÄLLNINGSFÖRM + DOKTORSEXAMEN*

Teknisk beskrivning av urval och estimation

Vi har en population U bestående av N personer. De parametrar vi är intresserade av är vanligtvis funktioner av två totaler $Y = \sum_U y_k$ och

$Z = \sum_U z_k$, där y_k är värdet på variabel y för person k och z_k värdet på en annan variabel för samma person. Ofta är y (och även z) en dikotom variabel, d.v.s.

$$y_k = \begin{cases} 1 & \text{om person } k \text{ har studerade egenskap} \\ 0 & \text{för övrigt} \end{cases} \quad (1)$$

Vanligtvis är vi också intresserade av parametrar för redovisningsgrupper. Låt oss benämna dessa $U_1, \dots, U_d, \dots, U_D$, där $U = \bigcup_{d=1}^D U_d$. Totalen för redovisningsgrupp d kan skrivas

$$Y_d = \sum_U y_{dk} \quad (2)$$

$$\text{där } y_{dk} = \begin{cases} y_k & \text{för } k \in U_d \\ 0 & \text{för övrigt} \end{cases}$$

Z_d bildas på likartat sätt.

En generell parameter för redovisningsgrupp d (d kan också avse hela populationen) kan skrivas $P_d = C \frac{Y_d}{Z_d}$, där C är en konstant.

Den vanligaste parametern är en procentuell andel, som erhålles när $C = 100$ och $z_k = 1$ för alla k , och y är definierad enligt (1). Om vi låter N_d vara antalet personer i redovisningsgrupp d , då kan parametern skrivas

$$P_d = 100 \frac{\sum_U y_{dk}}{N_d} \quad (3)$$

Vi drar ett obundet slumpmässigt urval s_h av storleken n_h från stratum h ($h = 1, \dots, H$) men p.g.a. övertäckning och bortfall har vi endast svarsmängden r_h av storleken m_h att utföra beräkningarna på. Storleken på stratum h ger vi beteckningen N_h .

Den konventionella estimatorn (för Y_d), har följande form:

$$\hat{Y}_d = \sum_{h=1}^H \frac{N_h}{m_h} \sum_{r_h} y_{dk} \quad (4)$$

I estimator (4) används ingen ytterligare hjälpinformation än stratifieringsinformationen.

I syfte att erhålla en estimator med mindre urvalsfel och bortfallsskevhet än estimator (4) utnyttjar vi hjälpinformation i estimationen. Vi bildar en hjälpvektor \mathbf{x}_k , som anger till vilka kategorier av

$(KÖN * FORSKNINGSÄMNE) + (KÖN * TJÄNSTEKATEGORI) + ÅLDER + FÖDELSELAND + ANSTÄLLNINGSFORM + DOKTORSEXAMEN$

som person k tillhör. Från register framställer vi

hjälptotalerna $\sum_{U_d} \mathbf{x}_k$. Vi utnyttjar denna hjälpinformation i en kalibreringsestimator.

Kalibreringsestimatorn för totalen Y_d har följande utseende:

$$\hat{Y}_{wd} = \sum_r d_k v_k y_{dk} \quad (5)$$

där designen antas vara ett stratifierat OSU med designvikten $d_k = \frac{N_h}{n_h}$, för $k \in r$ och

$$v_k = 1 + (\sum_U \mathbf{x}_k - \sum_r d_k \mathbf{x}_k)' (\sum_r d_k \mathbf{x}_k \mathbf{x}_k')^{-1} \mathbf{x}_k \quad (6)$$

Den skattade svarssannolikheten för person k är $\hat{\theta}_k = 1/v_k$. Vid skattning av en parameter av typen $P_d = C \frac{Y_d}{Z_d}$ skattas respektive total med hjälp av vikterna $w_k = d_k v_k$.

Referenser

Särndal C.-E. & Lundström S. (2005). *Estimation in Surveys with Nonresponse*. New York: Wiley

Akademisk frihet

Mätteknisk granskning

Fredrik Scheffer
SSA/SU/MET-S

Innehåll

Översikt	3
Inledning	4
Metod.....	4
Granskning.....	4
Generella synpunkter	5
Frågor i tablåform på webb	5
Genomgång av frågor och svarsalternativ	6
Referenser.....	12

Bilagor:

Bilaga 1. Granskat utkast Akademisk frihet.

Översikt

Producent	Statistikmyndigheten SCB, 010-479 40 00, www.scb.se
Undersökning	Akademisk frihet
Produktnummer	8010787
Insamlingsmetod	Kombinerad insamling papper och webb.
Statistikansvarig myndighet	Universitetskanslersämbetet, UKÄ
Beställare SCB	SSA/UE/ENK – K Bock
Beställning	2023-06-02
Arbetet påbörjades	2023-09-11
Arbetet levererades	2023-09-18
Medverkande mättekniker	Fredrik Scheffer
Granskat material	Utkast i Word-format.
Frågeformulärets omfattning	Utkastet innehåller 19 frågor, varav två med 24 respektive 16 delfrågor, fördelat på 6 sidor.
Tidigare mättekniska genomgångar	Ej tidigare granskad av SCB.

Inledning

På uppdrag av SSA/UE/ENK har en mätteknisk granskning genomförts av undersökningen Akademisk frihet. Extern kund är Universitetskanslersämbetet, UKÄ. Det är en frivillig urvalsundersökning som vänder sig till forskande och undervisande personal vid Sveriges högskolor och universitet. Undersökningen ingår i ett regeringsuppdrag.

Metod

När en statistisk undersökning genomförs är det grundläggande att uppnå tillräckligt bra kvalitet på de data som samlas in. Därför ska de mätinstrument som används i SCB:s datainsamling genomgå mättekniskt test. Syftet är främst att upptäcka om undersökningen mäter det som avses att mätas.

Granskning

En mätteknisk granskning innebär att ett frågeformulär granskas på ett systematiskt sätt av mätteknisk expertis. Ett syfte med granskningen är att säkerställa att frågorna samlar in den önskade informationen. Ett annat syfte är att identifiera möjliga problem samt ge förslag på justeringar enligt de principer som gäller för fråge- och formulärskonstruktion. Forskning visar att en sådan här granskning på ett effektivt sätt identifierar problem i frågeformulär (bl.a. Olsson 2010, Presser m.fl. 2004).

Till skillnad från t.ex. fokusgrupper och kognitiva intervjuer, involverar inte den mättekniska granskningen några uppgiftslämnare. Den kan därför med fördel kombineras med t.ex. kognitiva intervjuer för att få deras perspektiv (Yan m.fl. 2012).

Läs mer om frågekonstruktion och olika metoder att utvärdera frågeformulär i boken "Frågor och svar – om frågekonstruktion i enkät- och intervjuundersökningar" på scb.se/publikation/31153.

I den här granskningen ligger fokus framför allt på följande områden:

- Frågornas utformning - språket, termer och begrepp
- Strukturen och ordningsföljden på frågorna
- Svartalternativen
- Instruktioner
- Layout och design

Generella synpunkter

I detta avsnitt kommenteras generella aspekter eller problem med frågeformuläret. I avsnittet ”Genomgång av frågor och svarsalternativ” tas mer frågespecifika problem upp.

Generellt ser vi goda möjligheter för formuläret att fungera. Främst bör fråga 15 (1 och 2) förtydligas och förenklas. När det gäller språket är vi inte experter på engelska, men har lämnat vissa förslag på översättning. Har ni möjlighet så be gärna någon med engelska som modersmål att se över språket. Det är dock viktigt i en enkät att inte bara språket är korrekt utan även att begrepp m.m. håller en enkel och tydlig nivå så att alla förstår vad som avses. Vi eftersträvar ofta ”talspråk” och försöker anpassa språk, termer och begrepp till de i populationen med sämst förutsättningar att förstå.

Frågor i tablåform på webb

Frågor i tablåform (även kallat matrisfrågor, se fråga 15) ställs i det webbverktyg SCB använder som separata frågor med vertikala svarsalternativ. Främst beror detta på behovet av anpassning till svar på mobiltelefoner då tablåer är olämpligt på mindre skärmar (Bakker via: Lorch and Mitchell 2014). Det ska inte ses som något negativt att designa om frågor i tablåform till separata frågor då tablåfrågor generellt har vissa inneboende problem. Flera studier (bl.a. Couper 2008) har t.ex. visat på högre korrelation mellan items/delfrågor i tablåer (s.k. ”inter item correlations”). Det finns även en större risk för s.k. straight lining och partiellt bortfall i tablåer (Liu & Cernat 2016, Revilla, Saris & Krosnick, 2014). I ett experiment som SCB har utfört i en undersökning (SLOSH 2020) jämfördes insamling via papper och webb. Ett fokus i experimentet var frågor som i pappersversionen presenterades som tablåfrågor och i webb som separata frågor. Experimentet gav inga indikationer på mode- eller selektionseffekter.

Att använda separata frågor i stället för tablåfrågor innebär i SCB:s webbverktyg även att skalor och svarsalternativ läggs vertikalt istället för horisontellt. Det är dock normalt inte ett problem, flera studier har inte funnit några signifikanta och konsistenta skillnader mellan horisontella och vertikala skalor (t.ex. Mockovak (2018) och Couper (2008)). Det bör alltså inte föreligga någon större risk att använda olika design i papper och webb, även om som tidigare nämnts, frågor i tablåform generellt bör behandlas med försiktighet.

Genomgång av frågor och svarsalternativ

I detta avsnitt tas frågespecifika kommentarer upp, fråga för fråga.

Fråga	Kommentar
Intro	<p>Introduktionen är en definition av akademisk frihet. Den är alltså väsentlig för besvarandet av frågorna och kan behöva framträda lite tydligare. Det är lätt hänt (och vanligt) att uppgiftslämnare läser den här typen av text slarvigt, om alls, och med blicken letar upp första frågan direkt.</p> <p>Lösningförslag beror lite på hur formuläret layouts i övrigt i inledningen. En traditionell lösning är att lägga texten, något förkortad, som instruktion direkt under fråga 1, t.ex.:</p> <p>Do you feel that academic freedom is an important prerequisite for your work as a researcher/teacher? By academic freedom, we mean a culture that allows the free search for knowledge and the free dissemination of knowledge in both research and teaching (in accordance with the 2020 research policy bill (Bill 2020/21:60)).</p> <p>Lite beroende på om detta blir en lite för lång fråga i layout är ett annat alternativ att ha texten direkt under rubrik, någonting i stil med:</p> <p>Survey on Academic freedom By academic freedom, we mean a culture that allows the free search for knowledge and the free dissemination of knowledge in both research and teaching (in accordance with the 2020 research policy bill (Bill 2020/21:60)).</p> <p>Möjligen kan definitionen även upprepas i formuläret.</p>
1	<p>Kanske ingen stor sak men generellt bör vi i formulär använda ett så enkelt språk som möjligt (anpassat till de med sämst förutsättningar att förstå och besvara frågorna). Även om populationen är akademiker finns det sannolikt många som inte har en avancerad nivå på engelska. Här kan ni fundera på om det kanske finns ett enklare ord än "prerequisite", att skriva "important prerequisite" blir också lite tårta på tårta (som vi förstår det, vi är dock inte heller</p>

	experter på engelska). Förslag kan vara t.ex. "important requirement" eller "important condition".
2	Inga kommentarer.
3	Inga kommentarer.
4	<p>"öppna" frågor har sin egen problematik, kanske främst för att svaren inte är kvantifierbara. Även med en kvalitativ tolkning/analys finns vissa problem då risken är ganska stor för skevhet i svar, det är främst de "talföra" eller de med starka åsikter som skriver något. Det finns också alltid risk för subjektivitet i tolkningarna av svaren.</p> <p>För just den här frågan ser vi också en risk att svaren blir ganska långa (små berättelser) och därmed ganska krävande för uppgiftslämnarna.</p> <p>Med tanke på fråga 15 (a+b) kanske denna fråga inte behövs?</p>
5	Inga kommentarer (ett j ska dock bort efter sista svarsalternativet).
6	Inga kommentarer.
7	<p>I webb används s.k. radioknappar vilket innebär att endast ett svar kan markeras. I papper är ju detta inte möjligt vilket innebär att de t.ex. kan markera alla tre svaren. Detta behöver inte vara något stort problem men var förbereda på hur det ska hanteras i analys. Detta gäller även fråga 8.</p> <p>En alternativ formulering kan vara:</p> <p style="text-align: center;">What or who do you consider to be the primary threat to your academic freedom?</p>
8	Se ovan.
9	Det behöver inte vara fel att skriva "Do you feel that...", men en korrektare översättning av "Anser du att..." tror vi är "Do you think you have..."
10	Troligen ingen stor sak men i viss mån mäter väl denna fråga samma sak som fråga 9? Om de t.ex. svarar "ja" på fråga 9 kan denna fråga upplevas som lite märklig/upprepanande.

11	<p>Använd samma begrepp i fråga som i svarsalternativ, dvs. skriv "extent" istället för "degree" i frågan.</p> <p>Andra svarsalternativet formuleras traditionellt "To some extent".</p>
12	Inga kommentarer.
13	<p>Första och andra svarsalternativen kan kortas ner till:</p> <p style="text-align: center;">Yes, and I have participated</p> <p style="text-align: center;">Yes, but I have not participated</p>
14	Inga kommentarer.
15	<p>Introduktionstext</p> <p>Det är en lång text och räkna inte med att alla läser den. Vi ser den dock inte som avgörande för att kunna besvara frågorna.</p> <p>Första meningen är nästan fyra rader lång och kan med fördel delas upp på två, t.ex. "...free dissemination. It also notes...".</p> <p>Ordet "dissemination" i den andra av ovanstående meningar bör ändras till "disseminate: "...to contribute to and disseminate high quality knowledge".</p> <p>Fråga 15.1 och 15.2</p> <p>Det här är ur ett par aspekter en (onödigt) krånglig frågedesign.</p> <p>Ni använder s.k. påståendefrågor, dock utan att använda den traditionellt tillhörande "instämmer-skalan". Frågor i påståendeform är något vi generellt avråder från då frågeformen dels är kognitivt utmanande, dels ökar risken för positiva svar (s.k. "acquiescence" – benägenheten att hålla med). Påståendeformen kan användas i vissa fall, t.ex. när frågorna anses extra känsliga då frågeformen är mindre konfrontativ. Här ser vi det dock som en onödig design och det är relativt enkelt att göra om dem till direkta frågor (se förslag nedan).</p> <p>De följdfrågor som följer (15.1.b och 15.2.b) är även det en design som blir problematisk. I pappersversionen är en tvådimensionell design generellt problematisk. När den dessutom villkoras av svar på föregående fråga blir det ännu krångligare. När man designar frågor kanske det inte framstår som så problematiskt men vår erfarenhet av respondentsituationer har visat att ovanstående sällan</p>

	<p>fungerar tillfredsställande. I webb kommer varje fråga att ställas enskilt och då kommer det sannolikt uppfattas som väldigt upprepande att besvara alla dessa frågor inklusive följdfrågor (totalt 40 frågor för 15.1 och 15.2!). Risken finns även att detta påverkar svarsandelar negativt och vårt förslag är att ni stryker följdfrågorna eller ställer en sammanfattande uppföljningsfråga i stil med:</p> <p>Has any of these experiences limited your academic freedom? Such as your ability to freely search for and disseminate knowledge.</p> <p>Yes No Have not had these experiences</p>
15.1	<p>Vi föreslår enligt ovan att frågorna skrivs som just frågor, avslutade med frågetecknen, samt några förkortningar/förenklingar av vissa delfrågor:</p> <p>Have you experienced...</p> <p>a) ... that your colleagues don't permit ideas and perspectives in the research environment that challenge consensus?</p> <p>b) ... pressure from colleagues/managers to change your research question or method against your will?</p> <p>c) ... that informal networks and bonds of friendship exist at your workplace that align research and academic discussions in the same direction?</p> <p>d) ... pressure from colleagues which censors your research findings?</p> <p>e) ... pressure from a stakeholder outside of academia which censors your research findings?</p> <p>f) ... pressure, such as through agreements, from another country that censors your research findings?</p> <p>g) ... pressure to not disseminate your research findings?</p> <p>h) ... that someone has contacted your employer to prevent you from conducting your research?</p> <p>i) ... that colleagues have attacked you about your research, such as on social media?</p> <p>j) ... threats and/or hateful comments related to your research expressed in letters, emails or phone calls?</p>

	<p>k) ... that an individual has attempted to disrupt your research by requesting copies of your emails, work documents or other official documents?</p> <p>l) ... that your department or higher education institution arbitrarily refused to approve your application for research funding?</p> <p>I webb föreslår vi att delfrågorna delas upp på två skärmbilder (då med upprepad inledning). Det gäller även 15.2.</p> <p>Delfråga i: Det är svårt att bedöma om det är ett problem men <i>"har deltagit i drev mot dig"</i> är inte helt samma sak som <i>"have attacked you"</i>. Det förra sker i grupp vilket inte nödvändigtvis gäller det andra. I 15.2 översätts samma begrepp med <i>"have challenged..."</i>. Det viktigaste är att ni bestämmer er för ett begrepp och använder det konsekvent, samt att det begreppet i så hög grad som möjligt motsvarar det ni vill mäta.</p>
15.2	<p>SE kommentar för fråga 15.1, förslag:</p> <p>Have you experienced...</p> <p>a) ... that students exert pressure on you to remove or add course content?</p> <p>b) ... that students have challenged you in your role as a teacher, such as on social media?</p> <p>c) ... threats and/or hateful comments related to your teaching expressed in letters, emails or phone calls?</p> <p>d) ... that one or more students have submitted complaints about you because of your teaching?</p> <p>e) ... students who do not accept that the learning environment is to be characterised by open discussion?</p> <p>f) ... that your employer does not support you when you have been challenged by students?</p> <p>g) ... pressure from your boss to change how you conduct your teaching?</p> <p>h) ... pressure from colleagues to change how you conduct your teaching?</p> <p>Övriga kommentarer:</p> <p>Delfråga a: Eventuellt kan ordet "exert" vara svårtolkat för vissa, kanske kan "use" fungera?</p> <p>Delfråga b: Se tidigare kommentar angående "delta i drev".</p>

16	”question” bör skrivas i plural. ”...questions above?”
17	<p>Det blir lite dubbla budskap med inledning (”If you...”) och sista svarsalternativet. Inledningen signalerar ju att man, om inte, inte ska besvara frågan. Därtill fungerar den här typen av inledningsvillkor dåligt i surveyfrågor.</p> <p>I webb kan detta styras så att frågan endast går till de som svarat ja på någon av frågorna 15 och 16 (kanske även fråga 6?). Ett förslag är att frågan skrivs direkt till alla:</p> <p style="text-align: center;">Have you received sufficient support from your higher education institution when (and if) your academic freedom has been challenged?</p> <p>Ett alternativ är att formulera frågan mer allmänt:</p> <p style="text-align: center;">Do you feel that your higher education institution provides sufficient support when someone’s academic freedom is being challenged?</p> <p>Då kan sista svarsalternativet strykas.</p>
18	<p>Se kommentar för fråga 17 angående inledningsvillkor. Här finns inte heller möjligheten som sista svarsalternativet i fråga 17 ger.</p> <p style="text-align: center;">Did the experience of having your academic freedom being challenged cause you to change your behaviour in any of the following ways?</p> <p>Lägg då gärna till ett svarsalternativ i stil med sista på fråga 17. Samtidigt behövs ett svarsalternativ för de som känner att den akademiska friheten är hotad men som inte gjort något av det som tas upp. Eventuellt kan dessa två kombineras:</p> <p>”Non of the above/my academic freedom has not been challenged”</p> <p>Sista svarsalternativet skriver vi normalt: ”In another way (please specify):”</p> <p>Ett annat alternativ (kanske det bästa) är att lägga fråga 17 och 18 direkt efter fråga 8, då villkorade av svar på fråga 6.</p>

Referenser

Bakker via: Lorch, J., Mitchell, N. (2014). Why you need to make your surveys mobile friendly now. *Survey Sampling international*

Couper, M. P. (2008) *Designing effective web surveys*. NY: Cambridge.

Liu, M., & Cernat, A. (2018). Item-by-item Versus Matrix Questions: A Web Survey Experiment. *Social Science Computer Review*, 36(6), 690–706. <https://doi.org/10.1177/0894439316674459>

Mockovak, W. (2018) *Horizontal vs. Vertical Scales vs. Use of a Grid in Online Data Collection: Which is better?* Bureau of Labor Statistics, Washington, DC 20212 Available online at: [Horizontal vs. Vertical Scales vs. Use of a Grid in Online Data Collection: Which Is Better? \(bls.gov\)](https://www.bls.gov/publications/special-reports/2018/01/horizontal-vs-vertical-scales-vs-use-of-a-grid-in-online-data-collection-which-is-better/)

Olson, K., (2010). An Examination of Questionnaire Evaluation by Expert Reviewers. *Sage Field Methods 2010 22: 295*.

Presser, S., Couper, M. P., Lessler, J. T., Martin, E., Martin, J., Rothgeb, J. M. and Singer, E., (2004). Methods for testing and evaluating survey questions, *Public Opinion Quarterly* 68, 109–130.

Revilla, M. A., Saris, W. E. & Krosnick, J. A. (2014) Choosing the Number of Categories in Agree-Disagree Scales. *Sociological Methods & Research*, Vol 43(1), s. 73-97.

Yan, T., Kreuter, F. and Tourangeau, R., (2012). Evaluating Survey Questions: A Comparison of Methods. *Journal of Official Statistics*, Vol.28, No.4, 2012. pp. 503–529.

Klicka här för att ange text.

Bilaga 4: Variabelbeskrivning

Filnamn: Svardsdatafil_akademisk frihet

Lagringsformat: .sav (SPSS-fil)

Antal poster: 3 768

Processdata				
Processdata	Beskrivning			
SCBid	Löpnnummer med checksiffra			
ResponseDate	Datum för dataregistrering, år mån dag			
InMedium	Om webb eller pappersenkät (skanning)			
PapperBlankett	Pappersenkät, Svenska= _01, Engelska= _02			
WebbBlankett	Webbblankett, Svenska= _SV, Engelska= _EN			
Stratum	Stratumtillhörighet			
Kalvik	Kalibrerad vikt för att redovisa resultat för hela populationen			
Registeruppgifter				
Register-variabel	Beskrivning av registeruppgifter			
Kon	Kön, 1=man, 2=kvinn			
FodAr	Födelseår			
ForskAmneOmr	Forskningsämnesområde, enligt standard för svensk indelning av forskningsämnen			
ForskAmneOmrText	Forskningsämnesområde, klartext			
HsKod	Högskolekod			
HsNamn	Högskolenamn, klartext			
ForskAmneGr	Forskningsämnesgrupp, enligt standard för svensk indelning av forskningsämnen			
ForskAmneGrText	Forskningsämnesgrupp, klartext			
TjKat	Anställningskategori (Professor, Lektor, Meriteringsanställning, Adjunkt, Annan forskande och undervisande personal)			
TjKatText	Anställningskategori, klartext			
MeritAnst	Typ av meriteringsanställning (biträdande lektor, postdoktor, forskarassistent)			
Anstform	Anställningsform (tillsvidareanställning eller tidsbegränsad anställning)			
AnstformText	Anställningsform, klartext			
AnstformTB	Tidsbegränsningsgrund för tidsbegränsat anställda			
AnstformTBText	Tidsbegränsningsgrund, klartext			
Doktorsexamen	Anger om personen har doktorsexamen			
DoktorsExamAr	År för doktorsexamen			
Adjungerad	Anger om anställningen är adjungerad			
TjOmf	Anställningsomfattning (0-100)			
Enkätdata				
Fråge- nummer	Fråga i klartext	Delfrågor i klartext	Svars- alternativ	Svarsalternativ i klartext
F01	Arbetar du idag med forskning och/eller undervisning?		1	Ja, endast med forskning
F01	Arbetar du idag med forskning och/eller undervisning?		2	Ja, endast med undervisning

F01	Arbetar du idag med forskning och/eller undervisning?		3	Ja, både med forskning och undervisning
F01	Arbetar du idag med forskning och/eller undervisning?		4	Nej
F02	Vad stämmer bäst in på dig?		1	Doktorand
F02	Vad stämmer bäst in på dig?		2	Mentoringsanställd (postdoktor, biträdande lektor, forskarassistent)
F02	Vad stämmer bäst in på dig?		3	Lektor
F02	Vad stämmer bäst in på dig?		4	Professor
F02	Vad stämmer bäst in på dig?		5	Adjunkt
F02	Vad stämmer bäst in på dig?		6	personal
F03	Anser du att akademisk frihet är en viktig förutsättning för ditt arbete som forskare/lärare?		1	Ja, mycket viktig
F03	Anser du att akademisk frihet är en viktig förutsättning för ditt arbete som forskare/lärare?		2	Ja, ganska viktig
F03	Anser du att akademisk frihet är en viktig förutsättning för ditt arbete som forskare/lärare?		3	Nej
F03	Anser du att akademisk frihet är en viktig förutsättning för ditt arbete som forskare/lärare?		4	Vet ej
F04a	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	Kollegor	1	Varje dag
F04a	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	Kollegor	2	Någon gång i veckan
F04a	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	Kollegor	3	Någon gång i månaden
F04a	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	Kollegor	4	Någon gång om året
F04a	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	Kollegor	5	Aldrig
F04a	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	Kollegor	6	Ej aktuellt
F04b	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	närmaste chef	1	Varje dag
F04b	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	närmaste chef	2	Någon gång i veckan
F04b	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	närmaste chef	3	Någon gång i månaden
F04b	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	närmaste chef	4	Någon gång om året
F04b	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	närmaste chef	5	Aldrig
F04b	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	närmaste chef	6	Ej aktuellt
F04c	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	studenter	1	Varje dag
F04c	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	studenter	2	Någon gång i veckan
F04c	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	studenter	3	Någon gång i månaden
F04c	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	studenter	4	Någon gång om året
F04c	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	studenter	5	Aldrig
F04c	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	studenter	6	Ej aktuellt
F04d	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	samarbetspartners utanför akademien	1	Varje dag
F04d	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	samarbetspartners utanför akademien	2	Någon gång i veckan
F04d	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	samarbetspartners utanför akademien	3	Någon gång i månaden
F04d	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	samarbetspartners utanför akademien	4	Någon gång om året
F04d	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	samarbetspartners utanför akademien	5	Aldrig
F04d	Hur ofta diskuterar du aspekter av akademisk frihet med din/dina ...?	samarbetspartners utanför akademien	6	Ej aktuellt
F05	Anser du att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag?		1	Ja

F05	Anser du att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag?		2	Nej
F05	Anser du att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag?		3	Vet ej
F06_txt	På vilket sätt anser du att den akademiska friheten på svenska lärosäten är utmanad idag?		0	TEXT
F07	Har du någon gång under din akademiska karriär i Sverige upplevt att din akademiska frihet utmanats?		1	Ja, flera gånger
F07	Har du någon gång under din akademiska karriär i Sverige upplevt att din akademiska frihet utmanats?		2	Ja, ett fåtal gånger
F07	Har du någon gång under din akademiska karriär i Sverige upplevt att din akademiska frihet utmanats?		3	Nej
F07	Har du någon gång under din akademiska karriär i Sverige upplevt att din akademiska frihet utmanats?		4	Vet ej
F08	Anser du att din egen akademiska frihet är utmanad idag?		1	Ja
F08	Anser du att din egen akademiska frihet är utmanad idag?		2	Nej
F08	Anser du att din egen akademiska frihet är utmanad idag?		3	Vet ej
F09	Vem/vilka är det som utmanar din akademiska frihet?		1	Personer/aktörer aktiva inom lärosätet, t.ex. chefer, kollegor, studenter
F09	Vem/vilka är det som utmanar din akademiska frihet?		2	Personer/aktörer aktiva utanför lärosäte
F09	Vem/vilka är det som utmanar din akademiska frihet?		3	Både personer/aktörer inom och utanför lärosätet
F10	Utmanas din akademiska frihet i samband med forskning eller undervisning?		1	I samband med forskning
F10	Utmanas din akademiska frihet i samband med forskning eller undervisning?		2	I samband med undervisning
F10	Utmanas din akademiska frihet i samband med forskning eller undervisning?		3	Både i samband med forskning och undervisning
F11	När du upplevt att din akademiska frihet utmanats, har du då sökt hjälp från lärosätet?		1	Ja
F11	När du upplevt att din akademiska frihet utmanats, har du då sökt hjälp från lärosätet?		2	Nej
F11	När du upplevt att din akademiska frihet utmanats, har du då sökt hjälp från lärosätet?		3	Vet ej
F12	Fick du stöd från lärosätet när du sökte hjälp?		1	Ja, jag fick tillräckligt stöd
F12	Fick du stöd från lärosätet när du sökte hjälp?		2	Ja, men inte tillräckligt
F12	Fick du stöd från lärosätet när du sökte hjälp?		3	Nej, jag fick inget stöd alls
F12	Fick du stöd från lärosätet när du sökte hjälp?		4	Vet ej
F13_01	Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt?		0	Jag har bytt forskningsfokus
F13_02	Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt?		0	Jag har bytt lärosäte/institution
F13_03	Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt?		0	Jag undviker att forska om ämnen som kan upplevas som kontroversiella
F13_04	Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt?		0	Jag har avbrutit samarbete med externa partners
F13_05	Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt?		0	Jag undviker att undervisa om ämnen som kan upplevas som kontroversiella
F13_06	Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt?		0	Jag undviker att kommunicera min forskning

F13_07	Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt?		0	På något annat sätt
F13_txt	Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt?		0	På något annat sätt, nämligen:TEXT
F13_08	Har situationerna då din akademiska frihet utmanats gjort att du förändrat ditt beteende på något av följande sätt?		0	Nej
F14	Anser du att du har den kunskap som behövs om akademisk frihet, för din roll som forskare/lärare?		1	Ja
F14	Anser du att du har den kunskap som behövs om akademisk frihet, för din roll som forskare/lärare?		2	Nej
F14	Anser du att du har den kunskap som behövs om akademisk frihet, för din roll som forskare/lärare?		3	Vet ej
F15	Skulle du vilja lära dig mer om akademisk frihet?		1	Ja
F15	Skulle du vilja lära dig mer om akademisk frihet?		2	Nej
F15	Skulle du vilja lära dig mer om akademisk frihet?		3	Vet ej
F16	I vilken utsträckning upplever du att ditt nuvarande lärosäte (t.ex. genom din institution) arbetar aktivt med att värna din akademiska		1	I hög utsträckning
F16	I vilken utsträckning upplever du att ditt nuvarande lärosäte (t.ex. genom din institution) arbetar aktivt med att värna din akademiska		2	I viss utsträckning
F16	I vilken utsträckning upplever du att ditt nuvarande lärosäte (t.ex. genom din institution) arbetar aktivt med att värna din akademiska		3	I låg utsträckning
F16	I vilken utsträckning upplever du att ditt nuvarande lärosäte (t.ex. genom din institution) arbetar aktivt med att värna din akademiska		4	Inte alls
F16	I vilken utsträckning upplever du att ditt nuvarande lärosäte (t.ex. genom din institution) arbetar aktivt med att värna din akademiska		5	Vet ej
F17	Känner du till om det finns någon policy eller riktlinjer på ditt nuvarande lärosäte för hur man ska värna forskarnas/lärarnas akademiska frihet?		1	Ja
F17	Känner du till om det finns någon policy eller riktlinjer på ditt nuvarande lärosäte för hur man ska värna forskarnas/lärarnas akademiska frihet?		2	Nej
F17	Känner du till om det finns någon policy eller riktlinjer på ditt nuvarande lärosäte för hur man ska värna forskarnas/lärarnas akademiska frihet?		3	Vet ej
F18	Har ditt nuvarande lärosäte någon gång erbjudit dig att delta i en kurs/utbildning där aspekter av akademisk frihet ingår?		1	Ja, jag har erbjudits och gått
F18	Har ditt nuvarande lärosäte någon gång erbjudit dig att delta i en kurs/utbildning där aspekter av akademisk frihet ingår?		2	Ja, jag har erbjudits och inte gått
F18	Har ditt nuvarande lärosäte någon gång erbjudit dig att delta i en kurs/utbildning där aspekter av akademisk frihet ingår?		3	Nej
F18	Har ditt nuvarande lärosäte någon gång erbjudit dig att delta i en kurs/utbildning där aspekter av akademisk frihet ingår?		4	Vet ej
F19	Vet du vart du ska vända dig på ditt nuvarande lärosäte om din akademiska frihet utmanas?		1	Ja
F19	Vet du vart du ska vända dig på ditt nuvarande lärosäte om din akademiska frihet utmanas?		2	Nej
F19	Vet du vart du ska vända dig på ditt nuvarande lärosäte om din akademiska frihet utmanas?		3	Vet ej
F20_1_aa	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att kollegor på din arbetsplats inte ger utrymme för ideer och perspektiv som utmanar konsensus i	1	Ja
F20_1_aa	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att kollegor på din arbetsplats inte ger utrymme för ideer och perspektiv som utmanar konsensus i	2	Nej

F20_1_ab	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att kollegor på din arbetsplats inte ger utrymme för idéer och perspektiv som utmanar konsensus i forskningsmiljön. Är det din upplevelse att det har utmanat din akademiska frihet, dvs din möjlighet att fritt	1	Ja
F20_1_ab	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att kollegor på din arbetsplats inte ger utrymme för idéer och perspektiv som utmanar konsensus i forskningsmiljön. Är det din upplevelse att det har utmanat din akademiska frihet, dvs din möjlighet att fritt	2	Nej
F20_1_ba	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från kollegor på din arbetsplats att ändra din forskningsfråga eller metod mot din vilja?	1	Ja
F20_1_ba	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från kollegor på din arbetsplats att ändra din forskningsfråga eller metod mot din vilja?	2	Nej
F20_1_bb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från kollegor på din arbetsplats har ändra din forskningsfråga eller metod mot din vilja. Är det din upplevelse att det har utmanat din akademiska frihet, dvs din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?	1	Ja
F20_1_bb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från kollegor på din arbetsplats har ändra din forskningsfråga eller metod mot din vilja. Är det din upplevelse att det har utmanat din akademiska frihet, dvs din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?	2	Nej
F20_1_ca	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att forskningen och den akademiska diskussionen på din arbetsplats blivit homogen på grund av informella nätverk och vänskapsband?	1	Ja
F20_1_ca	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att forskningen och den akademiska diskussionen på din arbetsplats blivit homogen på grund av informella nätverk och vänskapsband?	2	Nej
F20_1_cb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	akademiska diskussionen på din arbetsplats blivit homogen på grund av informella nätverk och vänskapsband. Din akademiska frihet, din möjlighet att	1	Ja
F20_1_cb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	akademiska diskussionen på din arbetsplats blivit homogen på grund av informella nätverk och vänskapsband. Din akademiska frihet, din möjlighet att	2	Nej
F20_1_da	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från kollegor på din arbetsplats att censurera dina forskningsresultat?	1	Ja
F20_1_da	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från kollegor på din arbetsplats att censurera dina forskningsresultat?	2	Nej
F20_1_db	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från kollegor på din arbetsplats att censurera dina forskningsresultat. Har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka och sprida	1	Ja
F20_1_db	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från kollegor på din arbetsplats att censurera dina forskningsresultat. Har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka och sprida	2	Nej
F20_1_ea	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från en samarbetspartner utanför akademien att censurera dina forskningsresultat?	1	Ja
F20_1_ea	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från en samarbetspartner utanför akademien att censurera dina forskningsresultat?	2	Nej
F20_1_eb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från samarbetspartner utanför akademien att censurera dina forskningsresultat. Har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida	1	Ja
F20_1_eb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	patryckningar från samarbetspartner utanför akademien att censurera dina forskningsresultat. Har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida	2	Nej

F20_1_fa	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	påtryckningar från en annan stat, t.ex. via avtal, att censurera dina forskningsresultat?	1	Ja
F20_1_fa	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	påtryckningar från en annan stat, t.ex. via avtal, att censurera dina forskningsresultat?	2	Nej
F20_1_fb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	påtryckningar från en annan stat, t.ex. via avtal, att censurera dina forskningsresultat. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida	1	Ja
F20_1_fb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	påtryckningar från en annan stat, t.ex. via avtal, att censurera dina forskningsresultat. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida	2	Nej
F20_1_ga	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	påtryckningar för att inte sprida dina forskningsresultat?	1	Ja
F20_1_ga	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	påtryckningar för att inte sprida dina forskningsresultat?	2	Nej
F20_1_gb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	påtryckningar för att inte sprida dina forskningsresultat. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?	1	Ja
F20_1_gb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	påtryckningar för att inte sprida dina forskningsresultat. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?	2	Nej
F20_1_ha	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att en person har kontaktat din arbetsgivare för att hindra dig att utöva din forskning?	1	Ja
F20_1_ha	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att en person har kontaktat din arbetsgivare för att hindra dig att utöva din forskning?	2	Nej
F20_1_hb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	en person har kontaktat din arbetsgivare för att hindra dig att utöva din forskning. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida kunskap?	1	Ja
F20_1_hb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	en person har kontaktat din arbetsgivare för att hindra dig att utöva din forskning. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida kunskap?	2	Nej
F20_1_ia	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att kollegor har deltagit i drev mot dig relaterat till din forskning, tex på sociala plattformar?	1	Ja
F20_1_ia	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att kollegor har deltagit i drev mot dig relaterat till din forskning, tex på sociala plattformar?	2	Nej
F20_1_ib	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	kollegor har deltagit i drev mot dig relaterat till din forskning, tex på sociala plattformar. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida	1	Ja
F20_1_ib	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	kollegor har deltagit i drev mot dig relaterat till din forskning, tex på sociala plattformar. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida	2	Nej
F20_1_ja	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	hot och/eller hat relaterat till din forskning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala plattformar?	1	Ja
F20_1_ja	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	hot och/eller hat relaterat till din forskning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala plattformar?	2	Nej
F20_1_jb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	upplevt hot och/hat relaterat till din forskning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala plattformar. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka	1	Ja
F20_1_jb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	upplevt hot och/hat relaterat till din forskning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala plattformar. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka	2	Nej
F20_1_ka	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att institutionen eller lärosätet vagrat skriva på din forskningsansökan med hänvisning till, enligt din mening, godtyckliga skäl?	1	Ja

F20_1_ka	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	att institutionen eller lärosätet vågrat skriva på din forskningsansökan med hänvisning till, enligt din mening, godtyckliga skäl?	2	Nej
F20_1_kb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	institutioner/lärosätet vågrat skriva på din forskningsansökan med hänvisning till, godtyckliga skäl. Har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt	1	Ja
F20_1_kb	Erfarenheter från din forskningsmiljö.Har du upplevt...	institutioner/lärosätet vågrat skriva på din forskningsansökan med hänvisning till, godtyckliga skäl. Har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt	2	Nej
F20_2_aa	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	att studenter utövar påtryckning att kursinnehåll tas bort eller läggs till från på din kurs? Svar två i fråga ett	1	Ja
F20_2_aa	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	att studenter utövar påtryckning att kursinnehåll tas bort eller läggs till från på din kurs? Svar två i fråga ett	2	Nej
F20_2_ab	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	studenter utövar påtryckning att kursinnehåll tas bort eller läggs till från på din kurs. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?	1	Ja
F20_2_ab	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	studenter utövar påtryckning att kursinnehåll tas bort eller läggs till från på din kurs. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?	2	Nej
F20_2_ba	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	att studenterna deltagit i drev mot dig som lärare, tex på sociala plattformar?	1	Ja
F20_2_ba	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	att studenterna deltagit i drev mot dig som lärare, tex på sociala plattformar?	2	Nej
F20_2_bb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	studenterna deltagit i drev mot dig som lärare, tex på sociala plattformar. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?	1	Ja
F20_2_bb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	studenterna deltagit i drev mot dig som lärare, tex på sociala plattformar. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?	2	Nej
F20_2_ca	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	hot och/eller hat relaterat till din undervisning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala	1	Ja
F20_2_ca	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	hot och/eller hat relaterat till din undervisning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala	2	Nej
F20_2_cb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	hot och/eller hat relaterat till din undervisning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala plattformar. Det har utmanat din akademiska frihet, din	1	Ja
F20_2_cb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	hot och/eller hat relaterat till din undervisning, personligen, via brev, mejl, telefon eller sociala plattformar. Det har utmanat din akademiska frihet, din	2	Nej
F20_2_da	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	att en eller flera studenter har anmält dig på grund av din undervisning?	1	Ja
F20_2_da	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	att en eller flera studenter har anmält dig på grund av din undervisning?	2	Nej
F20_2_db	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	en eller flera studenter har anmält dig på grund av din undervisning. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida kunskap?	1	Ja
F20_2_db	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	en eller flera studenter har anmält dig på grund av din undervisning. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida kunskap?	2	Nej
F20_2_ea	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	att studenter inte accepterar att lärandesituationen ska präglas av ett öppet samtalsklimat?	1	Ja

F20_2_ea	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	att studenter inte accepterar att lärandesituationen ska präglas av ett öppet samtalsklimat?	2	Nej
F20_2_eb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	studenter inte accepterar att lärandesituationen ska präglas av ett öppet samtalsklimat. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida	1	Ja
F20_2_eb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	studenter inte accepterar att lärandesituationen ska präglas av ett öppet samtalsklimat. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida	2	Nej
F20_2_fa	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	att din arbetsgivare inte stöttat dig när du har blivit utsatt av studenter?	1	Ja
F20_2_fa	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	att din arbetsgivare inte stöttat dig när du har blivit utsatt av studenter?	2	Nej
F20_2_fb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	din arbetsgivare inte stöttat dig när du har blivit utsatt av studenter. Det har utmanat din akademiska frihet, dvs din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?	1	Ja
F20_2_fb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	din arbetsgivare inte stöttat dig när du har blivit utsatt av studenter. Det har utmanat din akademiska frihet, dvs din möjlighet att fritt söka och sprida kunskap?	2	Nej
F20_2_ga	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	patryckning av din chef att ändra på upplägget av din undervisning?	1	Ja
F20_2_ga	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	patryckning av din chef att ändra på upplägget av din undervisning?	2	Nej
F20_2_gb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	patryckning av din chef att ändra på upplägget av din undervisning. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida kunskap?	1	Ja
F20_2_gb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	patryckning av din chef att ändra på upplägget av din undervisning. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida kunskap?	2	Nej
F20_2_ha	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	patryckning av dina kollegor att ändra på upplägget av din undervisning?	1	Ja
F20_2_ha	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	patryckning av dina kollegor att ändra på upplägget av din undervisning?	2	Nej
F20_2_hb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	patryckning av dina kollegor att ändra på upplägget av din undervisning. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida kunskap?	1	Ja
F20_2_hb	Erfarenheter från undervisning.Har du upplevt ...	patryckning av dina kollegor att ändra på upplägget av din undervisning. Det har utmanat din akademiska frihet, din möjlighet att fritt söka o sprida kunskap?	2	Nej
F21	Upplever du att din akademiska frihet har utmanats på något annat sätt än det som beskrivs i frågan innan?		1	Ja
F21_txt	Upplever du att din akademiska frihet har utmanats på något annat sätt än det som beskrivs i frågan innan?		0	Ja, nämligen
F21	Upplever du att din akademiska frihet har utmanats på något annat sätt än det som beskrivs i frågan innan?		2	Nej
F21	Upplever du att din akademiska frihet har utmanats på något annat sätt än det som beskrivs i frågan innan?		3	Vet ej

Bilaga 2:

Internationell utblick om
akademisk frihet – deskriptiv
litteratursammanställning

Internationell utblick om akademisk frihet

Deskriptiv litteratursammanställning

Innehållsförteckning

1	Sammanfattning	7
1.1	Utmaningar i USA och EU.....	7
1.2	Olika juridiska regleringar i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland	7
1.3	Utmaningar i de undersökta länderna.....	8
1.3.1	Högskolor och universitet som statligt styrda organisationer	8
1.3.2	Lojalitet mot arbetsgivaren.....	8
1.3.3	Bristande anställningstrygghet	8
1.3.4	Brister i kollegialitet.....	8
1.3.5	Försök att tysta det akademiska samtalet	9
1.3.6	Trakasserier, hat och hot samt mediedrev	9
1.3.7	Felaktig användning av ställning som forskare	10
1.3.8	Politisering, populism och kontroversiella teman	10
1.3.9	Etiska krav	10
1.3.10	Säkerhetsrisker.....	10
1.3.11	Övriga utmaningar	11
1.4	Initiativ och lösningar.....	11
1.4.1	Allianser och nätverk	11
1.4.2	Riktlinjer, vägledningar och avsiktsförklaringar	12
2	Uppdrag och bakgrund	13
2.1	Frågor och avgränsningar	13
2.2	Metod	13
2.3	Disposition och läsanvisning	14
3	Utblick mot USA	15
3.1	Relativt svagt lagligt skydd av den akademiska friheten	15
3.2	Delstaternas politiska styrning av universitetssektorn	15
3.3	Kommersialisering av universiteten	16
3.4	Bristande anställningstrygghet bidrar till konformitet	16
3.5	Cancelkultur och självcensur	17
3.5.1	Intresseorganisationens FIRE:s dokumentation av händelser som hotar den akademiska friheten	18
3.6	Arbetet för att främja den akademiska friheten bedrivs ofta av civilsamhället.....	18
4	Utblick mot övriga EU.....	19
4.1	Generella försämringar av den akademiska friheten	19
4.2	Särskilda utmaningar i specifika länder	20
4.2.1	Politikens definition av vilka områden som ska betraktas som vetenskapliga.....	20
4.2.2	Hot från lärosätenas ledningar och förvaltningar.....	21

4.2.3	Hot från övriga samhället.....	21
4.2.4	Hot från privat sektor	21
4.2.5	Hot mot att använda den akademiska friheten	22
4.3	Initiativ att motverka hoten mot den akademiska friheten.....	22
5	Lagskydd i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland.....	24
5.1	Danmark.....	24
5.2	Finland.....	25
5.3	Norge.....	25
5.4	Nederländerna	26
5.5	Tyskland.....	27
6	Utmaningar i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland	29
6.1	Högskolor och universitet som statligt styrda organisationer.....	29
6.1.1	Danmark	29
6.1.2	Finland	30
6.1.3	Norge	30
6.1.4	Nederländerna	31
6.1.5	Tyskland.....	31
6.2	Lojalitet mot arbetsgivaren	31
6.2.1	Danmark	31
6.2.2	Norge	31
6.3	Bristande anställningstrygghet.....	32
6.3.1	Danmark	32
6.3.2	Finland	33
6.3.3	Norge	33
6.3.4	Nederländerna	34
6.3.5	Tyskland.....	34
6.4	Brister i kollegialitet	35
6.4.1	Danmark	35
6.4.2	Finland	35
6.4.3	Norge	35
6.4.4	Nederländerna	36
6.4.5	Tyskland.....	37
6.5	Försök att tysta det akademiska samtalet.....	38
6.5.1	Danmark	38
6.5.2	Norge	38
6.5.3	Nederländerna	40
6.5.4	Tyskland.....	41
6.6	Trakasserier, hat och hot samt mediedrev.....	42
6.6.1	Finland	42
6.6.2	Norge	43
6.6.3	Nederländerna	44
6.6.4	Tyskland.....	44
6.7	Felaktig användning av ställning som forskare	45
6.7.1	Norge	45
6.7.2	Tyskland.....	45
6.8	Politisering, populism och kontroversiella teman.....	46
6.8.1	Danmark	46
6.8.2	Norge	46
6.8.3	Tyskland.....	49
6.9	Etiska krav.....	49

6.9.1	Danmark	49
6.9.2	Norge	50
6.9.3	Tyskland.....	50
6.10	Säkerhetsrisker	50
6.10.1	Norge	50
6.10.2	Nederländerna	51
6.10.3	Tyskland.....	51
6.11	Privatisering, kommersialisering och administrativa krav	52
6.11.1	Danmark	52
6.11.2	Finland	53
6.11.3	Norge	53
6.11.4	Nederländerna	54
6.11.5	Tyskland.....	54
6.12	Lobbyism, förväntad lojalitet med företag och uppdragsforskning	55
6.12.1	Danmark	55
6.12.2	Finland	56
6.12.3	Norge	57
6.12.4	Tyskland.....	58
6.13	Krav på samhällsrelevans	59
6.13.1	Danmark	59
6.13.2	Finland	59
6.13.3	Nederländerna	59
6.13.4	Tyskland.....	59
6.14	Prestationskrav, begränsningar och beroende kopplat till extern finansiering	60
6.14.1	Danmark	60
6.14.2	Finland	60
6.14.3	Norge	61
6.14.4	Nederländerna	61
6.14.5	Tyskland.....	62
7	Initiativ och lösningar i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland	64
7.1	Allianser och nätverk.....	64
7.1.1	Danmark	64
7.1.2	Finland	64
7.1.3	Norge	65
7.1.4	Tyskland.....	65
7.2	Protester och kampanjer.....	66
7.2.1	Norge	66
7.2.2	Tyskland.....	66
7.3	Riktlinjer, vägledningar och avsiktsförklaringar	67
7.3.1	Danmark	67
7.3.2	Finland	68
7.3.3	Norge	68
7.3.4	Nederländerna	69
7.3.5	Tyskland.....	70
7.4	Ytterligare förslag på lösningar	71
7.4.1	Norge	71
7.4.2	Nederländerna	71
8	Referenser.....	72

1 Sammanfattning

I denna rapport presenteras en kunskapsöversikt om hur akademisk frihet diskuteras i studier och i annan litteratur internationellt som Sweco har genomfört på uppdrag av UKÅ. Här belyses den del av akademisk frihet som rör relationen mellan den enskilda forskaren och lärosätet. Vi har fördjupat oss i förhållandena i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland. Läget i USA och övriga EU berörs enbart översiktligt.

1.1 Utmaningar i USA och EU

Den amerikanska litteraturen lyfter framför allt fram politikens påverkan, universitetens tilltagande kommersialisering och bristande anställningstrygghet som reella utmaningar för den akademiska friheten. Utöver det framträder en konformitetskultur, där forskare upplever sanktioner från lärosätena och till viss del det omgivande samhället till följd av att de framför olika åsikter. Begrepp som *cancelkultur* och *deplattformer* kan föras tillbaka till den amerikanska diskursen.

Även bland EU:s medlemsstater påverkar politiken forskningen, vilket kan riskera att försvaga skyddet av den akademiska friheten. Det finns tecken på att universitetsledningarna allt oftare bidrar till att försämra forskares möjligheter att använda sin akademiska frihet. Andra utmaningar är bristande anställningstrygghet, risker som kommer med en hög grad av extern finansiering och ett ifrågasättande av vetenskapens roll i samhället.

1.2 Olika juridiska regleringar i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland

De juridiska förutsättningarna för att skydda den akademiska friheten skiljer sig något mellan de studerade länderna. Medan den akademiska friheten är skyddad specifikt i den finska och tyska grundlagen, regleras skyddet i respektive universitetslag i Danmark, Norge och Nederländerna. Även den finska universitetslagen skyddar forsknings- och undervisningsfriheten som ett komplement till grundlagens skydd. I Norge nämns inte den akademiska friheten explicit i grundlagen, men berörs indirekt genom att skyddet i akademilagen lutar sig mot yttrandefriheten i grundlagen. I Tyskland har dessutom varje delstat sin unika lagstiftning för högre utbildning.

1.3 Utmaningar i de undersökta länderna

1.3.1 Högskolor och universitet som statligt styrda organisationer

I litteraturen diskuteras att lärosätenas inriktningar i allt högre grad styrs av politiken i flera länder. I Danmark bestäms till exempel prioriteringar numera i hög grad av professionella styrelser, där även näringsliv och industri är representerade i stället för av företrädare för forskarsamhället. Andra exempel från Norge och Tyskland är att politiska partier på olika sätt försöker misstänkliggöra forskarsamhället eller styra och begränsa vad statliga forskningsanslag får användas till. I Finland skyddas visserligen lärosätenas fristående roll av universitetslagen, men det framkommer att den reella autonomin påverkas negativt av att regeringen i viss utsträckning styr genom offentliga intermediära organisationer som står för en stor del av forskningsmedlen.

1.3.2 Lojalitet mot arbetsgivaren

Studier om danska och norska förhållanden visar bland annat att det förekommer att forskare väljer att inte lyfta fram kritik mot de lärosäten där de är anställda eller kontroversiella teman av rädsla för repressalier eller för att de upplever att de skulle agera mot sin lojalitetsplikt mot arbetsgivaren. Samtidigt visar en norsk statlig utredning om akademisk yttrandefrihet att det inte finns några juridiska hinder för forskare att diskutera resultat när de inte primärt representerar sitt lärosäte, även om resultaten inte ligger i linje med vad lärosätena definierar som sina profilområden. Likväl tycks det i praktiken uppstå konflikter om enskilda forskares yttranden, där lärosätena hänvisar till att det går emot ämnesområdets eller lärosätets värdegrund.

1.3.3 Bristande anställningstrygghet

Osäkra anställningsvillkor lyfts fram som en faktor som uppges hota den akademiska friheten bland forskare i samtliga studerade länder. Allt fler forskares anställningar finansieras av externa medel, vilket innebär att det blir allt viktigare att lärosätena får konkurrensutsatta externa medel. På så sätt tvingas forskare att lägga ned mer tid på att skriva ansökningar, men de sägs också bli mer benägna att agera konformt i sin forskning och i yttranden som rör deras forskarroll. I Finland har man försökt komma åt detta genom att införa ett så kallat *tenure track*-system, men en studie visar att framför allt mindre etablerade forskare upplevde att systemet bidrog till elitism, enbart gynnade vissa typer av forskare och premierade disciplinbaserad forskning. I Tyskland har det införts en lag som innebär att forskare enbart får ha tidsbegränsade anställningar i upp till tolv år vilket i praktiken kan slå ut forskare på mellannivå.

1.3.4 Brister i kollegialitet

Flera olika publikationer lyfter fram vikten av det finns en kollegial vetenskaplig debatt, där forskare kan problematisera, testa och kritisera andra forskares hypoteser och resultat. Detta är en viktig princip för den akademiska friheten. Likväl förekommer i litteraturen olika exempel på inskränkningar av den kollegiala debatten och kritiken, exempelvis hierarkiska rollfördelningar, konflikter som rör positioner inom olika forskningsfält och problem när externt finansierade forskningsresultat ifrågasätts eller utmanas av andra

forskningsresultat. Dessa faktorer kan leda till brister i kollegialitet och få negativa effekter för den akademiska friheten i form av bland annat påtryckningar från kollegor, finansörer och lärosäten samt självcensur och konflikter mellan forskare samt mellan forskare och lärosäten.

Både litteratur från Finland och Norge tar upp att styrningsmodeller inspirerade av *new public management* (NPM) inom högskolesektorn eller hybrida styrningsformer har lett till ökad styrning av forskning och undervisning, ökad administration samt ökade krav på produktivitet och effektivitet. Styrningen beskrivs framför allt ske uppifrån, där chefer kontrollerar forskares arbete utifrån uppsatta mål och indikatorer i stället för att granskningen sker inom forskarkollektivet. Även det akademiska systemet i Nederländerna beskrivs som alltmer pressat, vilket visar sig i bland annat en permanent brist på resurser och fasta tjänster, en tung arbetsbörda och hierarkiska relationer mellan yngre och etablerade forskare. Just den hierarkiska strukturen sägs bidra till bristande social trygghet, som gör att forskare drar sig för att ta upp kritiska frågor som rör arbetsmiljö och arbetskultur samtidigt som universitetsledningarna saknar kunskap om att hantera problem på ett konstruktivt sätt. Både norska och tyska studier visar att det finns tecken på informella mekanismer inom akademien som främjar ämnesmässig homogenitet.

1.3.5 Försök att tysta det akademiska samtalet

Begrepp som *politisk korrekthet*, *cancelkultur*, *woke* och *deplattformer* kan hänföras till diskursen i USA och betraktas ofta som politiskt färgade. Det är svårt att bedöma i vilken utsträckning forskare inte får utrymme att presentera sina resultat, uttala sig i vissa ämnen, bjuda in vissa föreläsare eller ändra litteraturlistor respektive ägna sig åt självcensur. Dessa teman behandlas i litteratur om samtliga studerade länder, förutom Finland, och beskrivs hota den akademiska friheten. Litteraturen redogör även för enskilda fall där forskare upplevt sin akademiska frihet begränsad av andra till följd av kritik som inte har det sanningssökande samtalet som utgångspunkt. Forskare inom samhällsvetenskap och humaniora tycks vara mer utsatta än andra.

1.3.6 Trakasserier, hat och hot samt mediedrev

Studier visar också att hat och hot, förtal och mediedrev kopplade till forskning, eller rädslan för det, kan innebära att forskares akademiska frihet begränsas. Enkätstudier i Finland och Norge pekar på att sådana trakasserier och hot är ett allvarligt problem på lärosätena. Det är framför allt samhällsvetenskapliga forskare som uppger sig ha varit utsatta för trakasserier och hot. En finsk studie visar att nätbaserade trakasserier från kollegor upplevdes som svårare att hantera än när de kommer utifrån. Studien visar också att forskare sällan anmäler händelserna till institutionsledningen eller polisen. Både en finsk och en norsk studie visar att forskare ibland avstår från att presentera resultat i offentliga sammanhang eller från att forska i vissa ämnen på grund av rädsla för trakasserier, hot och offentlig kritik. Studier om norska, nederländska och tyska förhållanden problematiserar också att särskilt forskare som uttalat sig offentligt i frågor som rör covid-19 och pandemihanteringen har upplevt begränsningar av sin akademiska frihet. Det handlar både om att resultat förvrängs eller framställs på ett effektsökande sätt eller att forskarna utsätts för trakasserier eller hot, det senare framför allt via sociala medier.

1.3.7 Felaktig användning av ställning som forskare

En norsk utredning om akademisk yttrandefrihet problematiserar tydligheten eller otydligheten i roller när forskare uttalar sig offentligt. Utredningen understryker att forskare som är knutna till så kallade uniformsskolor (polishögskolan och försvarets högskola samt lärosäten som kopplas till hälso- och sjukvård) behöver vara särskilt uppmärksamma på vems åsikt de uppfattas representera samt att det aktualiseras ännu mer i kris- eller krigssituationer.

Betänkandet från utredningen innehåller också en rad rekommendationer om förhållningssätt om att yttra sig som forskare, där det bland annat framgår att de ska ha i åtanke att de verkar som ambassadör för akademien. En tysk artikel diskuterar risken för att forskare aktivt missbrukar sin ställning för att föra fram politiska åsikter samtidigt som politiken ibland instrumentaliserar forskningen för att gynna sina syften.

1.3.8 Politisering, populism och kontroversiella teman

Påtryckningar från både externa aktörer och den egna institutionen eller universitetet kan leda till självcensur bland forskare, vilket utgör ett hot mot den akademiska friheten. Men även ett samhällsklimat där vissa teman upplevs som politiserade kan begränsa den enskilda forskarens möjligheter att ta tillvara sin akademiska frihet. Det bekräftas även empiriskt genom enkätstudier bland både norska och tyska forskare.

En forskningssammanställning pekar bland annat på följande risker: Politisering och populism kan prägla eller bidra till att skapa en negativ och aggressiv opinion mot forskare och akademien. Populistiska partier kan utmana den akademiska friheten från sina maktpositioner. Populism kan innebära indirekta hot mot akademisk frihet när populismen utmanar erkända förståelser av den liberala demokratin, som vetenskapens samhällskontrakt och den relativa autonomi som västvärlden bygger på.

1.3.9 Etiska krav

Litteraturen pekar på att den akademiska friheten inte är obegränsad, utan att forskningen behöver ske och utvecklas med hänsyn till bland annat etiska aspekter och säkerhetsaspekter. Både danska och tyska publikationer hänvisar till att lagstiftningen fyller en viktig roll. I en norsk rapport problematiseras etiska frågor som begränsande för den akademiska friheten vid internationella samarbeten. Problem kan till exempel uppstå när forskningsetiska principer skiljer sig mellan länder och att forskare måste anpassa sin forskning eller kunskapspridning till följd av politiska restriktioner i samarbetsländerna.

1.3.10 Säkerhetsrisker

Spänningar eller konflikter mellan stater kan också synas i akademien, även om internationellt utbyte är väsentligt för att driva vetenskapen framåt. Flera rapporter lyfter att det finns reella risker med vissa typer av forskning. Det finns även en risk att akademisk frihet ifrågasätts när forskare ger intryck av att de inte hanterar dessa risker på ett ansvarsfullt sätt eller avstår från att upplysa om dessa risker. Generellt rör debatten naturvetenskap, medicin och teknik. Det kan till exempel handla om säkerhetsproblem med biologisk forskning som blivit mer uttalade i samband med globaliseringen.

Det finns även risker med själva forskningen (*biosafety*) och att terrorister använder kunskapen (*biosecurity*), till exempel genom att lekmän får tillgång till kunskapen genom öppen tillgång

Forskningsresultat kan också användas för politisk påverkan. Detta innebär att stater behöver göra avvägningar som riskerar att den akademiska friheten ibland behöver begränsas. I Nederländerna har man därför till exempel tagit fram nationella riktlinjer för kunskapssäkerhet och inrättat en nationell kontaktpunkt i dessa frågor som akademien kan vända sig till.

1.3.11 Övriga utmaningar

Även andra teman beskrivs som utmaningar för den akademiska friheten. Ett område som behandlas relativt utförligt i flera publikationer handlar om privatiseringen och kommersialiseringen av forskningen. Ett ökat fokus på kommersialiserbarhet kan styra vad forskare ägnar sig åt och på så sätt begränsa den akademiska friheten. Att lärosätena i högre grad fokuserar på bland annat excellenssatsningar, entreprenörskap och externa samarbeten samt krav på utvärderingsbarhet kan också innebära onödig byråkratisering och ökade administrativa pålagor på forskare, vilket minskar tiden de kan ägna sig åt forskning.

Ett relaterat tema är lobbyism från industrin och andra intressegrupper samt beroendet av privat finansiering, framför allt inom naturvetenskapliga, medicinska och tekniska ämnen. Detta kan innebära att utomstående aktörer i högre grad än tidigare påverkar forskningens innehåll och vad som får publiceras. Här diskuteras även forskares rätt till sina idéer i samband med extern finansiering.

Litteraturen från flera studerade länder problematiserar att det oavsett finansiering även kan finnas krav på att samhällsrelevans påverkar vad det forskas om samtidigt som det i viss mån är legitimt mot bakgrund av att mycket av forskningen är skattefinansierad. Tyska uppsatser lyfter bland annat fram att det finns en risk att kunskapsproduktionen lätt blir ensidig och domineras av vissa ämnen och att ett överdrivet fokus på studenternas anställningsbarhet riskerar att inkräkta på den forskningsbaserade undervisningen.

Ytterligare ett tema är att framför allt extern forskningsfinansiering ofta är kopplad till prestationskrav. Detta kan innebära att forskare primärt väljer teman, samarbetspartner och publikationsformer utifrån det. Forskningsfrågorna kan bli relativt snäva när forskare anpassar sig till utlysningens formuleringar och till områden där det finns tillgängliga medel.

1.4 Initiativ och lösningar

Trots att lagstiftningen i viss mån reglerar frågor som rör akademisk frihet, framkommer även att det finns andra initiativ i de studerade länderna för att diskutera utmaningar och i slutändan skydda den akademiska friheten i forskares vardag.

1.4.1 Allianser och nätverk

I samtliga undersökta länder, förutom i Nederländerna, uppmärksammar litteraturen bildandet av olika allianser eller nätverk till försvar av den akademiska friheten eller att befintliga sammanslutningar aktivt uppmärksammar frågan. I Danmark, Finland och Norge rör det sig om olika

fackliga organisationer för forskare. Men det finns även andra exempel som intresseorganisationer för universitet eller vetenskapliga råd från flera samhällssektorer.

I både Norge och Tyskland har det bildats flera nätverk som består av enskilda forskare som pekar på hot mot den akademiska friheten generellt eller protesterar mot olika specifika reformer som berör temat. Det finns exempel på att sådana nätverk också sjösatt olika kampanjer för att uppmärksamma hot mot den akademiska friheten generellt eller mot specifika problem.

1.4.2 Riktlinjer, vägledningar och avsiktsförklaringar

I litteraturen nämns flera olika typer av riktlinjer, vägledningar och avsiktsförklaringar om akademisk frihet. Dessa har tagits fram av lärosätenas organisationer, enskilda universitet och fackföreningar för forskare. I Norge har partierna i parlamentet publicerat en avsiktsförklaring som handlar om att respektera den akademiska friheten. Dessutom presenterade en norsk statlig utredning riktlinjer på temat.

I Nederländerna har vetenskapsakademien publicerat en uppförandekod för akademiskt arbete som innehåller bland annat metodologiska och etiska standarder utöver en vägledning om social trygghet i akademien. I Tyskland finns en avsiktsförklaring från utbildnings- och forskningsdepartementet och ställningstaganden för skyddet av den akademiska friheten från både vetenskapsorganisationernas allians och ett annat vetenskapsnätverk bestående av politiker, universitetsledningar och professorer. Däremot verkar det inte finnas några regelrätta utvärderingar av vad sådana kampanjer och dokument inneburit för den akademiska friheten i praktiken.

2 Uppdrag och bakgrund

Regeringen har gett Universitetskanslersämbetet (UKÄ) i uppdrag att

... göra fallstudier i syfte att ge en fördjupad förståelse för universitetets och högskolors arbete med att främja och värna akademisk frihet i enlighet med bestämmelserna i högskolelagen och en kultur som tillåter fritt kunskapssökande och fri kunskapsspridning.

I uppdraget ingår att sammanställa lärosätenas arbete med att främja och värna den akademiska friheten och den kultur som avses ovan. Sammanställningen ska inkludera en sammanfattande nationell bild och en internationell utblick.

UKÄ har gett Sweco i uppdrag att genomföra en internationell kunskapsöversikt som presenteras i denna rapport.

2.1 Frågor och avgränsningar

Följande frågor har varit ingången till översikten:

- Vilka är utmaningarna för den akademiska friheten?
- Vilka lösningar finns det?

Fokus ska ligga på utmaningar och lösningar som rör förhållandet mellan den enskilda forskaren och lärosätet. Det innebär att vi inte har fördjupat frågor som exempelvis rör institutionell autonomi generellt. Däremot går dessa frågor till viss del in i varandra, till exempel när anställda forskare och undervisande personal är underställda lärosätenas ledning.

Innehållet ska vidare inkludera det som framkommer i forskning och rapporter om akademisk frihet, men inte i politisk debatt och media.

2.2 Metod

Vi har försökt att beskriva aktuella utmaningar för den akademiska friheten och tänkbara lösningar på ett översiktligt sätt i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland. Island har inte berörts, eftersom vi enbart identifierat två forskningsartiklar med viss relevans för uppdraget.¹

¹ Den ena studien (Johannesson) består av en diskursanalys av tre rapporter om policyn inom högre utbildning, forskning och innovation på Island. Den visar att akademisk frihet knappt berörs i dessa dokument. Den andra studien (Frimannsson m.fl.) diskuterar hur karaktären och värdet av

Sökningar har huvudsakligen genomförts i fritt tillgängliga sökmotorer, däribland *Google scholar*. Sökorden har varit akademisk frihet och närliggande termer som forskningsfrihet och vetenskapsfrihet. Dessutom har vi identifierat organisationer som förväntas sammanställa kunskap om akademisk frihet i respektive land. Det har varit fackföreningar som organiserar forskare, forskningsråd och andra finansiärer, motsvarigheter till UKÄ och eventuella nätverk. Här har vi letat efter publikationer på organisationernas webbplatser.

Vi har också utgått från litteratur vi har fått från UKÄ i de fall den haft bäring på de aktuella länderna. I samband med att vi identifierat aktuell litteratur har vi även gått igenom publikationernas referenslistor för att hitta ytterligare uppslag. Vi har dock inte systematiskt sökt upp samtliga referenser i exempelvis forskningsöversikter.

När det gäller Finland och Nederländerna har vi varit beroende av att litteraturen varit översatt till svenska eller engelska. Eftersom vi har sökt primärt med sökord som är direkt kopplade till akademisk frihet, kan vi ha missat fenomen som har betydelse för ämnet men inte benämnts på detta vis. Därför vill vi betona att denna internationella utblick inte kan betraktas som helt uttömmande.

Litteraturen har sedan kodats i ett dataprogram för kvalitativ analys utifrån vanliga teman med utgångspunkt i uppdragets frågor. Innehållet från dessa teman har vi sedan kondenserat för att presentera dem i denna rapport.

2.3 Disposition och läsanvisning

I nästa kapitel ger vi en mycket översiktlig bild över hur akademisk frihet har beskrivits i dokument som avser läget i USA och EU. Därefter följer ett kapitel om de juridiska förutsättningarna i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland. I de två återstående kapitlen beskriver vi olika utmaningar respektive reaktioner som har med lösningar att göra. För varje utmaning respektive lösning redogör vi för hur dessa har beskrivits i respektive land.

Vissa teman går in i varandra, varför det förekommer några upprepningar. Alla teman verkar dessutom inte ha behandlats lika utförligt i litteraturen för samtliga undersökta länder och vissa förekommer inte alls i litteraturen för vissa länder. I det sista kapitlet redogör vi för några initiativ som tagits för att medvetandegöra om vikten av akademisk frihet och för att bidra till att främja den.

Vi återger enbart innehållet i texterna under hänvisning till de aktuella referenserna, inte våra egna uppfattningar eller tolkningar.

akademisk frihet uppfattas av undervisande personal på isländska lärosäten, och baserar sig på enkäter, gruppintervjuer och enskilda intervjuer. Den visar att de anställda värderar akademisk frihet högt i bemärkelsen att fritt kunna välja forskningsfrågor och metoder främst vid forskning, men även vid undervisning. De menar också att denna frihet är knuten till kunskapskrav, integritet och expertgranskning. Som hot mot den akademiska friheten anges politiska och ekonomiska krav, konkurrens om begränsade forskningsmedel, institutionernas prestationsmätningar och begränsade möjligheter till publicering.

3 Utblick mot USA

I detta kapitel ger vi en kort utblick mot hur utmaningarna mot den akademiska friheten beskrivits i USA. Med tanke på att det inte finns liknande sammanfattningar som Europaparlamentets (2023) sammanställning om situationen i EU och att det antagligen finns stora skillnader mellan olika delstater, kan vi inte vara säkra att denna del ger en helt rättvisande bild. Därför utgår vi från att det finns fler hot än de vi nämner här.

3.1 Relativt svagt lagligt skydd av den akademiska friheten

I inledningen av en amerikans forskningsantologi om utmaningar för den akademiska friheten, definieras akademisk frihet i förhållande till yttrandefrihet (Hermanowicz 2021). Författaren menar att dessa två begrepp ofta blandas samman. Yttrandefriheten skyddas av det första tillägget i den amerikanska konstitutionen och rör individens rätt att uttrycka sig fritt. Akademisk frihet avser däremot akademins rätt att undervisa och bedriva forskning i överensstämmelse med den akademiska strävan efter kunskap och åtnjuter ett svagare juridiskt skydd (Turner 2021). Även om akademisk frihet anses vara centralt inom akademien, är skyddet starkast i de anställningskontrakt som förhindrar en anställd som uttrycker impopulära åsikter att drabbas av eventuella sanktioner.

Samma forskningsantologi lyfter fram juridiskt och administrativt (eller institutionellt) skydd av akademisk frihet i USA. Exempelvis sägs administratörer inom akademien ha relativt stor makt att påverka och begränsa både forskning och undervisning (Adler och Adler 2021). Det sker bland annat genom the *Institutional Review Board* (IRB)² och utfrågningar om tjänstefel i akademien. IRB har till exempel möjlighet att stoppa forskningsprojekt som inte bedöms vara tillräckligt säkra för forskningsdeltagare eller att det finns problem vid hantering av data eller prover (se även Stark 2021; Turner 2021).

3.2 Delstaternas politiska styrning av universitetssektorn

Lagstiftande församlingar i vissa delstater kan vara ett allvarligt hot mot akademisk frihet enligt (Balch 2023). Särskilt republikanska lagstiftare försöker

² IRB har ett federalt mandat att granska och övervaka forskning som involverar människor, för att säkerställa skydd av deras rättigheter som forskningsdeltagare. Kliniker som bedriver forskning kräver godkännande från IRB för all typ av forskning som involverar mänskliga deltagare, oavsett om det är levande individer eller består av data och prover (Lapid, Clarke, och Wright 2019).

begränsa diskussionen om etnicitet (*race*), mångfald, jämlikhet och inkludering och hbtqi-frågor i vissa delstater. En webbartikel från intresseorganisationen *Association of American Medical Colleges (AAMC)* ger exempel på hur universitetsadministratörer försökt påverka diskussioner om aborträtt och diskussioner om den pågående konflikten mellan Israel och Hamas. Även den amerikanska grenen av människorättsorganisationen PEN pekar på ökningen av statliga lagstiftningsförsök för att begränsa akademisk frihet i bland annat högskolor och universitet (Friedman och Tager 2021).

Som en möjlig förklaring till att den akademiska friheten i USA har minskat under det senaste decenniet enligt *Academic Freedom Index (AFI)* lyfts att delstaterna styr universitets- och högskolepolitiken på olika sätt (Kinzelbach m.fl. 2023). Till exempel har åtminstone nio republikanskt ledda delstater godkänt lagförslag där undervisning av teorier och begrepp som rör kritisk rasteori³ har förbjudits. Rapporten visar att minskningen av den akademiska friheten i USA delvis kan föras tillbaka till den tidigare presidenten Donald Trumps kritiska uttalanden om akademien och vetenskapen.

3.3 Kommersialisering av universiteten

Ett annat hot mot den akademiska friheten som beskrivs i litteraturen om USA är den ökande kommersialiseringen av universiteten som pågått under flera decennier, vilket också gett upphov till begreppet företagsuniversitet (*corporate university*) (se t.ex. Rhodes 2017; Tuchman 2021). Företagsuniversitet är lärosäten som främst mår om sitt varumärke och sätter sina ekonomiska intressen före akademiska principer (Tuchman 2021). Ledningen använder sig i hög grad av forskningsstrategier som slår fast profilområden och ger snäva förväntningar om vilka exakta resultat som de förväntar sig av forskare på individnivå (Rhodes 2017).

3.4 Bristande anställningstrygghet bidrar till konformitet

Högskolor och universitet i USA har, liksom i många andra länder, gått mer och mer ifrån fasta anställningar till mer otrygga anställningsformer. Här används till exempel begreppet *beredskapsakademi (contingent academy)* (Rhoades 2021; Weinbaum och Clawson 2021). Med det avses den stora och växande delen akademiker utan fasta anställningar. Eftersom dessa lätt kan avskedas eller inte får sina anställningar förlängda, kan lärosätena relativt enkelt göra sig av med personer med besvärande eller kontroversiella åsikter eller som bedriver kontroversiell forskning.

Samtidigt som anställningstryggheten har försämrats, har det skett en ökning av ideologiska konflikter mellan lärosätenas personal och grupper av studenter eller intressegrupper, som har bedömt personalens beteenden och uttalanden som skadliga eller stötande. Därför beskrivs de som sammanlänkade fenomen (Hermanowicz 2021).

Den politiska styrningen visar sig också i anställningstryggheten. Vissa delstater ser över det så kallade *tenure track*-systemet, vilket kan innebära försämrade

³ I rapporten används begreppet *critical race theory (CRT)*.

förutsättningar för anställningar för forskare och professorer enligt en rapport om utvecklingen av *Academic Freedom Index* (Kinzelbach m.fl. 2023).

3.5 Cancelkultur och självcensur

Begrepp som *cancel culture* och *deplatforming* som numera även används i den europeiska kontexten sägs ha sina rötter i den amerikanska diskursen om akademisk frihet (Enstad och Thorbjørnsrud 2022; Schimank 2021; Strømme 2020; Özmen 2021). Här ger vi ett par exempel på studier som empiriskt undersökt förekomsten av att akademiker upplever sig tystade på universiteten.

I en studie definieras cancelkultur som kollektiva metoder av sociala påtryckningar som aktivister använder för att utestänga någon eller något som påstås ha brutit mot förmenta moraliska normer (Norris 2023). Undersökningen bygger på en internationell enkätstudie⁴ till statsvetare från 2019. Här fick akademikerna ta ställning till om de upplevt förändringar av tre aspekter av åsiktsklimatet inom akademien, som tillsammans sägs kunna mäta uppfattningar om cancelkultur,⁵ under de senaste fem åren. En av aspekterna var akademisk frihet i forskning och undervisning.

Studiens resultat visar att statsvetare som har övertygelser som inte går i linje med den dominerande samhällsuppfattningen generellt tenderar att uppleva att möjligheterna för att uttrycka sig fritt inom akademien har försämrats. För USA innebar det att de forskare som har mer konservativa uppfattningar oftare upplever att påtryckningar om att vara politiskt korrekta, begränsningar av den akademiska friheten och en bristande respekt för en öppen debatt hade tilltagit under de senaste fem åren. Detta ska förstås i en kontext där deras sociala sammanhang snarare är mer präglade av liberala eller mer vänsterinriktade värderingar jämfört med mer konservativa.⁶

En annan studie som tar avstamp i flera representativa undersökningar visar också att en betydande andel verksamma inom akademien diskriminerar eller är benägna att diskriminera forskare med konservativa uppfattningar om anställningar, befordringar, forskningsanslag och publiceringar (Kaufmann 2021). Detta har även visats i andra studier (se t.ex. Clark m.fl. 2023 för fler studier). Samtidigt visar Kaufmanns rapport att de flesta professorer inte ställer sig bakom cancelkultur i sina mest auktoritära former. Forskare med högersympatier uppger sig oftare utsatta för press från lärosätenas ledningar och kollegor när det gäller att framföra sina åsikter. Detta sägs vara särskilt utbrett bland forskare inom samhällsvetenskap och humaniora. Särskilt yngre forskare och doktorander tycks dock ställa sig bakom krav om att kontroversiella forskare ska förlora sina positioner i akademien.

⁴ World of Political Science. En enkät skickades via länk i flera kanaler (främst statsvetarföreningar) ut till statsvetare (inte enbart forskare). Sammantaget analyserades 2 446 svar från akademiker i 102 länder. Av de svarande studerade eller arbetade 193 i USA.

⁵ Dessa slogs sedan samman till ett så kallat *cancel culture index*.

⁶ I en amerikansk kontext behandlas vänsterinriktade och liberala ideologier ofta som närliggande.

3.5.1 Intresseorganisationens FIRE:s dokumentation av händelser som hotar den akademiska friheten

Intresseorganisationen *Foundation for Individual Rights in Education (FIRE)*⁷ (Stevens och German 2022) bevakar frågor kopplade till yttrandefrihet och akademisk frihet i USA. I en av deras rapporter framgår att det mellan 2015 och 2021 har skett 537 händelser där forskare (och annan akademisk personal samt studenter) har blivit utredda av högskolor- och universitet för uttalanden som de har gjort inom ramen för sina studier eller sin profession och forskning. Uttalandena har varit skyddade av den amerikanska konstitutionen. Cirka två tredjedelar av händelserna har lett till att de berörda forskarna, akademiska personalen och studenterna har utsatts för repressalier och sanktioner av högskolor och universitet.

3.6 Arbetet för att främja den akademiska friheten bedrivs ofta av civilsamhället

Vid genomgången av den amerikanska litteraturen får vi intrycket att mycket av arbetet med att medvetandegöra hot mot den akademiska friheten och främjandet av densamma utgår från olika intresseorganisationer.

FIRE verkar i denna fråga genom att dokumentera och synliggöra övertramp mot enskilda forskares akademiska frihet. Arbetet för akademisk frihet bedrivs genom olika akademikerorganisationer, som AAMC och *American Association of University Professors (AAUP 2023)*, universitetssammanslutningar som *American Council on Education (PEN America och ACE 2023)* och *Association of American Colleges and Universities (AACU 2006; se även Matei och Iwinska 2018)*, människorättsorganisationer som PEN America (2019) och fackföreningar (t.ex. *American Association of Teachers AFT 2022*).

Vissa universitet har egna arbetsgrupper på temat. Till exempel har Stanford-universitetet en *Ad Hoc Committee on University Speech (Witte 2023)*. Dessa organisationer försöker främja den akademiska friheten genom riktlinjer, ställningstaganden och i vissa fall kampanjer.

⁷ FIRE är en partipolitiskt obunden, ideell organisation som arbetar med att försvara och upprätthålla studenters och forskares individuella rättigheter vid amerikanska lärosäten. Dessa rättigheter omfattar yttrandefrihet, föreningsfrihet, rättssäkerhet, rättslig jämlikhet och religionsfrihet.

4 Utblick mot övriga EU

Enligt en rapport från Europaparlamentet (2023) har oron om en faktisk tillbakagång av den akademiska friheten i EU:s medlemsstater ökat. Det gäller särskilt när man ser till den intensifierade debatten om denna frihet och det ökade antalet upplevda och verkliga begränsningar av den. Flera faktorer sägs ligga bakom:

- generella samhällsförändringar, däribland den ökade socioekonomiska betydelsen av tillgången till kunskap och därmed till innovation
- det ökande inflytande av nya partier och rörelser
- det ökande användandet av sociala medier
- statliga reformer av systemen för högre utbildning som ofta bortser från grundläggande värden och principer.

Det ökade intresset för frågan syns också i att flera index och kartläggningar av akademisk frihet har tillkommit. Det märks även i det ökande antalet vetenskapliga studier på temat, att akademisk frihet ses som viktigt vid utvecklingen av European higher education area (EHEA) och European research area (ERA) och att det publicerats flera globala ställningstaganden om akademisk frihet. Sådana kommer till exempel från Unesco, Magna Charta Observator och World University Service (Lima Declaration) (Europaparlamentet 2023).

4.1 Generella försämringar av den akademiska friheten

Den akademiska friheten i EHEA har beskrivits befinna sig i en kris enligt de underlag som Europaparlamentet (2023) hänvisar till. Dessa utmaningar gäller dock framför allt länder som inte ingår i EU, som Turkiet, Belarus, Azerbajdzjan, Kazakstan och Ryssland. Men den akademiska friheten sägs också ha försämrats i vissa EU-medlemsstater, som Ungern, Polen och Grekland. Omvänt beskrivs dock graden av akademisk frihet mätt enligt *Academic Freedom Index* (AFI) som stabil sedan 2011 för de flesta länderna i EU.

Europaparlamentets (2023) kartläggning av utmaningar av och hot mot den akademiska friheten i alla EU:s medlemsländer visar på stora variationer. Dessa variationer handlar bland annat om i vilken utsträckning oron för, hoten mot eller begränsningarna av den akademiska friheten är kopplade till regeringen, parlamentet, specifika politiker eller politiska partier, till lärosätenas ledningar eller till andra aktörer. Ungern pekas ut som det land där det definitivt finns strukturella begränsningar av den akademiska friheten. Även i de andra

EU-medlemsstaterna tas olika typer av hot mot den akademiska friheten upp i offentliga debatter. Men debatterna har hittills handlat om enskilda händelser, till skillnad från strukturella inskränkningar av den akademiska friheten.

Enligt en europeisk enkätstudie från 2016–2017 som riktats till forskare i EU:s medlemsstater⁸ anser 40 procent att den akademiska friheten är väl eller mycket väl skyddad (Karran och Beiter 2020). Däremot anser 45 procent att detta skydd har minskat under det senaste året, medan 6 procent anser att skyddet har stärkts. Av dessa forskare bedömer 54 procent att anställningstryggheten vid det egna universitetet har försämrats och 24 procent att den förbättrats.

De akademiska reformer som infördes i EU:s medlemsstater under 1980- och 1990-talen beskrivs ha återspeglat den gradvisa integreringen av högre utbildning och forskning med andra politikområden (Europaparlamentet 2023). Således har det politiska fokuset, enligt rapporten, förskjutits mer mot behovet av att öka den högre utbildningens och forskningens förmåga att tillgodose samhällets behov. Dessa reformer sägs ha varit särskilt inriktade på styrning, organisation och finansiering av utbildningsinstitutioner, och mindre på grundläggande värderingar och principer som är centrala för den högre utbildningen, till exempel akademisk frihet. Effekterna av reformerna sägs ha gradvis aktualiserat ett antal frågor om hur värderingar och principer står sig i de reformerade akademiska systemen och på lärosätena, däribland den akademiska friheten.

4.2 Särskilda utmaningar i specifika länder

Europaparlamentets genomgång av läget för den akademiska friheten i varje medlemsstat visar på ett antal huvudsakliga utmaningar för den akademiska friheten. (Här har vi inte tagit med institutionell autonomi och alltså fokuserat på utmaningar som kan beröra den individuella akademiska friheten).

4.2.1 Politikens definition av vilka områden som ska betraktas som vetenskapliga

Utmaningar som är förknippade med frågan om var ansvaret ligger för att skydda den akademiska friheten har två aspekter enligt Europaparlamentets (2023) rapport. Den första aspekten är att regeringar kan ifrågasätta om ett forskningsfält kan betraktas som vetenskap. Dessa påverkansförsök beskrivs vara kopplade till olika regeringars politiska agenda. Det tydligaste exemplet i Europaparlamentets kartläggning är Ungern, där regeringen har återkallat ackrediteringen från alla genusvetenskapliga program och även blandat sig i grundläggande forskningsvillkor. Till exempel har regeringen lagt sig i beslut om forskningsfinansiering och försvårat tillgång till nödvändiga data i offentliga databaser.

Ett annat fall är Polen, där regeringen ville förbjuda genusstudier på universiteten och försökte misskreditera akademiker som utmanar den historieskrivning som regeringen föredrar. Rätten att bedriva akademisk forskning har dock bekräftats av domstolar. I Rumänien tillkännagav regeringen dessutom ett förbud mot aktiviteter som bygger på genusvetenskapliga teorier. Det tillkännagivna förbudet mot genusstudier förverkligades dock inte, eftersom

⁸ Enkäten skickades till rektorerna på alla universitet i EU som skulle vidarebefordra den till anställda forskare. Drygt 4 500 svar inkom. Den exakta urvalsramen och därmed svarsfrekvens är dock inte känd.

det ansågs strida mot grundlagen av författningsdomstolen (Europeiska parlamentet 2023).

Den andra aspekten som Europaparlamentet lyfter fram gäller förslag från specifika politiska partier (som inte ingår i regeringen) om att flytta kontrollen över skyddet av den akademiska friheten utanför akademien. I dessa fall, som omfattar Belgien, Danmark, Tyskland, Nederländerna och Sverige, sägs de politiska partiernas försök vara inspirerade av en specifik politisk agenda.

4.2.2 Hot från lärosätenas ledningar och förvaltningar

Europaparlamentets (2023) kartläggning visar att i vissa fall har förstärkningen av institutionell autonomi, som är en viktig förutsättning för akademisk frihet, åtföljts av införandet av mer exekutiva former av ledarskap och förvaltning vid universitet. Det har lett till en växande oro för hur det nya ledarskapet påverkar den akademiska friheten på lärosätena. Dessa farhågor gäller hot mot de centrala dimensionerna av den akademiska friheten, till exempel genom att införa otillbörliga begränsningar av den akademiska yttrandefriheten. Det gäller även möjligheter att använda sin akademiska frihet, till exempel genom att förändra praxis för självstyre eller forskares arbetsvillkor. Sådana hot sägs finnas i flera länder, däribland Danmark, Frankrike, Nederländerna och Sverige.

4.2.3 Hot från övriga samhället

I den akademiska litteraturen om högre utbildning och forskning har betydelsen av samhällskontraktet, det vill säga hur man ser på relationen mellan lärosätena och samhället i stort, diskuterats ur olika perspektiv enligt Europaparlamentet (2023). Detta samhällskontrakt gav stabilitet, byggde på ömsesidigt förtroende och innehöll relativt tydliga roller för både samhället och akademien. Det har hävdats att detta underförstådda kontrakt har förlorat sin styrka och att det krävs nya former för hur det ska se ut.

Numera sägs akademins och vetenskapens roll i samhället inte längre vara lika självklar som tidigare. En av konsekvenserna är att akademisk expertis inte längre "automatiskt" är legitim. Enligt kartläggningen visar det sig bland annat i att enskilda forskare trakasseras, särskilt via sociala medier, för att de utför akademiskt arbete, deltar i offentliga debatter och presenterar specifika vetenskapliga perspektiv.

Det kan handla om att anlägga vissa perspektiv på klimatförändringar som inte ligger i linje med vissa politiska program, att representera vissa politiska, sociala eller kulturella perspektiv, till exempel kopplade till identitetsfrågor, och att erbjuda vetenskaplig kunskap som används i politiskt beslutsfattande. Det senare gäller till exempel forskare som deltagit i offentliga debatter om covid-19-pandemin och införandet av pandemiåtgärder. Till följd av att ha utsatts för attacker har många antingen dragit sig tillbaka från sin expertroll eller till och med från sin forskning med koppling till covid-19.

4.2.4 Hot från privat sektor

Europaparlamentets (2023) kartläggning lyfter även fram ett växande hot från den privata sektorn mot den akademiska friheten, till exempel genom rättsfall som syftar till att förhindra "oönskade forskningsresultat" eller kritiska vetenskapligt grundade åsikter som presenteras offentligt av forskare. Den privata sektorn har ökat sin användning av stämningar i domstol mot kritiska akademiker, så kallade *strategic lawsuits against public participation* (Slapp). I

till exempel Frankrike har åtgärder rekommenderats för att minska hotet från stämningar som ännu inte lagts fram för domstol. I andra EU-medlemsstater, till exempel Danmark, Malta, Nederländerna och Tyskland, finns det en oro för negativa effekter för den akademiska friheten i samband med att den privata sektorn finansierar en allt större andel av forskningen.

4.2.5 Hot mot att använda den akademiska friheten

Utöver otillbörliga hot mot institutionell autonomi visar Europaparlamentets (2023) kartläggning på flera exempel på hot mot forskares möjligheter att använda sin akademiska frihet. Det innebär hot mot självstyrets karaktär och roll vid universiteten, mot akademikernas arbetsvillkor och mot de ekonomiska villkor under vilka akademikerna verkar.

I flera EU-medlemsstater, däribland Österrike, Kroatien, Danmark, Tyskland och Nederländerna, finns det till exempel en oro för den akademiska friheten för tillfällig akademisk personal vid universiteten. Oron gäller bland annat i vilken utsträckning forskare med tidsbegränsade anställningar kan kritisera lärosätenas ledning utan att behöva vara rädda för att minska sina chanser att få en fast tjänst, eller för sina akademiska karriärmöjligheter i allmänhet. I ett antal av EU:s medlemsstater har det också skett förändringar från generell till strategisk (öronmärkt) finansiering av forskning. Som exempel nämns Danmark, Estland, Finland, Slovakien, Slovenien och Sverige.

4.3 Initiativ att motverka hoten mot den akademiska friheten

Det verkar ännu inte finnas någon gemensam förståelse av hur man kan stärka det juridiska och faktiska skyddet av den akademiska friheten i EU (Europaparlamentet 2023; se även Matei och Iwinska 2018). Europeiska kommissionen, myndigheter i EU:s medlemsstater och universitet sägs sedan början av 2000-talet ha blivit alltmer intresserade av forskningsintegritet som en nyckel till att upprätthålla akademisk frihet (Europaparlamentet 2023). Europadomstolen har flera gånger understrukit att den akademiska friheten i bemärkelsen forskares yttrandefrihet värnas i den europeiska människorättskonventionen (NOU 2022:2).

Europarådet har tagit initiativ till att främja yttrandefriheten i skola, undervisning och forskning. Rådet arrangerade bland annat 2019 ett stort globalt forum om akademisk frihet, institutionell autonomi och framtidens demokrati som resulterade i rekommendationer till ministerkonferensen för EHEA. Dessa förslag följdes bland annat upp i Rom-kommunikén om akademisk frihet 2020 (EHEA Rome 2020 2020; NOU 2022:2.). Både Europarådets rekommendationer och Rom-kommunikén har tolkats som en reaktion på att det centraleuropeiska universitetet i Budapest lämnade Ungern 2018 (NOU 2022:2).

Som en uppföljning av utvecklingen i Europa blev den internationella Bonn-förklaringen antagen av Europaparlamentet 2020, där den signerades av alla medlemsstater och Norge. EU-kommissionen har också deklarerat att forskningsprogrammet Horisont Europa bör verka mot misstro mot myndigheter, demokratiska institutioner och experter, desinformation, falska nyheter och hets mot folkgrupp, vilket tas upp i arbetsprogrammet för 2022–2024.

Europaparlamentets panel för framtidens vetenskap och teknologi (STOA) argumenterade även 2021 för att EU:s fördrag bör innehålla specifika referenser till akademisk frihet (Europaparlamentet 2023). Kommissionen föreslog en överenskommelse för forskning och innovation för ERA. Nya prioriteringar för ERA innehåller därför olika åtgärder för att värna den akademiska friheten i Europa. Det ska bland annat ske genom att ta fram en handlingsplan som bygger på Bonn-förklaringen, kartlägga den akademiska friheten i Europa samt stötta högre utbildningsinstitutioner och forskningsorganisationer i att känna igen och motverka utländsk påverkan. Här lyfts bland annat det akademiska frihetsindexet *Academic Freedom Index* fram som underlag. Kommissionen uppmanar forskningsorganisationer att använda sig av indexet när det identifierar länder och partneruniversitet där den akademiska friheten kan vara hotad (Europaparlamentet 2023; European Parliament. Directorate General for Parliamentary Research Services. 2023; NOU 2022:2).

Panuropeiska och globala intresseorganisationer tar också ställning för akademisk frihet i samband med olika incidenter i specifika länder eller olika initiativ från Europeiska kommissionen. Bland dessa finns European University Association (EUA),⁹ The Guild of Research Intensive Universities (Guild), League of European Research Universities (LERU), Young European Research Universities Network (YERUN), European Consortium of Innovative Universities (ECIU), Conference of European Schools for Advanced Engineering Education and Research (CESAR) och International Science Council (ISC) (NOU 2022:2).

Högskolereformernas betoning på lärosätenas resultat och lyhörddhet mot samhällets behov, professionaliseringen av universitetens ledningar och förvaltning samt lärosätenas bidrag till ekonomisk konkurrenskraft och innovation rapporteras även ha inspirerat till olika aktiviteter och debatter inom den akademiska världen och i samhället i stort (Europaparlamentet 2023). Där ingår offentliga uttalanden, öppna brev från forskarsamfundet till myndigheter och ett växande antal akademiska projekt, studier och publikationer som behandlar faktiska hot mot den akademiska friheten i EU:s medlemsstater, som de tolkas och upplevs av rektorer, liksom akademiker och studenter och deras organisationer. Dessa uttalanden, brev, policydokument och liknande, tar upp flera faktorer som ligger bakom möjliga hot mot den akademiska friheten som hävdas vara mycket mer komplexa än tidigare.

⁹ Samarbetsorganet för universitet och högskolor i Europa.

5 Lagskydd i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland

I detta kapitel redogör vi för de juridiska förutsättningarna för akademisk frihet i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland. Andra typer av "lösningar" tas upp i ett separat kapitel. Vi lyfter fram hänvisningar till lagstiftning som nämns i diskussionerna om akademisk frihet. Samtidigt vill vi uppmärksamma läsaren på att det kan finnas fler lagar och bestämmelser som påverkar den akademiska friheten, men som inte explicit nämns i de publikationer vi identifierat.

5.1 Danmark

I Danmark skyddas forskningsfriheten i universitetslagen där det framgår att de danska universiteten har forskningsfrihet, att universiteten ska värna om universitetets och den enskildas forskningsfrihet samt värna om forskningsetiken (Forskerportalen 2023). Dessutom ska universiteten enligt universitetslagen, som en central vetenskaps- och kulturbärande institution, utbyta kunskap och kompetenser med det omgivande samhället, samt uppmuntra anställda vid universiteten att delta i den offentliga debatten.

När det gäller den individuella forskningsfriheten, framgår av universitetslagen att den enskilda forskaren har frihet att forska inom sitt specifika ämnesområde utifrån de villkor som följer av anställningen. Den enskilde forskaren har frihet att välja metod och ämne, i enlighet med universitetets forskningsstrategiska ramar som formuleras i ramavtalen mellan universiteten och ministern för forsknings- och utbildningsdepartementet.

Universitetslagen ändrades 2011 från att universiteten enbart skulle värna forskningsfriheten och vetenskapsetiken, till att även värna den institutionella forskningsfriheten som hör samman med universiteten och den individuella forskningsfriheten, som är knuten till enskilda forskare (Mchangama 2022).

Enligt Mchangama (2022) garanterar ordalydelsen i den danska universitetslagen inte universiteten och deras anställda akademisk frihet, till skillnad från de svenska och norska högskole- och universitetslagarna. I samband med ändringen av den danska universitetslagen 2011 diskuterades det inte heller om lagen borde ha utvidgats till att omfatta begreppet akademisk frihet.

5.2 Finland

I Finland skyddas lärosätenas autonomi i grundlagen. Det framgår också av grundlagen (731/1999) att "vetenskapens, konstens och den högsta utbildningens frihet är tryggad". Även den finska universitetslagen (558/2009) skyddar forskningsfriheten och undervisningsfriheten genom formuleringen: "vid universiteten råder undervisnings- och forskningsfrihet samt konstnärlig frihet."

Enligt en forskningsartikel (Holmén 2022) har de finska författningssgarantierna haft en påtaglig effekt på annan lagstiftning som rör universiteten och deras verksamhet, så att författningssgarantierna inte enbart är retoriska.

En annan artikel (Mäntylä, Autioniemi och Kosonen 2023) anlägger ett nordiskt perspektiv där den institutionella akademiska friheten beskrivs ha ett starkare lagskydd i den finska konstitutionen, i jämförelse med exempelvis Sverige, även om den individuella akademiska friheten där har ett relativt högt skydd.

5.3 Norge

Skyddet av den akademiska friheten nämns inte explicit i den norska grundlagen, men berörs indirekt där genom att även skyddet inom akademien lutar sig mot yttrandefriheten i grundlagen (NOU 2022:2).

Akademisk frihet skyddas däremot explicit av den norska universitets- och högskolelagen som slår fast att universitet och högskolor ska främja och värna akademisk frihet. Enligt lagen har dessutom institutionerna ett ansvar att säkerställa att undervisning, forskning, akademiskt och konstnärligt arbete håller en hög vetenskaplig nivå, och bedrivs i enlighet med erkända vetenskapliga, konstnärliga, pedagogiska och etiska principer (*Universitetsloven* LOV-2005-04-01-15).

I den norska universitets- och högskolelagen framgår även att universitet och högskolor har rätt att utforma sina egna professionella och värdemässiga grunder, givet att de utformas i enlighet med lagstiftningen. Universitet och högskolor kan inte ges föreskrifter eller instruktioner som berör undervisningens innehåll, forskningens innehåll samt innehåll för konstnärligt och akademiskt utvecklingsarbete. Universitet och högskolor kan inte heller ges instruktioner eller föreskrifter som rör enskilda anställningar och utnämningar.

Den institutionella akademiska friheten har varit rättsligt skyddad i den norska universitets- och högskolelagen sedan 1989. År 2006 genomfördes en offentlig utredning om akademisk frihet med syftet att utreda om den individuella akademiska friheten kunde stärkas genom en ändring av den dåvarande universitets- och högskolelagen. Utredningen *Akademisk frihet – Individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov* (2006:19) har haft stor betydelse för den fortsatta lagstiftningen och debatten om akademisk frihet i Norge.

Utredningen rekommenderade att universitets- och högskolelagen skulle ändras för att dels tydliggöra innebörden av begreppet akademisk frihet, dels stärka skyddet av den individuella akademiska friheten för enskilda forskare (NOU 2006:19). Utredningens rekommendationer om en ändring av universitets- och högskolelagen togs emot väl, och 2008 ändrades den norska universitets- och högskolelagen till att omfatta både institutionell och individuell akademisk frihet.

År 2022 publicerades en ny offentlig utredning på området akademisk frihet (NOU 2022:2). Bakom utredningen stod kommittén för akademisk frihet som

tillsattes av kunskapsdepartementet 2021 och den genomfördes av en expertgrupp. Utredningen hade i uppdrag att utreda frågor och problem som är kopplade till akademisk frihet i Norge. Utredningen lämnade bland annat förslag om ändringar i universitets- och högskolelagen om att universitet och högskolor ska främja och värna inte bara akademisk frihet, utan också dem som utövar den.

Utredningens förslag om tillägg ska ses som ytterligare ett steg i riktningen mot att stärka skyddet av den individuella akademiska friheten i Norge samt att tydliggöra universitetens och institutionernas ansvar och skyldighet att främja och värna medarbetarnas akademiska frihet.

Utredningens förslag togs sedan upp i en proposition, som bifölls av det norska parlamentet, stortinget. Den nya högskole- och universitetslagen trädde i kraft i juni 2023. (Prop. 126 L (2022–2023))

Högsta domstolen har nyligen klargjort att även kontroversiella åsikter som väcker anstöt kan framföras om det rör ämnet och inte personer (Strømme 2020). Här framkom att gränsen för vad som är straffbart antagligen är densamma inom akademien som utanför. Forskare kan till exempel bedriva religionskritik, men vissa yttranden kan innebära brott mot deras skyldigheter i egenskap av anställda vid lärosätet även om de inte är straffbara. Det kan till exempel handla om formuleringar som systematiskt väcker anstöt och är osakliga i samband med föreläsningar.

5.4 Nederländerna

Akademisk frihet nämns inte i den nederländska grundlagen, utan regleras genom högskolelagstiftningen, där det står att akademisk frihet ska respekteras vid lärosätena (Europaparlamentet 2023).

Europaparlamentet (2023) drar i sin översikt över läget för den akademiska friheten i EU-länderna också slutsatsen att det finns ett behov av att ta fram ett bättre rättsligt skydd för den akademiska friheten i Nederländerna.

Den nederländska vetenskapsakademien KNAW (2023) rekommenderar i sin rapport regeringen att ge de akademiska institutionerna en hög grad av självständighet när det gäller administrativ organisation, personal, finansiering och akademiska frågor. Syftet är att skapa goda förutsättningar för akademisk frihet och för att säkerställa att personalen inom akademien är fria att utföra sin vetenskapliga forskning, publicera sina resultat och undervisa. De menar att institutionell autonomi är avgörande för att garantera akademisk frihet.

År 2020 tillkännagav ministern för utbildning, kultur och vetenskap planen att lägga fram en parlamentarisk proposition om en lag om säkerhetskontroller kopplade till viss typ av forskning och undervisning (KNAW 2023). Det kan handla om forskning vars spridning kan innebära risker för den nationella säkerheten. Det kan även gälla forskning, undervisning och forskning som kan bli otillbörligt påverkad av andra stater samt kunskap som kan användas för att förtrycka eller underminera grundlagsskyddade värderingar. Detta skulle göra det möjligt att screena tredjelandsmedborgare och neka dem inresa när det finns sådana risker. KNAW menar att Nederländerna visserligen ska föra en politik där det finns riktlinjer för så kallad kunskapssäkerhet (*knowledge security*), men att den måste ta tillräcklig hänsyn till både vetenskapens, forskarnas och den akademiska frihetens intressen.

Vetenskapsakademien rekommenderar mot denna bakgrund att inte införa en screeninglag, utan i stället genomföra åtgärder utifrån redan existerande ramar och riktlinjer. Regeringen sägs ha en viktig roll i detta genom att informera om säkerhetsrisker samt kompetens och erfarenhet om hur riskerna ska hanteras.

5.5 Tyskland

I internationella mätningar får Tyskland generellt höga värden när det gäller det juridiska skyddet av den akademiska friheten (Karran, Beiter, och Appiagyeyi-Atua 2017). Det diskuteras dock om det tyska lagskyddet är tillräckligt enligt flera källor (Europaparlamentet 2023; Fulda och Missal 2022). De tyska federala och delstatliga myndigheterna samt universitetsledningarna har också beskrivits som relativt passiva när det gäller att använda sig av befintlig lagstiftning och utveckla nya lagar i relation till de mer nytillkomna hoten mot den akademiska friheten.

I Tyskland skyddas den akademiska friheten vid sidan av yttrandefriheten av grundlagen (Özmen 2021). Genom att yttrandefriheten och den akademiska friheten behandlas i separata stycken i grundlagen förutsätter grundlagen normativt att forskning och undervisning går att skilja från annan (i synnerhet politisk) kommunikation och är något annat än enbart åsiktsyttringar.

Friheten för vetenskap, undervisning och forskning garanteras som en defensiv och konstitutiv individuell rättighet (Stachowiak-Kudła 2021; Özmen 2021). Det kräver dock fortfarande konformitet med grundlagen och får därmed inte inkräkta på andra individers fri- och rättigheter.

I en studie, som handlar om hur olika länder löser konflikter genom att hänvisa till proportionalitetsprincipen för att rättfärdiga begränsningar i den akademiska friheten, framstår Tyskland som ett av de länderna där friheten garanteras på det mest långtgående sättet: Tyskland har bland annat en rättslig definition av undervisnings- respektive forskningsfrihet.

Grundlagsdomstolen har visat att den akademiska friheten skyddar individen från otillbörlig inblandning av offentliga institutioner. Grundlagsdomstolen har också understrukit den speciella relationen mellan den akademiska friheten och universitetens autonomi (Stachowiak-Kudła 2021). Den grundlagsskyddade undervisningsfriheten gäller undervisning som baseras på egen forskning och som inte är styrd av någon annan än den undervisande forskaren (von Coelln 2019).

Samtidigt har varje tysk delstat sin unika lagstiftning för högre utbildning (Europaparlamentet 2023). Ett exempel är Schleswig-Holstein där man hänvisar till grundlagen samtidigt som delstaten garanterar att vetenskap, forskning och undervisning kan bedrivas fritt vid lärosätena (NOU 2006:19). Ytterligare ansvar ligger på lärosätena att införa lagen. Den akademiska friheten ingår i delstatskonstitutionerna för Berlin och Bayern där det finns grundläggande skydd för forskning och undervisning, medan Nordrhein-Westfalens konstitution innehåller skrivningar om lärosätens rätt att bestämma över detta själva i större utsträckning (Europaparlamentet 2023).

De olika delstatslagarna betonar olika aspekter av akademisk frihet. I bayersk lag står till exempel att universitet får förhindra publikationer som strider starkt mot universitetens intressen. Sammantaget identifierar delstaterna olika aspekter av akademisk frihet med liknande tolkningar av omfattning och begränsningar enligt Europaparlamentets lägesbeskrivning.

De som har ämbetsmannastatus¹⁰ måste följa ett krav om att vara måttlig och återhållsam enligt annan lagstiftning (*Beamtenstatusgesetz*) (Özmen 2021). Denna lag skyddar specifika individer, praktiker och institutioner som verkar inom akademien mot statlig påverkan som syftar till att styra, kontrollera eller tillämpa sanktioner mot vetenskapen. Vad som betraktas som att systematiskt inte följa vetenskapliga krav får inte heller bestämmas av staten, utan kontroll- och sanktionsmekanismerna överläts åt det vetenskapliga kollektivet.

Den akademiska friheten påverkas även av arbetsrättsliga regleringar i och med att anställningar på ett lärosäte ofta är en förutsättning för att kunna bedriva forskning (Bloch och Würmann 2021). Den 2016 reformerade lagen om tidsbegränsade anställningar inom akademien (*Wissenschaftszeitvertragsgesetz*). Lagen slår visserligen fast att anställningskontrakten ska vara anpassade till det arbete som ska utföras (kvalifikationssyfte), men säger inget om minimitider eller vad som menas med kvalifikation. Det har kommit fler rättsfall där domare ska avgöra vilket vetenskapligt arbete som ska betraktas som kvalificerande. Kvalificeringen är inte kopplad till tjänster, även om den motiverar tidsbegränsningen.

¹⁰ *Beamtentum* är en tysk institution som innebär en särskild juridisk status för tyska tjänstepersoner som är anställda av staten eller någon av delstaterna. Den innebär bland annat statligt reglerade lönenivåer och en hög grad av anställningstrygghet. Inte alla statsanställda eller delstatsanställda omfattas av detta.

6 Utmaningar i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland

I detta kapitel redogör vi för de utmaningar som framkommit i litteraturen. Det är svårt att värdera deras inbördes vikt, men vissa utmaningar får större vikt genom att de nämns i flera publikationer.

Vi beskriver konkreta utmaningar som enligt litteraturen kan hota den akademiska friheten i relationen mellan lärosäten och enskilda forskare eller forskarkollektivet. Givetvis kan det finnas andra utmaningar som faktiskt står i konflikt med den akademiska friheten, utan att sådana termer används och som vi därför kan ha missat. Vissa teman överlappar varandra, framför allt när det gäller finansieringsfrågor och frågor som rör politisering och konformitet som kan resultera i själv censur.

6.1 Högskolor och universitet som statligt styrda organisationer

6.1.1 Danmark

I Danmark sker den strategiska styrningen av universiteten via fyraåriga ramavtal (Forskerportalen 2023). I ramavtalen formuleras målen för de olika universiteten och vilka kärnuppdrag som universiteten har. Både målen och kärnuppdragen utgår från lärosätesspecifika prioriteringar samt de olika profiler som lärosätena har. Målen för de strategiska ramavtalen beslutas i dialog mellan universiteten och ministern för utbildnings- och forskningsdepartementet. Både universiteten och ministern för utbildning och forskning kan ta initiativ till att omförhandla innehållet i målen för universiteten, om till exempel de ekonomiska förutsättningarna ändras drastiskt eller om andra utmaningar uppstår som innebär att ändringar av de strategiska målen i ramavtalen anses vara nödvändiga. Dock behöver ministern och universitetsstyrelsen komma överens om eventuella ändringar innan de kan verkställas.

I en artikel diskuterar författarna hur en förändring av Danmarks universitetslag 2003 medförde att den tidigare styrmodellen, som utgick från att akademisk personal valdes och representerades i universitetsstyrelser, i stället förflyttade makten till styrelser, där utöver ledande aktörer från universiteten även aktörer från exempelvis näringsliv och industri ingick (Schmidt och Langberg 2007).

Enligt författarna innebär lagförändringen från 2003 att styrningen av universiteten gick från en kollegial *bottom up*-modell till en mer professionaliserad *top down*-modell. Det har bland annat lett till en ökad kontroll av den akademiska personalen och deras arbete, en ökad administration samt en förflyttning av makt och beslutanderätten – från framför allt professorer och andra forskare till chefer och ledare. Styrningen av universiteten mot en mer professionaliserad verksamhet har även lett till att professorers och forskares mandat att fatta beslut har minskat, och i viss mån, även deras möjlighet att fritt välja metod och ämnen för sin forskning. Den politiska styrningen av universiteten, via reformer och lagändringar, har alltså, enligt författarna, påverkat den akademiska friheten (med fokus på institutionernas autonomi och forskningsfriheten).

Ett annat konkret exempel på där den statliga styrningen av universiteten har påverkat den akademiska friheten var när det danska parlamentet, folketinget, 2021 röstade igenom ett uttalande mot ”överdriven aktivism i vissa forskningsmiljöer” (Folketinget 2021). I förslaget fastslås bland annat att folketinget förväntar sig att ledningarna för universiteten ”fortlöpande försäkras om att politik inte förkläs till vetenskap”. Bakom uttalandet stod alla borgerliga partier i Folketinget, förutom Radikale Venstre och regeringspartiet Socialdemokraterna (Mchangama 2022). Förslaget sägs ha mötts av omfattande kritik av danska forskare, eftersom de ansåg att det var ett övergrepp mot den akademiska friheten och forskningsfriheten.

6.1.2 Finland

De finska universiteten utgör offentlighetsrättsliga inrättningar och styrs av universitetslagen (558/2009).¹¹ Av universitetslagen framgår bland annat att universiteten har självstyre och forskningens, konstens och den högsta undervisningens trygghet ska säkras.

Enligt en forskningsartikel (Mäntylä, Autioniemi, och Kosonen 2023) sker styrningen av universiteten i Finland även genom undervisnings- och kulturdepartementets finansiering av forskning, vilken sker via olika offentliga intermediära organisationer, som Finlands Akademi.¹² Politiska mål och intressen kan alltså, via styrningen av finansieringen, tänkas påverka den akademiska friheten med tanke på att forskare är i beroendeställning för att få medel för sin forskning. Författarna anser att det finns glapp mellan universitetens formella autonomi och den reella autonomi.

6.1.3 Norge

En statlig utredning (NOU 2022:2) beskriver enstaka fall där politiker och myndigheter missbrukat sin makt för att undergräva samhällets förtroende för akademien genom osaklig kritik. I Norge har det till exempel handlat om att en tidigare fiskeriminister talat negativt om forskarsamhället till följd av att forskningsresultat inte framställts på ett sätt som främjar norska exportintressen. I en stortingsdebatt förkastade en tidigare utrikesminister och flera stortingsrepresentanter rättsforskarens sakkritik av ett yttrande av Högsta domstolen som bristande respekt för domstolen.

¹¹Aalto-universitet och Tammerfors universitet är dock stiftelser som, utöver av universitetslagen, även regleras av stiftelselagen (487/2015).

¹²Finlands Akademi är en statlig myndighet inom Undervisnings- och kulturdepartementets förvaltningsområde. Myndigheten finansierar bland annat forskning och verkar som sakkunnig inom vetenskapen och forskningspolitiken.

Utredningen diskuterar också om forskare vill ta fram och presentera kunskap som används selektivt av politiker eller enbart läggs till handlingar.

6.1.4 Nederländerna

I Europaparlamentets (2023) sammanställning av läget för den akademiska friheten i Europa lyfter författarna fram en oro för möjliga hot mot akademisk frihet i Nederländerna. I studien argumenteras för att några av de största hoten kommer från politiken, myndigheterna och universitetsledningarna.

6.1.5 Tyskland

Enligt en artikel finns det ett stort glapp mellan det organisatoriska handlingsutrymme som framhålls i den offentliga debatten, är formellt givet och faktiskt används av lärosätena (Hüther och Schimank 2023).

Handlingsutrymmet är till stor del kopplat till statliga myndigheter som kan minska det, till exempel genom olika reformer i de tyska delstaternas högskolelagar under de senaste 20 åren.

En annan aspekt är att populistiska partier kan styra eller begränsa vad statliga forskningsanslag får användas till (Fulda och Missal 2022). Till exempel har det högerpopulistiska partiet *Alternative für Deutschland* som är representerat i det tyska parlamentet föreslagit att dra in allt stöd till genusvetenskaplig forskning.

6.2 Lojalitet mot arbetsgivaren

6.2.1 Danmark

I en omfattande forskningsöversikt om akademisk frihet (Andersen, 2017) nämns att det finns studier som pekar på att forskare inte väljer att lyfta kritik gentemot institutionen eller universitetet eller kontroversiella forskningsämnen på grund av en rädsla för repressalier och så kallade *dolda sanktioner*, som är mer eller mindre omfattande, godtyckliga åtgärder som får inverkan på forskarens arbete och arbetsmiljö. Som exempel på dolda sanktioner nämns att ledningen kan ge avslag på forskares ansökningar om forskningsmedel eller medel för att ge ut böcker. Ledningen kan också införa ändringar av forskares arbete i form av nya uppdrag, som i sin tur kan ta mycket tid i anspråk från forskarens forskning och undervisning.

6.2.2 Norge

Yttrandefriheten inom akademien ska vara större än för offentligt anställda generellt även i relation till de anställdas generella lojalitetsplikt mot sin arbetsgivare, vilket syns i lagstiftningen och internationell rättspraxis (Strømme 2020). I högre utbildning och forskning är det accepterat att undervisande personal och forskare utmanar etablerade sanningar och producerar kritiska åsikter. För att det ska ses som brott mot lojalitetsplikten krävs att den anställda direkt motarbetar institutionens verksamhet eller organisation vid framträdanden enligt en juridiskt inriktad forskningsrapport om akademiska frihet i Norge.

Enligt en enkätundersökning¹³ till forskande personal har 14 procent av forskarna någon gång avstått från att förmedla forskningsresultat till

¹³ Enkäten skickades ut brett till forskande personal vid lärosäten, hälsoföretag och forskningsinstitut. De skulle ha minst 20 procent forskning i sin tjänst. Svar från 1 512

allmänheten, eftersom det kan ställa uppdrags- eller arbetsgivare i dålig dager eller skapa konflikt med kolleger (Mangset m.fl. 2021).

En statlig utredning (NOU 2022:2) bedömer att lojalitetsplikten sällan begränsar yttrandefriheten i vetenskapliga sammanhang i Norge. Arbetsgivaren har rätt att bestämma vem som uttalar sig å institutionens eller enhetens vägnar, men de anställda har full yttrandefrihet å egna vägnar. Genom sin akademiska yttrandefrihet representerar forskningsanställda som inte är i ledarposition enbart sig själva. Rättsligt står det dem därför fritt att yttra sig även om det kan vara otydligt för allmänheten om det finns hänvisningar till akademiska titlar eller institutionstillhörighet och det inte klargörs utifrån vilken roll uttalanden sker.

Forskningsetiskt bör hänvisningar finnas om man uttalar sig som forskare, men inte som privatperson. Om forskare uttalar sig om något utanför sitt område som är kontroversiellt och kan skada anseendet för institutionen, kan eventuella sanktioner från chefer ha negativ inverkan på forskarens vilja att förmedla kunskap och innebära begränsningar av deras yttrandefrihet. Här rekommenderar utredningen institutioner att ta fram riktlinjer om säker information och goda processer för "institutionella åsikter".

Författarna till en annan rapport diskuterar om ett lärosäte kan kräva att de anställda håller sig till det som lärosätet definierar som sitt profilområde och att de anställda ska undvika teman med problematiska etiska dimensioner (Strømme 2020). Här sägs den grundläggande principen vara att sökande efter sanning, som den akademiska friheten ska värna, inte ska vara föremål för styrning. Även om ett lärosäte eller en institution har rätt att definiera sitt profilområde, får det inte leda till att arbetsgivaren censurerar forskningens innehåll. Vid privata högskolor kan man i än högre grad bestämma profilområde, men även där får huvudmannen inte censurera forskningen. Forskaren har dock ingen lojalitetsplikt eller rättslig skyldighet att anpassa sig om det uppstår olösliga ämnesmässiga konflikter.

Bristande lojalitet kan dock straffas med avsked och oenighet eller konflikt med omplacering, och är då ett hot mot den enskildes akademiska yttrandefrihet. Det finns enstaka exempel på det i Norge (Thue m.fl. 2022). Enligt denna forskningsöversikt finns en tendens att vilja inskränka forskares rätt att yttra sig med hänvisning till ämnesområdets eller lärosätets värdegrund. Det motiveras då ofta med en kombination av påstådda brott mot värdegrunden och akademiska normer.

6.3 Bristande anställningstrygghet

6.3.1 Danmark

Osäkra anställningsvillkor är en faktor som uppges hota den akademiska friheten bland forskare i Danmark (Oddershede m.fl. 2020). Allt fler forskares anställningar finansieras av externa medel, vilket innebär enligt författarna att det blir allt viktigare att lärosätena får externa medel via konkurrensutsättningar. Det sägs i sig medföra att forskarens förmåga att få externa medel har blivit ett kriterium för forskare att kunna erbjudas fast anställning på universiteten. Konsekvensen blir att det enbart finns medel till forskning när forskaren har

respondenter togs med i analysen. Svarsfrekvensen går inte bedöma, eftersom enkäten distribuerades genom en öppen länk.

lyckats dra in externa medel, vilket skapar en instabil och otrygg arbetssituation för forskare.

6.3.2 Finland

Tidsbegränsade anställningar lyfts fram som en betydande utmaning för den akademiska friheten i Finland (Aarrevaara 2010; Forskarförbundet 2021b).

På Aalto-universitet, som bedrivs som en stiftelse och ägs av en privat fond, var man först av alla universitet i Finland med att införa ett så kallat *tenure track*-system (Herbert och Tienari 2013). Meriteringssystemet på Aalto-universitet är inspirerat av de *tenure track*-system som finns vid amerikanska universitet. Syftet var att öka anställningstryggheten, tydliggöra karriärvägar och erbjuda garanterad befordran vid förutbestämda prestationer. Aalto-universitets meriteringssystem skulle även locka internationella forskare och studenter till universitetet.

I en kvalitativ studie undersöktes bland annat hur forskare på Aalto-universitet, som befann sig på en mellannivå (det vill säga de som hade doktorerat, arbetat ett antal år och hade tidsbegränsade anställningar), uppfattade hur systemet påverkade deras akademiska frihet. Resultaten visade bland annat att forskarna upplevde att systemet bidrog till elitism, gynnade vissa typer av forskare (främst internationella, mobila, unga män) samt att systemet främst premierade disciplinbaserad forskning och därmed inte undervisning eller tvärvetenskaplig forskning. Enligt studien uppfattade forskarna att meriteringssystemet på Aalto-universitet, så som det var utformat vid tidpunkten för studiens genomförande, begränsade deras akademiska frihet. Resultaten stod i kontrast till universitetsledningens mål. Ytterligare ett resultat var att systemet inte uppfattades vara anpassat till finska förhållanden och den gängse synen på akademisk frihet i Finland. Författarna till studien resonerar bland annat i slutsatserna om vikten av att säkerställa att system och styrmodeller för universitets- och högskolesektorn anpassas till den lokala kontexten innan de införs.

6.3.3 Norge

Forskerförbundet menar att otrygga anställningsvillkor riskerar att hota enskildas akademiska frihet, eftersom det kan leda till konformism och lojalitetskulturer (Forskerförbundet 2017). Förbundet påtalar också andelen forskare med tidsbegränsade anställningar vid norska lärosäten har ökat. Deras karriär gynnas oftast av kortsiktig och "trygg" forskning, där man vet vilka resultat man kommer fram till inom en viss tid. Därför undviker dessa forskare kontroversiella slutsatser som skulle kunna gå emot etablerade forskare och ledares uppfattningar, med tanke på att det är de som ska bedöma arbetet och påverkar fortsatta anställningar.

I en enkätundersökning bland forskare i Norge¹⁴ uppger 12 procent att de avstått från att sprida kunskap offentligt på grund av status och karriärmöjligheter, eftersom de riskerar sitt anseende och minskar sina chanser till en fast anställning (Mangset m.fl. 2021).

¹⁴ Enkäten skickades ut brett till forskande personal vid lärosäten, hälsoföretag och forskningsinstitut. De skulle ha minst 20 procent forskning i sin tjänst. Svar från 1 512 respondenter togs med i analysen. Svarsfrekvensen går inte bedöma eftersom enkäten distribuerades genom en öppen länk.

6.3.4 Nederländerna

Även i Nederländerna har man uppmärksammat en utveckling mot en växande resultatorientering inom universiteten, vilket satt press på arbetsvillkoren (Europaparlamentet 2023). Genom *svängdörrspolitiken (draaideurconstructies* på nederländska) staplas tillfälliga kontrakt på varandra för att undvika att ge tillsvidareanställningar till forskare i början av sin karriär. Därmed blir det svårare för unga forskare att utöva sin akademiska frihet på ett tillfredsställande sätt (van Gestel 2021). Maktrelationer inom akademien och osäkra anställningar gör därmed att unga forskare i beroendeställning och utan fast anställning kan tvingas lämna akademien vid meningsskiljaktigheter eller konflikter. Det finns också en risk att personer inte vågar ta upp meningsskiljaktigheter på grund av detta (KNAW 2022).

6.3.5 Tyskland

Temat osäkra anställningsvillkor tycks ta relativt stort utrymme i litteraturen om tyska förhållanden. Diskussionen handlar främst om två teman:

- traditionen av och lagstiftningen om tidsbegränsade anställningar för forskande personal som inte är professorer (Europaparlamentet 2023)
- professorernas upphöjda ställning gentemot övriga forskare. En författare (Vatansever 2020) talar till och med om feodala hierarkier och prekära arbetsvillkor för de flesta.¹⁵

Majoriteten av den forskande personalen på statliga lärosäten i Tyskland har tidsbegränsade anställningar eller timanställningar (Bloch och Würmann 2021; Groß 2018). Enbart en liten andel personal som inte är professorer har fasta anställningar och tillgången till dessa tjänster är inte formellt reglerad. Konsekvenserna har blivit ännu mer uttalade i samband med ikraftträdandet av en lag¹⁶ 2007 som innebär att forskande personal enbart får vara tillfälligt anställd i sammantaget tolv år inom akademien (Groß 2018). Många personer som inte lyckats få en tillsvidareanställning lämnar därför akademien eller fortsätter forska utanför Tyskland. Målet med reformen var att förhindra förlängningar av anställningar som inte skulle leda till professorstjänster, men sågs i praktiken slå ut många akademiker på mellannivå, vilket i sin tur lyfts fram som en begränsning av den akademiska friheten (Vatansever 2020).

I en enkätundersökning till forskningspersonal på tyska lärosäten¹⁷ svarar 46 procent att det är svårt att få tag i lämplig personal på grund av osäkra anställningsvillkor, vilket indirekt kan tänkas begränsa den akademiska friheten (Petersen 2020).

Bristen på anställningstrygghet sägs också enligt Vatansever (2020) leda till bristande solidaritet mellan forskare samt till och med fostra sociopatiska och självförhärligande beteenden. Den uppges vidare leda till att forskare inte vågar uttrycka kritik för att inte riskera att försämra sina chanser till en stabil position på lärosätet. Både strävan efter att medverka i utvärderingar mot excellensklassificering och den bristande anställningstryggheten beskrivs också

¹⁵ Med prekära arbetsvillkor avser författaren förhållanden som innebär att forskare är tvungna att ständigt leta efter nya arbetstillfällen så fort en ny anställningsperiod inletts, vilket gör det svårt att fokusera på sin forskning.

¹⁶ Wissenschaftszeitvertragsgesetz (WissZeitVG).

¹⁷ Stickprov från register över samtliga professorer och medlemmar i tysk facklig organisation som organiserar högskolepersonal (n=6 009). Svarefrekvensen var 18 procent.

leda till att forskare inte kan använda hela sin tankekapacitet och koncentrationsförmåga. De är i stället hela tiden upptagna med den omedelbara framtiden.

Den individuella akademiska friheten diskuteras som att den i praktiken främst gäller professorer, eftersom de har generellt goda arbetsvillkor och en hög grad av autonomi (Bloch och Würmann 2021; Ståhl 2020; Vatansver 2020). All annan forskningspersonal är i sin forskning och undervisning underställd professorernas anvisningar samtidigt som de befinner sig i en faktisk beroendeposition. Skälet är att professorerna i slutänden beslutar om anställningar, tillgång till akademiska examinationer, som disputation och prövning av docentkompetens, samt tillgång till resurser.

6.4 Brister i kollegialitet

6.4.1 Danmark

Flera olika publikationer tar upp vikten av det finns en kollegial, vetenskaplig debatt, där forskare kan problematisera, testa och kritisera andra forskares hypoteser och resultat som en viktig princip för den akademiska friheten (Andersen 2017; Forskerportalen 2023; Vestergaard 2016). Olika exempel på inskränkningar av den kollegiala debatten och kritiken beskrivs, exempelvis hierarkiska rollfördelningar, konflikter som rör positioner inom olika forskningsfält samt när externt finansierade forskningsresultat ifrågasätts eller utmanas av andra forskningsresultat (Ejersbo, Larsen, och Søndergaard 2018). Detta kan leda till brister i kollegialiteten och få negativa effekter för den akademiska friheten, till exempel påtryckningar av kollegor, finansärer och lärosäten, självcensur och konflikter både mellan forskare samt mellan forskare och lärosäten.

6.4.2 Finland

I en forskningsartikel (Mäntylä m.fl. 2023) beskrivs hur styrningsmodeller inspirerade av styrningsformen *New Public Management* (NPM) inom universitets- och högskolesektorn bland annat har lett till ökad kontroll av forskning och undervisning, ökad administration samt krav om produktivitet och effektivitet. Dessutom uppger författarna att den kollegiala styrningen på universiteten har bytts ut mot en mer *top down*-inriktad styrning, där forskare i stället har chefer som kontrollerar forskarnas arbete utifrån uppsatta mål och indikatorer. Enligt författarna har detta lett till att den kollegiala styrningen urholkats och att den akademiska friheten begränsats, bland annat till följd av att forskare behöver förhålla sig till mål som utgår från produktivitet och effektivitet, exempelvis i form av antal publikationer, mätningar av forskningens genomslag och beviljade forskningsanslag.

6.4.3 Norge

Forskerforbundet (2017) talar om ett gradvist bortfall av kollegiala organ där forskare har verkligt inflytande på institutionens strategiska vägval och prioriteringar. Det sker genom att kollegialt valda chefer byts ut och externa politiskt tillsatta styrelsemedlemmar, vilket resulterar i att forskare är i minoritet i de flesta demokratiska organen på lärosätena. Enligt Forskerforbundets rapport medför denna utveckling en urholkning av ett universitetsideal som är starkt knutet till den akademiska friheten och den institutionella självständigheten:

principen att forskarkollegiet själv förvaltar produktionen och spridningen av kunskap. Det innebär alltså minskat medbestämmande, men också minskad känsla av gemenskap och lägre engagemang för institutionen. Det befaras i sin tur kunna leda till bristande förtroende för ledarskapet och att det blir allas kamp mot alla om forskningsresurser. Detta förstärks också av avståndet mellan professionella chefer och forskare vid större lärosäten.

Även i en kunskaps-sammanställning från *Senter for profesjonsstudier* talas om en avkollegialisering i bemärkelsen att forskare i dag betraktas som en intressegrupp bland flera, snarare än att vara ledande i att definiera mål och innehåll för forskning och undervisning (Thue m.fl. 2022). Tidigare har kollegiala former för styrning och kvalitetskontroll garanterat god vetenskaplig kunskapsproduktion enligt vetenskapliga standarder samtidigt som administrativa funktioner snarare varit ett stöd för korrekt efterlevnad av budget och bestämmelser. Författarna menar att det har skett en förskjutning mot mer hybrida styrningsformer, där kollegial styrning, administrativ byråkrati och professionellt ledarskap samverkar. Detta leder till att även forskare i högre grad blir reducerade till vanliga arbetstagare som behöver anpassa sig till liknande normer och regler som andra funktioner i offentlig sektor.

Akademiker med tidsbegränsade anställningar sägs vara utsatta för "intellektuella trakasserier" i Forskerforbundets (2017) rapport. Med det menas att etablerade forskare utövar otillbörlig press på yngre forskares publicering genom att kräva en mer framskjuten författarplats än de förtjänar samt inte ger tillgång till data när de riskerar att användas för att dra oönskade slutsatser eller andra övertramp. Utöver att sådana ageranden står i konflikt med god forsknings- och publiceringssed innebär de ett hot mot yngre forskares akademiska frihet.

Som tidigare berörts visar undersökningar att forskare ibland upplever att de blir placerade på "fel sida"¹⁸ genom att bli omfamnade av främlingsfientliga miljöer i den offentliga debatten, men även att bli fördömda av forskarkollegor (Enstad och Thorbjørnsrud 2022; Mangset m.fl. 2021). Erfarenheter av informella mekanismer som främjar ämnesmässig homogenitet och bidrar till att utestänga avvikare med hjälp av moraliska fördömanden är ofta knutna till debatter eller frånvaron av debatter om rasism samt om kön och könsidentitet (Enstad och Thorbjørnsrud 2022). Forskare vittnar om att stöd då ofta kommer från akademiker från andra fält, medan de egna kollegorna är tysta. Flera påpekar att ett nytt fokus på kritisk rasteori och strukturell rasism har gjort att de upplever det som mer riskabelt att uttala sig i vissa frågor.

6.4.4 Nederländerna

Det akademiska systemet i Nederländerna sägs ha blivit alltmer pressat, enligt en rapport från landets vetenskapsakademi (KNAW 2022). Pressen visar sig i form av en permanent brist på resurser och fasta tjänster, en tung arbetsbörda och hierarkiska relationer mellan yngre och etablerade forskare, samt informella maktrelationer. Rapportförfattarna menar att det riskerar att leda till ohälsosamma beroenden och till att etablerade forskare kan missbruka sin ställning, vilket försvårar samarbeten. Den hierarkiska strukturen gör det svårt att ta upp problem och trakasserier kollegor emellan. KNAW ger en bild av att frågor om arbetsmiljö och arbetskultur enbart i liten utsträckning diskuteras och hanteras inom akademien. Dåliga beteenden inom akademien diskuteras inte och kunskapen att bemöta det saknas ofta hos universitetsledningarna. Tanken är

¹⁸ Med det menas att de blir förknippade med positioner de inte står för.

att alla ska kunna säga ifrån vid behov, oavsett position och ursprung, men det tycks sällan fungera så i verkligheten. Bristande social trygghet har negativ inverkan på forskare och forskning och kan leda till att den akademiska friheten hotas.

Enligt KNAW (2022) har en rad incidenter inom universitetet visat att den vetenskapliga integriteten och den akademiska friheten kan äventyras när den sociala tryggheten inte håller måttet. För att uppnå vetenskapliga ideal är det, enligt dem, nödvändigt att investera i social trygghet. Men eftersom akademien i Nederländerna ensidigt syftar till att skapa akademisk excellens, har social trygghet som en nödvändig förutsättning för kvaliteten på det akademiska arbetet inte uppmärksamats tillräckligt, menar vetenskapsakademien.

Naezer med flera (2019) pekar på att trakasserier inom akademien underlättas av hierarkier inom och utanför akademien, en tävlingsinriktad och individualistisk kultur, otillräckliga reaktioner på ovälkomna närmanden och självzensur hos offren. Forskare framställs enligt rapporten ofta som konkurrenter snarare än som kollegor. Denna hierarkiska, konkurrensinriktade och individualistiska kultur sägs underlätta och normalisera trakasserier, särskilt mot grupper med mindre inflytande, som yngre forskare och forskare från socialt marginaliserade grupper.

6.4.5 Tyskland

Det konstateras brister i kollegialiteten i olika ämnesvisa sammanslutningar (*Fachgemeinschaften*), där medlemmarna är måna om att citera likatänkandes publikationer och avstår från att citera andra. På så sätt bidrar de till en konformism som gör att det bildas en ämnesegen anpassning och därmed ges mindre utrymme för nya idéer (Groß 2018; Schimank 2021). Det regleras också genom att forskare utifrån dessa utgångspunkter väljer att delta i – eller avstå från – i expertgranskning av viss typ av forskning. Som tidigare nämnts finns det ett starkt fokus på publikationsantal och förmågan att dra in extern finansiering (Groß 2018). Detta framhålls hota den akademiska friheten i och med att det innebär att forskare delar upp sina studier för att få så många publikationer som möjligt på bekostnad av att sträva efter och sprida ny kunskap.

Enligt en rapport innebär akademisk frihet att vetenskapen behöver lierade som verkar för dess legitima och autonoma ställning i samhället (Hüther och Schimank 2023). Sådana lierade bedöms av författarna just nu i Tyskland enbart representeras av att ämnessammanslutningar, eftersom de skulle kunna förvalta ämnessammanliga kollektiva egenintressen. Samtidigt har dessa en svag ställning i bemärkelsen att de inte kan sätta vare sig interna eller vetenskapspolitiskt ämnessammanliga standarder. I stället sägs det ofta råda en dominerande uppfattning inom ett fält som också bidrar till opinionsbildning, men som ingen kan hållas ansvarig för. Följaktligen kan ämnessammanlutningarna inte försvara den akademiska friheten, menar författarna.

6.5 Försök att tysta det akademiska samtalet

6.5.1 Danmark

En artikel (Mchangama 2022) ger flera exempel på hur det som benämns som politisk korrekthet och cancelkultur har tagit sig uttryck vid danska universitet. Ett uppmärksammat exempel berör Köpenhamns universitets tidigare riktlinjer om kränkande särbehandling som uppdaterades i kölvattnet av den första me-too-vågen 2018.

De nya riktlinjerna mottog omfattande kritik av yttrandefrihetskommisionen. De uppfattades av kommissionen kunna leda till tvivel om ifall riktlinjerna enbart omfattade trakasserier mellan enskilda anställda och mobbning, eller om de även kunde tillämpas på uttalanden som gjordes under föreläsningar och i akademiska debatter. I det senare fallet menade kommissionen att riktlinjerna skulle medföra problematiska inskränkningar av både yttrandefriheten och informationsfriheten. Till exempel drog universitet mot bakgrund av riktlinjerna i gång en utredning av en eventuell disciplinär förseelse i samband med att åtta anonyma elever anklagade en föreläsare för att använda sig av ett påstått rasistiskt, sexistiskt och eurocentriskt språkbruk, samt ha en "brist på känslighet" i undervisningen (Mchangama 2022). Den anklagade läraren fick inte längre undervisa under resten av terminen och skulle få råd och vägledning om kontakt med internationella studenter i de kritiserade frågorna (Moestrup och Villemoes 2018).

Riktlinjerna föranledde en debatt bland flera anställda på Köpenhamns universitet, däribland fackliga företrädare och forskare, som uttryckte en oro för att rädsla för klagomål från studenter och andra skulle kunna påverka den oberoende forskningen och undervisningen (Mchangama 2020). Köpenhamns universitets riktlinjer för kränkande särbehandling reviderades sedan, efter mycket kritik. I fallet med Köpenhamns universitets riktlinjer, understryker artikelförfattaren behovet av tydliga regler så att kritik inte riskerar att leda till inskränkningar av den akademiska friheten baserat på subjektiva känslor av kränkning, vilket författaren menar var fallet med den tidigare versionen av riktlinjerna.

6.5.2 Norge

Så kallad cancelkultur, deplattformer och utfrysning¹⁹ pekas ut som ett hot mot den akademiska friheten av den statliga utredningen om temat akademisk yttrandefrihet (NOU 2022:2; se även Thue m.fl. 2022). Begreppen används enligt utredningen inte helt enhetligt och ibland är själva begreppen cancelkultur och deplattformer omstridda och politiserade. I den offentliga debatten förekommer också påståenden om att det är överdrivet och att fenomenen inte finns.

Den statliga utredningen om akademisk yttrandefrihet (NOU 2022:2) konstaterar att det finns tecken på förekomsten av cancelkultur, deplattformer och utfrysning i Norge, bland annat knutet till debatten om andelen utländska forskare i akademien, diskussionen om genusforskning och

¹⁹ Enligt utredningen används alla tre begrepp för situationer där akademiker med "avvikande" åsikter blir utstötta av den akademiska gemenskapen och hindras från att delta i den offentliga debatten.

klimatdebatten. Det finns exempel på cancelkultur och deplattformer på både vänster- och högersidan i Norge. Utredningen menar dock att riskerna för den akademiska yttrandefriheten inte ska överdrivas. På flera orter i Norge har studenter protesterat mot kontroversiella föredragshållare eller föreläsare som de anser har gått över gränsen för vad som är acceptabelt i universitetsmiljön. Även krav på ändrade litteraturlistor har förekommit.

Utredningen tar även upp att sammansättningen av paneler och att lyfta fram perifera eller mindre underbyggda ståndpunkter kan bidra till en falsk balans. Förekomsten av cancelkultur eller deplattformeringsförsök beskrivs kunna vara obehagliga för forskare som är direkt drabbade, och kunna minska viljan att prata om teman som berörs av sådana kampanjer hos andra som forskar, undervisar eller sprider kunskap.

I en rapport talas om en tilltagande politisering och misstro mot vetenskapen präglad av en *identitetspolitik*, som ställer krav mot att utbildningen ska vinklas på bestämda sätt, att litteraturlistor ska ändras och att man bara får uttrycka sig på vissa sätt (Strømme 2020). Mot denna bakgrund har det i en tidigare statlig utredning föreslagits att utvidga dagens bestämmelser i universitetslagen till att ytterligare stärka forskares skydd från institutionernas håll. Samtidigt konstaterar en forskningsöversikt om akademisk frihet att det är svårt att teckna en pålitlig forskningsbaserad bild om identitetspolitikens och cancelkulturens utbredning i akademien (Thue m.fl. 2022). Vissa debattörer menar att det inte existerar och andra argumenterar att kulturen är så internaliserad att de flesta inte ser fenomenet.

Utredningen placerar det norska debattklimatet mellan Danmark och Sverige. Det norska debattklimatet beskrivs som mer konsensusorienterat och har starkare normer, särskilt när det gäller genusfrågor, än Danmark. Samtidigt är en positiv hållning till invandring och multikulturalism inte upphöjt till norsk officiell ideologi, vilket sägs känneteckna Sverige.

Politiken sägs inte ha bidragit till "kulturkrig" mot akademiska miljöer och eliter. Kritiken mot identitetspolitik och cancelkultur har snarare kommit inifrån. Det finns få offentligt kända exempel på identitetspolitik och cancelkultur vid norska lärosäten. Norska rektorer och andra ledare vid de största lärosäten bedöms stå bakom klassiska liberala akademiska värderingar. Studenter bedöms också vara mindre benägna att ägna sig åt politisk aktivism än i övriga Norden.

En rapport lyfter också fram att det är en legitim samhällsuppgift att förhindra radikaliserings och våldsbejakande extremism (Strømme 2020). Rättsligt sett finns dock principer som sätter gränser för vem som får använda vilka metoder. En möjlig metod för att förhindra radikaliserings som är aktuella för lärosäten är att kontrollera och förhindra vissa yttranden. Den "plattform" som samhällsaktörer har rådighet över är begränsad till rättsliga regler och styrs av etiska principer, till exempel i form av redaktörens publiceringsbeslut eller rektorns möjlighet att upplåta hörsalen till föreläsare. Dessa rättsliga ramar handlar om förbud mot att framföra uppmaningar om våld eller ärekränkning eller hatfulla yttringar. Universitetsrektorer har ingen skyldighet att låta andra komma till tals och de har ingen skyldighet att neka människor att komma till tals.

Krav på deplattformerings, krav på att ändra litteraturlistor för att undvika rasism eller diskriminering samt krav på så kallade triggervarningar och så kallade *safe spaces* har få rättsliga grunder. I huvudsak, menar Strømme, rör det sig om politiska debatter, inte rättsliga. I Norge sägs debatten befinna sig på en viss

hypotetisk nivå eftersom sådana åtgärder enbart genomförts i liten grad. Deplattformering sker i Norge huvudsakligen utanför akademien.

Enligt Strømme finns det åtminstone två situationer där det knappast är möjligt att förvägra grupper eller individer med impopulära åsikter en röst, så länge de håller sig inom den rättsliga och etiska ramen. Att genomföra åtgärder, liksom sanktioner för språkbruk och inblandning i läroplan och undervisning, kan strida mot den lagstadgade rätten till akademisk frihet.

Den första situationen är om universitetet eller högskolan själv väljer att följa principer om att vissa sätt att uttrycka sig inte är välkomna. Enligt universitets- och högskolelagen och principerna om akademisk frihet ska forskare själva kunna välja metoder och innehåll för forskning och undervisning. Detta måste innebära en skyldighet att skydda akademisk personal som vill använda kontroversiell litteratur eller bjuda in en kontroversiell kollega, om de anser att detta är professionellt försvarbart. En policy som syftar till att utesluta individer eller grupper enbart på grund av politiska åsikter, lösryckta från den akademiska frågan i fråga, står alltså i konflikt med den akademiska friheten. Order till enskilda om vad de får säga i sin undervisning, eller krav på att ändra kursplanen, måste också ses som att stå i strid med den akademiska friheten.

Den andra situationen är om studentorganisationer inför principer om deplattformering. För studenter finns andra rättsliga utgångspunkter än för institutioner: Som ägare av sin egen plattform får de bestämma vem som ska få tala, men det kan heller inte gälla fullt ut. Genom lagen har staten och lärosäten ett ansvar för studenternas välfärd, deltagande i debatter med mera och att erbjuda lokaler och resurser för sådana ändamål. De ska vara tillgängliga för alla studenter. På så sätt måste staten och därmed lärosätet se till att det faktiskt sker och att inte vissa grupperingar utestängs. Därför får organisationer som satt upp långtgående begränsningar om vad som får framföras inte använda resurserna exklusivt om de finansieras av lärosätena. Däremot går det inte förhindra att dessa organisationer lånar ut eller hyr ut delar av sina resurser, till exempel lokaler, till andra grupper, även om dessa är oönskade av lärosätena

6.5.3 Nederländerna

I Europaparlamentets (2023) rapport framkommer det att framväxten av en så kallad cancelkultur och *wokeness*²⁰ inom den akademiska världen riskerar att leda till minskad mångfald i akademiska perspektiv och till självcensur. Detta ses som ett av de största hoten mot den akademiska friheten i Nederländerna framöver. Även hot och trakasserier från allmänheten kan ha en negativ inverkan på den akademiska friheten enligt rapporten.

År 2017 begärde två ledamöter i det nederländska parlamentet en utredning om möjlig självcensur inom det nederländska forskarsamhället (Europaparlamentet 2023). I motionen hänvisades det till amerikansk forskning som visar att det kan finnas en politisk vänstervridning inom universitetet, vilket kan påverka mångfalden av politiska åsikter. Trots att ministern för vetenskap och högre utbildning tillbakavisade motionen, fick den stöd av en majoritet i parlamentet. Därefter tillfrågades den nederländska vetenskapsakademien KNAW om råd. De valde att inte utreda saken, utan publicerade i stället en rådgivande skrivelse. I denna menar KNAW att den akademiska friheten generellt respekteras i

²⁰ Texten innehåller ingen närmare förklaring av termen *wokeness*. Med *wokeness* avses ofta en politisk medvetenhet i frågor som rör social orättvisa och diskriminering med mera.

Nederländerna och att lärosätenas egna uppförandekoder är en viktig förutsättning för det.

Även om KNAW:s rådgivande skrivelse i allmänhet uppskattades, finns det de som argumenterar för att utrymmet för kritik och debatt inom vetenskapen minskar i Nederländerna. Det har också väckts vissa frågor om slutsatserna. Till exempel har rektorn från Utrechts universitet uttryckt tvivel om KNAW:s slutsats att det inte finns behov av att oroa sig för brist på mångfald eller självcensur vid nederländska universitet. I stället argumenterade han för att det finns tydliga indikationer på att cancelkultur och wokeness kan påverka den akademiska friheten vid nederländska lärosäten.

6.5.4 Tyskland

Flera publikationer om tyska förhållanden som vi identifierat behandlar den debatt om politisk korrekthet och cancelkultur som förts på senare år (Özmen 2021). Vissa debattörer sägs beklaga en tilltagande moralisering och politisering av vetenskapen, medan andra försvarar den. Idealet om akademisk frihet möts alltså av andra ideal, som rättvisa, jämställdhet och frihet från diskriminering, som ska vara jämbördiga eller överordnade.

Antalet klagomål mot inskränkningar i yttrandefriheten vid tyska lärosäten har ökat (von Coelln 2019). Många forskare sägs vara bekymrade över en begränsning av fakta och uppfattningar i vetenskapliga diskurser med hänvisning till politisk korrekthet (Hüther och Schimank 2023). Det innebär begränsningar av pluralismen i forskning och undervisning. Det kan ibland ha synliga yttringar som tillbakadragna föreläsninginbjudningar och mindre tydliga som att forskare undviker att ta upp vissa teman.

Som ett hot mot den akademiska friheten nämns också en diskurs om identitetspolitiska paradigmer, där anhängare utgår från att friheter som nyttjas av "privilegierade" samhällsmedlemmar sker på bekostnad av "icke-privilegierade", vilket leder till slutsatsen av de privilegierades akademiska frihet behöver inskränkas för att de icke-privilegierade ska kunna tillvarata sina fri- och rättigheter (Kostner 2021). Som privilegierad betraktas den som har egenskaper som traditionellt förknippas med samhälleliga maktpositioner, framför allt att vara vit och att vara man. Omvänt ses personer med andra egenskaper automatiskt som icke-privilegierade. Bakom strategin sägs stå en uppfattning om att de som försvarar individuella friheter och rättigheter stigmatiseras som konservativa eller höger, vilket innebär att kritikerna inte längre behöver ta hänsyn till deras argument.

Enligt en enkätundersökning²¹ anser en mycket stor majoritet av forskningspersonalen att det borde vara tillåtet att bjuda in partipolitiker till universitet, liksom höger- och vänsterpopulister (Petersen 2020).²² Andra exempel bland svaren är att 72 procent av respondenterna anser att det borde vara tillåtet att vägra använda ett könat språk²³. Däremot anser enbart en

²¹ Stickprov från register över samtliga professorer och medlemmar i tysk facklig organisation som organiserar högskolepersonal (n=6 009). Svarsfrekvensen var 18 procent.

²² Det finns dock en större tolerans hos vänsterpopulister.

²³ I det tyska språket indikerar olika substantivändelser könet på personerna. Språket har på senare tid utvecklats från att "manliga" beteckningar betraktats som generiska (generiskt maskulinum) till att de numera tolkas som att de enbart avser män, vilket innebär att kvinnor behöver explicit nämnas med den ändelsen som indikerar att någon är av kvinnligt kön. Ett annat alternativ till

mycket liten andel att det borde vara tillåtet att inte ställa sig bakom grundlagen.²⁴

Även studenters uppfattningar som undervisningen kan tänkas styra forskares akademiska frihet (Revers och Traunmüller 2020). Toleransen för oliktankande har mätts i en liten men uppmärksammat enkätstudie²⁵ till studenter vid ett tyskt lärosäte. Här svarade mellan en tredjedel och hälften av studenterna att de anser att det inte ska vara tillåtet att bjuda in kontroversiella personer för att hålla föredrag vid universiteten. Ännu fler studenter anser att sådana personer inte ska få undervisa på universitet. En tredjedel svarar också att kontroversiella böcker ska förbjudas på universitetsbibliotek. Studenter med vänstersympatier tycks vara mindre toleranta, medan högerstudenter verkar vara mer benägna att censurera sig själva.

I Tyskland har det rapporterats om flera uppmärksammade fall där hela institutioner eller grupper av forskare vänt sig mot andra forskares uttalanden och krävt att dessa uppfattningar inte bör kommuniceras på deras lärosäte eller att facktidskrifter inte bör publicera vissa debattinlägg (Kostner 2021; Revers och Traunmüller 2020). Det har då ofta handlat om genusfrågor eller om frågor som rör migration.

6.6 Trakasserier, hat och hot samt mediedrev

6.6.1 Finland

En studie undersöker förekomsten av trakasserier, däribland hat och hot, på nätet och riktas specifikt mot forskare och universitetslärare i Finland (Oksanen m.fl. 2022). Studien genomfördes via en enkätundersökning till forskare och universitetslärare.²⁶

Resultaten visade bland annat att 30 procent av studiens deltagare hade utsatts för nätbaserade trakasserier under de senaste sex månaderna. De som utsatts för trakasserier tenderade att bestå av mer seniora forskare eller universitetslärare, personal som tillhör minoritetsgrupper samt personal från samhällsvetenskapliga och humanistiska fakulteter. Dessutom visade studien att de forskare och universitetslärare som var aktiva på sociala medier och i traditionella medier i högre grad var utsatta för nätbaserade trakasserier.

De som hade utsatts för sådana trakasserier upplevde, i jämförelse med forskare och universitetslärare som inte hade utsatts, en lägre generell tillit och en ökad stress. Dessutom upplevde de som utsatts, en lägre grad av socialt stöd i jämförelse med gruppen som inte hade sådana erfarenheter. Studien visade även att de som utsatts för nätbaserade trakasserier av en kollega uppgav fler symptom på posttraumatiskt stressyndrom och att trakasserier upplevdes som svårare att hantera, i jämförelse med dem som blivit utsatta av andra personer.

könsmedvetet språk är att *gendra*, det vill säga att använda asterisk eller liknande innan ändelser att personer av olika kön avses. Detta kan markeras i såväl tal- som skriftspråk.

²⁴ Samtliga typer av yttranden är tillåtna enligt grundlagen.

²⁵ Enkäten hade riktats till samtliga samhällsvetenskapliga studenter vid ett universitet (n=6 674). Svarsfrekvensen var 7,5 procent.

²⁶ Stickprovsurval bland forskare och undervisningspersonal på fem stora finska universitet (n=4 987). Svarsfrekvensen var 50 procent.

Bland de som utsatts för nätbaserade trakasserier hade 16 procent anmält händelserna till institutionsledningen och enbart 3 procent hade anmält till polis. De vanligast förekommande anledningarna till att inte anmäla händelserna till institutionsledningen eller polisen var att deltagarna inte ansåg att händelserna var tillräckligt allvarliga (76 procent) och att deltagarna trodde att en anmälan inte skulle förbättra deras situation (23 procent). Enligt författarna till studien var det anmärkningsvärt att 46 procent av de som till och med hade utsatts för hot om våld inte uppfattade att hoten var tillräckligt allvarliga för att anmäla.²⁷

Enligt studiens författare visar resultaten att nätbaserade trakasserier som riktas specifikt mot forskare och universitetslärare utgör ett allvarligt problem som får konsekvenser för såväl forskares välmående och hälsa som den akademiska friheten (Oksanen m.fl. 2022). Dessutom menar författarna att universitetets hierarkiska miljö samt den interna konkurrensen inom och mellan olika forskningsmiljöer, kan bidra till att skapa högre trösklar för enskilda forskare och akademisk personal att anmäla händelser till universitetet.

I en annan studie framgår även att drev och trakasserier på sociala medier bidrar till att forskare inte väljer att uttala sig och forska inom vissa ämnen, eftersom eventuella drev och trakasserier på sociala medier medför för stora (negativa) konsekvenser för de enskilda forskarna (Mäntylä m.fl. 2023).

6.6.2 Norge

Enligt litteraturen finns det mycket som tyder på att trakasserier, hot och offentlig kritik påverkar forskares benägenhet att sprida sina resultat i utomakademiska sammanhang och delta i den offentliga debatten i Norge (se t.ex. Mangset m.fl. 2021, 2022).

Av en enkätundersökning²⁸ till forskare på norska lärosäten framgår att 12 procent har avstått från att presentera sina resultat i offentliga sammanhang av rädsla för trakasserier, hot och offentlig kritik (Mangset m.fl. 2021). Vidare uppgav 15 procent att de har fått obehagliga kommentarer och 3 procent att de utsatts för hot. Samhällsvetenskapliga forskare upplever sig som mer utsatta för obehagliga kommentarer än andra. Invandrings- och genusforskare är särskilt drabbade, där mer än var tredje forskare har upplevt obehagliga kommentarer och nästan 10 procent har upplevt konkreta hot. Kvinnor får något oftare än män obehagliga kommentarer.

Oftast är det kollegor som står bakom de obehagliga kommentarerna. Även hot framförs ofta av kollegor, men här är det en större andel från utomstående anonyma personer. Forskare inom medicin, jordbruk, fiske eller veterinärvetenskap svarade oftare att obehagliga kommentarer eller hot kommer från andra forskare eller kolleger, medan det för samhällsvetare ofta är samhällsdebattörer och anonyma personer.

Den statliga utredningen om akademisk yttrandefrihet (NOU 2022:2) bedömer att utvecklingen generellt har gått mot ett hårdare debattklimat, särskilt pådrivet av helt eller delvis oredigerade medier och plattformar. Även om det

²⁷ Knappt 3 procent av de svarande uppgav att de hade utsatts för hot om våld och 1 procent uppgav att de hade utsatts för dödshot.

²⁸ Enkäten skickades ut brett till forskande personal vid lärosäten, hälsoföretag och forskningsinstitut. De skulle ha minst 20 procent forskning i sin tjänst. Svar från 1 512 respondenter togs med i analysen. Svarefrekvensen går inte bedöma eftersom enkäten distribuerades genom en öppen länk.

förekommer allvarliga hot, olaga förföljelse, grova trakasserier, uppmaningar till brott med mera som behöver hanteras av polis och rättsväsendet, är de flesta angrepp mot forskares yttrandefrihet inte av den karaktären. Här ser utredningen också en risk att helt sakliga och legitima synpunkter på exempelvis genusfrågor eller invandring från forskarhåll målas upp som hat eller fobier²⁹, vilket kan stigmatisera vissa forskare.

Ett närliggande tema handlar om forskares relationer till medier. Ibland upplever forskare att resultat framställs felaktigt, effektsökande eller att frågorna är fel ställda (NOU 2022:2) Det finns exempel på att medicinska experter upplever att de ställs mot varandra vid uttalanden om pandemihantering även om de inte är oeniga. Författarna till utredningen för fram att internet och helt eller delvis oredigerade medier (till exempel sociala medier utan moderatorer) ger möjlighet att nå ut med kunskapen och att delta i nya forum och nätverk för kunskapsutbyte och diskussion.

Omvänt innebär frånvaron av redaktionella grindvakter (till exempel i form av moderatorer) enligt utredningen också en risk för brister i kvalitetssäkring, etiska överväganden och försök att nå balans i informationsspridningen. Det öppnar vidare upp för desinformation, populism och elitförakt inklusive hat och hot mot forskare samt att osakligheter får stort utrymme. Ju hårdare det offentliga samtalet blir, desto mindre intresserade är både forskare och andra av att bidra, vilket påverkar den akademiska yttrandefriheten negativt.

6.6.3 Nederländerna

I Europaparlamentets (2023) rapport lyfts hot och trakasserier mot forskare som betydande hot mot akademisk frihet i Nederländerna. Exempelvis sägs hot och trakasserier från olika aktörer, särskilt via sociala medier, som riktat sig mot forskare som arbetade med åtgärder mot covid-19, ha haft en negativ inverkan på den akademiska yttrandefriheten i Nederländerna.

I Nederländerna har dessutom två forskare varit utsatta för en kampanj från en högerpopulistisk aktivistgrupp (Scholars at risk 2021). Aktivistgruppens arbete menar de själva handlar om att utmana vänsterhegemonin i samhället genom att kartlägga vänstern och exponera vänstersympatisörer. Gruppen använder sig av sociala medier och attackerar offentliga personer som de anser är vänstersympatisörer och avslöjar privat och känslig information om dessa personer på sociala medier.

6.6.4 Tyskland

En rapport från Europaparlamentet (2023) lyfter fram en ökad skepsis från politikens håll mot vetenskapen. Det blev tydligt av de negativa offentliga reaktioner som riktats mot forskare i samband med restriktioner under covid 19-pandemin (se även Fulda och Missal 2022).

²⁹ Till exempel xenofobi eller islamofobi, vilket framgår av sammanhanget.

6.7 Felaktig användning av ställning som forskare

6.7.1 Norge

Lojalitet med arbetsgivaren bör enligt den statliga utredningen om akademisk yttrandefrihet normalt inte komma i konflikt med full akademisk frihet, argumenterar den statliga utredningen om akademisk yttrandefrihet (NOU 2022:2). Men utredningen poängterar att det kan uppstå dilemman, till exempel när forskare som är knutna till så kallade uniformsskolor som polishögskolan, försvarshögskolan och lärosäten som kopplas till hälso- och sjukvård uttalar sig. Rättsligt kan även dessa föra fram sina åsikter, men det kan innebära utmaningar för institutioner och politiker som inte bara vill bygga förtroende för forskningen, utan också för staten.

Även här menar utredningen att det är extra viktigt att skapa förståelse för olika roller hos forskare och deras chefer. Särskilt betydelsefullt är det för polis- och försvarshögskolan, eftersom polisen och försvaret också står för statens våldsmonopol. Om det akademiska yttrandet missförstås som en åsikt från polisen eller försvaret, kan det framstå som myndighetsspråk. Dessa missförstånd riskerar även att medborgare avstår från att komma med eventuella avvikande åsikter. Det kan också ha effekter som går mot utrikespolitiska eller säkerhetspolitiska mål, i konflikter, kris och krig. Det kan även uppfattas som propaganda. Ju närmare ett land är en kris- eller krigssituation, desto viktigare är det därför för utbildningsinstitutioner att ta ställning till för- och nackdelar med uniformsbruk vid kunskapsspridning och fatta kloka beslut utifrån de aktuella omständigheterna.

Liknande dilemman uppstår hos medicinska forskare, vilket märktes under coronapandemin. Utredningen bedömer dock att det i samband med det inneburit meningsfulla diskussioner om hur pandemin skulle hanteras.

Betänkandet från den norska utredningen innehåller också en rad rekommendationer (*ytringsvettregler*) om förhållningssätt för att yttra sig som forskare. Bland annat ska forskare ha i åtanke att de verkar som ambassadörer för akademien.

6.7.2 Tyskland

I en forskningsartikel (Gärditz 2021) talas om så kallade vetenskapsfunktionärer, det vill säga forskare som av maktlystenhet har ställt in sig hos politiker och att politiken ibland hänvisar till vetenskaplig kunskap som politikersättning. Det kan innebära ett missbruk eller en instrumentalisering av forskning.

Antalet konflikter där forskare testat de yttersta gränserna av sin frihet med utspel och provokationer sägs också ha ökat (Gärditz 2018). Ofta handlar det dock mer om meningsyttringar än vetenskap, enligt forskningsartikeln. Den som yttrar sig om (politiska) teman utanför sin fackkompetens anses per definition inte bidra till den vetenskapliga diskursen.

6.8 Politisering, populism och kontroversiella teman

6.8.1 Danmark

Påtryckningar från både externa aktörer (både offentliga och privata) och den egna institutionen eller universitetet sägs kunna leda till självcensur bland forskare, vilket är ett hot mot den akademiska friheten (Ejersbo m.fl. 2018). Forskare som arbetar med forskningsprojekt som utförs i samverkan med offentlig sektor eller privata verksamheter, och som delvis eller fullt ut finansieras av dessa, kan vara särskilt utsatta för påtryckningar att till exempel komma fram till vissa resultat, vilket i sig kan leda till självcensur.

Även påtryckningar från institutionen eller universitetet beskrivs kunna leda till självcensur (Ejersbo m.fl. 2018). Det kan exempelvis ta sig uttryck i att forskare som kommer fram till resultat som av olika anledningar kan vara känsliga eller kontroversiella för institutionen eller universitet i fråga väljer att avstå från publicering. Här undviker forskare att publicera och sprida sina resultat av rädsla för kritik från ledningen, eller disciplinära åtgärder.

Dessutom beskriver en författare (Andersen 2017) att så kallade "dolda sanktioner" i form av exempelvis omfördelning av arbetsuppgifter eller utfrysning från universitetsledningen eller institutionen kan leda till att avstå från publiceringar eller kunskapspridning.

6.8.2 Norge

Författarna till den statliga utredningen om akademisk yttrandefrihet (NOU 2022:2) menar att utrymmet för att delta i det offentliga samtalet och därmed den akademiska friheten är under press. Populism finns enligt utredningen både på höger- och vänstersida. En sida av populism går ut på att skapa en vi och dem-uppdelning, mellan folket och eliten. Där framställs akademien ofta som eliten.

En forskningssammanställning (Thue m.fl. 2022) pekar på fyra utslag av populistiska strömningar som kan påverka den akademiska friheten negativt:

- Populism kan prägla eller bidra till att skapa en negativ och aggressiv opinion mot forskare och akademi.
- Populistiska partier kan utmana den akademiska friheten från maktpositioner i det politiska systemet.
- Populism kan innebära indirekta hot mot den akademiska friheten när den utmanar erkända förståelser av den liberala demokratin, som vetenskapens samhällskontrakt och relativa autonomi som västvärlden bygger på.
- En utveckling mot en ökad grad av teknokrati där viktiga beslutsprocesser i samhället avpolitiserats och hänvisas till mer eller mindre slutna nätverk av experter och byråkrater kan öka risken för konflikt mellan forskare och populistiska strömningar.

Forskare har utsatts för påhopp i samband med ett politiserat klimat i samband med att de försökt sprida kunskap, bland annat i samband med covid 19-pandemin (Thue m.fl. 2022). Även om fler forskare på senare tid deltagit i det offentliga samtalet, sägs rädslan för mediernas förenkling och ett hetsigt

debattklimat, speciellt i sociala medier, i praktiken begränsa forskares kunskapsspridningsaktiviteter. Detta förstärks av en osäkerhet om ifall forskare kan få stöd från sin ledning och från kollegor. Norska politiker bedöms dock av författarna som mer tillbakahållna när det gäller att ingripa i institutioners verksamhet jämfört med exempelvis danska politiker.

Bilden av att akademien skulle ha en slagsida mot vänster sägs ofta dyka upp i den allmänna debatten där särskilt samhällsvetare och humanister påstås ha politiska vänstersympatier och anklagas för att det påverkar forskningen (Enstad och Thorbjørnsrud 2022). En enkätundersökning³⁰ bland forskare tyder på att norska humanister och samhällsvetare är mer vänsterorienterade än befolkningen generellt (även jämfört med forskare från andra ämnesområden). En position bland forskare är att erkänna att forskningen aldrig kan vara helt värderingsfri och objektiv även om man strävar efter det. En annan position som är särskilt vanligt inom samhällsvetenskap och humaniora är att avvisa idealet om värderingsfrihet. Här innebär forskarrollen att bidra till ett bättre och mer rättvist samhälle. Flera migrationsforskare pekar på att forskningen tidigare var mer knuten till politisk aktivism, medan fältet i dag är mer präglad av tematiskt och metodisk mångfald. Det gäller även forskare från andra områden som intervjuats i den kvalitativa delen av undersökningen.

Enligt enkäten anser 35 procent av samhällsvetarna och 25 procent av humanisterna att bristande åsiktsmångfald i sitt forskningsfält är ett problem (Enstad och Thorbjørnsrud 2022). Bland migrations- och genusforskare hade 40 respektive 35 procent denna uppfattning. Forskarnas betänkligheter om vetenskapliga konsekvenser av politisk homogenitet handlar främst om frågor som inte ställs och att resultat som inte är önskvärda inte publiceras. Den kvalitativa delen av undersökningen visar att de flesta intervjuade forskarna är eniga om att det inte finns vattentäta skott mellan politiska värderingar och samhällsvetenskaplig verksamhet.

Vissa intervjuade genusforskare menar att det enbart finns begränsade teoretiska perspektiv inom fältet som gör det svårt att publicera i högt rankade tidskrifter om man rör sig utanför dessa perspektiv (Enstad och Thorbjørnsrud 2022). Andra forskare, särskilt de som studerar migrationsfrågor, anser dock att det finns tillräckligt många tidskrifter för att välja bort dem som är för starkt ideologiskt orienterade. Forskare berättar också att de avstått från vissa teman på grund av ämnesmässig frustration, men också för att inte bli associerade med främlingsfientliga miljöer i den offentliga debatten samtidigt som de är rädda att bli fördömda av forskarkollegor.

De som inte bekymrar sig över homogeniteten upplever i stället att externa politiska direktiv kan vara problematiskt, till exempel att de förväntas anpassa sig till politiska trender. Det kan handla om den aktuellt förda invandringspolitiken, nyliberala trender i forskningsfinansiering samt fokus på genus- och minoritetsperspektiv i forskningsutlysningar.

Den statliga utredningen om akademisk yttrandefrihet (NOU 2022:2) bedömer att de flesta utmaningarna i detta avseende inte är präglade av censur i bemärkelsen att någon i maktposition hindrar forskare från att yttra sig, utan att det snarare handlar om det upplevda utrymmet de uppfattar sig kunna använda

³⁰ Enkäten skickades ut brett till forskande personal vid lärosäten, hälsoföretag och forskningsinstitut. De skulle ha minst 20 procent forskning i sin tjänst. Svar från 1 512 respondenter togs med i analysen. Svarsfrekvensen går inte bedöma eftersom enkäten distribuerades genom en öppen länk. Det redovisas dock ingen sammanfattande deskriptiv statistik när det gäller politisk orientering.

för att yttra sig eller förmedla kunskap, vilket visar sig i form av självcensur. Forskare uppfattar då att det inte lönar sig att förmedla kunskap i form av den tredje uppgiften, eftersom detta inte har någon betydelse för ens vetenskapliga karriär samtidigt som tiden är knapp. I stället koncentrerar de sig hellre på vetenskapliga publikationer och undervisning.

Självcensuren sägs också kunna hänföras till olika former av motstånd, till exempel trakasserier, hat och hot, som gör det farligt, obehagligt eller olustigt att använda sin akademiska yttrandefrihet. Utredningen utgår från att olika individer har olika tolerans för att bli utsatta för ifrågasättanden och påhopp. Obehaget att stå för något som strider mot andra grupperns uppfattningar kan vara än större för akademiker som upplever sig vara beroende av acceptans och respekt i det akademiska samfundet.

Enkätresultat³¹ visar också att 11 procent av forskare i Norge har låtit bli att förmedla politiskt kontroversiella resultat, till exempel eftersom de kan uppfattas kränka minoritetsgrupper, uppfattas inte vara politiskt korrekta eller att materialet kan missbrukas politiskt (Mangset m.fl. 2021). Enligt rapportförfattarna finns en tendens att forskarnas egna politiska positioner spelar in: de som är mer negativa till invandring och de som inte anser att det värnas för lite om miljön i Norge tenderar att uppleva sig i högre grad begränsade av sin kunskapsspridning.

Samhällsvetare känner sig mer begränsade i sin kunskapsspridning generellt. De uttrycker rädsla för att deras resultat uppfattas som kontroversiella, för hat och hot, samt menar att det skulle missgynna deras karriär om de deltog i den offentliga debatten om resultaten. De som forskar om invandring eller integration respektive genusfrågor uppgav oftare än andra att de begränsar sin kunskapsspridning till följd av en förenklad och effektsökande medielogik, rädsla för hat och hot, karriärpåverkan och att temat är kontroversiellt. Invandrings- och integrationsforskare har begränsat sig mest i sin kunskapsspridning följt av genus- och klimatforskare.

Nästan hälften³² av forskarna menar att deltagande i offentlig debatt kan främja kvaliteten på deras forskning, samtidigt som många uttrycker försiktighet (Mangset m.fl. 2021). Cirka en fjärdedel anser att forskningens frihet främjas när de deltar i offentliga debatter. Samtidigt är en tredjedel rädda för att bli uppfattade som politiska aktörer när de deltar i offentliga debatter som forskare eller experter. Hälften menar att forskare bör undvika att delta i debatter i nyhetsmedier om teman de inte forskar på, men har större acceptans för att delta i sådana debatter i sociala medier.

Runt hälften av de som forskar på invandring och genusfrågor är rädda för att bli uppfattade som politiska aktörer när de deltar i offentligheten som forskare eller experter. Samhällsvetenskapliga forskare och forskare som är invandringsskeptiska eller röstar på konservativa partier svarade oftare att de är rädda för att bli uppfattade som politiska aktörer än andra. Att förmedla forskningsresultat kan enligt de studerade forskarna väcka reaktioner från överordnade eller skapa konflikter med kolleger.

³¹ Enkäten skickades ut brett till forskande personal vid lärosäten, hälsoföretag och forskningsinstitut. De skulle ha minst 20 procent forskning i sin tjänst. Svar från 1 512 respondenter togs med i analysen. Svarefrekvensen går inte bedöma eftersom enkäten distribuerades genom en öppen länk.

³² Inga exakta andelar i procent anges i rapporten för samtliga forskare. Exakta andelar anges enbart för forskare från respektive ämnesområde.

Forskare visade sig vara minst villiga att förmedla forskningsresultat som kan uppfattas som kränkande för personer eller grupper. Generellt är forskarna mer benägna publicera resultat som kan uppfattas som kontroversiella i vetenskapliga sammanhang, men mindre benägna att göra det i nyhetsmedier eller på sociala medier.

6.8.3 Tyskland

Ett resonemang i den tyska debatten handlar om att den akademiska friheten blir allt viktigare i ett samhälle som allt starkare är beroende av tillförlitlig kunskap. Men med ökad relevans ökar dock också påhoppet (Gärditz 2021). Exempel som nämns är diskussionen om pandemiåtgärder och klimatförändringar. Vetenskapen sägs på så sätt kunna bli ofrivilligt politiserad och indragen i politiska kontroverser.

Ett spår i detta tema är ett elitförakt som särskilt drabbar vetenskapen som uppfattas som politikens förlängda arm (Gärditz 2021).

I en tidskriftsartikel talar författaren (Kostner 2021) om *agendaforskare*, som sägs vara särskilt starkt representerade i samhällsvetenskap och humaniora. Begreppet används för forskare som i stället för att sträva öppet efter kunskap strävar efter att använda forskning och undervisning för att forma samhället i enlighet med sin agenda som följer ett identitetspolitiskt paradig. Dessa forskare sägs använda sig av moralisk diskreditering, social utfrysning och institutionell bestraffning.

I en enkätundersökning till forskningspersonal ställdes frågan om ifall olika ageranden på universitet ska vara förbjudna eller ifall respondenterna förväntar sig att dessa ageranden möts av motstånd (Petersen 2020). Ett exempel på en stor diskrepans mellan önskan om att något skulle vara förbjudet eller en förväntan om att få kritik handlar om att bjuda in en högerpopulist till ett offentligt samtal på lärosätet: Här svarar enbart 18 procent att det bör vara förbjudet samtidigt som 74 procent tror att det skulle stöta på motstånd. Däremot fanns det inte samma diskrepans när det handlar om att bjuda in vänsterpopulister till ett sådant samtal. Här svarar 13 procent att det bör vara förbjudet medan 21 svarar att det skulle stöta på motstånd.

Det finns en rad offentliggjorda exempel på tillfällen där forskare och andra inte kunnat föreläsa om kontroversiella ämnen vid universiteten (von Coelln 2019; Revers och Traunmüller 2020). Det kan handla om att ställa in föreläsningar, inte bjuda in eller återta inbjudningar. Initiativet kommer ofta från studenter, men stöds ibland även av delar av universitetspersonalen. Ibland handlar det även om att misstänkliggöra föreläsare på grund av sitt engagemang i någon fråga utanför sin vetenskapliga gärning.

6.9 Etiska krav

6.9.1 Danmark

Ibland lyfts att den akademiska friheten inte är obegränsad, utan att forskningen behöver ske och utvecklas med hänsyn till bland annat etiska aspekter och säkerhetsaspekter (Vestergaard 2016). En artikel beskriver att forskningens snabba framfart och ökade inverkan på samhället och på enskilda människors liv, hälsa och välmående innebär att det krävs lagstiftning och särskilda organ

som har till uppgift att övervaka att forskningen genomförs på ett etiskt och säkert sätt.

6.9.2 Norge

Enligt en enkätundersökning³³ till bland annat norska forskare, lärosäten och forskningsinstitut upplever dessa generellt inte att de möter stora etiska utmaningar i samband med internationella samarbeten (Gåsemyr, Fjæstad, och Hogstad 2022). Enligt författarna finns dock utmaningar som begränsar den akademiska friheten i och med att forskningsetiska principer kan se olika ut i olika länder och att forskare måste anpassa sin forskning eller kunskapspridning till följd av politiska restriktioner i samarbetsländerna, i synnerhet Kina och Ryssland, men även andra länder. Relativt få har dock erfarenhet av det under de senaste fem åren; mellan 5 och 11 procent uppgav att de stött på sådana problem.

Som känsliga teman betraktas frågor om kön, sexualitet, etniska minoriteter, territoriella gränser och geografiska beteckningar. Det gäller alla typer av discipliner. Anpassningar av undervisningsupplägg på grund av politiska restriktioner i samarbetslandet är något vanligare, där 17 procent av forskarna och 30 procent av lärosäten hade gjort sådana erfarenheter de senaste fem åren.

6.9.3 Tyskland

Etiska krav diskuteras på så sätt att den akademiska friheten kan inkräkta på tredje parts friheter eller allmänhetens integritetsintressen trots att den är grundlagsskyddad i Tyskland (Gärditz 2018). Således krävs yttre gränser i form av andra lagar som begränsar exempelvis medicinska försök på människor, forskning som förbrukar embryon och riskteknologi respektive skyddar forskares arbetsmiljö.

6.10 Säkerhetsrisker

6.10.1 Norge

En statlig utredning (NOU 2022:2) framhåller att akademisk yttrandefrihet är grundläggande för demokrati och samhällsutveckling. Spänningar eller konflikter mellan stater syns också i akademien. Internationella forskningssamarbeten kan vara helt avgörande, men kan likväl innebära en sårbarhet för utländsk påverkan.

Enligt en enkätundersökning³⁴ upplever norska forskare, lärosäten och forskningsinstitut generellt inte att de möter stora säkerhetsrelaterade utmaningar i samband med internationella samarbeten (Ejersbo m.fl. 2018). De erfarenheter som rapporteras handlar framför allt om att studenter eller forskare från andra länder upplever att de har restriktioner eller blir övervakade av samarbetslandet. Det förekommer enstaka erfarenheter av inbrott eller försök till intrång i datasystem eller att forskare med utländskt medborgarskap misstänks

³³ Stickprov till forskare (n=190) med 45 procent svarsfrekvens och, lärosäten (n=30) med 33 procent svarsfrekvens.

³⁴ Stickprov till forskare (n=190) med 45 procent svarsfrekvens och, lärosäten (n=30) med 33 procent svarsfrekvens.

för att dela information med myndigheter eller andra aktörer i andra länder på ett sätt som strider mot norsk lag.

6.10.2 Nederländerna

Den nederländska vetenskapsakademien KNAW (2023) anser att vetenskaplig kunskap också kan missbrukas, till exempel för krigföring, sabotage, förtryck och snedvridning av ekonomisk konkurrenskraft, eller kan användas för politiskt inflytande eller inblandning. På grund av detta har frågan om kunskapssäkerhet inom internationella partnerskap fått ökad prioritet nationellt och internationellt.

Både i Nederländerna och på andra håll utvecklas därför åtgärder och riktlinjer för att säkerställa att det internationella forskningsarbetet är både effektivt och säkert. Sedan 2022 har det nederländska forskarsamhället följt de nationella riktlinjerna för kunskapssäkerhet, och akademiska institutioner kan kontakta den nationella kontaktpunkten för kunskapssäkerhet för råd. KNAW bedömer att detta system fungerar väl.

Även om kunskapssäkerhet är viktigt för forskarsamhället, bedömer KNAW samtidigt (2023) att långtgående åtgärder som syftar till att skydda kunskapssäkerheten också kan innebära drastiska inskränkningar både av den akademiska friheten och den vetenskapliga utvecklingen. Skälet är att båda bygger på internationellt samarbete och internationellt förankrade principer om öppen vetenskap.

6.10.3 Tyskland

Flera av de texter vi har studerat lyfter fram att det finns reella risker med vissa typer av forskning. Men det finns också risker att akademisk frihet ifrågasätts när forskare ger intryck av att de inte hanterar dessa risker på ett ansvarsfullt sätt eller avstår från att upplysa om dem (Groß 2018). Generellt rör debatten teknik och naturvetenskap (Krause 2015). Det kan till exempel handla om säkerhetsproblem med biologisk forskning som blivit mer uttalade i samband med globaliseringen.

Samtidigt finns det en risk att dessa hot förblir diffusa, vilket försvårar diskussionen om reella hot (Groß 2018; Nixdorff 2015; Trute 2015). Denna asymmetri sägs kunna påverka den akademiska friheten negativt. Konkret kan det röra sig om forskning om virus som kan användas som biologiska vapen, men även lägger grunden för förbättrade terapier. Det finns risker med själva forskningen (*biosafety*) och att terrorister kan utnyttja kunskapen (*biosecurity*), till exempel genom att lekmän får tillgång till kunskapen genom öppen tillgång (Trute 2015).

I både USA och Tyskland finns det dock en tendens att riskanalysen i praktiken är en risk-nyttö-analys enligt Trute. Han poängterar att även om den akademiska friheten skyddar forskning utan direkt samhällsnytta, kan sådana analyser eller prövningar vara nödvändiga för att hantera risker som kan begränsa andras friheter.

På detta tema finns även en utbredd diskussion om universitetens kopplingar till auktoritära stater som Kina (Fulda och Missal 2022). Detta accentueras särskilt i samband med etableringen av Konfuciusinstitut vid tyska universitet.

6.11 Privatisering, kommersialisering och administrativa krav

6.11.1 Danmark

I Danmark sägs en ökad kommersialisering och krav på att forskningen ska bidra till näringslivet, genom ökad konkurrenskraft och ökade intäkter, ha präglat universitetens, forskningens och den akademiska frihetens utveckling under de senaste decennierna. Det framgår av resultaten från ett omfattande forskningsprojekt om forskningsfrihet (Andersen 2017).

Den forskningspolitik som förts i Danmark med förstärkt fokus på kommersialisering och marknadsorientering, sägs ha inneburit en styrning av universiteten som i sin tur fått effekter för den akademiska friheten (Andersen 2017). Som ett tydligt exempel nämns styrningen och synen på att forskningen ska kunna kommersialiseras och komma samhället till gagn. Det finns även ekonomiska incitament för universiteten att bedriva forskning som kan kommersialiseras, eftersom både privata och offentliga institutioner efterfrågar det.

Som en följd av en ökad kommersialisering trädde lagen om forskningspatent (forskerpatentloven) i kraft 1999 (Andersen 2017). Lagen om forskningspatent innebär bland annat att forskare och studenter vid "offentliga forskningsinstitutioner", i praktiken universitet och högskolor, förlorar äganderätten till eventuella forskningsresultat och uppfinningar. Således överförs äganderätten av resultat och uppfinningar, samt rätten till publicering, från enskilda forskare och studenter till universiteten. Avsikten med överföringen av rättigheterna är att uppmuntra universiteten att göra fler uppfinningar som kan patenteras och kommersialiseras till gagn för både universitetens egen ekonomi och näringslivets. Lagen om forskningspatent framhålls ha fått effekter för forskares akademiska frihet genom att de har förlorat både äganderätten och rätten till publicering.

Efterfrågan på forskning och evidensbaserade metoder verkar vara stor inom den offentliga sektorn i Danmark (Andersen 2017). År 2007 slogs flera så kallade sektorforskningsmyndigheter, som tidigare låg under olika departement, samman med universiteten. I samband med sammanslagningen ändrades även universitetslagen med avseende på forskning och rådgivning gentemot offentlig sektor (*myndighedsbetjening* på danska). Sammanslagningen innebar att universiteten nu är ålagda att genomföra forsknings- och konsulttjänster gentemot offentlig sektor. Således utgör sammanslagningen av flera sektorforskningsmyndigheter och universiteten ett exempel på politisk styrning av universiteten i Danmark.

Flera författare beskriver ett antal olika utmaningar för den akademiska friheten för de forskare som arbetar med forsknings- och konsulttjänster gentemot offentlig sektor (Andersen 2017; Andersen, Mortensen, och Rosenmeier 2022; Ejersbo m.fl. 2018). En sådan utmaning är att det kan finnas en politisk press på forskarna att komma fram till resultat som går i linje med, eller stärker, den specifika myndighetens uppfattning i en viss fråga (Ejersbo m.fl. 2018). Dessutom kan det enligt rapportförfattarna även finnas press på forskare som arbetar med forskning och rådgivning gentemot myndigheter att ändra på resultat eller att skjuta upp publiceringen av forskningsresultat, alternativt att avstå från publicering, om dessa anses vara för kritiska eller obekväma.

Ytterligare begränsningar när det kommer till universitetens uppdrag att bedriva forskning och rådgivning gentemot offentlig sektor är att valen av teman och profilområden på förhand är bestämda i form av avtal mellan universiteten och exempelvis myndigheter. Det kan begränsa den enskilda forskarens akademiska frihet (Andersen m.fl. 2022).

6.11.2 Finland

Finansieringen av forskningen i Finland är differentierad, det vill säga finansierad av basanslag direkt till lärosäten och externa anslag. Det bidrar till att mycket tid läggs på att ansöka om forskningsmedel (Aarrevaara 2010; Forskarförbundet 2021b), vilket medför en ökad administration och tar tid från forskningen. Forskarnas akademiska frihet påverkas därför negativt.

Den akademiska friheten är grundlagsskyddad i Finland, men styrningslogiker, finansiering och ökade krav på forskningen att komma fram till evidensbaserade metoder och lösningar till olika samhällsproblem påverkar forskningens inriktning stort (Mäntylä m.fl. 2023). Dessutom har staten indirekt ett stort inflytande över universiteten, via avtal mellan undervisnings- och kulturdepartementet och universiteten när det exempelvis gäller profilering och strategiska mål, vilket i sin tur påverkar inriktningen för både forskning och utbildning vid universiteten.

6.11.3 Norge

En norsk litteraturgenomgång av akademisk frihet beskriver en utveckling mot nya styrformer där fokus ligger på entreprenörskap, nätverksbygge med externa aktörer, publikationsframgång och strategisk forskningsledning på bekostnad av kollegiala styrformer. Det innebär utmaningar för den akademiska friheten (Thue m.fl. 2022).

Som en konsekvens blir skiljelinjen mellan forskning och administrationen allt otydligare, där många forskare uppfattar ett stort och professionaliserat administrativt system som en onödig byråkratisering som sker på bekostnad av tiden och friheten att bedriva forskning och undervisning. Mer tid går åt ansökningsprocesser, rapportering, samarbeten och deltagande i formaliserade forskargrupper. Konsekvenserna för den akademiska friheten är dock inte entydiga. Samtidigt kan goda förutsättningar att följa krav och regler i en alltmer komplex organisation också vara ett skydd för den akademiska friheten. Skälet är att forskare avlastas från att aktivt behöva bevaka de omvärldsförhållanden som påverkar institutionen, vilket är tidskrävande.

Internationella samarbeten och utvecklingen av en global arbetsmarknad kan komma i konflikt med den akademiska friheten enligt en studie, som samtidigt påpekar att detta inte har diskuterats särskilt mycket (Thue m.fl. 2022). Bolognaprocessen nämns som exempel på att undervisningens organisering och innehåll begränsas. Men även att studenterna i allt högre grad betraktas som kunder och universitet som serviceinrättningar riskerar att påverka att mer tid går åt administration, däribland uppföljning, än att utveckla undervisningsinnehållet.

En statlig utredning om akademisk yttrandefrihet (NOU 2022:2) problematiserar också att de flesta lärares undervisning blir utvärderad av studenter. Här ställs frågan om hur institutioner bör reagera när dessa utvärderingar vid flera tillfällen visar på dåliga resultat. Frågan är också om sådana utvärderingar är lämpliga för att mäta undervisningskvalitet. Detta eftersom ingripanden från lärosätenas

sida kan ses som försök att motverka ståndpunkter som är impopulära eller inte uppfattas som politiskt korrekta hos lärare snarare än att förbättra undervisningskvaliteten.

6.11.4 Nederländerna

I Europaparlamentets (2023) rapport framkommer att det i Nederländerna skett en förskjutning från stabil statlig basfinansiering till projektfinansiering som bygger på konkurrens och privatisering. Parallellt definieras forskningsmål i allt högre grad av regeringen och externa finansiärer. Enligt rapporten leder det till försämrade arbetsvillkor inom akademien, ökat tryck att producera forskning baserad på externt intresse från finansiärer och ett allvarligt hot mot idealet om att forskning utgår från genuin nyfikenhet.

En nationell enkätundersökning om den akademiska integriteten som riktades till forskare vid nederländska lärosäten³⁵ visade att det finns allvarliga risker med denna utveckling med avseende på bland annat akademisk frihet (Gopalakrishna, Ter Riet, m.fl. 2022; Gopalakrishna, Wicherts, m.fl. 2022). Skälet är att mer än hälften av de nederländska forskarna i studien uppgav att de regelbundet utelämnar ovälkomna forskningsresultat, döljer problem med en viss metod eller citerar selektivt för att lyfta fram sina egna resultat (Europaparlamentet 2023).

Nederländerna införde 1997 en lag om universitetsstyrning som har lett till en mer hierarkisk styrningspraxis av universiteten, enligt Europaparlamentets rapport (2023). I praktiken innebär den att varje universitet tillsatte en professionell styrelse som ersatte de demokratiska medbeslutanderåden, bestående av akademiker, studenter och administrativ personal. Detta menar rapporten är ett direkt hot mot principen om självstyre och akademisk frihet vid nederländska universitet.

6.11.5 Tyskland

Bristande tid för forskning sägs begränsa forskarnas akademiska frihet, enligt en vetenskaplig antologi om forskningens frihet och forskares ansvar (Groß 2018). Det kan till exempel handla om att ha för omfattande undervisningsuppdrag och att behöva rekrytera medarbetare som finansieras med externa medel för undervisning, vilket innebär ytterligare en pålaga.

Flera författare anser att kommersialiseringen av universitetens arbete³⁶ sker på bekostnad av att främja goda arbetsvillkor och därmed goda förutsättningar för forskning är ett hot mot den akademiska friheten. Lärosätenas vilja att delta i excellenssatsningar diskuteras återkommande som ett hot mot den akademiska friheten (Gärditz 2018; Masschelein 2016; Vatansever 2020).

Excellenssatsningarna beskrivs öka ojämlikheten mellan olika personalgrupper, eftersom den kräver att lärosätena tvingas avsätta omfattande resurser genom att en viss del av personalen skriver ansökningar och deltar i frekventa utvärderingar (Vatansever 2020). Som ett relaterat problem nämns att deltagandet i sådana satsningar innebär att forskarna går från att arbeta experimentellt mot att arbeta entreprenöriellt och vinstorienterat som fokuserar

³⁵ Totalundersökning till forskare på åtta nederländska universitet och universitetssjukhus (n=63 778). Svarsfrekvensen var 21 procent.

³⁶ Med det menas att fokus primärt ligger på att producera tillräckligt många publikationer, försvara universitetens excellensposition och dra in externa resurser.

mer på att följa satsningens värde steg för steg och effekten av forskningen än kunskapen i sig (Masschelein 2016).

Ett annat problem som lyfts fram är satsningar på profilområden, där det är viktigt med stora forskningsmiljöer bestående av flera partner. Forskare betraktar det som en begränsning av den akademiska friheten (Schimank 2021). Det handlar om en utveckling av lärosäten i en riktning mot att agera mer som autonoma företag, vilket innebär att den administrativa personalens roll stärks på bekostnad av forskningspersonalens (Rostan 2010). Styrningen minskar inte heller, utan politiken styr mer indirekt genom att lärosäten och enskilda forskare följs upp genom frekventa utvärderingar av olika slag.

Höga administrativa krav kan begränsa den akademiska friheten genom att ta tid från forskning och undervisning, enligt en enkätundersökning³⁷ med forskande personal på tyska lärosäten (Petersen 2020). Professorerna svarar att den genomsnittliga andelen arbete som inte handlar om forskning och undervisning var 41 procent av arbetstiden 2019–2020. Denna andel hade ökat avsevärt mot ett tidigare mättillfälle på 1970-talet, men var konstant jämfört med 2016.

Enligt en rapport från Europaparlamentet (2023) diskuteras också forskningens ökade politiska och socioekonomiska betydelse i den tyska offentliga debatten som ett hot mot den akademiska friheten. Forskningen betraktas alltså inte längre som oberoende, utan det finns en risk att gränserna mellan vetenskap och högre utbildning i relation till politiken, näringslivet och civilsamhället gradvis löses upp.

6.12 Lobbyism, förväntad lojalitet med företag och uppdragsforskning

6.12.1 Danmark

Forskningen vid de danska universiteten finansieras i allt högre grad av externa medel (Oddershede m.fl. 2020). Å ena sidan bidrar en högre andel statliga basmedel till att skapa stabilitet och kontinuitet för forskningen, men kan även hämma omställningsförmåga, dynamik och konkurrens, vilket uppges ha en negativ inverkan på forskningskvaliteten. Å andra sidan kan en för stor andel konkurrensutsatta medel påverka institutionernas stabilitet och möjlighet att genomföra kärnverksamhet, vilket i sin tur kan gå ut över den akademiska friheten och de enskilda forskarnas akademiska frihet, enligt en rapport från Danmarks Forsknings- och Innovationspolitiske Råd.

I och med att forskningsanslag i högre grad finansieras via externa aktörer i konkurrens, beskrivs danska universitet och organisationer ha fått ett begränsat handlingsutrymme när det gäller egna prioriteringar och beslut om forskning (Andersen 2017). Dessutom uppges den ökade externa finansieringen av forskningen vid universiteten ha lett till att institutioner och forskare, generellt sett, har fått mindre tid och utrymme till att genomföra andra uppgifter som exempelvis rör kärnuppdragen. Dessa faktorer beskrivs ha en negativ inverkan på den akademiska friheten.

³⁷ Stickprov från register över samtliga professorer och medlemmar i tyska fackliga organisationer som organiserar högskolepersonal (n=6 009). Svarsfrekvensen var 18 procent.

Ett antal författare i en studie om forskningsfrihet i relation till publicering vid Århus universitet beskriver att de forskare som både arbetar gentemot offentlig sektor och forskningsprojekt av kommersiell karaktär är särskilt utsatta för att uppleva olika typer av påtryckningar vid publicering av forskningsresultat (Ejersbo m.fl. 2018). Studien visar även att forskare från institutionen för naturvetenskap och teknik i högre grad än andra forskare tenderar att uppleva press och påtryckningar. Troligtvis har det att göra med att forskare från denna institution i stor utsträckning arbetar i forskningsprojekt som finansieras av och sker i samverkan med industri och andra näringslivsaktörer. Detta sägs i sin tur kunna innebära begränsningar för den enskilda forskarens akademiska frihet.

Krav på samhällsrelevans, politiska agendor, beroende av att få extern finansiering, konkurrens samt avtal och lagar som reglerar exempelvis äganderätt, tystnadsplikt och frågor kopplade till publicering framhålls som faktorer som framför allt påverkar den akademiska friheten för de forskare som arbetar med uppdrag åt offentliga institutioner eller näringslivsaktörer (Andersen m.fl. 2022; Ejersbo m.fl. 2018).

Ett exempel som flera författare tar upp rör en tidigare forskare vid Ålborgs universitet som uttalade sig kritiskt mot det lågfrekventa buller som vindkraftverk producerar (Andersen 2017; Mchangama 2022). Forskaren avskedades från Ålborgs universitet 2014 på grund av ekonomiska skäl, varpå universitetet beskrev att forskaren i fråga inte hade levt upp till förväntningarna på att driva ekonomiskt lönsam forskning. Enligt forskaren i fråga och olika fackföreningar stred beslutet om forskarens avskedande mot reglerna för och principerna om forskningsfrihet.

6.12.2 Finland

En studie (Chiang 2011) handlar om vilka effekter som samverkan mellan universitet och industri får för doktorander när det kommer till akademisk frihet. Studien är genomförd som en intervjustudie på Biocity Turku³⁸ med 16 doktorander, 14 handledare och 5 andra disputerade personer. Studien visar att doktorandernas akademiska frihet påverkas i olika grad, beroende på hur samverkan med industrin är utformad. Resultaten presenteras i form av fyra typexempel.

I typexempel A, som författaren kallar *financial type*, påverkas doktorandernas akademiska frihet i liten grad. Samverkansparten inom industrin finansierar doktorandens arbete och säkerställer att rätt utrustning finns. I övrigt är det upp till forskarstudenterna att utforma och välja ämne, metod, design och analysmodell. Däremot behöver doktoranderna visa resultaten för samverkansparten innan dessa publiceras. I vissa fall behöver doktoranderna även få godkänt av företaget att publicera sina resultat av patentskyddsskäl.

Typexempel B kallar författaren för *interactive type*. Denna typ av samverkan kännetecknas av frekvent kontakt mellan doktoranden och samverkansparten. Den nära kontakten innebär att samverkansparten har stort inflytande över doktorandernas arbete, bland annat genom att samverkansparten handleder doktoranderna och är involverade i val av ämne, metod och design, med mera. Dessutom behöver de doktorander som forskar på uppdrag av företag inom typexempel B skriva på ett sekretessavtal. Dessa faktorer begränsar forskarstudenternas akademiska frihet, eftersom handledaren från företaget behöver godkänna metod och design. Dessutom är möjligheten att diskutera

³⁸ Biocity Turku samordnar och stödjer två universitet inom livsvetenskaper och molekylärmedicin.

idéer med exempelvis andra doktorander och att publicera fritt begränsade, till följd av sekretessavtalet.

Det tredje typexemplet C, *kangaroo type*, kännetecknas av att doktoranderna är anställda av och har sin arbetsplats på företagen och att deras arbete är en del av företagets ordinarie arbete. Doktoranderna har begränsat eller inget utrymme till att exempelvis välja ämne, metod eller design, eftersom forskningen som doktoranderna utför sker inom ramen för företagets olika forskningsprojekt. Forskarstudenternas akademiska frihet är alltså begränsad, till följd av att företagen behövde godkänna doktorandernas val av ämne, metod och design samt att deras forskning behövde vara anpassat till företagets forskningsprojekt och bidra till företagets kommersiella och ekonomiska mål. Dessutom behöver doktoranderna skriva på sekretessavtal som även det begränsade deras akademiska frihet, bland annat genom krav om sekretess och regleringar för publicering.

Det fjärde typexemplet D kallar författaren för *appendant type*. Det karaktäriseras dels av stora risker för doktoranderna, dels av att de främst arbetar med kompletterande uppgifter inom ramen för de forskningsprojekt som företagen bedriver. Således är doktoranderna beroende av företagets forskningsprojekt och inriktningar. Om företaget väljer att ändra inriktning i ett visst forskningsprojekt, kan det innebära att doktoranden antingen får ge upp sitt doktorandprojekt, eller börja om med ett nytt projekt. Likt de två tidigare typexemplen, B och C, behöver doktoranderna skriva på sekretessavtal. Beroendet av företagets forskningsprojekt, deras inriktning och krav om sekretessavtal, är faktorer som påverkar doktorandernas akademiska frihet negativt.

6.12.3 Norge

Eftersom en del av forskningsfinansieringen följer delvis politiska motiv eller styrs av intressen från näringslivet, riskerar det att förskjuta balansen mellan forskares intressen och därmed den akademiska friheten, samhällsbehov och näringslivsintressen i en riktning där uppdragsgivarens behov alltid prioriteras. Det framgår av en rapport från den fackliga sammanslutningen *Forskerforbundet* (2017).

I en forskningsgenomgång beskrivs en utveckling där forskare allt oftare inte längre bestämmer om sina forskningsfokus och forskningsfrågor, utan behöver förhandla om sina prioriteringar med bland annat myndigheter, forskningsråd och externa intressenter samt förväntas leverera tjänster utifrån samhällets och marknadens behov (Thue m.fl. 2022). Framför allt i externt finansierad forskning väger tillämpbarhet och kommersiella aspekter ofta tyngre än de vetenskapliga intressena. Detta gäller framför allt naturvetenskap, medicin och teknik. Dessa områden har generellt också större förmåga att generera externa intäkter och tenderar att bli favoriserade vid interna resursfördelningsprocesser, vilket kan ske på bekostnad av humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen.

Trots att externa uppdragsgivare har legitim rätt att påverka tema, forskningsmetod och användning av resultaten, behöver principen om den akademiska friheten följas, konstaterar en statlig utredning om akademisk frihet (NOU 2006:19). Således får lärosäten värdera sådana önskemål för att bedöma om uppdragsgivares krav går möta utan att kompromissa med forskares ämnesmässiga och professionella integritet. En dialog med uppdragsgivare får inte påverka den akademiska friheten, poängterar utredningen. Huvudregeln behöver dock vara att forskare vid lärosäten som ska utföra uppdragsforskning

inte kan ingå kontrakt som bryter mot principen om akademisk frihet, även om det kan finnas skyddsvärda kommersiella intressen för samarbetspartnern.

Enbart om arbetet utförs utanför lärosäten, till exempel vid fristående forskningsinstitut, kan andra principer tillämpas som i högre grad ensidigt gynnar uppdragsgivarens intressen. Det norska Kunnskapsdepartementet har utformat ett standardkontrakt för att vägleda uppdragsforskning, utformat för offentliga uppdragsgivare, men departementet uppmuntrar även andra att använda det.

En annan statlig utredning (NOU 2022:2) konstaterar att yttre påverkan eller lobbyism kan komma från näringslivet, sektorssektorer, patientföreningar och andra intresseorganisationer oavsett om de ger uppdrag alternativt förser forskare med resurser utan specifikt uppdrag eller inte. Just finansieringssamarbeten uppmärksammas som särskilt problematiska när det kommer till den akademiska friheten, även om de flesta inte är det. Olje- och läkemedelsindustrin nämns som exempel på branscher som tidigare försökt påverka forskare på ett problematiskt sätt i bemärkelsen att forskningsresultat skulle gynna industriernas intressen, samtidigt som de har blivit bättre. Däremot uppmärksammar rapporten att det i dag finns utmaningar kopplade till fiskuppfödningindustrin.

Norska lärosäten beskrivs traditionellt ha gett sina medarbetare stort utrymme att använda sina kompetenser i externa uppdrag och många har nyttjat dessa möjligheter (NOU 2006:19). På senare tid har det dock tagits fram mer omfattande regler för ansvarsfördelning och hur forskningsmedel används. Lärosätena har också blivit tilldelade eller tagit en tydligare roll mot externa uppdrag själva, bland annat genom att de måste godkänna dessa och i vissa fall även genom att skapa egna entreprenadföretag. Här ser den statliga utredningen om akademisk frihet dock en utmaning i om principen om individuell akademisk frihet kan kombineras med institutionernas mer aktiva roll.

6.12.4 Tyskland

Även i Tyskland lyfts beroendet av resurser från industrin som ett hot mot den akademiska friheten (Groß 2018). Det handlar om ett för stort beroende av externa medel i sig och att industriforskning primärt följer företagets mål och ekonomiska intressen till skillnad från primärt vetenskapliga frågor. Utöver det uppstår risker när näringslivsaktörer allt oftare kräver att vara med och bestämma vilka forskningsresultat som ska publiceras (Europaparlamentet 2023). I en enkätundersökning³⁹ med forskande personal anser till exempel 25 procent att den ekonomiska styrningen av lärosätena och det sätt forskningen finansieras på försvårar för en oberoende forskning. Samtidigt anser 12 procent att företag som finansierar forskning ofta försöker påverka resultatet (Petersen 2020).

Starka allianser mellan lärosätena och industrin kan leda till brist på transparens och att aktörer inte kan hållas ansvariga för resultaten, enligt en forskningsartikel om strukturella förutsättningar för akademisk frihet i Tyskland (Fulda och Missal 2022).

³⁹ Stickprov från register över samtliga professorer och medlemmar i tyska fackliga organisationer som organiserar högskolepersonal (n=6 009). Svarefrekvensen var 18 procent.

6.13 Krav på samhällsrelevans

6.13.1 Danmark

I Danmark är universiteten enligt universitetslagen ålagda att samverka med det omgivande samhället genom att bidra till tillväxt, välfärd och den generella samhällsutvecklingen (Wedsted 2022). En forskningsantologi om de juridiska aspekterna av akademisk frihet lyfter fram att det i sig är legitimt, men att det inte bör eller ska ske på bekostnad av den akademiska friheten.

En ökad extern finansiering av forskningen samt forsknings- och rådgivningsuppdrag inom offentlig sektor har fått följder för den akademiska friheten i form av att profilområden, teman och tillgång till dataunderlag på förhand i regel är bestämda utifrån kommersiella intressen eller krav på samhällsrelevans. Det kan alltså leda till att den akademiska friheten begränsas, till förmån för att forskningen ska vara samhällsnyttig och bidra till samhällets olika funktioner.

6.13.2 Finland

I flera rapporter som Aarrevaara (2010) hänvisar till beskrivs en motstridighet mellan å ena sidan de lagstadgade rättigheterna för akademisk frihet (som skyddas i grundlagen och universitetslagen) och å andra sidan politiska intressen, vissa styrningslogiker, finansieringsmodeller, att universiteten ska vara effektiva och produktiva samt att forskningen ska komma med lösningar och nya innovationer som i sin tur ska lösa komplicerade samhällsutmaningar. Detta, menar författaren, kan innebära att den akademiska friheten inskränks, eftersom det i stället styr kunskapsproduktionen i praktiken.

6.13.3 Nederländerna

Den politiska styrningen av forskning kan hota den institutionella autonomi och i förlängningen även ett hot mot forskares individuella akademiska frihet enligt en rapport från Europaparlamentet (2023). Denna risk bedöms finnas trots att den institutionella autonomi respekteras väl i allmänhet i Nederländerna i samband med beslut om offentlig finansiering, som i sin tur är ett svar på samhällsliga utmaningar. Det politiska systemets strävan att styra forskningen genom öronmärkta offentliga medel begränsar i praktiken den akademiska friheten.

Även Vetenskapsakademien KNAW varnar för att samhällsliga påtryckningar kan ge en negativ effekt på den akademiska friheten genom att forskningen i hög grad riktas mot samhällets olika behov. I den nederländska finansieringspolitiken kan det därför, enligt KNAW, uppstå en konflikt mellan å ena sidan akademisk frihet och å andra sidan öronmärkta offentliga medel, där samhällsliga utmaningar och politiska beslut påverkar vilka områden eller frågor som prioriteras (KNAW 2021).

6.13.4 Tyskland

Även om det Tyskland länge funnits nyttokrav när det gäller universitetsbaserad forskning och dessa i viss mån kan ses som legitima och samhällsliga funktionella kan de begränsa den akademiska friheten om de i allt högre grad ska styra all kunskapsproduktion (Groß 2018; Rostan 2010; Schimank 2021). En ensidig orientering mot att allt ska vara samhällsrelevant befaras också

kunna leda till kunskapsproduktionen helt domineras av medicin, biovetenskap och teknik på bekostnad av samhällsvetenskapliga ämnen (Groß 2018).

Till detta tema hör även kravet på att undervisningen ska främja studenternas anställningsbarhet, vilket riskerar att inkräkta på undervisningen (Schimank 2021). Detta resonemang går också hand i hand med farhågorna om att till exempel Bolognaprocessen begränsar forskning och undervisning negativt.

6.14 Prestationskrav, begränsningar och beroende kopplat till extern finansiering

6.14.1 Danmark

Utvecklingen mot att en ökad andel av forskningen ska vara externt finansierad i Danmark har medfört både ökade krav på prestationer samt ett ökat behov av att söka och få externa medel (Mortensen 2022). Till skillnad från de statliga basmedlen får forskarna externa medel, i regel, utifrån på förhand bestämda profilområden och val av teman. Beroende på vilken extern aktör det är som finansierar forskningen kan val av teman och profilområden vara mer eller mindre snäva, vilket kan få negativa konsekvenser för den akademiska friheten.

Att de externa medlen erhålls i konkurrens kan även innebära att forskare och lärosäten försöker anpassa sina ansökningar för att uppfylla de krav som de externa finansierarna har. Det kan även innebära att forskare försöker vara till lags för att inte förlora projekt och uppdrag. Detta sägs kunna hota både den akademiska friheten i stort och den individuella forskningsfriheten för enskilda forskare, enligt en forskningsantologi om rättsliga förutsättningar för den akademiska friheten.

Särskilda prestationsmål kan även komma från den egna institutionen eller det egna lärosätet (Andersen 2017). Det kan exempelvis röra sig om förväntningar och krav om att forskare ska publicera artiklar i vissa, godkända tidskrifter för att få statliga basmedel.⁴⁰ Det finns inga förbud för forskare att publicera i andra tidskrifter än dem som är godkända för att kunna få basmedel. Däremot menar författaren att det kan finnas en intern press på forskarna, från lärosätet och kollegor eller höga krav som forskarna ställer på sig själva, att publicera i de tidskrifter och förlag som är godkända, för att bidra till att lärosätet får offentliga medel. Därför kan forskare begränsas i sina val av publikationskanaler och sätt att publicera.

6.14.2 Finland

De största externa forskningsfinansierarna i Finland består av statliga Finlands Akademi, Business Finland⁴¹ samt nationella och internationella stiftelser. Den externa finansieringen av forskning sker i konkurrens (Forskning.fi 2023).

⁴⁰ Danish Bibliometric Research Indicator (BFI) är en bibliometrisk metod för att mäta den danska produktionen av forskningspublikationer. Indikatorn skapades 2009 som ett resultat av en politisk överenskommelse om fördelningen av finansiering mellan danska universitet. Databasen utvecklades för att kunna jämföra forskningsresultat för varje universitet. Publikationer i olika kanaler (som vetenskapliga tidskrifter och bokserier) ger olika många poäng. Poängen beräknas på institutionell nivå och ligger sedan till grund för fördelningen av offentliga medel till universitetet (Andersen, 2017).

⁴¹ Business Finland är en offentlig organisation som finansierar företags och forskningsgruppers forsknings-, utvecklings-, och innovationsarbete.

För att få finansiering från Finlands Akademi behöver ansökningarna uppfylla akademins finansieringskriterier, vilka bland annat berör forskningens vetenskapliga kvalitet samt den finansierade forskningens tänkbara genomslagskraft i olika former i Finland (Finlands Akademi 2023).

En forskningsartikel (Mäntylä m.fl. 2023) problematiserar Finlands Akademis finansieringsmodell i relation till akademisk frihet. Finansieringsmodellen och framför allt kriterierna för att få finansiering styrs av politiska intressen om att öka Finlands konkurrenskraft inom forskning och innovation i en global kontext, vilket innebär att fokus främst ligger på vilket genomslag som forskningen har och får både i Finland och internationellt. Mot denna bakgrund kan kriterierna för att få finansiering och produktivetskrav, exempelvis i form av antalet publikationer i högkvalitativa vetenskapliga tidskrifter, riskera att påverka den akademiska friheten negativt, eftersom dessa faktorer indirekt styr inriktningen på forskningen i Finland.

6.14.3 Norge

I internationell jämförelse är grundforskningsanslagen relativt höga i Norge, vilket ger forskare större frihet och flexibilitet vid sitt val av forskningsområden (Thue m.fl. 2022). Enligt en enkätundersökning⁴² upplever också de flesta forskare stor ämnesmässig frihet (Tellmann, Ulvestad, och Reymert 2019).

Ändå påverkar resultatbaserade tilldelningar vad det forskas om, särskilt kvantifierade data i form av publikationer och liknande, enligt en rapport från den fackliga organisationen för norska forskare (Forskerforbundet 2017). Det finns krav på hur man publicerar sin forskning, där till exempel tidskrifter med öppen tillgång (*open access*) och sådana som är högt räknande premieras liksom masspubliceringar i lägre rankade tidskrifter. Enligt fackförbundet kan det vara problematiskt när det ses som en viktig del i den akademiska friheten att kunna välja publikationskanal. Det är också relativt dyrt att publicera i tidskrifter med öppen tillgång, vilket innebär att resurser kan vara en begränsning.

Incitament och förväntningar om att dra in extern finansiering kan enligt en statlig utredning (NOU 2022:2) leda till att lärosäten anpassar sina prioriteringar och styr sina forskningsaktiviteter till områden med tillgängliga medel. Andra viktiga områden kan samtidigt bli nedprioriterade. Politiskt initierad programforskning och näringsintressen konkurrerar därmed med den oberoende forskningen. Den regering som var vid makten vid skrivandet av Forskerforbundets (2017) rapport har tydliggjort att forskningsfinansiering i första hand ska öka genom konkurrensutsatta utlysningar via forskningsråd, EU:s ramprogram och samarbeten med näringslivet. Även lärosätenas egna medel ska kanaliseras till sådana forskningsmiljöer.

6.14.4 Nederländerna

Den nederländska vetenskapsakademien KNAW anser att brist på resurser och hög arbetsbörda äventyrar forskningens kvalitet (KNAW 2022). Detta leder till osäkra karriärmöjligheter även för dem som presterar väl. Det sägs också medföra ökad sjukfrånvaro och att unga begåvade forskare riskerar lämna akademien.

På grund av bristen på pengar är forskare, enligt en annan rapport från KNAW, starkt beroende av konkurrensutsatt forskningsfinansiering från det nationella

⁴² Stickprov från Forskerpersonalregisteret (n=9 998). Svarsfrekvensen var 17 procent.

vetenskapsrådet NWO och den nederländska organisationen för hälsoforskning och utveckling (*Nederlandse organisatie voor gezondheidsonderzoek en zorginnovatie*, ZonMW) (KNAW 2021) Om forskare blir alltför beroende av sådan finansiering, resonerar författarna, riskerar det att leda till ett oönskat inflytande inte bara på forskningen i sig utan också på den vetenskapliga forskningsagendan eller läroplanen.

I en forskningsartikel hävdar Leisyte med flera (2008) att lärosätena anpassar sig till finansierarnas krav och förväntningar, särskilt på bioteknikområdet, eftersom de är beroende av finansieringen. Forskarna tenderar att skriva vad finansierarna vill höra och säljer in sina idéer på ett sådant sätt att de passar in i bland annat EU:s forskningsprogram. Samtidigt kan de dock ofta upprätthålla sina långsiktiga forskningslinjer, eftersom de flesta forskningsprogrammen är breda. På så vis beskrivs anpassningen vara en strategi för en mer symbolisk efterlevnad av finansierarnas krav.

6.14.5 Tyskland

Forskningsrapporter om tyska förhållanden beskriver en tilltagande begränsning av den akademiska friheten genom en förskjutning från grundfinansieringen via lärosätena mot en större andel extern finansiering. Det förstärks av att dessa medel allt oftare kommer med krav på teman, samarbetsformer och samarbetspartner, tvärsektorieell samverkan (Hüther och Schimank 2023) eller att det används primärt kvantitativa mått, till exempel i form av publikationer (Groß 2018).

Det tecknas också en bild av en utveckling där beroendet av extern forskningsfinansiering leder till att vissa forskare utvecklas till att bli ansökningsproffs, vilket sägs ske på bekostnad av mer juniora forskare. Därmed kan forskningens kvalitet på lång sikt skadas (Schimank 2021).

I en enkätundersökning⁴³ med forskande personal vid tyska lärosäten anser 38 procent av forskningspersonalen att det ställs alltför snäva innehållsliga krav från finansierarna (Petersen 2020).

Lärosätena bedöms ha skärpt sina profiler och mål, som därmed i högre grad än tidigare går ut på att attrahera de bästa forskarna, ingå i forskarnätverk, få externa forskningsmedel och få goda resultat i olika typer av rankningar (Groß 2018). Även om detta å ena sidan kan bidra till att bryta upp gamla strukturer och öka innovation, medför det å andra sidan en kommersialisering av kunskapsproduktionen där kunskap ses som handelsvara och en målinriktad innovationsförmåga upphöjs till krav.

Utöver det sägs utvärderingen av individuella forskare och institutioner vid lärosäten öka. För sina utvärderingar använder lärosätenas ledningar sig av externa bedömningar som rankningar eller det tyska vetenskapsrådets⁴⁴ förteckning över extern finansiering, men även interna indikatorer som omfattningen av beviljade externa medel, antal publikationer och undervisningsutvärderingar (Europaparlamentet 2023; Fulda och Missal 2022; Hüther och Schimank 2023). Dessa mätningar ligger sedan bland annat till grund för löner och förmåner. Detta sägs vara starkare formaliserat än tidigare så att det i stället för kvalitativa innehållsliga bedömningar används mer

⁴³ Stickprov från register över samtliga professorer och medlemmar i tyska fackliga organisationer som organiserar högskolepersonal (n=6 009). Svarefrekvensen var 18 procent.

⁴⁴ Deutsche Forschungsgemeinschaft, DFG.

kvantitativa mått. Därmed påverkas forskares möjlighet och frihet att publicera utifrån egna preferenser och bedömningar.

7 Initiativ och lösningar i Danmark, Finland, Norge, Nederländerna och Tyskland

I detta kapitel redogör vi för de reaktioner kring lösningar, fungerande eller bristande, som tas upp i litteraturen. Dessa teman överlappar varandra till viss del.

7.1 Allianser och nätverk

7.1.1 Danmark

Exempel på olika föreningar, organisationer och nätverk som på olika sätt arbetar för den akademiska friheten i Danmark är fackförbundet *Dansk Magisterforening*, universitetens samarbetsorganisation *Danske Universiteter*, paraplyorganisationen *Akademikerne*, *Udvalget til Beskyttelse af Videnskabeligt Arbejde* (UBVA) som ligger som ett utskott under Akademikerne och arbetar för akademikers intressen i förhållande till bland annat ägande- och upphovsrätt samt ger råd i forskningsetiska frågor, Danmarks Forsknings og Innovationspolitiske Råd och Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab med flera (Oddershede m.fl. 2020).

Ovanstående aktörer arbetar bland annat med att ta fram rapporter, riktlinjer och vägledningar samt bevakar frågor som rör utbildning, forskning och akademisk frihet. Till exempel har Danmarks Forsknings og Innovationspolitike Råd skrivit en rapport där bland annat den institutionella autonomi, den individuella forskningsfriheten och arbetsförhållanden för akademisk personal vid universitet analyseras med utgångspunkt i utvecklingen mot att alltmer forskning finansieras via externa medel. *Danske Universiteter* (2021) har också tagit fram flera vägledningar, varav två exempel berör forskningsuppdrag inom offentlig sektor samt principer och rekommendationer för forskningsbaserat samarbete och rådgivning med externa aktörer.

7.1.2 Finland

I Finland fyller fackförbunden, som är organiserade under Forskarförbundet, en viktig roll för arbetet med att värna akademisk frihet. Forskarförbundet tar som paraplyorganisation exempelvis fram riktlinjer, program och vägledningar där akademisk frihet berörs. Ett exempel rör förbundets strategi Forskarförbundets program för öppen vetenskap (2021a), där Forskarförbundet tar ställning för att forskare som exempelvis väljer att öppna läromedel och forskning för

undervisning, fortfarande ska äga rätten till sitt material samt att det krävs resurser och avsatt tid för tillgängliggörandet (genom *open access*) av läromedlen och forskningen. Dessutom visar programmet att forskare behöver stöd i avtalsfrågor, där avtal kopplade till beställningsuppdrag lyfts fram som ett exempel. Enligt Forskarförbundet måste universiteten och högskolorna i sådana fall erbjuda juridiska tjänster som säkerställer att forskarna är medvetna om vad de förbinder sig till.

7.1.3 Norge

Fackföreningen Forskerforbundet (2017) lyfter i sin rapport fram vikten av kollegiala organ med inflytande över akademiska frågor och prioriteringar, för att säkerställa den institutionella akademiska friheten. Även den politiska viljan och erkännandet av den akademiska friheten på EU-nivå betonas som en positiv faktor för arbetet med akademisk frihet överlag, där bland annat det internationella dokumentet Magna Charta Universitatum är ett positivt exempel. Dessutom skriver Forskerforbundet att de tillsammans med sina nordiska systerförbund har antagit en gemensam resolution om akademisk frihet i Norden.

7.1.4 Tyskland

Allianz der Wissenschaftsorganisationen är en sammanslutning av tio stora statliga, privata och ideella forskningsråd, forskningsfinansiärer och vetenskapsakademier och som gett ut olika avsiktsförklaringar, ställningstaganden och öppna brev, främst publicerade i form av pressmeddelanden (*Allianz der Wissenschaftsorganisationen 2023b*). Temat akademisk frihet är återkommande och behandlas inte enbart i den tyska kontexten, utan även internationellt. Alliansen finansierar också gemensamma initiativ liksom skapar arbetsgrupper som utreder och fördjupar olika frågor som berör akademien. Alliansen har i någon form funnits sedan 1950-talet men har över tid utvidgats till att omfatta fler forskningsaktörer.

År 2021 bildades ett nätverk för akademisk frihet (*Netzwerk Wissenschaftsfreiheit*) för att försvara friheten för forskning och undervisning och agera mot ideologiskt motiverande begränsningar (Özmen 2021). Nätverkets medlemmar består av över 700 enskilda forskare, främst professorer (*Netzwerk Wissenschaftsfreiheit e.V. 2023*). Målet är att motverka försök att begränsa forskares arbete samt att verka för intellektuell frihet, vetenskaplig pluralism när det gäller forskningsfrågor, forskningsansatser och metoder (*Netzwerk Wissenschaftsfreiheit e.V. 2021*).

De positioner som framförts av nätverket för akademisk frihet har ifrågasatts av grupper och personer⁴⁵ med en annan syn på vad akademisk frihet innebär (Özmen 2021). Mot denna bakgrund har de grundat ett nätverk med samma namn som anser att "vetenskapssystemet" också leder till diskriminering, prekära arbetsförhållanden och uteslutning för vissa forskare. Vetenskapsjournalister har enligt Özmen också fört fram att det är anmärkningsvärt att de flesta grundare till det första nätverket inte har några

⁴⁵ Nätverkets egen webbplats (<https://netzwerk-wissenschaftsfreiheit.org>) är inte längre aktiv. Men när vi sökt information via Internet Archive framgår att det utöver forskare ingick en rad akademiska arbetsgrupper, forskarnätverk, enskilda institutioner, intresseorganisationer, tidskriftsredaktioner. Initiativtagare till det är ett antirasistiskt forum.

negativa erfarenheter av inskränkningen av akademisk frihet och att det enbart förekommer ett fåtal exempel.

Det finns en rad olika arbetsgrupper för akademisk frihet som är kopplade till enskilda universitet eller vetenskapsakademier. Ett exempel är den interdisciplinära arbetsgruppen vars namn vi översatt till *Universitetens skifte och dess samhällliga omgivning: konsekvenser för akademisk frihet* som är kopplad till Berlin-Brandenburg vetenskapsakademi (Hüther och Schimank 2023). Ett annat är det vetenskapsnätverk som initierats av Konrad Adenauer-stiftelsen 2017, som består av personer från forskningspolitik och forskningsadministration, universitetsledningar och professorer från olika discipliner.

Excellensinitiativet och den nya lagen om tillfälliga anställningar inom akademien har lett till olika motinitiativ, främst organiserade av forskare i början av sina karriärer (Vatansöver 2020; se även Europaparlamentet 2023). En sådan sammanslutning mynnade bland annat ut i en skrivelse till utbildnings- och forskningsministern 2015 om möjligheten till mer långsiktiga anställningar. År 2016 bildade 100 forskare ett excellenskritiknätverk och 2017 bildades ett nätverk för bättre anställningsvillkor i akademien som kräver att det tyska parlamentet, förbundsdagen, avskaffar lagen om tillfälliga anställningar och habiliteringssystemet samt minskar professorernas makt.

Vissa universitet har också gjort särskilda åtaganden för att erkänna och försvara den akademiska friheten (Europaparlamentet 2023). Som exempel nämns universitetet i Bonn som ingår i flera nätverk som stödjer utsatta forskare internationellt. Universitetet engagerar sig även i Academic Freedom Network-projektet tillsammans med Humboldt-universitetet och Fria universitetet i Berlin.

7.2 Protester och kampanjer

7.2.1 Norge

År 2001 genomfördes en kvalitetsreform av högre utbildning och forskning i Norge. Inom ramen för reformen föreslogs att högskole- och universitetslagen skulle ändras så att högskolor och universitet gick från att vara statligt styrda till att bedrivas som oberoende stiftelser (Karran m.fl. 2023). Förslaget möttes av omfattande kritik av akademisk personal, varpå ett antal professorer startade upproret och gruppen *Vox Academica* för att protestera mot förslaget.

Vox Academica anordnade bland annat protester mot lagförslaget och en namninsamling med över 4 000 underskrifter. Nätverket och personal på lärosätena var bland annat kritiska till att den föreslagna lagändringen skulle medföra att demokratiska och kollegiala styrningsformer och organ skulle bytas ut mot mer centraliserade styrmodeller, varpå förslaget sågs som ett hot mot den institutionella och individuella akademiska friheten. Förslaget om lagändringen genomfördes inte, bland annat på grund av motståndet från personalen inom akademien.

7.2.2 Tyskland

Allianz der Wissenschaftsorganisationen är en sammanslutning av tio stora statliga, privata och stiftelsebaserade forskningsråd, forskningsfinansiärer och vetenskapsakademier. I samband med sitt 70-årsjubileum 2019 startade de en kampanj för akademisk frihet, för att diskutera de möjligheter och det ansvar

som den akademiska friheten innebär, men även hot mot den (Allianz der Wissenschaftsorganisationen 2023a). Kampanjen har lett till en rad evenemang, tal, debatter och ställningstaganden för att gynna forskningens och undervisningens oberoende arbetssätt. Initiativtagarna har också velat uppmana till en kritisk diskussion av det egna systemet och uppmärksamma hot mot den akademiska friheten internationellt.

7.3 Riktlinjer, vägledningar och avsiktsförklaringar

7.3.1 Danmark

I den identifierade litteraturen nämns flera olika typer av riktlinjer, vägledningar och avsiktsförklaringar från olika aktörer om akademisk frihet. Till exempel har organisationen *Danske universiteter*, som är de åtta universitetens samsamarbetsorganisation, i samverkan med utbildnings- och forskningsdepartementet tagit fram en vägledning som syftar till att klargöra olika roller och funktioner vid samarbeten mellan universitet och externa aktörer (Danske universiteter 2021).

Vägledningen har tagits fram till följd av det ökade samarbetet med externa aktörer, där en viktig utgångspunkt för vägledningen är att säkerställa forskningens trovärdighet och opartiskhet vid samarbeten. I vägledningen framgår bland annat att enskilda forskare är fria att definiera problemformuleringar, välja och utveckla teorier, samla in empiriska data, använda relevanta metoder samt att lägga fram hypoteser, resultat och resonemang offentligt (Andersen m.fl. 2022).

Ytterligare exempel består av universitetens egna riktlinjer för akademisk frihet. Århus universitet publicerade 2022 ett uttalande som förtydligade de allmänna principerna för yttrandefrihet för anställda och studenter på universitetet (Mchangama 2022). Århus universitet skrev i uttalandet att universitetet värnar om yttrandefriheten och individens möjlighet att utveckla sin potential samt att fri dialog och tolerans för olika åsikter och akademisk frihet är grunden för universitetets verksamhet. I uttalandet betonade även universitetet vikten av att anställda är fria att engagera sig i den offentliga och politiska debatten, förutsatt att det sker inom de rättsliga ramarna. Dessutom framgick av uttalandet att studenter är fria att uttrycka sig, diskutera och ställa öppna och kritiska frågor, samt att studenterna ska kunna möta olika uppfattningar i och utanför föreläsningssalarna.

Av uttalandet framgår att det måste finnas utrymme för en mångfald av åsikter och att idéer och tankar fritt behöver utforskas och diskuteras inom den akademiska debatten, forskningen och undervisningen. Detta gäller även för de ämnen och diskussioner som kan upplevas som obehagliga, felaktiga eller stötande. I såväl uttalandet som i Århus universitets allmänna principer för yttrandefrihet för anställda och studenter betonas att samtliga vid universitetet har ett ansvar att upprätthålla en god ton och visa respekt gentemot varandra, men att yttrandefriheten aldrig kan underordnas dessa aspekter.

Även Syddansk universitet publicerade en vägledning 2022 om forskningsfrihet, undervisningsfrihet och debatt- och yttrandefrihet vid universitetet (Mchangama 2022). Syddansk universitet menar att undervisningsfriheten är en central princip, inte minst när det kommer till frågor som rör studenternas subjektiva

upplevelser av kränkningar och olika politiska, religiösa och filosofiska övertygelser. Likt Århus universitet, fastslår Syddansk universitet i sin vägledning att rätten till yttrandefrihet inte kan åsidosättas med hänvisning till att en god ton ska upprätthållas, även om en god ton och ett gott bemötande alltid är eftersträvansvärt enligt rapporten.

7.3.2 Finland

Företrädare från det finska utbildnings- och kulturdepartementet och företrädare från Helsingfors universitet medverkade vid utformandet av en resolution för akademisk frihet och institutionell autonomi i Europarådet (Helsingfors universitet 2019). Resolutionen godkändes vid evenemanget *Global Forum on Academic Freedom, Institutional Autonomy, and the Future of Democracy* som arrangerades i Europarådet 2019. Finland och de övriga länder som godkände resolutionen är ålagda att följa resolutionen. Det huvudsakliga budskapet är att den akademiska friheten och institutionella autonomin dels behövs inom en fungerande demokrati, dels att universitetens ledningar och beslutsfattare behöver säkerställa upprätthållandet av akademisk frihet och institutionell autonomi för universiteten och deras verksamheter.

Akademisk frihet tas upp i flera av universitetens riktlinjer om exempelvis etiska principer. I Aalto-universitetets och Helsingfors universitetets riktlinjer om etiska principer är akademisk frihet en allmän princip eller grundpelare för både universitetens arbete i sin helhet och för det etiska arbetet på universiteten (Aalto-universitetet 2023; Helsingfors universitet 2024).

Dessutom har Forskarförbundet tagit fram information och en vägledning om hur forskare kan hantera nätbaserade trakasserier riktade mot dem till följd av deras arbete (Forskarförbundet 2021c).

7.3.3 Norge

Den norska litteraturen lyfter fram flera exempel på vägledningar, riktlinjer och avsiktsförklaringar som rör akademisk frihet. Ett exempel är antologin *Interessekonflikter i forskning* (Ingierd, Bay-Larsen, och Hauge 2019) som tar upp flera frågor och problem som även har identifierats i den nationella *Forskningsetikkommittén för naturvetenskap og tekniks* (NENT) arbete (Thue m.fl. 2022).

Med utgångspunkt i forskningsetiska riktlinjer för naturvetenskap och teknik, tydliggör antologin behovet av att forskare och lärosäten löpande behöver reflektera över sina funktioner och roller inom forskningen och samhällsutvecklingen. Antologin betonar också vikten av att forskare som arbetar på uppdrag av externa aktörer behåller sin självständighet i val av metod, datainsamling, analys och tolkning av data. Beställare i form av myndigheter, företag och organisationer med mera kan bidra konstruktivt till bland annat kvalitetssäkring, men bör enligt antologin inte blanda sig i forskningens utformning och resultat. Dessutom har forskarna ett ansvar att säkerställa och påvisa att deras forskning, på förhand, inte gagnar särskilda intressen eller intressenter.

Ett annat exempel från den norska litteraturen är att stortingspartierna undertecknade avsiktsförklaringen *Forskerløftet*, som signerades i samband med fackföreningen Forskerforbundets årliga forskningspolitiska seminarium 2016 (Forskerforbundet 2017). Genom att underteckna *Forskerløftet* ålade sig politikerna att respektera forskningen och den akademiska friheten, genom att

exempelvis säkerställa att referera till forskning på ett korrekt sätt samt att inte försöka dölja forskningsresultat som strider emot den egna politiska övertygelsen.

Forskerförbundet har tagit fram riktlinjer, vägledningar och rapporter som tar upp akademisk frihet i olika sammanhang. Ett exempel består av rapporten *Forskningsfrihet under press – Om centralre principer og utviklingstrekk*, som dels beskriver utvecklingen och eventuella hot mot den akademiska friheten, dels vilka centrala principer som arbetet med att främja och värna den akademiska friheten bör utgå från (Forskerförbundet 2017).

Uttalanden och riktlinjer som rör akademisk frihet tas upp i en statlig utredning om akademisk yttrandefrihet (NOU 2022). Utredningen framhåller bland annat att den akademiska friheten är nödvändig för både forskningens och samhällets utveckling. Dessutom beskrivs att fri forskning, öppna diskussioner och kritik är förutsättningar för vetenskapens utveckling. Samma utredning lyfter även fram riktlinjer för akademisk yttrandefrihet, som enligt utredningen kan ses som en utgångspunkt för akademisk frihet och även fungera som en minnes- eller checklista för forskare och andra som värnar en god akademisk yttrandekultur.

Utredningen understryker vikten av att akademien förstår vilka former av kunskapsspridning som är förtroendeskapande och upplysande och vilka som kan underminera tilltron till vetenskaplig kvalitetssäkrad kunskap. Det innebär bland annat att forskare håller sig till saklighetsregler även om motståndaren inte gör det. Ett syfte med att sprida vetenskapligt framtagna resultat sägs också vara att främja att allmänheten förhåller sig mer öppen till ny kunskap framför att bara söka bekräftelse om etablerade uppfattningar.

7.3.4 Nederländerna

I litteraturen om Nederländerna nämns flera olika typer av riktlinjer, vägledningar och avsiktsförklaringar från olika aktörer om akademisk frihet.

År 2004 publicerades den första versionen av den nederländska uppförandekoden för akademisk praxis *Nederlandse Gedragscode Wetenschappelijke Integriteit* (KNAW 2021). Sedan dess har vikten av forskningsintegritet och betydelsen av uppförandekoder fått stor uppmärksamhet både i Nederländerna och internationellt. Uppförandekoden erbjuder både metodologiska och etiska standarder som uttrycks i vägledande principer om ärlighet, samvetsgrannhet, transparens, oberoende och ansvar, som ska vägleda alla forskare i deras arbete.

År 2021 publicerade Föreningen för nederländska universitet (*Universiteiten van Nederland*, UNL) (2021) en guide till stöd för hur hot och trakasserier ska hanteras. Där resoneras de om vad det institutionella ansvaret för att respektera den akademiska friheten innebär i praktiken. Enligt UNL innebär det inte enbart att det måste finnas goda möjligheter att uttrycka synpunkter baserade på vetenskapliga insikter och att forskaren ska skyddas externt i den offentliga debatten. Det innebär också att forskaren ska kunna göra detsamma inom sin institution. Denna guide ses som ett betydelsefullt dokument för att skydda den akademiska friheten i praktiken (Europaparlamentet 2023).

Snart efter att guiden för akademisk personal från UNL publicerades inrättades det nederländska forskningsrådet (NOW) och vetenskapsakademien KNAW en nationell plattform kallad *SafeScience (WetenschapVeilig* på nederländska) på initiativ av de nederländska universiteten (Europaparlamentet 2023). Syftet är att stödja nederländska forskare som blir hotade eller trakasserade och att

hjälpa dem att hitta rätt stöd. SafeScience erbjuder också information om vad chefer och ledare kan göra för att förebygga och hantera hat och hot mot sin personal. Etableringen av SafeScience ses som ett viktigt steg i att stärka stödet för och skyddet av akademisk frihet i Nederländerna.

KNAW (2022) har tagit fram en vägledning med syftet att öka den sociala tryggheten i den nederländska akademien. Tidigare rapporter från akademien har visat att det finns återkommande problem med olämpligt beteende vid nederländska universitet och hur skadligt detta beteende är. KNAW:s vägledning syftar till att visa hur dessa problem är inbäddade i organisationerna och hur man kan arbeta för att motverka dem. Vägledningen lyfter fram chefers och styrelseledamöters särskilda ansvar att arbeta aktivt för att motverka skadliga beteenden och för att föregå med gott exempel. Vägledningen kan användas av all universitetspersonal och förväntas skapa nytta även för studenterna om rekommendationerna följs.

Sedan 2022 finns också nationella riktlinjer för kunskapssäkerhet som är framtagna av utbildnings-, kultur- och vetenskapsdepartementet och olika aktörer inom kunskapsrådet, inklusive akademien (KNAW 2023). Akademiska institutioner kan också vid behov kontakta en regeringsövergripande kontaktpunkt för kunskapssäkerhet för råd. Kontaktpunkten ger råd och stöd för att bedöma de eventuella riskerna förknippade med internationellt forskningssamarbete, till exempel genom hotbedömningar. Detta system fungerar väl enligt KNAW.

7.3.5 Tyskland

Litteraturen om tyska förhållanden lyfter framför allt fram tre olika avsiktsförklaringar.

Den första är den så kallade Bonn-förklaringen om den akademiska friheten som har tagits fram av det tyska federala utbildnings- och forskningsdepartementet för ministerkonferensen för europeisk forskning 2020 (BMFD 2020; Hüther och Schimank 2023). Den slår fast att den akademiska friheten är ett viktigt grundvärde i Europeiska unionen och en viktig princip för internationellt forskningssamarbete. Bonn-förklaringen representerar framför allt politikens syn.

Den andra är de så kallade tio teserna om akademisk frihet från 2019 som tagits fram av vetenskapsorganisationernas allians (*Allianz der Wissenschaftsorganisationen*) (Allianz der Wissenschaftsorganisationen 2019; Hüther och Schimank 2023). Målet med teserna är att lyfta fram och stärka den akademiska friheten inför framtida utmaningar. För att garantera detta uppmanas staten och samhället att bidra med goda förutsättningar. Teserna handlar bland annat om organisatoriska strukturer och en positiv debattkultur i Tyskland, men även om stöd till utländska forskare. Avsiktsförklaringen återger de viktigaste vetenskapsorganisationernas positioner.

Den tredje är ett ställningstagande om akademisk frihet från ett vetenskapsnätverk som initierats av Konrad Adenauer-stiftelsen⁴⁶ 2017 (Hüther och Schimank 2023; Konrad-Adenauer-Stiftung 2017). Den har också formulerats i form av tio teser som liknar den från vetenskapsorganisationernas allians och handlar om detta nätverks gemensamma åsikter.

⁴⁶ Nätverket består av personer från forskningspolitiken och forskningsadministrationen, universitetsledningar samt professorer från olika ämnesområden.

Mot bakgrund av experiment på influensavirus gav den tyska regeringen etikrådet 2012 i uppdrag att ta fram ett ställningstagande om biosäkerhet och akademisk frihet (Krause 2015; Woopen 2015). Uppdraget innebar att utreda om rättsliga regleringar och uppförandekoder fungerar som normativa instrument och om de är tillräckliga för denna typ av problem. Etikrådet utvidgade utredningen även till andra fält än de infektionsbiologiska. Rådet kom fram till att det krävs åtgärder på flera nivåer för att hitta en lämplig balans mellan akademisk frihet och skyddande regleringar. Här lyfter rapportförfattarna dilemmat att den enskilda forskares moraliska kompass inte garanterar samhällets säkerhet tillräckligt mycket samtidigt som det i praktiken är svårt att omvandla regler för tillförlitlig forskning till lagar. För att lösa det krävs ett starkt etos i forskarkollektivet, till exempel genom olika uppförandekoder för ansvarsfull forskning och att kontrollera att dessa följs.

7.4 Ytterligare förslag på lösningar

7.4.1 Norge

I dag finns inga incitament för lärosäten att främja extern kunskapsspridning i finansieringssystemet (NOU 2022:2). Utredningen om akademisk yttrandefrihet anser att betydelsen av kunskapsspridning kommuniceras för lite och föreslår därför en indikator för kunskapsspridning i finansieringssystemet. Mot bakgrund av vilka problem som nämns med självcensur vid extern kunskapsspridning och externa uppdrag skulle ett sådant system möjligtvis kunna motverka att forskare avstår från att använda sin akademiska yttrandefrihet och att lärosätena lägger sig i alltför mycket i sådana uppdrag.

7.4.2 Nederländerna

KNAW (2023) menar att den bästa strategin för att bedöma informationssäkerhet och samtidigt säkerställa akademisk frihet för forskare är att skapa förutsättningar för dem att bestämma så mycket som möjligt själva. Om detta inte är möjligt till exempel på grund av potentiella risker, ska det alltid finnas möjlighet att få stöd eller att beslutsfattandet flyttas till en högre nivå. Ytterst ligger ansvaret för att ingå partnerskap och kunskapsutbyten och för att värna institutionell autonomi och akademisk frihet hos lärosätenas styrelser. Regeringen bär ansvaret att skapa ramar, ge information samt öka medvetenheten och kunskapen.

8 Referenser

- AACU. 2006. *Academic Freedom and Educational Responsibility: A Statement from the Board of Directors of AACU*. Washington D.C.: Association of American Colleges and Universities (AACU).
- Aalto-universitetet. 2023. *Aalto-universitetets etiska principer*. Esbo: Aalto-universitetet.
- Aarrevaara, Timo. 2010. "Academic Freedom in a Changing Academic World". *European Review* 18(S1):S55–69. doi: 10.1017/S1062798709990317.
- AAUP. 2023. *Academic Freedom and the Law*. Washington D.C.: American Association of University Professors (AAUP).
- Adler, Patricia, och Peter Adler. 2021. "Administrative Interference and Overreach: The 'Adler Controversy' and the Twenty-First-Century University". S. 25–45 i *Challenges to Academic Freedom*, redigerad av J. Hermanowicz. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- AFT. 2022. "Academic Freedom". Hämtad 27 februari 2024 (<https://www.aft.org/position/academic-freedom>).
- Allianz der Wissenschaftsorganisationen. 2019. "Final Memorandum of the campaign Freedom is Our System".
- Allianz der Wissenschaftsorganisationen. 2023a. "Initiativen". Hämtad 8 december 2023 (<https://www.allianz-der-wissenschaftsorganisationen.de/initiativen/>).
- Allianz der Wissenschaftsorganisationen. 2023b. "Über die Allianz". Hämtad 05 december 2023 (<https://www.allianz-der-wissenschaftsorganisationen.de/ueber-die-allianz/>).
- Andersen, Heine. 2017. *Forskningsfrihed – Idealer og virkelighed*. Köpenhamn: Hans Reitzels Forlag.
- Andersen, Heine, Bent Ole Gram Mortensen, och Morten Rosenmeier. 2022. *Forskningsfrihed – Hvad med juraen?* Köpenhamn: Djøf Forlag.
- Balch, Bridget. 2023. "Is academic freedom in crisis?" *Association of American Medical Colleges (AAMC)*. Hämtad 27 februari 2024 (<https://www.aamc.org/news/academic-freedom-crisis>).

- Bloch, Roland, och Carsten Würmann. 2021. "Arbeitsbedingungen und Karrierewege in der Wissenschaft". *Zeitschrift der Bundeszentrale für politische Bildung* 71(46):48–54.
- BMFD. 2020. "Bonner Erklärung zur Forschungsfreiheit".
- Chiang, Iris. 2011. "A typology of research training in university-industry collaboration: The case of life sciences in Finland". *Industry and Higher Education* 25(2):93–107.
- Clark, Cory J., Lee Jussim, Komi Frey, Sean T. Stevens, Musa al-Gharbi, Karl Aquino, J. Michael Bailey, Nicole Barbaro, Roy F. Baumeister, April Bleske-Rechek, David Buss, Stephen Ceci, Marco Del Giudice, Peter H. Ditto, Joseph P. Forgas, David C. Geary, Glenn Geher, Sarah Haider, Nathan Honeycutt, Hrishikesh Joshi, Anna I. Krylov, Elizabeth Loftus, Glenn Loury, Louise Lu, Michael Macy, Chris C. Martin, John McWhorter, Geoffrey Miller, Pamela Paresky, Steven Pinker, Wilfred Reilly, Catherine Salmon, Steve Stewart-Williams, Philip E. Tetlock, Wendy M. Williams, Anne E. Wilson, Bo M. Winegard, George Yancey, och William von Hippel. 2023. "Prosocial motives underlie scientific censorship by scientists: A perspective and research agenda". *Proceedings of the National Academy of Sciences* 120(48):e2301642120. doi: 10.1073/pnas.2301642120.
- Coelln, Christian von. 2019. "Hochschullehre zwischen Äußerungsfreiheit, Political Correctness und Mäßigungsgebot". *Wissenschaftsrecht: Zeitschrift für deutsches und europäisches Wissenschaftsrecht* 52.
- Danske universiteter. 2021. *Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning*. Köpenhamn: Danske universiteter.
- EHEA Rome 2020. 2020. *Rome Ministerial Communiqué*. European Higher Education Area, Bologna process, Italian BFUG Secretariat 2018-2020.
- Ejersbo, Niels, Kira Solveig Larsen, och Niels Matti Søndergaard. 2018. *Undersøgelse af forskningsfrihed i forhold til offentliggørelse på Aarhus Universitet*. Köpenhamn: Det Nationale Forsknings- og Analysecenter for Velfærd (VIVE).
- Enstad, Johannes Due, och Kjersti Thorbjørnsrud. 2022. "Politisk meningsmangfold og ytringsfrihet i akademien". S. 155–79 i *Ytringsfrihet i en ny offentlighet*, redigerad av M. Mangset, A. H. Midtbøen, och K. Thorbjørnsrud. Oslo: Universitetsforlaget.
- Europaparlamentet. 2023. *State of Play of Academic Freedom in the EU Member States: Overview of de Facto Trends and Developments*. Bryssel: European Parliamentary Research Service.
- European Parliament. Directorate General for Parliamentary Research Services. 2023. *How Academic Freedom Is Monitored: Overview of Methods and Procedures*. LU: Publications Office.

- Finlands Akademi. 2023. "Kriterier och riktlinjer för finansiering". Hämtad 19 december 2023 (Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning).
- Folketinget. 2021. *V 137 Om overdreven aktivisme i visse forskningsmiljøer*.
- Forskarförbundet. 2021a. "Forskarförbundets program för öppen vetenskap". *Tieteentekijät*. Hämtad 12 januari 2024 (<https://tieteentekijat.fi/sv/hogskole-och-vetenskapspolitik/forskarforbundets-program-for-oppen-vetenskap/>).
- Forskarförbundet. 2021b. *Forskarförbundets rekommendationer till stöd för universitetsdemokratien*. Helsingfors: Forskarförbundet.
- Forskarförbundet. 2021c. "Know Your Rights: Guidelines for Dealing with Online Harassment". *Tieteentekijät*. Hämtad 12 januari 2024 (<https://tieteentekijat.fi/en/know-your-rights-guidelines-for-dealing-with-online-harassment/>).
- Forskerforbundet. 2017. *Forskerforbundet: Akademisk frihet under press. Om sentrale prinsipper og utviklingstrekk*. Oslo: Forskerforbundet.
- Forskerportalen. 2023. "Akademisk frihed". Hämtad 15 december 2023 (<https://forskerportalen.dk/da/akademisk-frihed/>).
- Forskning.fi. 2023. "Finländskt forsknings- och innovationssystem". Hämtad 15 december 2023 (<https://forskning.fi/sv/science-innovation-policy/research-innovation-system>).
- Friedman, Jonathan, och James Tager. 2021. *Educational Gag Orders. Legislative Restrictions on the Freedom to Read, Learn and Teach*. New York, Los Angeles & Washington D.C.: PEN America.
- Fulda, Andreas, och David Missal. 2022. "Mitigating threats to academic freedom in Germany: the role of the state, universities, learned societies and China". *The International Journal of Human Rights* 26(10):1803–21. doi: 10.1080/13642987.2021.1989412.
- Gestel, Rob van. 2021. "Wettelijke bescherming van de academische vrijheid?" *RegelMaat* 37(4):330–44.
- Gopalakrishna, Gowri, Gerben Ter Riet, Gerko Vink, Ineke Stoop, Jelte M. Wicherts, och Lex M. Bouter. 2022. "Prevalence of Questionable Research Practices, Research Misconduct and Their Potential Explanatory Factors: A Survey among Academic Researchers in The Netherlands." *PloS One* 17(2):e0263023. doi: 10.1371/journal.pone.0263023.
- Gopalakrishna, Gowri, Jelte M. Wicherts, Gerko Vink, Ineke Stoop, Olmo R. van den Akker, Gerben Ter Riet, och Lex M. Bouter. 2022. "Prevalence of Responsible Research Practices among Academics in The Netherlands." *F1000Research* 11:471. doi: 10.12688/f1000research.110664.2.

- Groß, Dominik. 2018. "Der „Homo investigans“ zwischen Forschungsfreiheit, Selbstverantwortung und Fremdbestimmung. Vergangenheit – Gegenwart – Zukunft". S. 21–46 i *Forschung zwischen Freiheit und Verantwortung. Die wissenschaftshistorische Perspektive*, redigerad av D. Groß och J. Nebe. Kassel: Kassel University Press.
- Gåsemyr, Hans Jørgen, Kristin Fjæstad, och Malin Elisabeth Tvedt Hogstad. 2022. *Utfordrende kunnskapssamarbeid: Etiske og sikkerhetsrelaterte utfordringer som forskere og kunnskapsinstitusjoner i Norge møter i internasjonale samarbeid*. Oslo: Norsk Utenrikspolitisk Institutt (NUPI).
- Gärditz, Klaus. 2018. "Die äußeren und inneren Grenzen der Wissenschaftsfreiheit – Zur politischen Struktur von Forschung und Lehre". *Wissenschaftsrecht: Zeitschrift für deutsches und europäisches Wissenschaftsrecht* 51:5–45.
- Gärditz, Klaus Ferdinand. 2021. "Die politische Grammatik der Wissenschaftsfreiheit". *Zeitschrift der Bundeszentrale für politische Bildung* 71(46):10–16.
- Helsingfors universitet. 2019. "Akademisk frihet och institutionell autonomi behöver försvarare". Hämtad 17 januari 2024 (<https://www.helsinki.fi/sv/nyheter/hogskolepolitik/akademisk-frihet-och-institutionell-autonomi-behover-forsvarare>).
- Helsingfors universitet. 2024. "Etiska anvisningar". Hämtad 12 januari 2024 (<https://www.helsinki.fi/sv/om-oss/hallbarhet-och-ansvar/etiska-anvisningar>).
- Herbert, Anne, och Janne Tienari. 2013. "Transplanting tenure and the (re)construction of academic freedoms". *Studies in Higher Education* 38(2):157–73. doi: 10.1080/03075079.2011.569707.
- Hermanowicz, Joseph. 2021. "Introduction. Problems and Perspectives". S. 1–22 i *Challenges to Academic Freedom*, redigerad av J. Hermanowicz. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Holmén, Janne. 2022. "The autonomy of higher education in Finland and Sweden: global management trends meet national political culture and governance models". *Comparative Education* 58(2):147–63. doi: 10.1080/03050068.2021.2018826.
- Hüther, Otto, och Uwe Schimank. 2023. *Debatten zur Wissenschaftsfreiheit in Deutschland - aktuelle Themen und Positionen und deren historische Einordnung*. Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.
- Ingierd, Helene, Ingrid Bay-Larsen, och Kjellrun Hiis Hauge, red. 2019. *Interessekonflikter i forskning*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Karran, Terence, Klaus Beiter, och Kwadwo Appiagyei-Atua. 2017. "Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach". *Policy*

Reviews in Higher Education 1(2):209–39. doi:
10.1080/23322969.2017.1307093.

- Karran, Terrence, och Klaus D. Beiter. 2020. "Academic Freedom in the European Union: Legalities and Realities". S. 121–38 i *Academic freedom, institutional autonomy and the future of democracy, Council of Europe higher education series*, redigerad av S. Bergan, T. Gallagher, I. R. Harkavy, och Europarådet. Strasbourg: Council of Europe.
- Kaufmann, Eric. 2021. *Academic freedom in crisis: Punishment, political discrimination, and self-censorship*. Sierra Madre: Center for the Study of Partisanship and Ideology.
- Kinzelbach, Katrin, Staffan I. Lindberg, Lars Pelke, och Janika Spannagel. 2023. *Academic Freedom Index 2023 Update*. Erlangen & Göteborg: FAU Erlangen-Nürnberg & V-Dem Institute.
- KNAW. 2021. *Academische vrijheid in Nederland: een begripsanalyse en richtsnoer*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW).
- KNAW. 2022. *Social Safety in Dutch Academia: From Paper to Practice*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW).
- KNAW. 2023. *Knowledge security – Academy position paper*. Amsterdam: Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW).
- Konrad-Adenauer-Stiftung. 2017. *Wissenschaftsfreiheit: Argumente für mehr Rücksicht auf ein gefährdetes Grundrecht*. Sankt Augustin och Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Kostner, Sandra. 2021. "Disziplinieren statt argumentieren. Zur Verhängung und Umsetzung intellektueller Lockdowns". *Zeitschrift der Bundeszentrale für politische Bildung* 71(46):17–21.
- Krause, Katharina. 2015. "Ethische Grundsätze in der Forschung an Universitäten". S. 62–68 i *Freiheit und Verantwortung der Wissenschaft: Rechtfertigen die Erfolgchancen von Forschung ihre potentiellen Risiken?*, redigerad av J. Fritsch. Halle (Saale): Nationale Akademie der Wissenschaften.
- Lapid, Maria I., Bart L. Clarke, och R. Scott Wright. 2019. "Institutional Review Boards: What Clinician Researchers Need to Know". *Mayo Clinic Proceedings* 94(3):515–25. doi: 10.1016/j.mayocp.2019.01.020.
- Leisyte, Liudvika, Jürgen Enders, och Harry De Boer. 2008. "The Freedom to Set Research Agendas — Illusion and Reality of the Research Units in the Dutch Universities". *Higher Education Policy* 21(3):377–91. doi: 10.1057/hep.2008.14.

- Mangset, Marte, Arnfinn H. Midtbøen, Kjersti Thorbjørnsrud, Dag Wolleb, och Audun Fladmoe. 2021. *Forskere og offentligheten – om ytringsfrihet i akademien*. Oslo: Stiftelsen Fritt Ord.
- Mangset, Marte, Arnfinn H. Midtbøen, Kjersti Thorbjørnsrud, och Dag Wollebæk. 2022. "Forskere i offentligheten: Hva motiverer dem, og hva frykter de?" S. 134–54 i *Ytringsfrihet i en ny offentlighet*, redigerad av M. Mangset, A. H. Midtbøen, och K. Thorbjørnsrud. Oslo: Universitetsforlaget.
- Masschelein, Jan. 2016. "Akademische Freiheit und das Prinzip Schule. Öffentliche Begegnungsorte als Voraussetzung für Autonomie". *Die Hochschule. Journal für Wissenschaft und Bildung* 2:37–53.
- Matei, Liviu Sebastian, och Julia Iwinska. 2018. "Diverging Paths? Institutional Autonomy and Academic Freedom in the European Higher Education Area".
- Mchangama, Jacob. 2022. *Akademisk frihed under pres - En komparativ analyse af forsknings- og ytringsfrihed i de nordiske lande*. Köpenhamn: Justitia - Danmarks uafhængige juridiske tænketank.
- Moestrup, Julie, och Søren K. Villemoes. 2018. "Nultolerance-politikken". *Weekendavisen*.
- Mortensen, Bent Ole Gram. 2022. "Forskningsfrihed ved institutioner i offentlig sektor i dansk ret". S. 39–67 i *Forskningsfrihed – Hvad med juraen?*, redigerad av H. Andersen, B. O. G. Mortensen, och M. Rosenmeier. Köpenhamn: Djøf Forlag.
- Mäntylä, Niina, Jari Autioniemi, och Jonna Kosonen. 2023. "Academic Freedom and the Rule of Law". 69:393–420.
- Naezer, Marijke, Marieke van den Brink, och Yvonne Benschop. 2019. *Harrassment in Dutch academia: Exploring manifestations, facilitating factors, effects and solutions*. Utrecht: Dutch Network of Women Professors (LNVH).
- Netzwerk Wissenschaftsfreiheit e.V. 2021. "Manifest". Hämtad 05 december 2023 (<https://www.netzwerk-wissenschaftsfreiheit.de/ueberuns/manifest/>).
- Netzwerk Wissenschaftsfreiheit e.V. 2023. "Mitglieder". Hämtad 07 december 2023 (<https://www.netzwerk-wissenschaftsfreiheit.de/ueberuns/mitglieder/>).
- Nixdorff, Kathryn. 2015. "Dual Use Research of Concern in der internationalen Wissenschaftsgemeinschaft". S. 25–28 i *Freiheit und Verantwortung der Wissenschaft: Rechtfertigen die Erfolgschancen von Forschung ihre potentiellen Risiken?*, redigerad av J. Fritsch. Halle (Saale): Nationale Akademie der Wissenschaften.

- Norris, Pippa. 2023. "Cancel Culture: Myth or Reality?" *Political Studies* 71(1):145–74. doi: 10.1177/00323217211037023.
- NOU 2006:19. *Akademisk frihet: individuelle rettigheter og institusjonelle styringsbehov ; utredning fra et utvalg oppnevnt av daværende Utdannings- og Forskningsdepartementet 14. oktober 2005 ; avgitt til Kunnskapsdepartementet 2. oktober 2006*. Oslo: Departementenes Servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- NOU 2022:2. *Akademisk ytringsfrihet God ytringskultur må bygges nedenfra, hver dag*.
- Oddershede, Jens, Nickie Spile, Katrine Krogh Andersen, Søren Bech, Anna Haldrup, Thomas Bech Hansen, Maja Horst, Søren Rud Keiding, och Thomas Sinkjær. 2020. *Forskningsfinansiering – forandringer og konsekvenser*. Köpenhamn: Danmarks Forsknings- og Innovationspolitiske Råd.
- Oksanen, Atte, Magdalena Celuch, Rita Latikka, Reetta Oksa, och Nina Savela. 2022. "Hate and harassment in academia: the rising concern of the online environment". *Higher Education* 84(3):541–67. doi: 10.1007/s10734-021-00787-4.
- PEN America. 2019. "Academic Freedom". *PEN America*. Hämtad 27 februari 2024 (<https://campusfreespeechguide.pen.org/the-law/academic-freedom/>).
- PEN America, och ACE. 2023. *Making the Case for Academic Freedom and Institutional Autonomy in a Challenging Political Environment: A Resource Guide for Campus Leaders*. PEN America & American Council of Education (ACE).
- Petersen, Thomas. 2020. *Forschungsfreiheit an deutschen Universitäten. Ergebnisse einer Umfrage unter Hochschullehrern*. Berlin: Akademie der Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Revers, Matthias, och Richard Traunmüller. 2020. "Is Free Speech in Danger on University Campus? Some Preliminary Evidence from a Most Likely Case". *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 72(3):471–97. doi: 10.1007/s11577-020-00713-z.
- Rhoades, Gary. 2021. "Academic Freedom in a Contingent Academy". S. 159–80 i *Challenges to Academic Freedom*, redigerad av J. Hermanowicz. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Rhodes, Carl. 2017. "Academic Freedom in the Corporate University: Squandering Our Inheritance?" S. 19–38 i *The Future of University Education*, redigerad av M. Izak, M. Kostera, och M. Zawadzki. Cham: Springer International Publishing.
- Rostan, Michele. 2010. "Challenges to Academic Freedom: Some Empirical Evidence". *European Review* 18(S1):S71–88. doi: 10.1017/S1062798709990329.

- Schimank, Uwe. 2021. "Universitäten und Gesellschaft im Wandel". *Zeitschrift der Bundeszentrale für politische Bildung* 71(46):42–47.
- Schmidt, Evanthia Kalpazidou, och Kamma Langberg. 2007. "Academic Autonomy in a Rapidly Changing Higher Education Framework: Academia on the Procrustean Bed?" *European Education* 39(4):80–94. doi: 10.2753/EUE1056-4934390406.
- Scholars at risk. 2021. *Free to think: Report of the Scholars at Risk Academic Freedom Monitoring Project*. New York: Scholars at risk.
- Stachowiak-Kudła, Monika. 2021. "Academic freedom as a source of rights' violations: a European perspective". *Higher Education* 82(5):1031–48. doi: 10.1007/s10734-021-00718-3.
- Stark, Laura. 2021. "Academic Freedom and Institutional Review". S. 205–18 i *Challenges to Academic Freedom*, redigerad av J. Hermanowicz. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Stevens, Sean T., och Komi German. 2022. *Scholars Under Fire: 2021 Year in Review*. Philadelphia: Foundation for Individual Rights in Education (FIRE).
- Strømme, Vidar. 2020. *Ytringsfrihet i akademien*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Ståhl, Solveig. 2020. *Den akademiska friheten*. Lund: Kungliga fysiografiska sällskapet i Lund.
- Tellmann, Silje Maria, Marte Eline Ulvestad, och Ingvild Reymert. 2019. *Karriere og arbeidsvilkår i norsk akademien. Resultater fra en survey blant vitenskapelig ansatte*. Oslo: Nordisk institutt for studier av innovasjon, forskning og utdanning (NIFU).
- Thue, Fredrik W., Agnete Vabø, Jan Messel, Øyunn Syrstad Høydal, och Andreas Eriksen. 2022. *Et ytringsklima under press? Akademisk frihet og ytringsfrihet i en brytningstid*. Oslo: Oslo Metropolitan University.
- Trute, Hans-Heinrich. 2015. "... that nature is the ultimate bioterrorist" – Wissenschaftsfreiheit in Zeiten eines entgrenzten Sicherheitsdiskurses. Zu den Schranken des Art. 5 Abs. 3 S. 1 GG". *Ordnung der Wissenschaft* 2:99–116.
- Tuchman, Gaye. 2021. "Attacks on Tweets: Academic Freedom, Social Media, and the Corporate University". S. 132–55 i *Challenges to Academic Freedom*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Turner, Stephen. 2021. "The End of Clear Lines: Academic Freedom and Administrative Law". S. 49–79 i *Challenges to Academic Freedom*, redigerad av J. Hermanowicz. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Universiteiten van Nederland. 2021. *Handreiking: Aanpak bedreiging en intimidatie van wetenschappers*. Haag: Universiteiten van Nederland.
- Vatansver, Asli. 2020. "Between Excellence and Precariousness: The Transformation of Academic Labor Relations in Germany". S. 217–28 i *Scientific Freedom under Attack. Political Oppression, Structural Challenges, and Intellectual Resistance in Modern and Contemporary History*, redigerad av R. Roth och A. Vatansver. Frankfurt am Main och New York: Campus Verlag.
- Vestergaard, Jørn. 2016. "Strafbare agentanklager: om akademisk frihed, journalistisk frihed og ytringsbegrænsninger". S. 549–66 i *Festskrift til Jens Peter Christensen*, redigerad av B. Dahl, M. H. Jensen, och S. H. Mørup. Köpenhamn: Djøf Forlag.
- Wedsted, Jakob. 2022. "Forskningsfrihed i universiteters samarbejder med erhvervslivet". S. 253–83 i *Forskningsfrihed – Hvad med juraen?*, redigerad av H. Andersen, B. O. G. Mortensen, och M. Rosenmeier. Köpenhamn: Djøf Forlag.
- Weinbaum, Eve, och Dan Clawson. 2021. "The Challenges of Academic Freedom for Contingent Faculty". S. 181–204 i *Challenges to Academic Freedom*, redigerad av J. Hermanowicz. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Witte, Melissa de. 2023. "Academic Freedom's Origin Story". *Stanford Report*. Hämtad 27 februari 2024 (<https://news.stanford.edu/report/2023/05/01/origin-story-academic-freedom/>).
- Woopen, Christiane. 2015. "Empfehlungen des Deutschen Ethikrates zum Umgang mit missbrauchgefährdeter Forschung in den Lebenswissenschaften". S. 12–15 i *Freiheit und Verantwortung der Wissenschaft: Rechtfertigen die Erfolgchancen von Forschung ihre potentiellen Risiken?*, redigerad av J. Fritsch. Halle (Saale): Nationale Akademie der Wissenschaften.
- Özmen, Elif. 2021. "Normative Grundlagen und aktuelle Herausforderungen". *Zeitschrift der Bundeszentrale für politische Bildung* 71(46):4–8.

Together with our clients and the collective knowledge of our 18,500 architects, engineers and other specialists, we co-create solutions that address urbanisation, capture the power of digitalisation, and make our societies more sustainable.

Sweco – Transforming society together

Universitetskanslersämbetet (UKÄ) ska bidra till att stärka den svenska högskolan och Sverige som kunskapssamhälle. Vi granskar kvaliteten på högskoleutbildningarna, vi analyserar och följer upp utvecklingen inom högskolan och vi bevakar studenternas rättssäkerhet.

uka.se

